מדרש · אגדה

# בראשית רבתי

רבנו משה הדרשן

**ספריית אור ברסלב** · or-breslev.co.il

# בראשית רבתי

רבנו משה הדרשן

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/בראשית-רבתי/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611151759 של הספרייה.

# תוכן העניינים

**פרשת בראשית** ..... 4
**פרשת נח** ..... 46
**פרשת לך לך** ..... 53
**פרשת וירא** ..... 61
**פרשת חיי שרה** ..... 74
**פרשת תולדות** ..... 80
**פרשת ויצא** ..... 91
**פרשת וישלח** ..... 114
**פרשת וישב** ..... 135
**פרשת מקץ** ..... 148
**פרשת ויגש** ..... 161
**פרשת ויחי** ..... 172

## פרשת בראשית

(בראשית א, א) **בראשית**. ז' תיבות שבבראשית כנגד ז' ימי השבוע וכנגד ז' כוכבי לכת וכנגד ז' רקיעים. ז' ארצות, ז' תרומות, ג' אבות ד' אמהות שהם יסודי עולם. כ"ח אותיות יש בפסוק בראשית כנגד כ"ח פנים שבגלגל, ב' חלקים ושליש חלק לכל מזל ומזל. י"ב מזלות הרי כ"ח. וכנגדן אמר שלמה ע"ה כ"ח עתים, עת ללדת ועת למות וגו' (קהלת ג' ב'). וכנגדן יש בבראשית ז' תיבות כן אמרן שלמה בז' פסוקים. ולמה יש בבראשית ז' תיבות, כנגד ז' אותיות אשר באלף בית שבהם ברא הב"ה כל השביעים. ולפי שבכ"ב אותיות ברא הב"ה כל עולמו כמה דתנינן כ"ב אותיות חקקן וחצבן שקלן והמירן, צרפן וצר בהם נפש כל היצור ונפש כל העתיד ליצור, לכן אותיות שיש בראשי התיבות ז' שבבראשית חשבונם עולה כ"ב, כנגד כ"ב אותיות. ומנין שבז' אותיות שבא"ב ברא הב"ה כל השביעים דתנינן ז' כפולות בג"ד כפר"ת חקקן וחצבן צרפן וצר בהם כוכבים בעולם וימים בשנה ושערים בנפש שבעה שבעה. ואלו הם כוכבים בעולם חנכ"ל שצ"ם. וימים בשנה ימי בראשית, ושערים בנפש שני עינים, שני אזנים, שני אפים והפה. ובהן נחקקו ז' רקיעים. ז' ארצות, ז' שעות וז' פעמים, לפיכך חבב שביעי לכל חפץ תחת השמים. ז' כפולות בג"ד כפר"ת כנגד ז' קצות מקום קצות, מקום קדש מוכן במקומו א', ב' קצות מעלה, ג' קצות מטה, ד' קצות מזרח, ה' קצות מערב, ו' קצות צפון, ז' קצות דרום. ו' קצות עדי עד והיכל הקדש מוכן באמצע והוא נושא כל העולם. שבע כפולות בג"ד כפר"ת ומתנהגות בב' לשונות, יסודן חיים ושלום, חכמה ועושר, זרע חן וממשלה. ומתנהגות בב' לשונות ב"ב ג"ג ד"ד כ"כ פ"פ ר"ר ת"ת. רך וקשה, תבנית גבור וחלש, וכפולות שהן תמורות, תמור חיים מות, תמור שלום רע, תמור חכמה אולת, תמור עשר עני, תמור זרע שממה, תמור חן כיעור, תמור ממשלה עבדות. ועל זה נאמר חכמות בנתה ביתה חצבה עמודיה שבעה (משלי ט' א').

ולפי שיש לז' יסודות הללו ולתמורותיהן לכל א' שני פנים שהן כ"ח פנים לכך יש בגלגל כ"ח חלקים בי"ב מזלות. ומה הם החלקים כ"ח ימי החדש שהלבנה מהלכת בהן י"ב מזלות לכך שלמה זכר ז' יסודות הללו ותמורותיהן בב' פנים ואמר בהן כ"ח עתים, הה"ד (קהלת ג' ב' - ח') עת ללדת, חיים. [ו]עת למות, מות. עת לטעת, זרע. ועת לעקור נטוע, שממה. עת לבקש, עושר. ועת לאבד, עוני. עת לחשות, עבדות. ועת לדבר, ממשלה. עת לאהוב, חן. ועת לשנוא, כיעור. עת מלחמה, רע. ועת שלום, שלום. ועוד אמר שלמה בפנים אחרים, עת להרוג, מות. ועת לרפוא, חיים. עת לפרוץ, שממה. ועת לבנות, זרע. עת לבכות, עוני. ועת לשחוק, עושר. עת ספוד, עבדות. ועת רקוד, ממשלה. עת להשליך

אבנים, אולת. ועת כנוס אבנים, חכמה. עת לחבוק, חן. ועת לרחוק מחבק, כיעור. עת לקרוע, רע. ועת לתפור, שלום. הרי כ"ח עיתים כנגד כ"ח ימי החדש. וזכר בכל פסוק ופסוק ד' עיתים כנגד ד' שבועות שיש בחדש, וכן אתה מוצא בבראשית לפי שאותיותיו כ"ח כמנין ימי החדש רמז בו ד' שבועות. כיצד, אתה מוצא ז' תיבות יש בבראשית, ואותיות ראשונות שבתיבות אינם אלא ד'. בראשית ברא הרי ב', אלהים את הרי א'. השמים הארץ הרי ה', ואת הרי ו'. ומנין רמז לימות שנת הלבנה שהן שנ"ד. תפוס לך אותיות אחרונות שבה' פסוקים הללו של בראשית, צ' מן הארץ, מ' מן המים, ר' מן אור, כ' מן חשך, ד' מן אחד הרי שנ"ד כנגד שנת ימות הלבנה. ומכאן אתה למד, שיום וחצי עומדת הלבנה במזל של שמחות, שהמזל שמתחלת בו היא גומרת שם הילוכה וממהרת לעברו מיראת השמש, ולכך משעת חידושה של לבנה עד גמר חדשה כ"ט ימים וחצי שהם שנ"ד לשנה. ומנין שמחזור הלבנה כ"א שנה שהיא חוזרת ומתחדשת בתחלת ליל רביעי כתחלת ברייתה הרי לך רמז אותיות שהן בראשי חומשי תורה. ב' של בראשית, ו' של ואלה שמות, ו' של ויקרא. ו' מוידבר, א' מאלה הדברים הרי כ"א. ועוד שני שלישי שעה עושה הלבנה במזל הגומרת בו הילוכה יותר על יום וחצי, והם לשנה ח' שעות ולמחזור ז' ימים, ומתחדשת בתחלת ליל רביעי. ורמז לאותן ז' ימים ז' תיבות שבבראשית. נמצא חדשה של לבנה כ"ט יום וחצי ושתי ידות שעה וע"ג חלקים מאלף ושמנים לשעה. וכן מונים סוד העבור כדברי ר"ג. ולפי שישראל מונים להלבנה לפיכך רמז כאן סדרה ולא סדרה של חמה. וכן אתה מוצא באבות שבהם מחזור הלבנה לאותיות שבראשי שמותם. א' מאברהם. י' מיצחק, י' מיעקב הרי כ"א כמנין מחזור הלבנה.

ד"א בראשית ז' תיבות כנגד ז' ימי נדה וז' ימי לידה לזכר.

(בראשית א, ב) **והארץ היתה וגו'**. י"ד תיבות הן כנגד י"ד ימים שהאשה טמאה לידה לנקבה. ללמדך מתחלת ברייתו של עולם גלוי לפניו היאך אדם עתיד לחטוא ועכ"ז בראו ולכך רמז כאן הנדה והלידה, לפי שמחטא שהחטיאה חוה לאדם לקתה בנדה וגרמה טומאה לעצמה, שפרשוה מבעלה בעת לדתה זכר ז' ימים כימי נדתה, לפי שאדם האמין לדברי חוה ועבר על צוויו של יוצרו. וי"ד יום כשיולדת נקבה, לפי שחטאה והחטיאה לאדם ולפיכך לקתה כפלים, לקיים מה שנאמר כי לקחה מיד ה' כפלים ככל חטאתיה (ישעיה מ' ב'), הזכר גורם לאמו ז' ימי טומאה והנקבה שעשתה העולם וגרמה מיתה לעצמה י"ד, כפלים כזכר. ואם יאמר אדם א"כ למה ברא הב"ה אדם, לפי שצפה שעתידה אומה אחת לצאת ממנו שיקבלו תורותיו ומוצא מהם נחת רוח ולכך רמז בויאמר אלהים יהי אור (א' ג') ועשהו פסוק של ו' תיבות כנגד ו' סדרי משנה. ורמז בוירא אלהים (א' ד')

ועשהו י"ב תיבות כנגד תיבות בתורה שבכתב שהיתה חקוקה על הלוחות שהיו של י"ב טפחים. ולפי שחביבין דברי סופרים מדברי תורה דכתיב כי טובים דודיך מיין (שה"ש א' ב'), לכן הקדים המשנה ללוחות. ורמז מי היא האומה שעתידה לקבל תורותיו, הוא ישראל, ולפיכך ויקרא אלהים (א' ה') הוא של י"ג תיבות כנגד י"ג שבטים, וכן הוא אומר מגיד דבריו ליעקב (תהלים קמ"ז י"ט), ללמדך שהעולם כלו ומלואו לא נברא אלא בזכות ישראל שקבלו התורה. וכשם שנתנו אותיות בראשית להדרש שהן כ"ח כנגד הילוך הלבנה במזלות, כך נתנו אותיות כל הפסוקים שבפרשה להדרש. והארץ נ"ב אותיות הן כנגד נ"ב דורות משנברא העולם עד חרבן בית המקדש שעל אותה שעה נאמר ראיתי את הארץ והנה תהו ובהו (ירמיה ד' כ"ג). ואלו הם, י' דורות מאדם ועד נח, י' דורות מנח ועד אברהם, י"ב מאברהם ועד דוד הרי ל"ב, ועשרים מלכים מדוד ועד חרבן הבית שמלכו זה אחר זה, שלמה, רחבעם, אביה, אסא, יהושפט, יהורם, אחזיהו, יואש, אמציה, עוזיה, יותם, אחז, יחזקיהו, מנשה, אמון, יאשיהו, יהואחז, יהויקים, יהויכין, הרי נ"ב דור. ולמה לא חשב צדקיהו כדור לפי שצדקיהו בימי יהויכין מלך, ועוד יהויכין מלך אחר מות צדקיהו לכך נחשב ליהויכין ולא לצדקיהו. ויאמר אלהים (א' ג') כ"ג אותיות כנגד כ"ג דורות מאדם ועד יהודה שממנו יצא משיח שהוא אור כד"א באורך נראה אור (תהלים ל"ו י') זה אורו של משיח. וירא אלהים (א' ד') מ"ה אותיות כנגד מ"ה ימים שמיום שאמר הב"ה לישראל אם יקבלו את התורה שהיא אור שנאמר ותורה אור (משלי ו' כ"ג) עד נתינת הלוחות. אתה מוצא בר"ח סיון באו ישראל לסיני שנאמר בחדש השלישי וגו' (שמות י"ט א'), ביום א' לא תבעם (הבקר) [הקב"ה] מפני טורח הדרך, ביום הב' אמר להם אם שמע תשמעו וגו' (שם ה'), ביום ג' אמר להם מצות הגבלה, ביום הד' עשו פרישה, ביום הה' השכים משה בבקר ובנה מזבח תחת ההר, ביום ו' נתן להם י' הדברות, ביום הז' עלה משה להר שנאמר ויקרא אל משה ביום השביעי וגו' (שם כ"ד ט"ז) ואותו יום היה ראש למ' יום שעמד משה בהר שנאמר ויבא משה בתוך הענן וגו' (שם י"ח) הרי מ"ה יום. ויקרא אלהים (א' ה) מ"ט אותיות כנגד התורה שהיא אור נדרשת מ"ט פנים טהור ומ"ט פנים טמא, וכן הוא אומר אמרות וגו' טהורות וגו' מזקק שבעתים (תהלים י"ב ז'). ה' אותיות של ראשי ה' פסוקים הללו חשבונן כ"ו כנגד כ"ו דור שמאדם ועד מתן תורה שהיה העולם בלא

תורה וזנן הקב"ה בחסדו וכנגדן אמר דוד בהלל הגדול כ"ו פעמים כל"ח. וכשם שנתנו ז' אותיות שבראשי תיבות שבבראשית להדרש כנגד האותיות שהן כ"ב חוץ מן הכפולות, ולהן נתן רמז ה' פסוקים שבפרשה כנגד ה' אותיות כפולות וכנגד ה' ספרי תורה, כך נתנו

להדרש ו' אותיות אחרונות שבסוף ז' תיבות שבבראשית ובהן נתן רמז לימות המשיח. כיצד אתה מוצא חשבונם עולה אלף שע"א, רמז לדבר שאמר המלאך אשרי המחכה ויגיע לימים אלף שלש מאות שלשים וחמשה (דניאל י"ב י"ב) נשתיירו ל"ו ללמדך איזה מחכה הוא באשרי, מי שמחכה להב"ה שנאמר אשרי כל חוכי לו (ישעיה ל' י"ח) ולו שלשים וששה.

ד"א בראשית ברא שאל שמעון התימני את ר' זעירה שמעתי עליך שאתה בקי בחדרי תורה ושאלה אחת אני שואל לך, א"ל שאל, א"ל כמה שני העולם, א"ל וי"ו אלפים, א"ל מנין לך, א"ל מפירוש האותיות, א' אחד, ב' שנים, ג' שלשה, ד' ארבעה, ה' חמשה, ו' ששה, ז' שבעה, ח' שמנה, ט' תשעה, י' עשרה הרי נ"ה. כ"ל מ"נ ס"ע פ"ץ ק"ר ש"ת הרי אלף ת"מ. חזור לך לאותיות הפשוטות, ך' פשוטה ת"ק, מ"ם סתומה ת"ר, נו"ן פשוטה ת"ש, ף' פשוטה ת"ת, ץ' פשוטה תת"ק, הרי ג' אלפי' ות"ק. נמצא חשבון כל האותיות ה' אלפי' פחות ה', ועדיין חסרי אלף וה'. נקוט בידך א"לף ראש האותיות הוא עצמו אלף, הרי ו' אלפים, ועדיין חסרים ה', אלא כיון דכתיב כי ביה ה' צור עולמים (ישעיה כ"ו ד') בב' אותיות הללו נבראו ב' עולמים, ועדיין אין אנו יודעים באיזה נברא העוה"ז, אלא כשהוא אומר אלה תולדות השמים והארץ בהבראם (ב' ד') בה' בראם, וה' חמשה הרי ו' אלפים לא פחות ולא יתר. נשתתף שמו של הב"ה להשלים חשבון עמידת עולמו ו' אלפים שנה כדי שיעמוד העולם והשביעי שבת יום הדין הגדול. וכן ו' תיבות שבבראשית חוץ מן השם כנגד ו' אלפים שנה שיעמוד העולם והשם שביעי כנגד יום הדין הגדול שיהא הב"ה דן את עולמו ויעמוד חרב אלף שנים. א"ל לר' זעירא הרי מן האותיות, יש לך ממקום אחר, א"ל הן, משמות ז' רקיעים, משמות ז' ארצות שהן נכנסים בחשבון הזה. א"ל חשוב בתחלה אותיות הגדולות [ד]רקיעים, שמים, רקיע, שחקים, זבול, מכון, מעון, ערבות. ש' דשמים שלש מאות, מ' סתומה דשמים ת"ר, ר"ק דרקיע שלש מאות, שק"ם דשחקים אלף, ן' דמעון ז' מאות, ן' דמכון ז' מאות, ר"ת דערבות ו' מאות הרי ד' אלפים ומאתים, ושאר אותיות קטנים דז' רקיעים עולה תנ"ג, נמצא חשבון אותיות דרקיעים גדולים וקטנים ד' אלף תרנ"ג. שוב חשוב לך אותיות של ארצות, ארץ, ארקא, גיא, יבשה, חרבה, תבל, חלד. ר"ץ דארץ אלף ומאה, ר"ק דארקא ג' מאות, ש' דיבשה ג' מאות, ר' דחרבה מאתים, ת' דתבל ד' מאות הרי ב' אלפים וג' מאות, ושאר אותיות קטנות עולות קכ"ג, נמצא חשבון אותיות של ארצות גדולות וקטנות ב' אלפים תכ"ג. והחושב יכלול חשבון אותיות דרקיעים עם של ארצות והם ז' אלפים ועי"ו, צא מהם ו' אלפים לעולם ואלף ליום הדין הגדול הוא שבת נשארו ע"ו. הוסף עליהם ה'

משמו של הב"ה שנשתתף עם עולמו כדכתיב כי ביה ה' צור עולמים הרי פ"א. ומה טבן של פ"א הללו שהותירו, מלמד שנשתתף שמו וכסאו של הב"ה עמהם לקיים עולמו שכן כס"א עולה חשבונו פ"א. ואלמלא כן לא היה העולם מתקיים. ולמה אינו נכנס בחשבון "אדמה", שהרי כבר נאמר וייצר ה' אלהים את האדם עפר מן האדמה (ב' ז'), אלא כיון דכתיב ארורה האדמה בעבורך (ג' י"ז), מן האדמה אשר אררה ה' (ה' כ"ט). מפיקנן לה מהאי חשבונא. והאיכא נשיה, אלא כיון דכתיב היודע בחשך פלאך וצדקתך בארץ נשיה (תהלים פ"ח י"ג). אינה עולה בחשבון הזה. ואעפי"כ הוא מנין ימות החמה ועליה העולם נוהג, נשי"ה עולה שס"ה כמנין ימות החמה. ש"ץ רקיעים ברא הב"ה [מנין] שמים, ואלף ר"ץ מיני דשאים מנין אר"ץ. ד"א בראשית למה ברא הב"ה עולמו בב' כנגד ב' תורות אחת שבכתב ואחת שבע"פ לכך כתב בב'. למה פתח והארץ בו', כנגד ו' סדרי משנה. את מוצא ד' פסוקים יש כאן חוץ מבראשית וכלן מתחילין ו' כנגד ו' סדרי משנה, וכשתכלול חשבונן של ד' ווין עולים כ"ד כנגד כ"ד ספרים, תורה ה' ספרים, נביאים ח', כתובים י"א הרי כ"ד, ללמדך ששקולה משנה כנגד כל התורה ולהבינך שכולן דברי תורה הן וכולן נאמרו למשה מסיני, וכן הוא אומר שוקיו עמודי שש (שה"ש ה' ט"ו) שוקיו אלו דברי תורה שנתנו בנשיקה כד"א ישקני מנשיקות פיהו (שם א' ב'). עמודי שש אלו המשניות שהעמידם על ו' סדרים, יכול חכמים בדו אותם מלבם ת"ל מיוסדים על אדני פז (שם ה' ט"ו) אלו דברי תורה שכתוב בהם הנחמדים מזהב ומפז (תהלים י"ט י"א), ללמדך שהמשנה מיוסדת בתורה שכולה דברי תורה היא. וכן את מוצא שרמז הב"ה באותיות של א"ב היאך התורה בכ"ד ספרים. צא וחשוב מן הא' שהוא ראש האותיות עד ך' פשוטה הן י"ב אותיות, ומן כ' כפופה עד ת' הרי י"ב אותיות, הרי כ"ד ספרים, וכתב למ' באמצע האותיות כנגד המשנה, ללמדך שהמשנה שקולה כנגד כ"ד ספרים שהם כל התורה כולה ולכך נכתבה באמצע שהיא גופי תורה. ומהו ל' מ', אמר הב"ה בתוך המקרא שנה המשנה, למוד מ' מ' זו המשנה שמתחלת במ' מאימתי קורין ומסיימת במ' דתנן במשנה אחרונה אין לך כלי שהוא מחזיק ברכה אלא שלום שנאמר ה' יברך את עמו בשלום (תהלים כ"ט י"א). ועוד אותיות ראשי ו' סדרי משנה עולה חשבונם פ"א כנגד מ"ם שחשבונה פ', כיצד טול מ' של מאימתי של סדר זרעים, וי' מן יציאות השבת של סדר מועד, וח' מן חמש עשרה נשים של סדר נשים, וא' מן ארבעה אבות נזיקין של סדר ישועות, וכ' מכל הזבחים מסדר קדשים, וא' מאבות הטומאה מסדר טהרות, כשתצרף אלו הו' אותיות עולה חשבונם פ' לכך כתוב מ' באמצע כל האותיות, ועוד שכל המשנה מתחלת במ' ומסיימת במ', וכן דוד ע"ה רמז כן הה"ד תורת ה' תמימה [משיבת

נפש] (תהלים י"ט ח') זהו סדר נשים, שכל מי ששומר עצמו מן הערוה הוא משיב את נפשו משאול, שכל מי שטועה בהן, מה כתוב כל באיה לא ישובון ולא ישיגו ארחות חיים (משלי ב' י"ט). עדות ה' נאמנה (תהלים שם) זה סדר זרעים שהוא מאמין בחייו של עולם וזורע. יראת ה' טהורה (שם י') זה סדר טהרות שהוא מפריש בין טומאה לטהרה. פקודי ה' ישרים [משמחי לב] (שם ט') זה סדר מועד שיש בו (חובה אל לב) [סוכה ולולב] ומועדות שכתוב בהם ושמחת בחגך (דברים (דברים ט"ז י"ד). מצות ה' ברה מאירת עינים (תהלים שם) זה סדר קדשים שהיא מאירת עינים [בין חולין] לקדשים. משפטי ה' אמת צדקו יחדו (שם י') זה סדר נזיקין שיש בו כל הדינים. את מוצא בג' פסוקים הללו יש בהם ו' סדרי משנה. למה נאמר בג' מקומות, כנגד תורה נביאים וכתובים. ולמה יש בכל פסוק ופסוק ה' תיבות, כנגד ה' חומשי תורה, ללמדך שכולן גופי תורה הן. ולמה ה' כתוב עם כל סדר וסדר, הוא מעיד עליהם שמפיו נאמרו למשה מסיני. ולמה ה' כתוב שני בכל סדר וסדר, לפי שבסדר שני של תורה נתן הב"ה את התורה ואותה שעה נתנה המשנה למשה שנאמר זכרו תורת משה עבדי אשר צויתי אותו בחורב על כל ישראל חקים ומשפטים (מלאכי ג' כ"ב), א"ר עקיבא זכרו תורת משה עבדי אלו תורה נביאים וכתובים. חמשת אלפים שערי חכמה נפתחו למשה בסיני כנגד ה' חומשי תורה, וח' אלפים שערי בינה כנגד שמנה נביאים, וי"א אלפים שערי דעת כנגד י"א כתובים. חקים אלו הלכות ושמועות, ומשפטים אלו הגדות ותוספתות, וכולן נתנו למשה בסיני שנאמר אשר צויתי אותו בחורב על כל ישראל. ולמה כל פסוק ופסוק של שלשת הפסוקים הללו של י' תיבות, כנגד י' הדברות שדבר הב"ה בסיני שבהן כלולה כל התורה תרי"ג מצות, וכשתצרפם כולם כאחד עולה ל', כנגד כ"ד ספרים ו' סדרי משנה. וכן הוא אומר (וישכרו) [וישקלו] את שכרי ל' כסף (זכריה י"א י"ב), נוטל השכר הזה הב"ה שנאמר ואקחה שלשים הכסף ואשליך אתו בית ה' (שם י"ג). מה הן ל' הכסף הללו, כ"ד ספרים, ו' סדרי משנה וזה שכרו של הב"ה מעולמו.

ד"א בראשית למה התחיל בב' כנגד זכר ונקבה ללמדך שלא ברא הב"ה עולמו אלא כדי שיתעסקו בני אדם בפריה וריביה שנאמר לא תהו בראה לשבת יצרה (ישעיה מ"ה י"ח). ר' יוסף פתר קריא בשם רבנין בב' אלפים תהו. והארץ היתה תהו ובהו שמתחלה היו עובדין ע"ז שנקראת תהו שנאמר לא יועילו [ולא יצילו] כי תהו המה (ש"א י"ב כ"א). וחשך אלו מעשים רעים שבידם דכתיב והיה במחשך מעשיהם (ישעיה כ"ט ט"ו). על פני תהום אלו האומות כדכתיב ומתהומות הארץ תשוב תעלני (תהלים ע"א כ'). ורוח אלהים מרחפת על פני המים שלא היה ביד האומות, שנמשלו למים שנאמר וכסוך

המים הרבים (יחזקאל כ"ו י"ט), מעשים טובים שיתקיימו עליהם אלא הב"ה זנן ברוחו ובחסדו. וכן דוד אמר כ"ו כל"ח כנגד כ"ו דורות מאדם ועד משה שלא נתנה להם תורה וזנן הב"ה בחסדו. אמר הב"ה עד מתי יהיה העולם מתנהג באפלה בלא תורה, תבא אורה, ויאמר אלהים יהי אור. וירא אלהים את האור כי טוב. ראה שמקיימין ישראל את התורה שנקראו טוב שנאמר אמרו צדיק כי טוב (ישעיה ג' י') אלו ישראל שנקראו צדיקים שנאמר ועמך כלם צדיקים (שם ס' כ"א). ויבדל אלהים בין האור ובין החשך, הפריש הב"ה ישראל שקבלו התורה משאר אומות שהולכים בחשך שנאמר והייתם לי סגלה (שמות י"ט ה'). ויקרא אלהים לאור יום, זמן הב"ה לישראל שהם אור שנאמר ואור[ח] צדיקים כאור נגה (משלי ד' י"ח) את העולם הבא שנקרא יום דכתיב כי יום נקם בלבי (ישעיה ס"ג ד'). ולחשך קרא לילה זמן לרשעים העולם הזה שדומה ללילה כדי לאבדן לעולם הבא, וכן הוא אומר ומשלם לשנאיו אל פניו להאבידו (דברים ז' י'). ויהי ערב ויהי בקר יום אחד, אלו אלף שנים שהם יום אחד של הב"ה שנאמר כי אלף שנים בעיניך וגו' (תהלים צ' ד'), היו הרשעים שהם ערב והצדיקים שהם בקר בלא מתן תורה. בשעה שברא הב"ה את העולם אמר לשרו של חשך סור מלפני שאני מבקש לבראת אור ומזלותיו. אותה שעה אמר שרו של חשך בדעתו אם אני מאיר את חשכי ומאזין לו כבר הייתי עבד לעולם, מוטב אשים את עצמי כלא שומע ואהיה שוגג ולא אהיה מזיד. מיד גער בו הב"ה וכל השרים החולקים בו וחלק עליהם חשך סכות סכות, לכך נאמר סביבותיו סכתו חשכת מים (תהלים י"ח י"ב), שהיו כולן במקום אחד, גער בהם הב"ה נתפזרו כולן טפה טפה. כיון שראה שרו של חשך שגער בו הב"ה התחיל אומר לפניו רבונו של עולם מפני מה אתה רוצה לבראת אור מלפני, א"ל הב"ה אם לא תסור מלפני אני גוער בך ומאבדך מן העולם. אמר לפניו אחר האור מה אתה בורא, א"ל אותך, ואחרי מה אתה בורא, א"ל מזל תאומים, אמר לפניו מפני מה מזל תאומים, מפני שתאומים הוא אדם ואדם שאני עתיד לבראת עתיד להתנהג באור ובחשך. אמר לפניו רבונו של עולם מזל של אור מה שמו, טלה, ומזלי מה שמו, א"ל שור, ולמה, א"ל דרכן של טלאים לבנים ודרכן [של] שורים שחורים. ועוד טלה אלו ישראל שנאמר שה פזורה ישראל (ירמיה נ' י"ז) והם עתידים ללמוד התורה שהיא אור ועתידין לראות אור בעבורה שנאמר כי עמך מקור חיים באורך נראה אור (תהלים ל"ו י'), ומתי ישתמשו באותו אור, כשיבא אותו שנקרא שור כדכתיב בכור שורו הדר לו (דברים ל"ג י"ז), ואותה שעה יהיה חשך לאומות העולם שנאמר כי הנה החשך וגו' ועליך יזרח וגו' (ישעיה ס' ב'). חזר שרו של חשך ואמר לפניו אחר מזל תאומים מה אתה בורא, א"ל סרטן, ומפני מה, א"ל מפני

שעתיד אדם לקמץ מן החורין ומן הסדקין כסרטן. ואחריו מה אתה בורא, א"ל מזל אריה, מפני שאדם זה אחר שהוא מקמץ מן החורין והסדקין מתעשר ומתגבר כאריה. ואחריו מה אתה בורא, א"ל מזל בתולה, מפני שאחר שאדם זה מתעשר ומתגבר כארי עתיד להיות שמן כבתולה. ואחריו מה אתה בורא, א"ל מזל מאזנים, מפני שכיון שאדם שמן כבתולה שוקלים אותו במאזנים. ואחריו מה אתה בורא, א"ל מזל עקרב, מפני שכיון ששוקלים אותו במאזנים וימצאו בו עונות מורידין אותו לגיהנם ודנין אותו במקום שיש נחשים ועקרבים. ואחריו מה אתה בורא, א"ל קשת, מפני שכיון שירד לגיהנם וסובל דינו מכפרין לו כל עונותיו וזורקין אותו מגיהנם כחץ מן הקשת. ואחריו מה אתה בורא, א"ל מזל גדי, מפני שכיון שעלה מגיהנם מרקד כגדי. ואחריו מה אתה בורא, א"ל מזל דלי, מפני שאחר שמכפרים עונותיו אני זורק עליו מים טהורים ויטהר. ואחריו מה אתה בורא, א"ל מזל דגים, מפני שכיון שנטהר יורש העולם הבא שאין העין שולט בו כדגים. אין מזל יום גורם אלא מזל שעה גורם. ומפני מה נבראת חמה תחלה, שכל העולם כולו בזיו אחד נבראו. ואחריו ככב נוגה, לפי שצפה וראה שדור המבול עתיד להכעיס לפניו והבדילן זה לעצמו וזה לעצמו, עמד וערבן זה בזה. ואחריו ככב חמה זה אברהם שמצהיב כל העולם כולו כחמה. ואחריו לבנה שעתידין ישראל להיות זיון כלבנה. ואחריו שבתי שעתידין אומות העולם למשול בהם. ואחריו צדק שעתידין להצדיק עליהם את הדין. ואחריו מאדים, במה דינן, ברא מאדים ונופלים בגיהנם שאש אדום הוא.

השמים מספרים כבוד אל (תהלים י"ט ב') התורה שנתנה מן השמים היא מספרת כבוד אל וכן הוא אומר בהכיני שמים שם אני (משלי ח' כ"ז). ומעשה ידיו מגיד הרקיע (תהלים שם) הן הלוחות שנאמר והלוחות מעשה אלהים המה (שמות ל"ב ט"ז).

(בראשית א, ו - ח) **ויאמר אלהים יהי רקיע**. רבנן פתרין קריא במילה. יהי רקיע זה דורו של אברהם שבאותו זמן נתן הב"ה מילה לאברהם, ולמה כנה את המילה רקיע, לפי שהשמים נקראו רקיע והארץ נקראת רקיע, רקע הארץ וצאצאיה (ישעיה מ"ב ה'), ושניהם תלויין על המילה שנאמר אם לא בריתי וגו' (ירמיה ל"ג כ"ה), לפיכך כנה המילה רקיע. ד"א למה כנה מילה רקיע, לפי שהיתה קדומה לשאר מצות כמנין רקיע, רקיע עולה ש"פ. צא וחשוב כשנצטוה אברהם על המילה בן מאה שנה היה ובאותו זמן לשנה הבאה נולד יצחק, כתוב ויצחק בן ס' שנה בלדת אותם (כ"ה כ"ו) ואומר ויאמר יעקב אל פרעה ימי שני מגורי שלשים ומאת שנה (מ"ז ט') הרי ק"צ, ושעבוד מצרים ר"י, הרי ת' שנה משנתנה המילה עד יציאת מצרים. וכתיב ומשה בן פ' שנה בעמדו, צא מהם עשרים שנה שנתנה שבת לישראל קודם יציאת מצרים הרי ש"פ כמנין רקיע.

ומנין שקדמה שבת ליציאת מצרים עשרים שנה שנאמר ויגדל משה ויצא אל אחיו וירא בסבלתם (שמות ב' י"א), מה ראה, ראה להם תקנה לשעבודם כדי שינפשו ופרש להם הלכות שבת לנוח ולהנפש. כיצד עשה נכנס אצל פרעה אמר לו אני רואה מלאכת שלך עתידה להבטל, א"ל המלך כיצד, א"ל לפי שאין קצבה לעבודתם, ולא עוד אלא שעושין הנער כבחור והבחור כזקן ואין להם ריוח במלאכתם, אם יהיה עבד לאדם שאין לו קצבה במלאכתו אינו מת, א"ל הן. א"ל משה אלו עבדיך אם אין אתה נותן להם ריוח במלאכתם הם מתים, א"ל פרעה כבר מניתיך על מלאכת שלי, לך עשה להם כשאתה רואה. הלך משה ובא לו אצל ישראל וישב וחשב ששת ימי בראשית אימתי יהיה שבת והתקין את השבת ואמר לנוגשים כן צוה המלך שיהא ריוח במלאכתן יום אחד בשבוע, יעשו מלאכה ו' ימים וינוחו בשבת. ומנין שבמצרים נתן להם את השבת, שנאמר כי ה' נתן לכם (את) השבת (שמות ט"ז כ"ט) נותן אין כתיב כאן אלא כבר נתן לכם במצרים, וחזקה אותו זמן בן ס' שנה היה שנאמר ויגדל משה ויצא, גדל לישב בישיבה שהיה זקן ויושב בישיבה. הא למדת שקדמה מילה לשאר מצות כמנין רקיע. ויהי מבדיל בין מים למים, בין ישראל שהם מקור מים חיים שנאמר ממקור ישראל (וגו') (תהלים ס"ח כ"ז). למים, אלו אומות העולם שנאמר ושאון לאומים כשאון מים כבירים (ישעיה י"ז י"ב) והמילה מבדלת ביניהם שנאמר צאינה וראינה בנות ציון (שה"ש ג' י"א) בנים המצוינים לי במילה. ויעש אלהים את הרקיע בחר בישראל בשביל שמקיימים מצות מילה. ומנין שעשיה היא בחירה דכתיב אשר עשה את משה ואת אהרן (ש"א י"ב ו'). ויבדל בין המים אשר מתחת לרקיע, בין האומות אשר ילכו לשאול תחתיה ויהיו דושים תחת כפות רגלי הצדיקים. ומנין שרקיע הוא דשות שנאמר ורקע ברגלך (יחזקאל ו' י"א). ובין המים וגו' ובין ישראל שעתידים לדוש אותם כענין שנאמר ועסותם רשעים כי יהיו אפר וגו' (מלאכי ג' כ"א). ויהי ערב ויהי בקר יום שני והרשעים והצדיקים עמדו בלא תורה עד כלות אלף השני. ר' יצחק אמר למה לא נאמר כי טוב במלאכת המים, למלך שהיה לו לגיון קשה, אמר המלך הואיל ולגיון זה קשה לא יכתב שמי עליו, כך אמר הב"ה הואיל והמים הללו לקו בהם דור המבול לפיכך לא יכתב שמי בהם, כי טוב ה' לכל (תהלים קמ"ה ט'). מעשה באדיריאנוס שבקש לעמוד על סופו של אדריאם, נטל חבלים והיה משלשל ג' שנים ומחצה, שמע בת קול אומרת לו, באלה אדיריאנוס. ועוד בקש לידע מה המים מקלסים להב"ה, עשה תיבות של זכוכית ונתן בני אדם לתוכן ושלשלן לאדריאם הוא אוקיינוס ועלו ואמרו כך שמענו את אוקינוס מקלס להב"ה אדיר במרום ה' (תהלים צ"ג ד'). ד"א בדעתו תהומות נבקעו (משלי ג' כ') ברא גיהנם וג"ע שהם משקים את העולם

כולו ויש מקומות שיינם מבושם ויש מקומות שיינם רע, וכל יין שאתה מוצא מבושם בידוע שקייתו מגן עדן, וכל יין שאתה מוצא רע שקייתו מגיהנם, וכל פירות שאתה מוצא מתוקים שקייתם מג"ע וכל פירות מרים שקייתם מגיהנם.

(בראשית א, ט - יג) **ויאמר אלהים יקוו** [**המים**]. רבנין פתרין קרייא במתן תורה, בשעה שרצה הב"ה לתת תורה לישראל אמר הב"ה שיתקבצו כל האומות, מתחת השמים אל מקום אחד לידע אם יקבלו אותה כמה דאת אמר (ונלוו) [ונקוו] אליה כל הגוים (ירמיה ג' י"ז). ותראה היבשה, אמר הב"ה תצא לאור כנסת ישראל שהיתה דחוקה ויבשה בשעבוד מצרים, ועוד שמיבשת עצמה על יחוד ה' דכתיב כי עליך הרגנו כל היום (תהלים מ"ד כ"ג). ויהי כן, היה הדבר יפה לפני הב"ה. ויקרא אלהים ליבשה ארץ, כיון שראה הב"ה שהם מיבשים עצמם על קדושתו ורצים לקבל את התורה קראן סגולתו. ומנין שארץ לשון סגולה שנאמר כי תהיו אתם ארץ חפץ (מלאכי ג' י"ב), מכאן שנקראו ישראל ארץ. ולמקוה המים קרא ימים. לקבוץ העמים המאנים לשמוע דברו קרא רשעים, וכן הוא אומר והרשעים כים נגרש (ישעיה נ"ז כ'). וירא אלהים כי טוב, [ראה] שנאה לצדיקים שנקראו טוב דכתיב אמרו צדיק כי טוב (שם ג' י') לקבל טוב שנאמר כי לקח טוב וגו' (משלי ד' ב'). תדשא הארץ. צוה את ישראל שירבו בנים ובני בנים וילמדום את התורה שנאמר והודעתם לבניך ולבני בניך (דברים ד' ט'). ומנין שנקראו הצדיקים עשב דכתיב ויציצו מעיר כעשב הארץ (תהלים ע"ב ט"ז). עץ פרי עושה פרי למינו, צום הב"ה שיהיו צדיקים [הם] ובניהם כענין שנאמר פרי צדיק עץ חיים (משלי י"א ל'). ותוצא הארץ, יצאו ישראל צדיקים גמורים וחכמים באותו הדור, הוא שאמר הכתוב ויעבדו העם את ה' כל ימי יהושע (שופטים ב' ז'). ויהי ערב וגו' יום שלישי, אז היה ערב לרשעים ובקר לצדיקים כשנתנה התורה באלף הג'.

(בראשית א, יד - יט) **ויאמר אלהים יהי מארת**. רבנן פתרין קרייא בבנין בית המקדש. אמר הב"ה שיבנו בית המקדש בתוך ישראל שיש בבשרם מילה שנקראת רקיע, שהיא הפרש בין ישראל שמאירים כיום לאומות העולם שחשוכים כלילה. והיו לאתת, מלמד שגזר הב"ה לבנות להם ב' פעמים בהמ"ק. לאותות, שמצינו הרבה אותות נעשו בבית המקדש. ולמועדים שהיו מתועדים שם כל ישראל כל רגל ורגל, ומנין שנקרא ביהמ"ק מועד שנאמר שאגו צוררין בקרב מועדיך (תהלים ע"ד ד'). ולימים ושנים, בתחלה ימים ולבסוף שנים שהיה ביהמ"ק האחרון גדול מן הראשון בשנים ובבנין שנאמר גדול יהיה כבוד הבית הזה (חגי ב' ט'). והיו למאורות, יהיו שני הבתים האלה לאור נוגה בישראל כענין שנאמר והלכו גוים לאורך (ישעיה ס' ג'). ויעש אלהים את שני המארת הגדולים,

אלו מקדש ראשון ושני שהיו גדולים מהמשכן. את המאור הגדול, זה מקדש ראשון שהיה בו ממשלה לישראל, ולמה קורא אותו גדול שהיה בו ארון וכפרת וכרוב ואש ורוח הקדש. ואת המאור הקטן, זה מקדש שני שהיה חסר מן אלו ה' דברים. לממשלת הלילה, שבנאו מלך פרס והוא היה מושל באותו זמן עד מלכות יון החזיקה ממשלה במקדש שני. ואת הככבים, אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות שהיו בירושלים חוץ מהמקדש. ולמה נמשלו בככבים לפי שהם עוסקים בתורה ומצדיקים הרבים שכן כתוב ומצדיקי הרבים ככוכבים (דניאל י"ב ג'). ויתן אתם אלהים ברקיע השמים, נתנן בתוך ארץ ישראל. להאיר על הארץ, אלו ישראל. ולמשול ביום ובלילה, שהיתה ממשלת אנשי ירושלים על ישראל ועל אומות העולם. ולהבדיל, בין ישראל לאומות העולם שלא מצינו שצוה הב"ה על האומות שיעשו מקדש. וירא אלהים כי טוב, ראה שנאה לו שנקרא טוב לשכון בתוך הצדיקים שנקראו טוב שנאמר אמרו צדיק כי טוב (ישעיה ג' י'). ויהי ערב ויהי בקר יום רביעי, בניו בית המקדש וחרבנו היה באלף הרביעי. וידבר על העצים (מ"א ה' י"ג) זה חם וזה קר, זה יבש וזה דשן וזה חריף.

(בראשית א, כ - כג) **ישרצו המים**. רבנין פתרין קרייא בחרבן ביהמ"ק. לאחר שנחרב ביהמ"ק גזר הב"ה ממשלה על אומות העולם וברכן שירבו כעין שרצים, וכן אמר ישרצו המים שהן האומות. שרץ נפש חיה, יצא מהם מלכים שדומים לחיות כענין שאמר דניאל וארבע חיון רברבן וגו' (דניאל ז' ג'). ועוף יעופף על הארץ. המשיל מלכיהם כעוף, כעין עוף י[ת]עופף כבודם (הושע ט' י"א) לעתיד לבא מהם. על פני רקיע השמים, על מי נתן להם הב"ה ממשלה, על ישראל שהם רקיע השמים. ויברא אלהים את התנינים הגדולים, הם מלכי אומות העולם ששעבדו בישראל כגון סנחריב ונבוכדנצר אדריאנוס וטיטוס. ולמה קראן גדולים, שכל אומה ששעבדה בישראל גדלה הב"ה ששלטו מסוף העולם ועד סופו מפני כבודן של ישראל, שלא יאמרו ביד אומה שפלה מסר את בניו. ומנין שהמלכים נקראו תנינים שנאמר התנים הגדול הרובץ וגו' (יחזקאל כ"ט ג'). ואת כל נפש החיה הם שאר מלכי אומות העולם שלא שעבדו את ישראל. אשר שרצו המים, שיצאו מן האומות. ויברך אותם, ברכם בעולם הזה בפריה ורביה. וכענין שבירך יצחק אבינו את עשו ועל חרבך תחיה (כ"ז מ') כך אמר הב"ה ומלאו את המים בימים שימלאו כל האומות ברשעותם, ואין ימים אלא רשעים שנאמר והרשעים כים נגרש (ישעיה נ"ז כ'). והעוף ירב בארץ, אעפ"כ יתקיימו ישראל בעולם שנקראו עוף שנאמר כנפי יונה נחפה בכסף (תהלים ס"ח י"ד). ויהי ערב ויהי בקר יום חמישי, כל השעבוד היה באלף החמישי ובו יהיה בקר לישראל שיגאלו. ר' אליעזר אומר כשם שבריאת מעשה המים

היה ביום חמישי כך כל מעשים שנעשו במים היו ביום חמישי, בו ביום נהפכו המים במצרים לדם, בו ביום עברו ישראל בים, בו ביום עברו ישראל מימי הירדן מפני ארון ברית ה', בו ביום סתם חזקיהו את כל המעינות שהיו בירושלים שנאמר והוא יחזקיהו סתם את (כל) מוצא (גליל) [מימי גיחון] העליון (דה"ב ל"ב ל').

מצמיח חציר לבהמה (תהלים ק"ד י"ד), זה ראם, אמרו עליו הראם הזה אינו אלא זוג אחד בעולם והפריש הב"ה הזכר במזרח והנקבה במערב, ופעם א' לע' שנה מזדווגים זה לזו ומשמשים זה עם זו ומתעברת הנקבה מתאומים זכר ונקבה, ולאחר הדבוק נושכת הנקבה לזכר ומת והנקבה סובלת העוברים במעיה י"ב שנים וכל האחת עשרה שנה רועה בהרים ובגבעות ובעמקים וכשנכנסת בי"ב אינה יכולה לזוז ממקומה מפני כובד בטנה, אותה שעה צועקת לפני הב"ה והוא עונה אותה ונוטפין רירין מפיה ונעשה נהר גדול, ועל שפת הנהר מצמיח לה הב"ה חציר כדי מחסורה לכך נאמר מצמיח חציר לבהמה, ועל זה נאמר נותן לבהמה לחמה (תהלים קמ"ז ט'). ובכל יום היא רועה החציר כלו ובלילה הם נצמחין מאליהן כאלו לא נגעה בהם. וכן עושה לה הב"ה כל השנה כלה עד יום לדתה, וביום לדתה היא מתה מצער לידה, ואותו זוג היולדת הולך הזכר למזרח והנקבה למערב ואינם מזדווגים זה עם זו עד ע' שנה, ולמה כן כדי שלא יחריבו את העולם.

רב הונא דצפורי אמר עד שמלאכי השרת מדינים אלו עם אלו בראו הב"ה, א"ל הב"ה מה אתם מועילים כבר נעשה אדם וגו'.

(בראשית א, כד - לא) **ויאמר אלהים תוצא הארץ**. רבנין פתרין קרייא בתחיית המתים שעתיד הב"ה להחיות המתים באלף הששי, אמר הב"ה תוצא הארץ נפש חיה, אלו ישראל שהם חיים וקיימים לעולם ולעולמי עולמים שנאמר כל הכתוב לחיים בירושלים (ישעיה ד' ג'). למינה, לקבל שכר מה שהכינו לעצמם, ומהו ג"ע ושכר המצות. ומנין למינה שהיא הכנה שנאמר וימן ה' דג גדול (יונה ב' א'). בהמה ורמש, בהמה אלו אומות העולם שנמשלו כבהמות, ורמש אלו רשעים שבהם, וחיתו ארץ אלו מלכיהם שנמשלו לחיות שנאמר וארבע חיון רברבן (דניאל ז' ג'). למינה, למה שהכינו לעצמם גיהנם, מלמד שהם עתידים כולם ליתן דין וחשבון, כענין שאמר (ירמיה) ונשפטתי (אותם) [עמם] שם על עמי (ועל) ונחלתי (יואל ד' ב'). ויהי כן, הוא שאמר הכתוב כי הוא אמר ויהי (תהלים ל"ג ט'). ויעש אלהים את חית הארץ [למינה], תקן הב"ה לישראל שנקראו חיה שנאמר חיתך ישבו בה (תהלים ס"ח י"א) העוה"ב שהיא הכינה לעצמה בתורה ובמעשים טובים. ואת הבהמה למינה, אומות העולם ורשעים שבהם לגיהנם כל אחד

ואחד לפי מה שהכינו לעצמם, והוא שאמר יחזקאל שמה אדום מלכיה (ושריה) [וכל נשיאיה] (יחזקאל ל"ב כ"ט), שם עילם וכל המונה (שם כ"ד). וירא אלהים כי טוב, שראוי לשלם לצדיק כצדקתו ולעושה הרע כרשעתו. נעשה אדם, אמר הב"ה שיפסוק גדולה על ישראל באותם הימים ולא יכלמו ולא יכשלו עוד בחטא ועון ולא יתערבו עוד בגויי הארץ אלא שיהיו קדושים וצדיקים גמורים מאותו יום ואילך שנאמר ועשיתי את אשר בחקי תלכו (יחזקאל ל"ו כ"ז), לכך נאמר נעשה אדם בצלמנו. וירדו בדגת הים, ישלטו ישראל בפמליא של מטה, הן ישראל שנאמר בהם וידגו לרוב בקרב הארץ (מ"ח ט"ז), ובפמליא של מעלה, הם המלאכים שנאמר בהם ובשתים יעופף (ישעיה ו' ב'), ולכך נאמר ובעוף השמים. ובבהמה ובכל הרמש הרומש על הארץ, באומות העולם ובמלכיהם ועל הרשעים תהא אימתן, הוא שאמר הכתוב ועמדו זרים ורעו צאנכם וגו' (שם ס"א ה'), והיו מלכים אומניך וגו' (שם מ"ט כ"ג). ויברא אלהים את האדם בצלמו, הכין הקב"ה לישראל הקרואים אדם שיהיו כדוגמתו לעוה"ב. כענין שנאמר והיה הנשאר בציון וגו' קדוש יאמר לו וגו' (שם ד' ג') כשם שאומרים קדוש להב"ה כך אומרים לישראל, וכן הוא אומר ובית דוד כאלהים (זכריה י"ב ח'). בצלם אלהים ברא אותו, שגזר עליהם להיות חיים וקיימים לעולמים כדוגמתו, כענין שנאמר בלע המות לנצח (ישעיה כ"ה ח'). זכר ונקבה ברא אותם, מרוב חבה שחבבם פעמים קורא [אותם] בלשון זכר, כענין שנאמר בנים אתם לה' אלהיכם (דברים י"ד א'), ופעמים בלשון נקבה, דכתיב פתחי לי אחותי רעיתי (שה"ש ה' ב'), ואומר אתי מלבנון כלה (שם ד' ח'). ויברך אותם אלהים, אותה שעה יברך הב"ה את ישראל שיפרו וירבו בעולם וימלאו הארץ כענין שנאמר וצמחו בבין חציר (ישעיה מ"ד ד'), וכתוב ואמרת בלבבך מי ילד לי את אלה (שם מ"ט כ"א), לכך נאמר פרו ורבו. וכבשוה, שעתידין לכבוש את העולם כולו דכתיב ומשלו מים עד ים (זכריה ט' י'). ורדו בדגת הים, אלו ישראל. ובעוף השמים, אלו המלאכים. ובכל חיה הרומשת, אלו האומות. הנה נתתי לכם, אמר הב"ה לישראל בני נתתי לכם את כל האומות שיהיו תחת כפות רגליכם. ומנין שאומות העולם קרויים עשב דכתיב היו עשב שדה וירק דשא (מ"ב י"ט כ"ו). ואת כל העץ, זה ג"ע. אשר בו פרי עץ, זה עץ החיים שבתוך הגן. ומנין שכן הוא, שנאמר עורי צפון ובואי תימן הפיחי גני וגו' (שה"ש ד' ט"ז). לכם יהיה לאכלה, הוא שאמר הכתוב ואכלתם אכל ושבע (יואל ב' כ"ו). ולכל חית הארץ, גם לכל מלכי הארץ גזרתי שיהיו מאכלכם, כענין שנאמר כי לחמנו הם (במדבר י"ד ט'), ואומר אפים ארץ ישתחוו לך (ישעיה מ"ט כ"ג). ויהי כן, שיתקיימו כל הנחמות במהרה. וירא אלהים את כל אשר עשה, ראה הב"ה בישראל שבחר לקדושת שמו כי

טוב הוא להנחילם ג"ע ועוה"ב שנאמר להנחיל אוהבי יש (משלי ח' כ"א). ויהי ערב ויהי בקר יום הששי, יום הדין ומלכות בית דוד שכתוב בהם דינו לבקר משפט (ירמיה כ"א י"ב) יהיו באלף הששי.

מי ימלל גבורות ה' (תהלים ק"ו ב') אלו הלוחות. ישמיע כל תהלתו (שם) זה ס"ת, ולפי שראה דוד כללי התורה ויודע שיש בה מדרשים ודקדוקים תלי תלים עד אין סוף לכך היה מתפלל לפני הב"ה שיורהו דרך התורה, שנאמר הורני ה' דרך חקיך ואצרנה עקב (תהלים קי"ט ל"ג), וכן הוא אומר גר אנכי בארץ (שם י"ט), וכי גר היה דוד, אלא אמר כשם שהגר שנתגייר היום אינו יודע בין ימינו לשמאלו ממה שכתוב בתורה, כך אני איני יודע כלום בתורה, למה, שאין סוף לחכמתה. וכן איוב אומר ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים (איוב י"א ט') וכן דוד אמר לכל תכלה ראיתי קץ רחבה מצותך מאד (תהלים קי"ט צ"ו).

(בראשית ב, א - ג) **ויכלו השמים**. רבנין פתרין קרייא בעוה"ב שיהיו ישראל שנקראו שמים וארץ חמודים ויקרים לפני הב"ה הם וכל צבאם, שאפילו שפחה שבא"י יש לה חלק לעוה"ב דכתיב ועמך כלם צדיקים (ישעיה ס' כ"א), ומנין לכלוי שהוא חמדה שנאמר נכספה וגם כלתה נפשי (תהלים פ"ד ג'). ויכל אלהים ביום השביעי, חמד הב"ה באלף השביעי פעולת ידיו אשר בחר אלו ישראל. וישבות ביום השביעי, בו ישבות הב"ה מלקצוף על ישראל עוד שנאמר כן נשבעתי מקצוף עליך ומגער בך (ישעיה נ"ד ט'). ויברך אלהים את יום השביעי, ברך הב"ה העוה"ב שיתחיל באלף הז'. ויקדש [אותו] זמן אותו לישראל, ואין הקדשה אלא הזמנה כד"א וקדשתם היום ומחר (שמות י"ט י'). כי בו שבת, שבו נתקררה דעתו מכל הצדיקים שהם מלאכת ידיו, כד"א ועל פעל ידי תצוני (ישעיה מ"ה י"א). אשר ברא (הב"ה) [אלהים] לעשות, חקיו ומצותיו ומשפטיו כל הימים.

(בראשית ב, ט) תניא כל האילנות עתידין לעלות לירושלים. כיצד נהרי ג"ע עוברים תחת עץ החיים ובוזזים כל האילנות שבעולם ומשם יוצא נהר גדול וכל האילנות נטועים עליו שנאמר ועל הנחל יעלה על שפתו וגו' כל עץ מאכל וגו' (יחזקאל מ"ז י"ב). מהו ועלהו לתרופה (שם) כדי לפקח עיני עורים, רגלי חגרים ולחזק ברכים כושלות ולתת ולד בבטנות עקרות ולפתוח כל רחם סגור ולדבר כל לשון אלם ולהשמיע אזן חרשים ולהשיב דעת לשוטים.

אריב"ל שני שערי כדכד יש בג"ע ועליהם ו' רבוא מלאכי השרת וכל אחד מהם זיו פניו מובהק כזיו החמה, ובשעה שהצדיק בא אצלם מפשיטים מעליו הבגדים שעומד בהם

מן הקבר ומלבישים אותו שמנה בגדים של עניי כבוד ונותנים ב' כתרים על ראשו, א' של אבנים טובות ומרגליות וא' של זהב פרוים, ונותנים ח' הדסים בידו ומקלסים לפניו ואומרים לו לך אכול בשמחה לחמך (קהלת ט' ז') ומביאים אותו למקום נחלי מים מוקף ח' מאות מיני ורדים, וכל אחד מהם יש לו (חומה) [חופה] בפני עצמו לפי כבודו שנאמר וברא ה' על כל מכון וגו' כי על כל כבוד חפה (ישעיה ד' ה') וכל חפה נמשכין ממנה ד' נהרות א' של חלב וא' של יין וא' של אפרסמון וא' של דבש, וכל חפה למעלה ממנה גפן של זהב ושלשים מרגליות קבועות בה, וס' מלאכים על ראש כל צדיק וצדיק ואומרים לו אכול דבש ושתה חלב לפי שעסקת בתורה המשולה לדבש וחלב שנאמר דבש וחלב תחת לשונך (שה"ש ד' י"א), אכול שמן אפרסמון לפי שעסקת בתורה המשולה בשמן שנאמר לריח שמניך טובים (שם א' ג'). שתה יין המשומר בענביו מו' ימי בראשית שעסקת בתורה המשולה ביין שנאמר כי טובים דדיך מיין (שם ב'). והכעור בהם כדמותו של יוסף, ואין אצלם לילה שנאמר וארח צדיקים כאור נגה וגו' (משלי ד' י"ח). והב"ה מחדש עליהם ג' משמרות, משמרה ראשונה נעשה קטן ונכנס למחיצת קטנים ושמח שמחת קטנים [משמרה ב' נעשה בחור ונכנס למחיצת בחורים ושמח שמחת בחורים] משמרה ג' נעשה זקן ונכנס למחיצת זקנים ושמח שמחת זקנים. ובג"ע יש בו ז' בתים בנוים ובכל בית י"ב רבוא מיל באורך ועשר רבוא ברוחב וק' רבוא מיל בגובה. הבית הא' בנוי כנגד פתח ראשון בג"ע ושוכנים בו גרים שנתגיירו [לשם] הב"ה וקירותיו של זכוכית לבן וקורותיו של ארזים. הבית הב' בנוי כנגד פתח ב' וקירותיו של כסף וקורותיו של ארזים ושוכנים בו בעלי תשובה ומנשה על גביהם. הבית הג' קירותיו מזהב וכסף וקורותיו ארזים וכל טוב שמים וארץ יש שם וכל מאכל ומשתה יש שם ערוך, ושם אברהם יצחק ויעקב והיו שם מתי מצרים וכל דור המדבר וכל בני יעקב י"ב שבטים ומשה ואהרן על גביהם, ושם דוד ושלמה וכלאב עודנו חי וכל דור ודור חוץ מאבשלום וקרח, ושם אבנים טובות ומרגליות מוצעות שם ונרות מזומנות והן מזומנים לבני דוד הדרים בעולם. הבית הד' בנוי כנגד אדם הראשון וקורותיו עצי זית ושוכנין שם בני ישראל אותם שלקו בעוה"ז ולא מרדו בהב"ה והיו נאמנים, ולמה מעצי זית מפני שמרדו בעול אומות העולם כזית. הבית הה' בנוי מאבני שהם ואבני מלואים ומכסף וזהב מופז ומכתם, ונהרות שמושכות אפרסמון ומשם יוצא גיחון ומסך למעלה מכל רוח ולמעלה מכל רוח יש שם לבנון ומניות זהב ובשמים ותכלת וארגמן ושני תולעת מאורגין, ושוכנין בו משיח בן דוד ואליהו התשבי, ואפריון מעצי לבנון שעשו משה ואהרן במדבר, המשכן (מעתר) [מעוטר] כסף רפידתו זהב מרכבו ארגמן, ובתוך אפריון משיח בן דוד שהוא

אוהב בנות ישראל שנאמר תוכו רצוף אהבה מבנות ירושלים (שה"ש ג' י') ואליהו תופש ראשו מלמטה ונותנו בחיקו ומחזיקו ואומר לו סבול דין מרך שהקץ קרוב הוא, וכל שני וחמישי וכל שבת ויו"ט באים אליו אבות וצדיקים ושבטים ומשה ואהרן, ודוד ושלמה וכל מלכי בית דוד ובוכים עמו והם מחזיקים אותו ואומרים לו סבול דין מרך שהקץ קרוב הוא, ואף קרח ועדתו ואבשלום באים כל רביעי ושואלים אותו עד מתי קץ הפלאות (דניאל י"ב ו') מתי תשוב תחיינו, והוא אומר להם לכו אצל אברהם ושאלו אותו, מיד מתביישים ואינם הולכים לשאול להם. הבית הו' שוכנים שם מי שמת בדרך מצוה. הבית הז' שוכנים שם מי שהתחיל במצוה ובא מלאך וחבטן בקרקע ולא גמרה. אלו הן חדרי ג"ע. ובג"ע יש בו ס' רבוא מינין אילנות וכל אילן ואילן יש בו י"ב רבוא מלאכי השרת מזמרים בקול נעים, ועץ החיים בתוך הגן באמצע שנאמר ועץ החיים בתוך הגן, ונופו מכסה על כל עדן ויש בו ח' מאות מיני טעמים. מדת עץ החיים כנגד כל הישוב שנאמר [ו]עץ החיים, עץ שהוא על פני כל החיים. תנא נהרי ג"ע מעלין כל גליותיהם של ישראל מכל מקומות מושבותיהם והב"ה עושה להם מחלות בעפר ומעלה אותם תחת הר הזיתים והב"ה עתיד לעמוד על ההר וההר נבקע מתחתיו שנאמר ועמדו רגליו וגו' ונבקע וגו' (זכריה י"ד ד'), וישראל יוצאין מן ההר כולד שיוצא ממעי אמו שנאמר בטרם תחיל ילדה (ישעיה ס"ו ז'), וב"ק משמעת בעולם ואומרת מי שמע כזאת היוחל ארץ ביום אחד (שם ח'), וירושלים תמהה באותה שעה שנאמר ואמרת בלבבך מי ילד לי את אלה (שם מ"ט כ"א) והב"ה משיבה אלו הן בניך בני גליותך הם שיצאו ממך שנאמר הרחיבי מקום אהלך וגו' (שם נ"ד ב').

(בראשית ב, כא) **ויקח אחת מצלעותיו וגו'**. שאלו את ר' יהושע מפני מה האיש יוצא ופניו למטה והאשה פניה למעלה, א"ל האיש מביט למקום ברייתו, והאשה מבטת למקום ברייתה. ומפני מה האשה צריכה להתבשם והאיש אינו צריך, א"ל האיש נברא מן האדמה, מה האדמה אינה מבאשת לעולם, כך האיש, והאשה נבראת מן עצם האדם, מה הבשר אם אין אתה נותן בו תבלין ומלח הוא (מבאשת) [מבאיש], כך היא האשה. ומפני מה האשה קולה הולך והאיש אין קולו הולך, א"ל משל לקדרה מלאה בשר ואין בני אדם יודעים מה בתוכה. ומפני מה האיש נוח להתפייס והאשה אינה נוחה להתפייס, א"ל האיש נברא מן האדמה, מה האדמה אפילו נותן לתוכה טפת מים מיד היא נשרית, כך האיש, אבל האשה נבראת מן העצם, מה העצם אפילו אתה נותן אותו לתוך המים אינו נשר, כך האשה. ומפני מה האיש תובע אשה ואין האשה תובעת איש, א"ל למי שאבד אבדה הוא מבקש אבדתו ואין אבדתו מבקשת אותו. ומפני מה האיש מפקיד זרע

באשה ואין אשה מפקדת זרע באיש, א"ל אמשול לכם משל לאחד שהיה בידו פקדון והוא מבקש אדם נאמן שיפקידנו אצלו. ומפני מה האיש יוצא וראשו מגולה והאשה יוצאת וראשה מכוסה, א"ל משל לאחד שעבר עבירה והוא מתבייש מן הבריות שקלקל, כך קלקלה חוה וגרמה לבנותיה שיכסו ראשיהן. ומפני מה הן מהלכות תחלה אצל המת ויוצאות תחלה לפני המטה, א"ל ע"י שגרמו מיתה לעולם. ומה הן אומרות, אנו גרמנו לכל באי עולם שיבאו לכאן ואחריו כל אדם ימשוך (איוב כ"א ל"ג).

(בראשית ה, ה) **ויהיו [כל] ימי אדם אשר חי תשע מאות שנה ושלשים שנה וגו'**. ג' כחשו מלאך המות על נפשותם ואלו הם, אדם הראשון, יעקב אבינו ומשה רבינו, אדם הראשון, יום שנתקבצה דעתו אליו אמר הב"ה למלאכי השרת באו והשתחוו לו, באו מלאכי השרת לרצונו של הב"ה. השטן היה גדול מכל המלאכים בשמים, דבר להב"ה, רבש"ע יצרת אותנו מזיו שכינה ותדבר אלינו נשתחוה לאשר יצרת מעפר הארץ, השיב לו הב"ה זה שהוא עפר הארץ יש בו מן החכמה ומן הבינה שאין בך, אמר השטן נסני, ונסהו. א"ל הב"ה הנה יצרתי בהמות ורמשים וחיות ועופות בארץ, רד עד שתעמידם לפניך ולפניו אם תתן להם שמות לכלם, אמר לאדם שישתחוה לך ואשימך תחת שכינת כבודי עוד, ואם אדם יתן להם שמות כאשר להם שמות עמי, תשתחוה אתה לאדם ויהיה אדם בגני לעבוד ולשמור. ירד הב"ה לג"ע שנאמר דודי ירד לגנו (שה"ש ו' ב') וירד השטן. כשראה אדם שירד השטן עמד על רגליו ודבר לאשתו באי ונשתחוה לפני הב"ה אשר יצרנו דכתיב באו ונשתחוה ונכרעה (להדום רגליו) [נברכה לפני ה' עשנו] (תהלים צ"ה ו'). באותה שעה אמר הב"ה לשטן אתה תתחיל לדבר שמות לבהמות או אדם, א"ל השטן אני אתחיל. הביא הב"ה שור ופרה והעמידן לפני השטן וא"ל מה שמותם של אלו, ולא ידע, הרחיק אלו מלפניו והביא גמל וא"ל מה שמו, ולא ידע, הרחיק זה והעמיד החמור, ולא ידע. נתן הב"ה לאדם ערכות לב בחכמה ולשון מדבר ומשיב, כדכתיב לאדם מערכי לב (משלי ט"ז א'). הביא לו הבקר ואמר לו הב"ה במה יקרא שמו של זה, כי פתח לו בב'. אמר לו בקר. העמיד לפניו הגמל ואמר גם זה מה שמו, כי פתח לו בג', אמר גמל. העמיד לפניו החמור א"ל חי זה מה שמו, כי פתח לו בח', אמר חמור. כיון שראה השטן שהב"ה נתן חכמה לאדם צעק צעקה גדולה. עלתה עד לשמים. א"ל חי העולמים מדוע צעקת, א"ל ולמה לא אצעק כי יצרתני משכינתך ויצרת אדם מעפר הארץ ונתת לו חכמה ובינה. א"ל הב"ה שטן משחית מה זה תתמה עכשיו יראה אדם זרעית וזרעית זרעיתו עד סוף כל הדורות, ויקרא לכלן שמות מפיהו שנאמר לראות מה יקרא לו (ב' י"ט). באותה שעה הראה הב"ה לאדם כל זרעית זרעיתו עד סוף כל הדורות. כי בא נגד עיניו דמות

דוד בן ישי מלך ישראל, ראה אדם יש בו דרך חסידות, אמר להב"ה רבש"ע מה השם ומה המזל ודרך חסידות וחיים אין לו בעולם. א"ל הב"ה אדם עבדי בעת אשר יצרתי זה דוד שמו יהיה ויתאבד. א"ל רבש"ע כמה יש לי עמך חיים בעולם, א"ל הב"ה אלף שנים. אמר אדם להב"ה תן לי רשות ואני אתן לדוד זה חלק טוב משנותי, א"ל הב"ה כבר נתתי הרשות בידך. אמר לו רבון העולמים כבר נתתי לו ע' שנה. א"ל הב"ה אדם עבדי סברתי שתתן לו ק' שנה, א"ל רבש"ע אלולי שראיתיו פיו מלא שירות ותשבחות לא נתתי לו אפילו ע'. א"ל הב"ה תשמיע לאזניך מה שאתה מוציא מפיך. א"ל כבר דברתי ושמעה אזני. הוריד הב"ה מלאכי השרת והעיד אותם עדי אתם ואמר להם תנו לאדם יד והעידו עליו כעל חק שחקק ע' שנה לדוד בן ישי, והביא הב"ה שטר וכתב על אדם כתב. ואם אתה אומר לא יכול הב"ה לעשות כזה עד שיכתוב עליו ויעיד עליו עדים ויתן לו יד. אלא שבקש הב"ה שתהיה זאת לדורי דורות לזרעית אדם עד אשר לא יתן איש אל רעהו ממון עד שיכתוב עליו כתב ועדים נאמנים, ובעבור היד שנתן הב"ה לאדם יתנו ישראל איש אל רעהו ציצית על הממון. אמר יהושע בן נון מפי משה ע"ה מפי הגבורה, כל אשר יתן ממון בלא עדים ובלא שטר יקרא אל ה' ולא יענהו. בא וראה כמה הקשה על אדם בדבר הזה, כי בקשו ממנו (האמת) [המות] אשר שם על נפשו, כי בא אליו מלאך המות ואמר לו תן לי רוח נשמתך, אמר לו מפיו של הב"ה שמעתי באזני ואמר לי אלף שנים שנותיך, ולא חייתי כי אם תתק"ל. עלה המלאך לפני הב"ה ואמר לפניו שלחת אותי לאדם עבדך ואמר לי שמעתי באזני מפי הב"ה כי אלף שנים חיי. באותה שעה נתן הב"ה הכתב למלאך המות ושלח עמו גבריאל ומיכאל ושרפיאל. ירדו אל אדם ומצאו אותו כי נשתנה דמותו ונתנתרו אבריו אבר מאבר, והיה לבו מרעיש מצלעות ימינו אל צלעות שמאלו והיה אומר אשרי אם הייתי עפר, אשרי אם לא יצרני הב"ה. אמרו לו מלאכי השרת אשר עם המלאך, אדם למה אתה צועק ובוכה בעבור המות, הכל ימותו מלבד אשר נשא לשמים ידו שנאמר כי אשא אל שמים ידי (וגו') [ואמרתי חי אנכי לעלם] (דברים ל"ב מ'). א"ל גבריאל זכור יום אשר נתת ע' שנה לדוד בן ישי, אמרו לו מיכאל ושרפיאל אנחנו נעיד עליך והנה שמותנו בכתב. אמר לפניהם א[דם] בזאת השעה אמות עפ"י שלשתכם שנאמר על פי שנים עדים או ג' עדים יומת המת (דברים י"ז ו').

(בראשית ה, כד) **כי לקח אותו אלהים**. רבנין אמרי חנוך היה תחלה לצדיקים, אמר הב"ה כל דורו רשעים וזה השלים אחרי אף אני אעשנו דוגמה. מה עשה הב"ה נטלו מבני אדם וחדשו גוף של אש ושם שמו מטטרון ועשה לו כסא של אש כנגד כסאו. וכמה שעורו של אותו הכסא מ' אלפים רבבות פרסאות של אש, ובכל יום ויום יושב על אותו

כסא פעם אחת ביום בשעה שכותב זכיותיהם של ישראל, ומסר לו הב"ה ע' מלאכים כנגד ע' האומות ופקד לו כל פמליא של מעלה וכל פמליא של מטה ומסר לו חכמה ובינה יותר מכל המלאכים ועשה לו גדולה יותר מכל מלאכי השרת. ר' עקיבא אומר בשעה שנסתכל הב"ה במעשי הדור וראה שהם מקולקלים ורעים סלק עצמו ושכינתו מביניהם ועלה בקול שופר ותרועה למרום דכתיב עלה אלהים בתרועה (תהלים מ"ז ו'), ולקח את חנוך בן ירד מביניהם והעלהו למרום בקול שופר ותרועה להיות לו לעד עם ד' חיות שבמרכבה לעוה"ב. ומנהו על כל גניזה ואוצרות שיש לו ברקיע ורקיע ומפתחות כל אחד ואחד מסרן בידו ושמהו שר על השרים ועשהו משרת לכסא הכבוד בגלגל ערבות לפתוח לו דלתותיהן וכסא הכבוד לסלסל ולסדר חיות הקדש, לקשור בראשם ר"ף כתרים ואופני הדר להכתיר להם עוז וכבוד ברוב הוד, להלבישם הדר ובזיקי זהר, להכתירם זיו זהר שרפי להבה, להעטירם נאוה וחשמלי אורה, להאזירם אורה בכל שחר ושחר להכין מושב הב"ה בשבתו על כסאו בכבוד ויקר, להרבות כבודו במרום ברזי עליונים ורזי תחתונים, רוממהו על כן רום קומתו בכל רמי הקומות ע' אלף פרסאות, גדל הב"ה כסאו מהוד כסאו והרבה כבודו מהדר כבודו והפך בשרו ללפידי אש וכל עצמותיו לגחלי אש. שת מראהו כמראה אור הבזק ואור עפעפיו כאור זיו השמש וזהר פניו כזיו כסא הכבוד. שם לבושו כבוד והדר והוד וכסות מעילו פאר ונאוה ועוז ונתן על ראשו כליל כתר מלכות של ת"ק (מאות) פרסאות על ת"ק (מאות) פרסאות ונתן לו מהודו ומזיו כבודו שעל כסא הכבוד וקראו בשמו ה' הקטן שר הפנים ויודע רזים, [וכל רז ורז] גלה לו באהבה וכל סוד וסוד הודיעו ביושר, וקבע כסאו בפתח היכלו מבחוץ לישב ולעשות דין כל פמליא של מעלה במרום, וכל שר ושר העמיד לנגדו ליטול ממנו רשות לעשות לו כרצונו. ע' שמות נטל משמותיו וקראו בהן להרבות לו כבוד. שבעים שרים נתן בידו לפקוד להם בכל לשון פקודי דבר הב"ה. להשפיל בדבר הב"ה שרים עדי ארץ ולהגביה בשיח שפתיו שפלים עד מרום, לזכות מלכים באמרתו ולהכניע רוזנים בדברתו, להסיר מלכים ממלכותם ולהקים רוזנים על ממשלתם, דכתיב והוא מהשנא עדניא וגו' (דניאל ב' כ"א), ולגלות להם רזי דברו ולהורות להם גזרת דין משפטו שנאמר כן יהיה דברי אשר יצא מפי וגו' (ישעיה נ"ה י"א), ואצליח אינו אומר אלא והצליח, מלמד שכל גזרה וגזרה שיוצאה מפי הב"ה על אדם כיון שעשה תשובה אין משלחין עליו פורעניות אלא משלחין אותן לאדם אחר שנאמר צדיק מצרה נחלץ וגו' (משלי י"א ח'). ולא עוד אלא שבכל יום ויום יושב חנוך בן ירד ששמו מטטרון ג' שעות בשמי מרום ונוטל כל הנשמות של קטנים שמתו על חומשי תורה ומביאן תחת כסא הכבוד ומושיבן

כתות כתות, חבורות חבורות, אגודות אגודות סביבות פניו ומלמדן תורה וחכמה ואגדה ושמועה ומסיים להם [ספר] תורה שנאמר את מי יורה דעה וגו' עתיקי משדים (וגו') (ישעיה כ"ח ט'). ולעוה"ב מוציא הב"ה מטטרון עם ד' חיות מתחת גלגלי מרכבות כסאו ומעמיד כסאו לצד אחד ומעלה קרח וכל עדתו משאול ומתהום רבה. ומביא לפניו כל באי עולם הבא ומחיה אותם ומעמידם על רגליהם. ויהיה מסדר דין של עצמו לפני כל הבריות ואומר להם כלום ראיתם אלוה אחר מבלעדי בשמים ממעל או בארץ מתחת או בד' רוחות העולם, העידו בי ותאמרו אמת שנאמר [ו]אתם עדי נאם ה' ואני אל וגו' (ישעיה מ"ג י"ב). ומשיבים מטטרון וד' חיות הקדש וקרח ועדתו כלם בבת אחת ואומרים בפה אחד ובדבור אחד לפני כל באי העולם לא ראינו כמוך אלוה ממעל בשמים מעולם ולא שרנו כמוך מעולם רשות אחרת בארץ מתחת. אין מלך כמוך ואין צור בלתך ואין אלהים זולתך, אתה ראשון ואתה אחרון ומבלעדיך אין אלהים. דכתיב אין כמוך באלהים ה' ואין כמעשיך (תהלים פ"ו ח'). באותה שעה משיב הב"ה לכל באי עולם ואומר להם ראו עתה כי אני אני הוא וגו' (דברים ל"ב ל"ט), מהו אני אני ב' פעמים, מלמד שאמר להם הב"ה אני הוא עד שלא נברא העולם ואף אני הוא משנברא העולם ואין אלהים עמדי לעוה"ב. אני אמית ואחיה (שם) אני הוא שהמתי כל בשר ובריות בעולם הזה ואני הוא שמחזיר להם רוח ונשמה לעוה"ב. מחצתי ואני ארפא (שם) שאחיה אותם במומיהם שהלכו בהם מן העולם כדי שיכירו אלו את אלו ולא יאמרו עולם חדש הוא אבל המתים לא חיו' ואני מרפאן אחר כן לעוה"ב. ואין מידי מציל (שם) ליום הדין לעתיד לבא.

(בראשית ו, ב) **בני האלהים**. ר' יוסף אמר ראו המלאכים שהיה הב"ה מתעצב על שברא בני אדם. מיד עמדו שני מלאכים לפני הב"ה ששמם שמחזאי ועזאל ואמרו לפניו רבש"ע הלא אמרנו לפניך בשעה שבראת עולמך אל תברא אדם, כענין שנאמר מה אנוש כי תזכרנו וגו' (תהלים ח' ה'). א"ל הב"ה ועולם מה תהא עליו, א"ל אנו מסתפקים בו, א"ל גלוי וידוע לפני אלו הייתם בעולמם ויצר הרע שולט בכם כשם ששלט באדם הייתם קשים מהם, א"ל תן לנו רשות ונדור עם הבריות ותראה איך אנו מקדשים שמך. א"ל הב"ה כבר נתתי לכם רשות. מיד ירדו והשליט בהם יצר הרע. כיון שראו בנות האדם שהם יפות תעו אחריהן ולא יכלו לכבוש ביצרן הדא ה"ד ויראו בני האלהים וגו'. ראה שמחזאי ריבה אחת ששמה אסטירה נתן עיניו בה, אמר לה השמעי לי, א"ל איני שומעת לך עד שתלמדני שם המפורש שאתה עולה בו לרקיע בשעה שאתה זוכרו. מיד למדה והזכירתו ועלתה לרקיע, אמר הב"ה הואיל ופרשה עצמה מעבירה אעשנה דוגמא שתזכר בעולם, מיד קבעה הב"ה בז' ככבים של כימה. כיון שראו כך שמחזאי

ועזאל עמדו ונשאו נשים והולידו בנים. ר' אומר וכי תעלה על דעתך שבו"ד יכול ליגע אצל המלאכים והא כתיב משרתיו אש לוהט (תהלים ק"ד ד'). אלא מלמד כיון שנפלו המלאכים ממקום קדושתם מן השמים שלט בהם יצר הרע כבני אדם וקומתם נעשה כבני אדם ולבשו גוש עפר, שנאמר לבש בשרי רמה וגוש עפר וגו' (איוב ז' ה'). א"ר צדוק מהם נולדו הענקים אשר הולכים בזדון לבם [ובגובהן] ומשלחים ידיהם בכל גזל וחמס ושפיכות דמים, שנאמר ושם ראינו את הנפילים וגו' (במדבר י"ג ל"ג) ואומר הנפילים היו בארץ (ו' ד'). תני שמחזאי הוליד ב' בנים ושמותם הייא והייא ונשאו נשים והולידו סיחון ועוג. ר' יוסף אמר בשעה שנגזרה גזרה לבוא מבול בעולם שגר הב"ה למטטרון שליח לשמחזאי, א"ל עתיד הב"ה להחריב העולם, עמד שמחזאי והרים קולו בבכי ובזעקה והיה מצטער על העולם ועל בניו שכל אחד מהם היה אוכל אלף גמלים ואלף סוסים ואלף מכל מין בהמה, עתה ממה יחיו. תני לילה אחד היו ישנים הייא והייא בני שמחזאי וראו שניהם חלומות, א' מהם ראה בחלום שלו אבן גדולה פרוסה על הארץ כשלחן והיתה כלה חרותה וכתובה שטות שטות והיה מלאך יורד מן הרקיע ובידו כמין סכין והיה גורר ומוחק כל אותן שטות ולא היה משייר בה אלא שטה אחת של ד' תיבות, ואחד מהם ראה בחלומו פרדס גדול ומשובח והיה אותו פרדס נטוע מכל מיני אילנות ומכל מיני מגדים והיו מלאכים באים וקרדומים בידם והיו קוצרים את האילנות עד שלא נשאר אלא אילן אחד של ג' ענפים, כיון שננערו משנתם עמדו בבהלה ובאו להם אצל אביהם וסדרו לו החלומות, א"ל בני עתיד הב"ה להביא מבול לעולם ולהחריבו ולא ישייר בו אלא אדם אחד וג' בניו. מיד צעקו ובכו ואמרו עכשיו מה תהא עלינו או במה יזכר שמנו, א"ל אל תחושו ואל תצטערו ששמותכם לא יכלו מתוך הבריות לעולם, שכל זמן שיגררו ויסתבלו אבנים ועצים וכל צרכיהם אינם צווחים אלא על שמיכם היהא והייא, מיד נתקררה דעתן. אמרו עליו על שמחזאי שחזר בתשובה ותלה עצמו בין שמים וארץ ראשו למטה ורגליו למעלה, לפי שלא היה לו פתחון פה לפני הב"ה ועד היום תלוי בתשובה בין השמים והארץ. אבל עזאל לא חזר בתשובה והוא ממונה על כל מיני צבעונין ותכשיטין של נשים שמסיתים בני אדם לדבר עבירה ועדיין הוא עומד בקלקולו, ולכך היו ישראל מקריבין קרבנות והיו נותנים גורל אחד לה' שיכפר על כל עונות ישראל וגורל אחד לעזאזל שיסבול עונותיהם של ישראל. [הערת המהדיר: נשלם הנמצא כתוב מבראשית רבתי כסדר בתוך הספר, ועתה אכתוב הנמצא כתוב בגליוני כל החבור לפי מספר העלין.]

ומה מנורה שאינה לאכילה טעונה שמן זית זך, מנחות שהן לאכילה אינו דין שיהו טעונין שמן זית זך, ת"ל ויקחו אליך שמן זית זך כתית למאור (ויקרא כ"ד ב'), ואין זך כתית למנחות.

(בראשית ה, ו) **ויחי שת חמש שנים ומאת שנה ויולד**. אמר ר' שמעיה זה הקדים לפריה ורביה מאביו. ולמה כן, אלא כשם שהיו ימיהם מתמעטים והולכים היו מקדימים לפו"ר. וכן אתה מוצא באנוש ובקינן ובמהללאל ובירד ע"י שנתמעטו שנותם זה מזה קדמו לפו"ר.

ויולד את אנוש. זש"ה לכו חזו מפעלות וגו' (תהלים מ"ו ט') אל תקרא שמות אלא שמות, שמתוך שמותם אנו יכולים ללמוד מעשיהם, וכן אנוש על שם מאורעו נקרא אנוש, ואין אנוש אלא לשון שבר, וכה"א ומכתי אנושה (ירמיה ט"ו י"ח).

(בראשית ה, ז) **ויולד בנים ובנות**. מפני מה לא חשב שמותם ותולדותיהם, לפי שלא היה עתיד לצאת מהם צדיק. ולפיכך חשב אנוש קינן מהללאל ירד לפי שיצאו מהם צדיקים חנוך ומתושלח ונח. ר' ברכיה אמר למלך שהיה עובר ממקום למקום ונפלה מרגלית מעל ראשו ועמד המלך שם וכל פמליא שלו, מה עשה צבר העפר והביא אל מכברות, כבר הא' ולא מצאה, כבר הב' ולא מצאה, כבר הג' ומצאה, אמרו מצא המלך מרגליתו. כך כל אילו הדורות לא היה בהן ממש הזכירן בהעברה א' עד שבא נח ונתעסק בו.

(בראשית א, ו) והבדילה הפרכת לכם (שמות כ"ו ל"ג). מהו לכם, אמר הב"ה לא בשבילי אני אומר שתעשו פרכת להבדלה אלא בשבילכם, כדי שלא תסתכלו ולא תמותו, כי לא יראני האדם וחי (שם ל"ג כ'), שאני שם שנאמר ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם וגו' (שם כ"ה ח'). בשעה שאמר הב"ה למשה ועשו לי מקדש, אמר היאך אני יודע לעשותו, א"ל הב"ה אל תבהל, כשם שבראתי העולם וגופך כן אתה עושה את המשכן, ומנין שכן הוא, את מוצא במשכן שהיו הקרשים קבועים בתוך האדנים, ובגוף הצלעות קבועות בחוליות, ובעולם כן ההרים קבועים ביסודי הארץ. במשכן היו הקרשים מצופי זהב, ובגוף הצלעות מצופות בשר וגידין נמתחין ומעמידין האדם, בעולם אילנות ועשבים נמתחין בארץ. במשכן היו היריעות מכסות את מעלה שלו ומכסות את שני צדדיו, ובגוף עור של אדם מכסה אבריו וצלעותיו משני צדדיו, ובעולם השמים מכסים את הארץ משני צדדיה. במשכן היה הפרכת מבדיל בין הקדש ובין קה"ק, ובגוף זרעפת הגוף [מבדלת] בין הלב ובין הבטן, ובעולם הרקיע שהוא מבדיל בין המים העליונים למים התחתונים, שנאמר ויהי מבדיל בין מים למים. ויאמר אלהים יהי רקיע. אמר דוד השמים מספרים כבוד אל (תהלים י"ט ב') יש מי שראה מימיו השמים מספרים, למלך גבור ונתכנסו

אצלו כל הגבורים, אמרו נרא מי גבור הוא או אנו, היה עשיר נתכנסו אצלו כל העשירים, אמרו נרא מי עשיר הוא או אנו, נתן הדבר באזני המלך, אמרו לו בני ביתו נתכנסו אצלך לבדקך, מה עשה המלך, נטל וילון שהיתה (מבקעת) [מקבעת] אבנים טובות ומרגליות ופרשה על שערי פלטין שלו, אמר המלך אני יוצא מי שרוצה להזדווג בי יעשה כמו כן. כך הב"ה (אני) [אף] ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים (ישעיה מ"ח י"ג) הרי הם פרושים וגם מספרים כבודי, כל מי שיעשה עצמו אלוה יעשה כמותן וידעו הכל שהוא אלוה, לכך נאמר השמים מספרים כבוד אל. וכה"א יהי רקיע בתוך המים, למה, ויהי מבדיל בין מים למים, בין הב"ה שנקרא מקור מים חיים (ירמיה ב' י"ג) לאלהים אחרים שנקראו שלג לבנון (שם י"ח י"ד) שהם משונים. ויאמר אלהים יהי רקיע בנוהג שבעולם מלך בו"ד בונה פלטין ומקרה בעצים ובאבנים ובעפר אבל הב"ה אינו כן לא קרה את עולמו אלא במים שנאמר המקרה במים עליותיו (תהלים ק"ד ג') מכאן שהרקיע [של] מים הוא.

ה' מלך גאות לבש (תהלים צ"ג א'). לפי שהרשעים מתגאים בעוה"ז, לעתיד לבא ילבש הב"ה את הגאוה ולא יראו אותו שנאמר יחן רשע וגו' ובל יראו[ה] גאות ה' וגו' (ישעיה כ"ו י'), ולמי יתן הגאות, לישראל שנאמר על ישראל גאותו (תחלים ס"ח ל"ה) וכן העוז יתן לישראל שנאמר ה' עוז לעמו יתן וגו' (שם כ"ט י"א). אף תכון תבל בל תמוט (שם צ"ג א') לפי שהרשעים בגאות לבם מטין את הדין בעוה"ז, יכול אף הב"ה כן, מפני שלבש הגאות והעוז הוא מעביר עליהם את הדין, ת"ל אף תכון תבל בל תמוט. ה' מלך גאות לבש, בשעה שאמר יהי רקיע בתוך המים, וכה"א ובגאותו שחקים (דברים ל"ג כ"ו). לבש ה' עז התאזר (תהלים צ"ג א') בשעה שאמר יקוו המים (א' ט'). אף תכון תבל בל תמוט (תהלים שם) בשעה שאמר תדשא הארץ דשא עשב (שם י"א), ולפי שיצאה לעשות רצון קונה יסד ארץ על מכוניה בל תמוט עולם ועד (תהלים ק"ד ה'). נכון כסאך מאז (שם צ"ג ב'), מכאן שכסא הכבוד נברא קודם מעשה בראשית, מה עשה הב"ה, המים שלקח למעלה הכין עליהם ז' מעונות וכסא הכבוד ומחיצתן של מלאכים. נשאו נהרות ה' (שם ג') המים שנתן למטה יסד עליהן ז' ארצות על ז' תהומות ואלמלא תקנתו של הב"ה שברא הרים שכובשים על התהום היה התהום נושא עצמו ומציף את העולם שנאמר תהום כלבוש כסיתו על הרים יעמדו מים (שם ק"ד ו'). ד"א נשאו נהרות ה', מה עשו המים שלמטה, נשאו עצמן לעלות למרום בשביל כבודו של הב"ה, אמרו אוי לנו שלא זכינו להיות קרובים ליוצרנו והיו מתרגשין ומיללין וצוחים ובוכין לכך נאמר נשאו נהרות קולם. ישאו נהרות דכים (שם צ"ג ב) לפי שהעיזו פניהם ובקשו לעלות למרום

גער בהן הב"ה ודרכן תחת רגליו שנאמר הנותן בים דרך [ובמים עזים נתיבה] (ישעיה מ"ג ט"ז). ומהו מקולות מים רבים וגו' אדיר במרום ה' (תהלים צ"ג ד') אמר להם הואיל ועשיתם כך לכבודי אין להם רשות למים העליונים לומר שירה עד שיטלו רשות מכם שנאמר מקולות מים רבים, אל תקרא מקולות אלא מקול שירה שאומרים מים רבים כדכתיב חמר מים רבים (חבקוק ג' ט"ו). אח"כ נוטלים מים העליונים רשות ואומרים אדיר במרום ה'.

א"ר לוי יש מן הדרשות שהן דורשים [כגון] בן עזאי ובן זומא קולו של הב"ה נעשה מטטרון על המים שנאמר קול ה' על המים אל הכבוד הרעים (תהלים כ"ט ג'). עד שלא נקוו המים נבראו התהומות, ואלו התהומות שמתחת לארץ, שהארץ על פני המים היא מרוקעת כאניה שהיא צפה בלב ים שנאמר לרקע הארץ על המים (שם קל"ו ו'). ולפי שנקוו המים באוקינוס מה עשה הב"ה, מחליד את הארץ ומעלה מעינים מן התהומות ומחליד ההרים הכובשין את התהומות והולכים מהם נהרי מים שנאמר המשלח מעינים בנחלים בין הרים יהלכון (שם ק"ד י'). ולמה עשה, כדי להשקות את בריותיו שברא מסוף העולם ועד סופו שנאמר ישקו כל חיתו שדי וגו' (שם י"א). כל אילנות שברא הב"ה שותין מי תהום, יש אילן ששרשיו יורדים נ' אמות ויש ל' אמות ויש ג' טפחים והמטר יורד, אם משקה לאותם של ג' טפחים מתים של נ' ושל ל', ואם יורד מטר להשקות של נ' ושל ל' שוטף של ג' טפחים, כיצד הן עושין, התהום העליון קורא לתחתון ואומר לו עלה ואני יורד, והתחתון קורא לעליון רד ואני עולה שנאמר תהום אל תהום קורא וגו' (שם מ"ב ח'). זה עולה טפח וזה יורד טפח עד שהתחתון משקה אותם של נ' אמות והעליון משקה אותם של ג' טפחים. בא וראה כמה בין אלו לאלו ומדברים זה עם זה ויודעים מה הם אומרים ובני אדם באמצע ואינם יודעים כלום שנאמר ירעם אל בקולו נפלאות (איוב ל"ז ה') לכך נאמר בדעתו תהומות נבקעו (משלי ג' כ').

(בראשית א, כו) **וירדו בדגת הים**. א"ר חנינא אם זכו ירדו כד"א ויהודה עוד רד (הושע י"ב א'), ואם לא זכו ירדו כד"א לך רד (שמות ל"ב ז'). א"ר יעקב דכפר תנין כל שהוא בצלמנו כדמותנו ירדו, וכל שאינו בצלמנו כדמותנו ירדו.

(בראשית ב, ג) **ויקדש אותו**. קדשו בשמחה, ישב לו הב"ה ביום הז' בכסא של שמחה והעביר לפניו שר של שמים בשמחה גדולה, שר של ימים, שר של נהרות, שר של הרים, שר של גבעות, שר של תהומות, שר של חמה, שרש של לבנה, שר של כימה, שר של כסיל, שר של כוכבים, שר של מזלות, שר של ג"ע ושר של גיהנם, שר של אילנות, שר

של עשבים, שר של שקצים ורמשים, שר של חיות ושל בהמות, שר של עופות, שר של דגים, שר של חגבים, שר של מלאכים, שר של כל בריה ובריה, שר של כל רקיע ורקיע, שר של כל גדוד וגדוד, שר של חיות הקדש, שר של אופני גבורה בשמחה גדולה ושאר כל השרים נכבד ונהדר ונחמד ונערץ והיו כלם עומדים בשמחה גדולה במעון של שמחה משחקים ומשמחים ומרקדים ומנגנין ומקלסים לפניו בכל מיני קילוס ובכל מיני זמר שבח והלל, והיו מלאכי השרת פותחים פיהם ואומרים יהי כבוד ה' לעולם ישמח ה' במעשיו (תהלים ק"ד ל"א). והיה ערבות ורקיע מלא שמחה וקול נהדר והם חוגרים תוקף וגאוה ותפארת תהלה ושירה ורינה וצהלה נצר עושר וכבוד והוד באותה שעה, שנאמר הוד והדר לפניו עז וחדוה במקומו (דה"א ט"ז כ"ז), הוד והדר לפניו כנגד שבת (שמות ל"א י"ז), עוז וחדוה במקומו כנגד וינפש (שם). באותה שעה הביא הב"ה שרו של שבת והושיבו על כסא הכבוד והביא לפניו כל שר ושר של כל רקיע ורקיע ושר של כל תהום ותהום, והם מרקדים ומשחקים ואומרים שבת היום לה' (שם ט"ז כ"ה), ושאר כל השרים וגדולים משיבים לה' היום שבת. ואף אדם הראשון העלהו הקב"ה לשמי שמים העליונים לשמוח ולשיש בשמחתו של שבת, שבה עשה הב"ה חנוכת שמים וארץ והיו הכל שמחין בה, ואף אדה"ר שש ושמח עמהם. כשראה אדה"ר שבח וגדולה של שבת והיא היתה תחלה וראש לכל השמחות פתח פיו ואמר מזמור שיר ליום השבת (תהלים צ"ב א'). אמר לו הב"ה, לשבת אתה אומר שיר ולי אין אתה אומר שאני אלוה שבת, עד שעמדה שבת על רגלה ונפלה לפני הב"ה ואמרה טוב להודות לה' (שם ב'). וכל סדרי בראשית השיבו ואמרו ולזמר לשמך עליון (שם).

(בראשית ה, כד) **ויתהלך חנוך את האלהים**. א"ר חמא ב"ר אושעיא חנוך אינו נכתב בתוך נימוסן של צדיקים אלא בתוך נימוסן של רשעים. א"ר איבו חנוך אדם חנף היה פעמים צדיק פעמים רשע, אמר הב"ה עד שהוא בצדקו אסלקנו. א"ר איבו בראש השנה דנו בשעה שכל באי עולם נידונים. שאלו המינים את ר' אבהו אמרו לו אין אנו מוצאים מיתה לחנוך, אמר להם למה, אמרו לו נאמר כאן קיחה ונאמר להלן קיחה כי היום ה' לוקח את אדוניך (מ"ב ב' ג'). אמר להם אם ללקיחה אתם דורשים נאמר כאן קיחה ונאמר להלן הנני לוקח את מחמד עיניך (יחזקאל כ"ד ט"ז). א"ר תנחומא יפה השיבן ר' אבהו. מטרונא שאלה את ר' יוסי אין אנו מוצאים מיתה לחנוך, אמר לה אלו אמר ויתהלך חנוך ושתק הייתי אומר כדבריך, כשהוא אומר ואיננו כי לקח אותו אלהים, איננו בעולם כי לקח אותו.

(בראשית א, ב) **והארץ היתה תהו ובהו**. ר' אבהו ור' סימון. ר' אבהו אמר למלך שקנה ב' עבדים באני א' ובטימי א'. על אחד גזר שיהא נזון מטמיון, ועל אחד גזר שיהא יגע ואוכל, ישב לו אותו הגזר ליגיעה תוהא ובוהא, אמר שנינו באני א', זה ניזון מטמיון ואני יגע ואוכל, כך ישבה לה הארץ תוהא ובוהא, אמרה העליונים והתחתונים נבראו בבת אחת, העליונים ניזונין מזיו שכינה והתחתונים אי אינם יגעים אינם אוכלים. ור' סימון אמר למלך שקנה שתי שפחות באני א' ובטימי א', על אחת גזר שלא תזוז מפלטין ועל אחת גזר טרודין, ישבה לה הנגזרת טרודין תוהא ובוהא, אמרה שתינו בטימי א' ובאני א', זו אינו זזה מפלטין ואני גזר עלי טרודין, כך ישבה הארץ תוהא ובוהא, אמרה העליונים והתחתונים נבראו בבת אחת, העליונים חיים והתחתונים מתים, לפיכך והארץ היתה תהו ובהו. א"ר תנחומא לבן מלכים שהיה ישן בעריסה והיתה (מעקתו) [מניקתו] תוהא ובוהא, למה, שהיתה יודעת שהיא עתידה ליטול את שלה מתחת ידו. כך צפת הארץ שהיא עתידה ליטול את שלה מתחת ידו של אדם שנאמר ארורה האדמה בעבורך (ג' י"ז) לפיכך והארץ היתה תהו ובהו.

(בראשית ב, ז) **וייצר ה' אלהים**. ב' יצירות, יצירה לאדם יצירה לחוה, יצירה לז' ויצירה לט'. רב הונא אמר נולד לט' ולז' חי, לח' אינו חי, נוצר לז' ונולד לז' אינו חי, קל וחמר לח'. בעין קומי ר' אבהו מניין שהנוצר לז' חי, אמר להם מדידכון אנא ממטי לכון זוטא איפטא אי(פ)טא אוכטו. ד"א וייצר ב' יצירות, יצירה מן העליונים, יצירה מן התחתונים. ר' יהושע בר נחמני אמר יצרו ד' בריות מלמעלה וד' מלמטה, אוכל ושותה כבהמה, פרה ורבה כבהמה, מטיל גללים כבהמה ומת כבהמה. מלמעלה עומד כמלאכי השרת, מדבר כמלאכי השרת, מבין כמלאכי השרת ורואה כמלאכי השרת, ובהמה אינה רואה אלא מצדה. א"ר חנינא כשרצה הב"ה לבראת את העולם היה מסתכל במעשה הרשעים ולא היה מבקש לבראת עולמו, כשראה דור אנוש ודור המבול ודור הפלגה וסדומיים, חוזר ומסתכל במעשה הצדיקים באברהם יצחק ויעקב וחוזר ומסתכל במעשה הרשעים, חזר ואמר אברא את העולם ומי שהוא חוטא אינו קשה לרדות בו, לפיכך היה מבקש לבראת העולם בדין ולא היה יכול בשביל מעשה [הצדיקים, ומבקש לבראתו ברחמים ולא היה יכול בעבור מעשה] הרשעים, מה עשה, שתף ב' המדות מדת הדין ומדת הרחמים ויצר את האדם שנאמר ויצר ה' אלהים את האדם, וכך עשה לו בזמן שחטא דנו בב' המדות, במדת הדין שנאמר כי ביום אכלך ממנו מות תמות (ב' י"ז), וכיון שאכל גזר עליו מיתה, ובמדת רחמים שלא פירש לו אם יומו או יומו של הב"ה שהוא אלף שנים, והוא חי תתק"ל שנים ומניח לבניו ע' שנים שנאמר ימי שנותינו בהם שבעים שנה וגו' (תהלים צ'

י'). ולא עוד אלא כיון שאכל היו מלאכים משמיעים קולות לפני הב"ה שנאמר וישמעו את קול ה' אלהים מתהלך בתוך הגן (ג' ח'). ומה היו אומרים, מת מהלך בתוך הגן, לא כך גזרת עליו כי ביום אכלך ממנו [מות] תמות. אמר להם הב"ה שמא פירשתי לו אם יום שלי או יום שלו, משלי אני נותן לו, שנאמר לרוח היום (ג' ח'), אני מרויח לו את היום. עפר מן האדמה. ר' יהודה אומר עפר עולם על מלואתו נברא. ר' אליעזר בר שמעון אומר אף חוה על מלואתה נבראת. א"ר יוחנן אדם וחוה כבני עשרים שנה נבראו. ר' יהודה אומר עפר זכר אדמה נקבה כדי שיהא כלו בריא.

**ויפח באפיו**. בעוה"ז בנפיחה מי שנופח דעתו לחזור רוחו אליו הה"ד והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה (קהלת י"ב ז'), אבל לעתיד לבא בנתינה שנאמר ונתתי רוחי בכם וחייתם (יחזקאל ל"ז י"ד), ומי שנותן אין דעתו לחזור, (בך) [כך] בלע המות לנצח וגו' (ישעיה כ"ה ח'). נשמת חיים. ה' שמות נקראו לה, נפש, חיה, רוח, יחידה, נשמה. נפש זו הדם שנאמר כי הדם הוא הנפש (דברים י"ב כ"ג), רוח שהיא עולה ויורדת שנאמר מי יודע רוח בני האדם וגו' (קהלת ג' כ"א), נשמה זו האופה, הוא דברייתא אמר' הוא אופייתא טבא, [חיה] שכל האברים מתים והיא חיה בגוף, יחידה שכל האברים ב' והיא יחידה.

(בראשית ב, ח) **ויטע ה' אלהים גן בעדן**. ר' יאודא אומר גן גדול מעדן שנאמר ויקנאוהו כל עצי עדן אשר בגן האלהים (יחזקאל ל"א ט'), ואומר בעדן גן (ה)אלהים היית (שם כ"ח י"ג). ור' יוסי אומר עדן גדול מגן שנאמר ויטע ה' אלהים גן בעדן. והא כתיב ונהר יוצא מעדן להשקות את הגן (ב' י'), על דעתיה דר' יאודא מתמצית בית כור שותה תרקב, על דעתיה דר' יוסי (כזונה) [כפיגי] זו שהיא נתונה בגנה ומשקה את כל הגנה. והא ר' יאודא יש לו ב' מקראות ור' יוסי אין לו אלא מקרא א', אמר ר' חנין האיר הב"ה עיניו של ר' יוסי ומצא מקרא אחר מסייעו, וישם מדברה כעדן וערבתה כגן ה' (ישעיה נ"א ג').

(בראשית ב, יב) **וזהב הארץ ההיא טוב**. א"ר יצחק טובוי דהוא בביתא טובוי דהוא בלוויתה. א"ר אבהו טובה גדולה חלק [הקב"ה] בעולמו אדם פור(ס) [ט] זהוב א' ומוציא כמה יציאות ממנו, אמר ריש לקיש לא היה העולם ראוי להשתמש בזה[ב], ולמה נברא בשביל ביה"מ שנאמר וזהב הארץ ההיא טוב, כד"א ההר הטוב הזה והלבנון (דברים ג' כ"ה).

(בראשית ב, יט) בעון קומי ריב"ז כבר כתוב תוצא הארץ נפש חיה למינה (א' כ"ד) מה ת"ל וייצר ה' אלהים מן האדמה כל חית השדה, אמר להם להלן לבריאה וכאן לכבוש, כד"א כי תצור אל עיר (דברים כ' י"ט).

(בראשית ב, כ) טובה חכמה עם נחלה (קהלת ז' י"א) זו חכמתו של אדה"ר, שעמד וקרא שמות לכל, עם נחלה שהנחיל לבניו העולם. ויותר לראי השמש (שם) א"ר לוי תפוח עקבו של אדה"ר מכהה גלגל חמה, לא' שעושה שני קיטונין א' לו וא' לבן ביתו, של מי נאה, לא שלו, כך גלגל חמה נברא לתפקידם של בריות ואדם בא לתפקידו של מקום, [ומה תפוח עקיבו מכהה גלגל חמה] קלסתר פניו על אכו"כ.

(בראשית ב, כא) **ויפל ה' אלהים תרדמה**. תנא ר' אליעזר אומר חס הב"ה על אדם שלא להכאיבו והפיל עליו שנה ולקח א' מצלעותיו. ויקח אחת מצלעותיו, מטרונא שאלה את ר' יוסי למה בגנבה, [א"ל] משל אם אפקדת אצל אדם אוקיא א' של כסף ואחזור לך ליטרא של זהב זו היא גנבה. אמרה לו ולמה במטמוניות, אמר לה בתחלה בראה לו ונתכערה בפניו והפליגה ממנו וחזר ובראה לו פעם שנית. אמרה לו מוספת אני על דבריך אמורה הייתי להנשא לאחי אמי וע"י שגדלתי עמו בבית נתכערתי בפניו והלך ונשא אשה אחרת שאינה נאה כמותי. זו שאלה שאלה מטרונא אחת את ר' יהושע, אמרה לו מתחלתו של עולם גנבה וכי מלך גונב משלו, אמר לה ר' יהושע לא גנב הב"ה כלום, למלך שבנה פלטין והקיפו חומה של ברזל ופירש דייטיגמה ואמר כל מי שימצא גונב יהא יודע שדינו דין, עמד המלך בלילה ושלף לבנה של טיט ונתן תחתיה של זהב ופרש דייטיגמה ואמר כל מי שימצא מוסר יהא יודע שדינו דין, וכל מי שהיה רואה הלבנה היה משבחה, כך כשראה אדם את חוה [אמר] זו בת זוגי שנאמר זאת הפעם וגו' (ב' כ"ג). משל למלך שלקח ליטרא בשר מן השוק והיה בו עצם, אמר לטבח הא לך עצם ותן לי בשר תחתיו, וכי גנב זה כלום, אמרה לאו, אמר כך הב"ה נטל ממנו עצם ונתן בשר תחתיו שנאמר ויקח אחת מצלעותיו וגו'. ולא עוד אלא כל זמן שהאשה מתגדלת עם האיש לא במהרה הוא נושאה מפני שהוא רואה אותה כאחותו. אמרה לו רבי פייסתני אף אני נתגדלתי (בין) [עם בן] אחי אבא ובשביל שנתגדלתי עמו לא נשאני ונשא אחרת כעורה ממני. ושלחה מביתו (דברים כ"ד א') מעשה בחסיד שהיה נשוי [ל]חסידה ולא העמידו בנים זה מזה, אמר אין אנו מועילים להב"ה, עמדו וגרשו זה את זו. הלך החסיד ונשא רשעת אחת ועשתה אותו רשע, וזאת נשאת לרשע ועשתה אותו צדיק, לפי שכל מן האשה. מפני מה מסרו מצות נדה לאשה ולא לאדם, היא קלקלה בחדרי בטנה לפיכך תלקה בחדרי בטנה. ד"א שהיה אדה"ר דמו של הב"ה ושפכתו לפיכך מסרו לה מצות נדה. ומפני מה מסרו לה מצות חלה, כשברא הב"ה את הארץ הפריש ממנה חלה וממנה ברא אדה"ר והקדישו והיה קדש, ולא היו ישראל צריכים לחלה, אלא בעבור שהיתה תרומתו של הב"ה ונעשתה חל שנטמאת, לפיכך מסרו לה

מצות חלה לכפר על החלה שנטמאת. מפני מה מסרו מצות הנר לאשה, מפני שהיה גלגל עקבו של אדה"ר מכהה גלגל חמה שבראו הב"ה בצלמו כדמותו שנאמר כי בצלם אלהים וגו' (ט' ו') ולא היה צריך לאור הנר, שנרו היה מאיר לעולם וכשהחטיא[ת]ו כבה מאורו והחשיכה כל העולם כלו, ובעבור החשך היה מפחד שלא ישופנו נחש שנאמר ואמר אך חשך ישופני וגו' (תהלים קל"ט י"א) וגרמה שיחשיך אור הנר לפיכך נתחייבה באור הנר. ומפני מה בשבת, מפני שבשבת חטא, לפיכך מסרו לה מצות הנר לכפר על הנר שכבתה. ד"א נשמתו של אדם היה נר, שנאמר נר ה' נשמת אדם (משלי כ' כ"ז), ועל שכבתו נתחייבה בה.

(בראשית ב, כב) **ויבן ה'** [**אלהים**] **את הצלע**. ר' אליעזר אומר נתן בינה באשה יותר מן האיש דתנינן בת י"א שנה ויום אחד נדריה נבדקים, בת י"ב שנה ויום א' נדריה קיימים ובודקים כל י"ב, והאיש בן י"ב שנה ויום א' נדריו נבדקים ובן י"ג שנה ויום א' נדריו קיימים ובודקים כל י"ג. ר' ירמיה אמר אית דמחלפין, דרכו של איש להיות יוצא לשוק ולומד בינה מבני אדם, אבל דרך של אשה להיות יושבת בתוך הבית ואין לה ממי תלמוד. לא גלו שבט יהודה ובנימין אלא בעון ביטול תורה שנאמר כה אמר ה' על שלשה פשעי יהודה וגו' על מאסם [את] תורת ה' (עמוס ב' ד'). לא גלתה ירושלים אלא בעון ביטול תורה שנאמר לכן שמעו הגוים וגו' (ירמיה ו' י"ח) וכתיב מי נתן למשסה יעקב וגו' [ולא שמעו בתורתו] (ישעיה מ"ב כ"ד) ולא גלתה הארץ אלא בעון ביטול תורה שנאמר שמעי הארץ הנה אנכי וגו' (ירמיה ו' י"ט). מפני מה כי על דברי לא הקשיבו (שם), ועוד על מה אבדה הארץ [וגו'] על עזבם את תורתי (שם ט' י"א - י"ב). מנין שגמילות חסדים מלאה כל הארץ שנאמר חסד ה' מלאה הארץ (תהלים ל"ג ה') ומנין שהוא מן הארץ ועד הרקיע שנאמר כי גדול עד שמים חסדך (שם נ"ז י"א). ומנין שהוא למעלה מן הרקיע שנאמר כי גדול מעל שמים חסדך (שם ק"ח ה;), ומנין שהוא מסוף העולם ועד סופו שנאמר וחסד ה' מעולם ועד עולם (שם ק"ג י"ז).

כי שנא שלח (מלאכי ב' ט"ז) בא וראה כמה כח הגירושין שהרי דוד התירו לו להתייחד עם אבישג השונמית ולא התירו לגרש אחת מנשיו ולישא אבישג.

ויביאה אל האדם. א"ר חמא בר חנינא את סבור שמתחת חרוב [או] שקמה הביאה לו, אלא משקשטה בכ"ד תכשיטין אח"כ הביאה לו, הה"ד בעדן גן אלהים היית כל אבן יקרה מסכתך וגו' מלאכת תפיך ונקביך [בך] ביום הבראך כוננו (יחזקאל כ"ח י"ג) הרי י"ב תכשיטין בפרט עם תופים ונקבים, כל אבן יקרה מסכתך כלל, ואין אתה יודע כמה, אלא הרי אתה דן מפרט שלפניו מה הפרט י"ב אף הכלל י"ב.

(בראשית ג, א) **והנחש היה ערום**. אמר רב אין תלמיד חכם צריך התראה, כך הנחש ע"י שהיה ערום נדון בלא התראה. תני בשם ר' מאיר לפי שהיתה גדולתו של נחש גדולה לכך היתה מפלתו גדולה, ערום מכל, ארור מכל. ר' אושעיא רבה אמר דקרטום היה עומד כקנה ורגלים יש לו. ר' ירמיה בן אלעזר אומר אפיקורוס היה. רשב"א אמר כגמל היה הנחש, שאלמלא כן היה אדם משלח[ו] בפרקמטיא שלו והולך לו. ר' שמעון בן מנסיא אומר חבל על שמש גדול שאבד מן העולם, שאלמלא לא נתקלקל נחש היה לו לכל ישראל ב' נחשים בתוך ביתו א' משגרו למזרח וא' למערב ומביאים לו סנדרכים טובים, אבנים טובות ומרגליות וכל חמדה טובה שבעולם ואין כל בריה יכולה להזיק אותם, ועוד שהיו מכניסין אותם תחת גמל, תחת חמור, תחת פרד ומוציאים בהם זבל לגנות ולפרדסים. ר' יאודא בין תימא אומר אדה"ר מסב בג"ע ומלאכי השרת עומדים לקראתו וצולין לו בשר ומצננין לו יין, בא נחש וראה אותו מיד נתקנא בו.

מי עלה שמים וירד (משלי ל' ד'), זה אכתריאל יה זיו מתוקן אל ישראל. בשעה שחטאו דור אנוש עמדה מדת הדין ואמרה רבש"ע מה הנאה יש לך שירדת מן היכלך הראשון שהיית דר ושכנת אצל בני אדם שמצוה קלה צויתו ועבר עליה, ולא עוד אלא שעזבוך ועבדו אלהים אחרים, מה עשו אנשי אותו הדור, עמדו וצברו כל כסף וזהב ומרגליות ואבנים טובות שהיו בעולם ועשו ארגטורן גדול והעמידו עליו ע"ז והם משתחוים ומקטרים לו והיו אומרים דברים עזים וקשים כלפי שמים שנאמר ויאמרו לאל סור ממנו (איוב כ"א י"ד). כיון שראה מעשיהם ושמע דבריהם אמר לכסא הכבוד שאני והובילני למרום מרומים ולסתרי סתרים ולחדרי חדרים ואעלה ואשכון שם ולא אסתכל במעשה בני שעזבוני ומשתחוים למעשה ידיהם עד שעמדו מלאכי השרת והזכירו לפניו אהבת אברהם יצחק ויעקב נתקררה דעתו.

(בראשית ב, ב) **ויכל אלהים ביום השביעי**. א"ר חנינא משכני ר' ישמעאל ב"ר יוסי אצל פונדקי א' ואמר לי כאן נתפלל אבא של שבת בע"ש [ר' ירמיה ור' אמי ר' יוחנן מקשי כאן נתפלל אבא של שבת בע"ש] אתמהא, ולא היא צריך למתפלגה שכן אמר ר' יודן צריך להוסיף מחול על הקדש שעה אחת שבה נגמרה [מלאכת] העולם, ועוד דהא חמריה סלקין מע"ש לצפורי ואמר[ו] כבר התפלל ר"ח בן דוסא בעירו. ואי בעיא מקשיא על הדא קשיא דא"ר חנינא משכני ר' ישמעאל אצל פונדקי ואמר לי כאן התפלל אבא של אחר שבת בשבת. א"ר אסי אף על דא לא הוא צריך לאקשי' דהא ר' הוא יתיב ודריש ואמר לאבדן אמוריה אכריז קומי צבורא כל דמצלי צלי ורמשא עד יומא קיים. דבי ר' ינאי אמרי, עלה אדם על מטתו אין מטריחים עליו לירד. א"ר זעירא אנא [כד

לית אנא] מצלי דרמשא אנא מתחבל, אמרין ליה לית לך אלא מן הדא דר' דהוה מקפיד לאבדן אמוריה וכו'. ויכל אלהים ביום השביעי וגו', גניבה אמר משל למלך שעשה לו חופה וסיידה (ופזרה) [וכיירה] וציירה, מה היתה חסרה חפה, כלה, כך מה היה העולם חסר, שבת, וכשגמרו נגמרה בו מלאכתו. ורבנין אמרין למלך שעשה טבעת מה היתה חסרה, חותם שלה, כך מה היה העולם חסר, שבת שבו נגמרה מלאכתו. א"ר אחא בו"ד בשעה שהוא עושה אידיטאטיבה אינו נותן דונאטיבה ובשעה שהוא נותן דונאטיבה אינו עושה אידיאטיבה, אבל הב"ה עושה אידיאטיבה ונותן דונאטיבה שנאמר וישבות ביום השביעי, ויברך וגו'. ר' לוי אמר כל זמן שהיו ידי קוניהן ממשמשין בהם היו מותחין והולכין, כיון שנחו ידי קוניהן מהן [ניתן] להם הנחה שנאמר וינח ביום השביעי (שמות כ' י"א) וינח עולמו ביום השביעי.

(בראשית ג, א) **אף כי אמר אלהים וגו'**. ד' פתחו בא(ל)ף וכו'. כדאיתא.

(בראשית ג, ז) **ותפקחנה עיני שניהם וגו'**. וכי סומים היו, א"ר חנינא לעור שעבר על חנותו של זגג והיתה לפניו קופה מלאה כוסות וכלים נאים והפשיל במקל ושברן, עמד ותפשו, א"ל ידע אנא דלית אנא מהניא ממך כלום אלא בא ואראך כמה טובות אבדת, כך הראה להם הב"ה כמה דורות אבדו. וידעו כי ערומים הם אפי' מצוה אחת שהיתה בידיהם נתערטלו ממנה.

(בראשית ג, ח) **וישמעו את קול וגו'**. תני ר' ישמעאל עד שלא יחטא אדם נותנין לו אימה ויראה, כיון שחטא נותנים עליו אימה ויראה, עד שלא חטא אדה"ר היה שומע בקול אימירון בנחת, כיון שחטא שומעו אגרין בזעף, עד שלא חטא שומעו ועומד על רגליו שנאמר וישמעו את קול ה' מתהלך, כיון שחטא היה שומע ומתחבא שנאמר ויתחבא האדם ואשתו.

(בראשית ג, יד) תנא הכל משמשים פנים כנגד עורף חוץ משנים שמשמשים אחור כנגד אחור ואלו הן טווס והגמל, וג' משמשים פנים כנגד פנים, אדם נחש ודג מפני שהשכינה דברה עמהם, אדם שנאמר ולאדם אמר (ג' י"ז), נחש שנאמר ויאמר ה' [אלהים] אל הנחש, דג ויאמר ה' לדג (יונה ב' י"א).

**ארור אתה מכל הבהמה**. א"ר אלעזר אם היה מדבר לא היה בכלל ארור אלא מכאן שנסתם פיו. אריב"ז אררו שמפשיט עורו וכשהוא מפשטו מצטער כיולדה.

אמר מרי בר מר ג' ראו את התורה כלה, משה יחזקאל זכריה. משה ויאמר ה' וגו' עלה אלי ההרה [וגו'] ואתנה לך וגו' (שמות כ"ד י"ב), ואומר ויתן ה' אלי את שני לוחות (הברית) [האבנים] (דברים ט' י'), ואומר זכרו תורת משה עבדי אשר צויתי (מלאכי 'ג' כ"ב).

יחזקאל ויפרוש אותה לפני והיא כתובה פנים ואחור וגו' (יחזקאל ב' י'), אלו פורענותם של צדיקים בעוה"ז ומתן שכרם לעוה"ב. זכריה ויאמר אלי וגו' מגלה עפה ארכה עשרים באמה ורחבה עשר באמה (והיא כתובה פנים ואחור) וגו' (זכריה ה' ב'). גדולים מעשי (הב"ה) [ה'] (תהלים קי"א ב') בו"ד אינו יכול להניח דבר גדול בתוך דבר קטן ממנו, אבל הב"ה הניח דבר גדול בתוך דבר קטן ממנו. בא וראה שיעורן של לוחות, שש מאות ועשרים (אמה) [אותיות] חקוקים בלוחות וכל אות ואות מלא אצבעו של הב"ה, ובין אות ואות מלא אצבעו של הב"ה, לי' שורות היו כתובות, וכל שורה ושורה מן ס"ב אותיות, ובין שורה ושורה כמלא שורה ריוח. האותיות לאורך הלוחות היו כתובות והשורות לרוחב הלוחות וד' אצבעות ריוח מכאן וריוח מכאן לאורך הלוחות, וארבע אצבעות ריוח מלמעלה וד' אצבעות ריוח מלמטה, וד' אצבעות מקום אחיזת ידו של הב"ה לאורך הלוחות, נמצא אורך הלוחות קל"ו אצבעות. ברוחב ישבו עשר שורות ובין שורה ושורה כמלא שורה, וכל שורה ושורה כמלא אצבעו וד' אצבעות ריוח [מלמעלה וד' אצבעות ריוח] מלמטה הרי ח' אצבעות, ונמצא רוחב הלוחות כ"ח אצבעות ואורך הלוחות קל"ו אצבעות באורך על רוחב כ"ח, נמצא אצבעות שבלוח אחד עולות [ג'] אלפים ושמנה מאות ושמנה אצבעות. נמצא מקום האותיות שבשני הלוחות שבעת אלפים ושש מאות ושש עשרה אצבעות, והאצבעות מתחלקות י"ב לזרת, נמצא ההוא כתב וריוח שבפנים ואחור כדכתיב כתובים משני עבריהם (שמות ל"בט"ו) נמצאו ט"ו אלף ומאתים ושלשים ושנים אצבעות, שהם אלף ומאתים וששים ותשעה זרתות ושליש זרת, והזרת מלא כל העולם שנאמר ושמים בזרת תכן (ישעיה מ' י"ב). פרשת הלוחות צא ופרש את התורה. ויאמר אלי מה אתה ראה ואמר אני ראה מגילה עפה ארכה עשרים באמה ורחבה עשר באמה (זכריה ה' ב'). כי פשטת לה כמה הויה (ארבעין) [עשרין] בעשרין וכתיב והיא כתובה פנים ואחור (יחזקאל ב' י'), כי קלשת לה כמה הויה ארבעין בעשרין, עשה מן האמות זרתות, שתי זרתות לאמה נמצאה התורה כלה שלשת אלפים ומאתים זרתות, וזרת מלא העולם כד"א ושמים בזרת תכן, נמצא כל העולם א' משלשת אלפים ומאתים בשיעור התורה, נמצא שיעור הלוחות וספר התורה ארבעת אלפים וארבע מאות וששים ותשעה זרתות ושליש זרת, ואלו מונחים בארון שנאמר אין בארון רק שני לוחות אבנים אשר הניח שם [משה] בחורב (מ"א ח' ט') וכתיב לקח את ספר התורה [וגו'] (דברים ל"א כ"ו). ויש אומרים אף שברי לוחות מונחים בארון, והארון כמה היה ארכו וכמה רחבו כמ"ש אמתים וחצי ארכו ואמה וחצי רחבו ואמה וחצי קומתו (שמות כ"ה י'), לכך נאמר מי ימלל גבורות ה' (תהלים ק"ו ב') אלו הלוחות, ישמיע כל תהלתו (שם) זה ספר תורה.

(בראשית ב, א) **ויכלו השמים**. ר' אחא פתח הגו סיגים מכסף וגו' (משלי כ"ה ד') כ"ז שהיתה תהו ובהו בעולם לא נראית מלאכת שמים וארץ כיון שנעקר תהו ובהו מן העולם נראית מלאכת שמים וארץ. ויצא לצרף כלי (שם), נעשו כלא היו ויכלו השמים והארץ. אריב"ל נתכללו שמים וארץ, שמים בחמה ולבנה (נסים) [בכוכבים] ומזלות, ונתכללה הארץ באילנים ודשאים ובג"ע. ברא אלהים וגו' (א' א') כיצד ברא הב"ה את עולמו, א"ר יוחנן נטל הב"ה שתי פקעיות אחת של אש ואחת של שלג ופתכן זו בזו ומהן נברא העולם. ר' חנינא אמר ארבע לד' רוחות השמים. ר' חמא אמר שש, ד' לד' רוחות השמים. א' למעלה וא' למטה. וכל צבאם, א"ר אלעזר ג' צבאים הם, צבא לשמים ולארץ, צבא לתלמידים וצבא ליסורים. צבא לשמים ולארץ ויכלו השמים והארץ וכל צבאם, צבא לתלמידים כל ימי צבאי איחל (איוב י"ד י"ד), צבא ליסורים הלא צבא לאנוש עלי ארץ (שם ז' א'). כל צביונו של אדם אינו אלא על הארץ ומה הנאה יש לו, וכימי שכיר ימיו (שם). רב נחמן אמר אם זכה צבא לו ואם לא זכה צבא עליו, בנה בנין ועלה בידו צבא לו, נפל ממנו ומת צבא עליו, אכל (פריו) [פתו] והנאתו צבא לו, עמד בגרונו וחנקתו צבא עליו, הרבה צבאים מנה הב"ה לאדם הזה לתבוע דקיון שלו, הרבה אריות, הרבה נחשים, הרבה עקרבים, ולא עוד אלא כימי שכיר ימיו. בן סירא אומר אלהים העלה סמנים מן הארץ, בהם הרופא מרפא, בהם הרוקח מרקח את המרקחת.

(בראשית ג, טז) **ר' ברכיה אמר**. לפי שרפפה בלבה תביא קרבנה (מרופין) [מרופרף] שנאמר ולקחה שתי תורים וגו' (ויקרא י"ב ח'). הרבה ארבה עצבונך. ר' אבא בר זוטרא אמר כל שהוא ממאתים ושנים עשר יום חי. ר' ברכיה אמר לעולם אין האשה יולדת אלא לרע"א או לרע"ב או לרע"ג, לתשעה הן מעוברות. חייא בר אבא הוה יתיב קמיה דרב, הוה מסבר ליה ולא סבר, [א"ל למה לית את סבר], א"ל דהא חמרתי בעי למילד ואנא בעי ארבעתה ומתירא אני שמא תצנן ותמות, א"ל ומאי איכפת לך פעמים שהיא פוחתת ופעמים שהיא מוספת, כשפוחתה אינה פוחתת מימות הלבנה, וכשמוספת אינה מוספת על ימות החמה. א"ל והכתיב הידעת עת לדת יעלי סלע וגו' תספור ירחים תמלאנה (איוב ל"ט א' ב'). א"ל חיה טהורה כבהמה טמאה, להלן בדקה וכאן בגסה. א"ל והא בקרת של אנטונינוס היתה רובעת והרביעו ממנה בקרת של ר' ויש מהן שילדו עכשיו ויש מהן שילדו לאחר זמן, א"ל להלן בטהורה וכאן בטמאה.

**והוא ימשל בך**. א"ר יוסי הגלילי יכול ממשלה מכל צד ת"ל לא יחבל רחים ורכב (דברים כ"ד ו'). ומנין שאינו רשאי למשכנה שנאמר ולא תחבל בגד אלמנה (שם י"ז). מעשה באשה אחת מבית טברינוס שהיתה נשואה ללסטים א' וכיון שבאת אצל חכמים

שיוכיחוהו על שהיה מצערה הביאו לפניהם מנורה של זהב ונר של חרס על גבה לקיים מה שנאמר ואל אישך תשוקתך והוא ימשל בך.

(בראשית א, א) מנין שהתורה נתנה בל"ב נתיבות, שכך כתוב בתחלת התורה בראשית ובסופה לעיני כל ישראל, ב' בתחלה ול' בסוף. וע"כ אמר הכתוב לב חכם לימינו (קהלת י' ב'). ר' ברכיה אמר בזכות משה נברא העולם שנאמר וירא ראשית לו (דברים ל"ג כ"א). רב הונא בשם ר' מתנא אמר בזכות ג' דברים נברא העולם חלה ומעשרות ובכורים, בראשית אין ראשית אלא חלה שנאמר ראשית עריסותיכם (במדבר ט"ו כ'), ואין ראשית אלא מעשר שנאמר ראשית דגנך תירושך וגו' (דברים י"ח ד'), ואין ראשית אלא בכורים שנאמר ראשית בכורי אדמתך (שמות כ"ג י"ט). ר' שמעיה אומר בזכות תרומת מעשר ובזכות התורה ובזכות תרומה גדולה נברא העולם שנאמר בראשית ברא אלהים. ששה אותיות הן וג' תיבות ב"ר א"ש י"ת והן עולין בחשבון. ב"ר זה תרומת מעשר שניטלה ב' ממאתים. א"ש זו תורה שעל דבור אחד של תורה יש בו שלשת אלפים טעמים שנאמר וידבר ג' אלפים משל ויהי שירו חמשה ואלף (מ"א ה' י"ב), על כל דקדוק ודקדוק של טעמים היה אומר אלף וה' טעמים. י"ת זו תרומה גדולה כשניטלת בעין יפה א' מארבעים, הם י' לת'. ר' נתנאל אמר בזכות הצדיקים שמקיימין את התורה מא' ועד ת' נברא העולם שנאמר בראשית ברא וגו'. בראשית הם ג' תיבות ב"ר א"ת ש"י, אין ב"ר אלא תורה שנאמר נשקו בר (תהלים ב' י"ב), ש"י אלו הן העולמות שנאמר להנחיל אהבי יש (משלי ח' כ"א), אלו שלש מאות וי' עולמות שעתיד הקב"ה להנחיל לכל צדיק וצדיק. באיזה זכות בשביל שקיימו את התורה מא' ועד ת'. בראשית ברא אלהים אל תקרא בראשית אלא ברא שית, אלו שש אותיות שבהן נברא העולם שנאמר כי ביה ה' צור עולמים (ישעיה כ"ו ד') י"ה ב', ה' ד' הרי שש. שמא תאמר שמים וארץ בלבד נבראו באלו שש אותיות והלא צור עולמים כתיב, מכאן אתה למד שנבראו שמים וארץ והעוה"ז והעוה"ב. ד"א כי ביה ה' צור עולמים שמא תאמר העוה"ז והעוה"ב בלבד נבראו בשש אותיות, והלא י"ח אלפים עולמים והעוה"ז והעוה"ב בהן נבראו שנאמר כי ביה ה' צור עולמים, תוכן האותיות י"ח, להודיעך שברא הב"ה י"ח אלפים עולמים והעוה"ז והעוה"ב, הי"ח יוצא' מתוכ(ם) [ן] האותיות והעולם הזה והעולם הבא מעולמי(ו) [ם], צור עולם לא נאמר אלא צור עולמים. ומנין שיש י"ח אלף עולמים והעוה"ז והעוה"ב בתוך, שנאמר [סביב] שמנה עשר אלף ושם העיר וגו' (יחזקאל מ"ח ל"ה) מלמד שמיום שהתחיל הב"ה וברא את העולם ותקן מעשה בראשית קבע הב"ה שמה של ירושלים ושמה של ארץ ישראל כדי להשרות שכינתו בתוכן ואחר שחטאו נתעלה וישב ברומו

של עולם שנאמר רומה על [ה]שמים אלהים וגו' (תהלים נ"ז ו'). כיצד עומדים הי"ח אלף עולמים, סביב העולם ארבעת אלפים וחמש מאות [עולמים] לכל רוח. לרוח דרום ארבעת אלפים וחמש מאות כלם מלאים הוד והדר ופאר ועטרה. לרוח צפון ארבעת אלפים וחמש מאות כלם מלאים חן וחסד צדקה ועז נצח גדולה וגבורה. לרוח מזרח ארבעת אלפים וחמש מאות כלם מלאים שיר חדש וכתר מלכות. לרוח מערב ארבעת אלפים וחמש מאות כלם מלאים תהלה ותפארת ועטרת גאוה גילה דיצה. ובכל יום ויום עומד הב"ה ומביא כבוד שלו ורוכב על כרוב קל ושט בשמונה עשר אלף עולמים. ד"א כי ביה ה' צור עולמים מלמד שבראם הב"ה מאה ותשעים ושש אלפים [עולמים], שכן עולמים בגי' הכי הוי, וכלם בראם למענו שנאמר כל פעל ה' למענהו (משלי ט"ז ד'). מהו צור עולמים, אין ציר כיוצא בו שצר עליונים ותחתונים בלא סממנים ובלא יגיעה אלא ברוח פיו ובדבר שפתיו שנאמר בדבר ה' שמים נעשו וגו' (תהלים ל"ג ו'). ד"א כי ביה ה' צור עולמים כל העולמים בה' אבל העוה"ז והעוה"ב בי"ה נבראו, ועדיין איני יודע אם העוה"ז בי' והעוה"ב בה' כשהוא אומר אלה תולדות השמים והארץ בהבראם (ב' ד') אל תקרא בהבראם אלא בה' בראם, אנו למדין שהעוה"ז בה' והעוה"ב בי'. ומפני מה נברא העוה"ז בה', מפני שדומה לאכסדרה שכל הרוצה לצאת יוצא. ומפני מה תלויה כרעה של ה', שאם חוזר בתשובה מכניסים אותו כדכתיב אם ללצים הוא יליץ ולענוים וגו' (משלי ג' ל"ד) בא ליטמא פותחין לו, בא ליטהר מסייעין אותו. ולמה יש לה תג, אמר הב"ה אם חוזר בו אני קושר לו כתרו. ומפני מה נברא העוה"ב בי', מפני שהצדיקים שבו מועטים. ולמה כפוף ראש, מפני שהצדיקים שבו ראשיהם כפופים מפני שאין מעשיהם דומים זה לזה. ד"א כי ביה ה' צור עולמים, מלמד שי"ב ארצות ברא הב"ה בעד י"ב שבטי ישראל וא"י וירושלים בתוך שנאמר יצב גבולות עמים למספר וגו' (דברים ל"ב ח'). [ד"א] צור עולמים שהוא דומה לצור שסובל את כל עמודי הבית, כך הב"ה סובל כל אותם עולמים והעוה"ז והעוה"ב תחת זרועו הגדולה ודומה כעין קמיע שהוא תלוי בזרוע גבור, שנאמר ומתחת זרועות עולם (שם ל"ג כ"ז).

בראשית חשבונה תשע מאות ושלש עשרה, טול מהם שש מאות כנגד שש מאות סדרי משנה שהיו בתחלה מימות משה עד הלל, וטול מהם ג' כנגד תורה נביאים וכתובים נשארו ש"י עולמות, וכה"א להנחיל אוהבי יש (משלי ח' כ"א). ד"א בראשית שש אותיות הן רמז הב"ה שעתידה המשנה להשתכח ולעמוד על ששה סדרים וכל המקיימם כאלו קיים כל הת"ר. שאלה מטרונא לר' יוסי בן חלפתא, לכמה ימים ברא הב"ה את העולם, א"ל מן היום א' בראו, אמרה לו מניין אתה מלמדני, א"ל עשית מימיך אריסטון, אמרה

לו הן, אמר לה וכמה מסין לך, אמרה לו כך או יותר, א"ל וכלן נתת לפניהם בבת אחת, אמרה לו לאו, אלא בשלתי כל התבשילין כא' אבל לא הכנסתי לפני האורחים אלא מסון מסון. וכלן ממקרא אחד הוא שנאמר כי יוצר הכל הוא וישראל שבט נחלתו ה' צבאות שמו (ירמיה י' ט"ז). את השמים ואת הארץ. רבנין אמרין בו"ד בונה בנין בשעה שהבנין עולה בידו הוא מרחיב ועולה ואם לאו הוא מרחיב מלמטה ומיציר מלמעלה. אבל הב"ה אינו כן אלא השמים שמים שעלו במחשבה והארץ ארץ שעלתה במחשבה.

(בראשית ד, כ - כב) **אבי יושב אהל ומקנה**. לשעבר היו מקניאים להב"ה במטמוניות שנאמר אבי יושב אהל ומקנה, באהל שהיו משימים ע"ז שלהם ועובדים אותה ומקנאים להב"ה, אבל עכשיו מקנאים להב"ה בפרהסיא, הה"ד אשר שם מושב [סמל] הקנאה המקנה (יחזקאל ח' ג'). הוא היה אבי כל תפש כנור ועוגב, היה עושה מיני [כלי] זמר ומזמר לע"ז, ומה כלי זמר היו, ערדכלים וכרכלים, ילדה את תובל קין, למה נקרא שמו על שם קין, ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי אמר זה תובל תפס עבודתו של קין, זה הרג ולא היה לו במה להרוג, אבל זה לוטש כל חורש וגו', ולפי שעשה כמעשיו נקרא על שמו. כתוב הקורא למי הים (עמוס ה' ח', ט' ו'). ב' פעמים, כנגד ב' פעמים שעלה הים והציף את העולם, ועד היכן עלה בראשונה ועד היכן עלה בשניה, ר' אלעזר אמר בראשונה עד עכו ובשניה עד יפו, הה"ד עד פה תבא ולא תוסיף ופה ישית בגאון גליך (איוב ל"ח י"א) אמר ביפו אשית גאון גליך. ר' הונא אמר בראשונה עלה [עד] קלוריה ובשניה עד כפר ברברייה.

ה' אלהי גדלת מאד (תהלים ק"ד א'). כיון שבא דוד לבריתו של עולם עמד לו ולא היה יודע להשיב, למה הדבר דומה לשלחני שהיה יושב במדינה והיו מביאים לו דינרים והוא אומר זה יפה כך וזה יפה כך, זה של מלך פלן וזה של מלך פלן. מביאים לו אבנים טובות ומרגליות והוא אומר להם. פעם אחת הביאו לו אבן טובה אמרו לו כמה היא שויה, היה הופך ומתהפך, אמר להם מה אמר לכם, כזו לא ראיתי מימי. אין לה דמים, איני יודע בה כלום. כך דוד ראה נחילות הארץ ואמר עליה מזמור, ראה מתן תורה אמר הבו לה' בני אלים (תהלים כ"ט א'), ראה בנין הבית אמר מזמור שיר חנכת הבית (שם ל') כשראה בריתו של עולם לא ידע מה לומר אלא תמה ואמר ה' אלהי גדלת מאד. וכה"א לך ה' הגדולה והגבורה (דה"א כ"ט י"א) זה מעשה בראשית שבו נתגדל הב"ה, איזה מלך שעשה כמעשיו. וכן משה הוא אומר אשר מי אל בשמים [ובארץ] אשר יעשה כמעשיך וגו' (דברים ג' כ"ד).

בזכות מה ברא הב"ה את עולמו, בזכות ישראל שנאמר קדש ישראל לה' וגו' (ירמיה ב' ג') א"ר אבא בר כהנא תבואת(ו) [ה] כתיב, שאין אוכלין אלא מן התבואה אבל הקרן קיימת להם לעוה"ב.

אור אש ומים כלם נבראו מחכמתה של תורה. ומנין שהאור יצא מן התורה שנאמר כי נר מצוה ותורה אור (משלי ו' כ"ג). ומנין שהאש יצא מן התורה שנאמר הלא כה דברי כאש (ירמיה כ"ג כ"ט). ומנין שהמים יצאו מן התורה שנאמר באין מעינות נכבדי מים (משלי ח' כ"ד) אל תקרא נכבדי מים אלא נבכי מים. אמר הב"ה מה אעשה, אם אשים האור עם החשך, להיכן ילך החשך, אם אערב אותם, לא האור יאיר יפה ולא החשך יחשיך יפה. מה עשה הב"ה, נטל האור והעטיף בו ועשאו כטלית וגנזו לצדיקים שנאמר עוטה אור כשלמה (תהלים ק"ד ב'), והחשך הניחו על פני תהום, מקום שיש בו לויתן שנאמר וחשך על פני תהום (א' ב'). וי"א הוסיף הב"ה מזיו הדרו ושם האור עם בעלי המשנה ומפרשים טעמיה, אבל החשך אלו בעלי משנה שנאמר כי אשב בחשך ה' אור לי (מיכה ז' ח').

(בראשית ד, כו) **ולשת גם הוא ילד בן ויקרא את שמו אנוש**. בעין קומי כהנא ברדלא אדם שת אנוש ושתיק, א"ל עד כאן בצלם ודמות מכאן ואילך קנטורין. ד' דברים נשתנו בימי אנוש בן שת, ההרים נעשו טרשים והתחיל המת מרחיש ונעשו פניהם כקופות ונעשו חולים למזיקין. א"ר יצחק הן הן שגרמו לעצמן להיות חולין למזיקין. מה בין דגחין לצלמא [ל]דגחין לבר אנש.

(בראשית ג, יז - יט) **ארורה האדמה בעבורך**. אותה שעה נגזרו עלי(ו) [ה] י' גזרות. גזרה א' ארורה האדמה בעבורך, שתהא מעלה לך דברים ארורים, כגון יתושים ופרעושים וזבובים. ותעלה לך גמל. א"ר יצחק אף הוא יש בו הנייה שמוכרו ונהנה מדמיו. ב' שהיתה מישור ונעשית הרים וגבעות. ג' שלקו מעינותיה ונעשו מלוחים. ד' שהיתה מעצמה שותה תדיר שנאמר ואד יעלה מן הארץ (ב' ו') ועתה נצטרכה לגשמים. ה' שנתחלקה לג' חלקים. שליש ישוב, שליש ימים, שליש מדברות. ו' זורעים בה תבואה ומוציאה קוצים שנאמר וקוץ ודרדר תצמיח לך. ז' זורעים בה הרבה וכונסים מעט שנאמר זרע רב תוציא השדה וגו' (דברים כ"ח ל"ח). ח' שנשתלחו בה שדפון וירקון. ט' שעתידה לבלות שנאמר והארץ כבגד תבלה (ישעיה נ"א ו'). י' שעתידה להתרוקע שנאמר רעה התרעעה הארץ (שם כ"ד י"ט). וכן נגזרו י' גזרות על אדם כיון שסרח. א' נברא לבוש וכשחטא הפשיט לבושו שנאמר וידעו כי ערומים הם (ג' ז'). ב' נברא שיהא אוכל ושותה בלא עמל ונאמר לו בזעת אפך תאכל לחם. ג' נגרש מג"ע וגרם גלות לבניו. ד' שאוכל

יפה ואינו מוציא כלום. ראיה מאוכלי המן. ה' ששלט בו יצה"ר שנאמר כי יצר לב האדם רע מנעוריו (ח' כ"א). ו' רמה ותולעה במותו. ז' שנסתם פי חיה [ובהמה] ועוף, שכל מה שגוזר עליהם היו עושים אם לא נאלמו. ח' שהיתה אימתו בחיות ובשרצים וברמשים ועכשיו כלם בבני אדם שולטים. ט' קצר ימיו שנאמר אדם ילוד אשה קצר ימים ושבע רגז (איוב י"ד א'). י' דינה של גיהנם שנאמר ודע כי על כל אלה יביאך האלהים במשפט (קהלת י"א ט').

(בראשית ג, כ) **ויקרא האדם שם אשתו חוה**. נתנה כחיותא ומנצתה כחויא וחיוה כמה דורות אבדה. א"ר חייא חיוא חוויך ואת חיוא דאדם.

(בראשית ג, כא) **ויעש וגו' כתנות עור וגו'**. ר' אומר אלו בגדי אדה"ר שדומים לפנס רחבים מלמטה וצרים מלמעלה. יצחק רביא אמר חלוקין היו כצפורן ונאים כמרגליות. א"ר יוחנן ככלי פשתן הדקים הבאים מבית שאן. כתנות עור שהם דבקים לעור. ר' אליעזר אומר אגיה, ר' איבו אומר אגניה, ר' יהושע אומר לגה, ר' יוסי בר חנינא אומר סיטריון, ריש לקיש אומר גלה קסינון ובהן היו בכורות משתמשין. ר' שמואל בר נחמן אמר צמר ארנבות וצמר של גמלים היו. כתנות עור שהיו באים מעור. ואשמעה אחד קדוש [מדבר] (דניאל ח' י"ג). מהו המדבר, ר' יוחנן אמר זה מיכאל שעמד לפנים. ר' חנינא אמר זה גבריאל. עד מתי החזון (שם) מדבר בישראל, עד מתי הנבואה מסתלקת מישראל. והפשע שומם (שם), בית המקדש שומם בעונות. תת וקדש וצבא (שם) אין קדש אלא ישראל שנאמר קדש ישראל לה' (ירמיה ב' ג'). מרמס (דניאל שם), עד מתי הם מרמס לאומות העולם. עד (עת) [ערב] בקר (שם י"ד), עד שיעשה ערבן של ישראל בקר, באותו שעה ונצדק קדש (שם) אלו ישראל.

(בראשית ג, כד) **וישכן מקדם לגן עדן**. רב אמר בכל מקום רוח מזרחית קולטת, אדה"ר מקדם לג"ע, קין שנאמר ויצא קין וגו' וישב בארץ [נוד] קדמת עדן (ה' ט"ז). רוצח שנאמר אז יבדיל משה שלש ערים בעבר הירדן מזרחה שמש (דברים ד' מ"א). את הכרובים, קודם לג"ע נבראו הכרובים שנאמר ואדע כי כרובים המה (יחזקאל י' כ').

(בראשית ב, ט) **ועץ הדעת טוב ורע**. ארפב"י העץ הזה קודם שאכל ממנו אדה"ר לא נקרא שמו אלא עץ בלבד, אבל משאכל ממנו ועבר על גזרתו של הב"ה נקרא עץ הדעת טוב ורע, ומשה החסיד קדם וקראו עץ הדעת טוב ורע על שם סופו, כמו שמצינו דברים רבים נכתבו ע"ש סופן, כמו ויכו את כל שדה העמלקי (בראשית י"ד ז). ולמה קראו עץ הדעת טוב ורע שהודיעו הב"ה שלא יאכל ממנו לא טוב ולא רע כמו שאמר ללבן השמר לך פן תדבר עם יעקב מטוב (ו)עד רע (בראשית ל"א כ"ד) לפי שכן מצינו שעד שלא

אכל היה יודע טוב ורע שקרא שמות לכל היצורים מן חכמה גדולה שנתנה לו. ועוד מתשובת האשה לנחש אתה למד שלא קראו הב"ה עץ הדעת שנאמר ומפרי העץ אשר בתוך הגן (ג' ג'). וכן הב"ה אמר לו המן העץ אשר צויתיך (ג' י"א), ולא אמר המן העץ הדעת טוב ורע אשר צויתיך וגו'.

(בראשית א, יב) **ותוצא הארץ דשא וגו'**. ארפב"י למה ביום הג' גזר הב"ה להצמיח דשאים ועשבים ופרי האילנות מן האדמה וביום הד' ברא מאורות, להודיע כחו וגבורתו שהוא יכול בלא מאורות להצמיח אדמה, לפי שמכח המאורות הב"ה מצמיח בעולם עכשיו כל מיני אילנות ועשבים.

(בראשית א, טז) **ויעש אלהים את שני המאורות הגדולים**. ארפב"י עד שלא נבראו המאורות ביום ד' ג' ימים הראשונים שוים היו במדת שעותיהם ורגעיהם לא פחות ולא יתר, אבל כשנבראו ביום הד' נתן הב"ה ליום ולילה עדיפא ומיעוטא, כדי שלא יחשבו המאורות כאלים. ד"א עשה הב"ה למאורות שלא יחשבו כאלים שהם הולכים בגלגליהם ממערב למזרח והרקיע מחזירן בכל יום ממזרח למערב.

ויעש אלהים את שני המאורות הגדולים. ר' יודן אמר מאחר שקראן גדולים חוזר ופוגם שאמר את המאור הקטן, אלא ע"י שנכנס בתחומו של חברו פגמו. עמדה הלבנה וקטרגה לפני הב"ה אמרה לפניו רבש"ע למה בראת עולמך בבי"ת, אמר לה בב' שנים, ויש עולמות שנים, ואי זה גדול מזה, אמר לה העוה"ב, אמרה לפניו בראת אור וחשך, האור גדול מן החשך, בראת מים ואש, המים גדולים מן האש, בראת שמים וארץ, שמים גדולים מן הארץ, בראת שמש וירח, אחד מהם צריך להיות גדול מחברו, אמר לה הב"ה הואיל והלשנת לא דברת אלא עליך, לכי ומעטי את עצמך ע' פנים פחות משמש, הה"ד את המאור הקטן, והלא כתוב את שני המאורות הגדולים, אלא שניהם גדולים היו שקולים כ"א היו, אלא לפי שקטרגה נתמעטה, כדאיתא בחולין פרק אלו טרפות.

(בראשית א, כח) **ורדו בדגת הים**. לא נתן הב"ה רשות לאדם על הבריות לאכול מהן אלא השליטו עליהן להיותם נשמעים אליו, וכיון שחטא השליט הכל על האדם. ולמה לא הותר לו בשר לאכילה, שאלמלא לא חטא אדם ראויות כל הבריות להיות קיימות לעד, וכיון שחטא למה לא הותר לו, הואיל ונקנסה מיתה על הבריות, לפי שאינו בדין שיהא חוטא נשכר.

(בראשית א, כז) א"ר יוחנן אדה"ר מהול היה שנאמר ויברא אלהים את האדם בצלמו בצלם אלהים ברא אותו. ולמה לא בראו בדמות, אר"י בשם ר' אחא, אמר הב"ה העליונים נבראו בצלם ובדמות וחיים ואינם פרים ורבים, ותחתונים לא נבראו בצלם ובדמות ופרים

ורבים ומתים, ואם אני בורא אותו כעין העליונים בצלם ודמות הוא חי לעולם ואינו פרה ורבה, ואני לא בראתי העולם אלא לפריה ורביה, שנאמר לא תהו בראה וגו' (ישעיה מ"ה י"ח) ואם איני בורא אותו בצלם ולא בדמות הוא, אלא איני בורא אותו בדמות העליונים כדי שיהא פרה ורבה, ואברא אותו בצלם העליונים שאם ימות יחיה ואם יחיה ימות. ויברא אלהים את האדם. מפני מה נברא אדם יחידי בעולם, ללמדך שכל המאבד נפש אחת מישראל כאלו אבד עולם מלא. ועוד מפני שלום הבריות שלא יאמר אדם לחברו אבא גדול מאביך, ושלא יהו המינים אומרים רשויות הרבה בשמים. ומפני מה נברא אדם תחלה, והלא חוה היתה ראויה להיות תחלה ולבראת אדם ממנה, אלא נברא אדם תחלה מפני תשובת המינים.

(בראשית א, כח - כט) כנגד י' מאמרות ברך הב"ה לאדם י' ברכות ואלו הן, פרו, ורבו, ומלאו את הארץ, וכבשוה, ורדו בדגת הים, ובעוף השמים, ובכל החיה, ובכל הרמש, הנה נתתי לכם את כל עשב וגו', ואת כל העץ. וכנגדן נתנסה אברהם אבינו עשרה נסיונות, וכנגדן נאמרו י' בריתות בפ' ברית מילה, וכנגדן ברך יצחק את יעקב, ויתן לך האלהים וגו' (כ"ז כ"ח - כ"ט) י' ברכות.

(בראשית ד, ט) **השומר אחי אנכי**. אמר לו קין רבש"ע אתה שומר כל הבריות ואתה מבקשו מידי, לגנב שגנב כלים בלילה ולא נתפס, בבקר תפסו השוער, א"ל למה גנבת את הכלים. א"ל אני גנב לא הנחתי אומנותי, אתה אומנותך בשער לשמור למה הנחת אומנותך ועכשיו אתה אומר לי כך. כך אמר קין, אם הרגתי אותו אתה בראת בי יצה"ר, אתה שומר הכל למה הנחת לי להורגו, אתה הוא שהרגתו שנקראת אנכי, שאלו קבלת קרבני כמותו לא הייתי מתקנא בו.

(בראשית ד, יג) **גדול עוני מנשא**. אמר קין רבש"ע יש לפניך דלטורין שמלשינין את האדם לפניך, אבי ואמי הם בארץ ואינם יודעים שהרגתיו, ואתה בשמים מאין אתה יודע. אמר לו שוטה כל העולם כלו אני סובל, שנאמר אני עשיתי [ואני אשא] ואני אסבול ואמלט (ישעיה מ"ו ד'), אמר לו עליונים ותחתונים אתה סובל ולפשעי אין אתה סובל, גדול עוני מנשא.

(בראשית ה, ו) **ויולד את אנוש**. זש"ה לכו חזו מפעלות ה' אשר שם שמות בארץ (תהלים מ"ו ט') אל תקרא שמות אלא שמות' שמתוך שמותן יכולין אנו ללמוד מעשיהם ומאורעותיהן. וכן אנוש על שם מאורעו נקרא אנוש, ואין אנוש אלא שבר, וכה"א ומכתי אנושה (ירמיה ט"ו י"ח).

(בראשית ה, ז) **ויולד בנים ובנות**. מפני מה לא חשב שמותן ותולדותיהן, לפי שמכלן לא היה הב"ה עתיד להעמיד צדיק, אבל לכך חשב אנוש קינן מהללאל וירד לפי שיצאו מהם צדיקים חנוך ומתושלח ונח. ר' ברכיה אמר למלך שהיה עובר ממקום למקום ונפלה מרגלית מעל ראשו ועמד המלך שם וכל פמליא שלו, מה עשה, צבר העפר והביא מכברות וכבר הראשון ולא מצאה, השני ולא מצאה, הג' ומצאה, אמר מצא המלך מרגליתו. כך כל אלו הדורות לא היה בהן ממש הזכירן בהעברה עד שבא נח, אבל כשבא נח נתעסק בו.

(בראשית ו, ג) א"ר שמעון בג' מקומות בקשו מלאכי השרת לומר שירה לפני הב"ה ולא הניחם, ואלו הם, בדור המבול ובים ובחרבן בית המקדש. בדור המבול, לא ידון רוחי באדם, בים, ולא קרב זה אל זה (שמות י"ד כ') בחרבן בית המקדש, שעו מני (ו)אמרר בבכי (ישעיה כ"ב ד').

והיו ימיו מאה ועשרים שנה. מכאן אמרו המת לק"כ שנה חוזר למלא תרוד רקב. ר' יוסי אומר מצינו שנתן הב"ה ארכה לדור המבול ק"כ שנה ואין אנו מוצאין אלא ק' שנה שנאמר ונח בן שש מאות שנה והמבול היה וגו' (ז' ו'), אלא כ' שנה עד שלא דבר עם נח נגזרה גזרה זו מלפניו.

(בראשית ג, טו) **הוא ישופך ראש**. בשעה שעוסקים בתורה שכתוב בה מעולם נסכתי מראש (משלי ח' כ"ג) הנחש מתבטל מן העולם, וכה"א אם בחקותי תלכו וגו' והשבתי חיה רעה וגו' (ויקרא כ"ו ג' ו') זו נחש. ואתה תשופנו, תשופנו בשעה שישליך ד"ת אחר העקב, כד"א עון עקבי יס[ו]בני (תהלים מ"ט ו'), אותה שעה הנחש משתלח. וכה"א מזי רעב וגו' ושן בהמות וגו' עם חמת זוחלי עפר (דברים ל"ב כ"ד). אריב"ל כיון שהגיע קצו של אדם הכל מושלים בו, שנאמר והיה כל מצאי יהרגני (ד' י"ד). רבה אמר מן הדין קרא למשפטיך עמדו היום וגו' (תהלים קי"ט צ"א). חמא בר שילא אמרו ליה כלדאי שכיב ההוא גברא מגובתה שכיב גירדונא וסטה מטה בם תורא איסתריט שדייה, כי קא שכיב קרא אנפשיה למשפטיך עמדו היום. שמואל חזייה להההוא עקרבא דיתיב על עקרוקתא, פי' צפרדע, ועברה נהרא, טרקה גברא ומית, קרא עליה למשפטיך עמדו היום.

(בראשית ה, א) **בדמות אלהים עשה אותו**. בן עזאי אומר זה ספר תולדות אדם זה כלל גדול בתורה. ר"ע אומר ואהבת לרעך כמוך (ויקרא י"ט י"ח) זה כלל גדול יותר מזה, שלא תאמר הואיל ונתבזיתי יתבזו חברי עמי, הואיל ונתקלקלתי יתקלקלו חברי עמי. א"ר תנחומא אם עשית כן תדע למי עשית ובזית, בדמות אלהים עשה אותו.

(בראשית ה, ג) **ויחי אדם** (**מאה ושלשים**) [**שלשים ומאת**] **שנה**. תניא ר' מאיר אומר אדה"ר חסיד גדול היה, כיון שראה שנקנסה מיתה על ידו, ישב בתענית ק"ל שנה והעלה זריזי תאינה על בשרו ק"ל שנה ופרש מן האשה. ולמה פרש, אלא כיון שראה שנהרג הבל אמר לחוה אני מוליד למארה. א"ר סימון כל אותן ק"ל שנה שהיה אדה"ר בנדוי היו רוחות נקבות באות ומתחממות ממנו והיה מוליד רוחות ושדין ומזיקין. וכה"א והוכחתיו בשבט אנשים ובנגעי בני אדם (ש"ב ז' י"ד), שבט אנשים זה הדד ורזון בן אלידע, וכתיב ויקם ה' שטן לשלמה את (הדר) [הדד] וגו' (מ"א י"א י"ד). נגעי בני אדם, אלו בנוי דאדם קדמאה, ואין נגעים אלא מזיקין שנאמר ונגע לא יקרב באהלך (תהלים צ"א י'), ויולד בדמותו כצלמו, אמר הב"ה לא בראתי עולמי אלא לפו"ר, שנאמר לא תהו בראה וגו' (ישעיה מ"ה י"ח) וזה פרש מאשתו כל השנים הללו. מה עשה הב"ה, נתן תאותה של חוה באדם ושמש עמה וילדה לו שת שנאמר ויולד בדמותו כצלמו. מהו בדמותו, (מכאן) אמרו חכמים מכאן שנולד שת מהול.

ויקרא את שמו שת, מכיון שנולד שת אמר אדם לבני הראשונים איני מיחס לפי שהיו למארה, אבל לזה אני מיחס שהוא משתות לתולדות.

(בראשית ה, כה) **ויחי מתושלח**. זש"ה לא יגרע מצדיק עיניו (איוב ל"ו ז') אין מונע מן הצדיק דוגמא דידיה. אדם היה צדיק והוליד בן צדיק, חנוך הוליד בן צדיק, זה מתושלח. ולמה נקרא שמו מתושלח, שכתב שם המפורש על שלח שלו והרג שדין ומזיקין לאין מספר.

(בראשית ה, כז) **ויהיו כל ימי מתושלח**. זה הוסיף ימים על כלם לקיים מה שנאמר יראת ה' תוסיף ימים וגו' (משלי י' כ"ז). תנא ז' קפלו את העולם, מתושלח ראה את אדם, שם ראה את מתושלח, יעקב ראה את שם, עמרם ראה את יעקב, אחיה השלוני ראה את עמרם, אליהו ראה את אחיה השלוני ועדיין הוא קיים.

(בראשית ה, לב) **ויהי נח בן חמש מאות שנה**. למה כבש הב"ה מעי[נ]ו עד ת"ק שנה שחשבונו עולה ר"ש, לומר לך שתולדותיו יורשות את העולם. את שם את חם ואת יפת, והלא יפת הוא הגדול, אלא בתחלה אתה דורש זה שהוא צדיק ונולד מהול ושייחד הב"ה שמו עליו, ושאברהם עמד ממנו, וששמש בכהונה, ושבנה בית המקדש בתחומו. בר חטייא אמר שמנין אותיותיו תלה לו הב"ה מן המבול עד דור הפלגה ש"ם שנה.

(בראשית ו, ה) **וירא ה'**. כל וירא שבמקרא יתר אלף. למה, שהב"ה רואה ראיות יתרות, אבל אם בקש אדם לעבור עבירה ולא עשאה, אין הב"ה חושב לו עון שנאמר און אם ראיתי בלבי וגו' (תהלים ס"ו י"ח). וירא ה'. ההי"ד כי לכל חפץ יש עת ומשפט (קהלת

ח' ו') א"ר תנחום הרשעים מכעיסים להב"ה ואומרים נשבע הב"ה שלא יביא עוד מבול לעולם שנאמר כי מי נח וגו' (ישעיה נ"ד ט') ואנו עושים כל רצונו, והב"ה רואה כעס מעשיהם כביכול הוא תוהא שנשבע ואומר מה אעשה שנשבעתי, שנאמר ותהי האמת נעדרת [וגו'] וירא ה' וירע בעיניו כי אין משפט (שם נ"ט ט"ו), למה וירע בעיניו כביכול כי אין משפט. אמר הב"ה רשעים על זה תכעיסו לפי שנשבעתי, חייכם נכונו ללצים שפטים (משלי י"ט כ"ט) יש לי שפטים אחרים ליפרע מכם, הוי כי לכל חפץ יש וגו'. ואימתי הוא פורע מהן, לאחר שהמתין להם שיעשו תשובה והם פרקו עול ומלאו ספקם ולא חזרו. אותה שעה נפרע מהם שנאמר כי רבה רעת האדם עליו וגו'.

## פרשת נח

(בראשית ז, א) **צדיק לפני**. למה צדיק, לפי שהיה עושה צדקות עם כל אשר היו בתבה. אמרו בתחלה בימי אדה"ר היו חתול ועכבר בביתו של אדה"ר שותפין זע"ז. יום א' נכנס תחרות בלבו של עכבר על חתול והלך אצל אדם, אמר לו אדוני תן לי רשות על החתול להורגו שהוא גנב וקוביוסטוס. אמר לו אדם הואיל וספרת עליו לה"ר תהיה לו למאכל. מיד קפץ החתול על העכבר והרגו. כיון שראו בניו של עכבר ונקבתו כן ברחו לסעיפי ההרים ולנקיקי הסלעים ולחורי עפר, אמרו עוד לא תהיה פלטה לפני החתול אויבינו. כשבא נח והכניסן בתבה, יום א' היה החתול ונקבתו היו עומדין זה אצל זו, אמר החתול לנקבתו זכורני כשהייתי תינוק הביא לי אבא ממשפחתו של זה ואכלתיו והיה טוב למאכל, ועתה ארדוף אחריו ואשיגנו ואוכלנו. כיון ששמע עכבר כדברים הללו נס מפניו ורדף החתול אחריו, ונעשה לו נס ונזדמן לו חור אחד ונכנס שם. הכניס החתול פיו בחור להוציאו מתוכו ונשכו העכבר, גם החתול קרע לו בצפורנו שפתו התחתונה כחצי זרת. אחר שעה הלך העכבר אצל נח, אמר לו איש צדיק עשה לי צדקה ותפור לי מה שקרע לי החתול אויבי. א"ל לך והביא לי נימת שערו. הלך אצל החתול עצמו ומצאו ישן ותפס משערו וחזר לנח ותפר קרעו. ולזה נקרא איש צדיק (ו' ט').

(בראשית י, יא) לשונאי ועושה חסד לאלפים, (שמות כ' ה' - ו'), בשעה שאמר הב"ה ליונה קום לך אל נינוה (יונה א' ב'). א"ל יונה רבון העולמים מה נשתניתי אני מן הנביאים שהם מתנבאין ממקומן אל העיירות ועל האומות ולי אתה אומר לך אל נינוה, איני עושה זה אלא שאני פורע מה שעשה זקנם עמי שהניח ארצי ויצא בשביל כבודי, שנאמר מן הארץ ההיא יצא אשור. אברהם נצטער בשבילי ויצא ברגליו, אף אתה קום לך אל נינוה ברגליך, הוי לשנאי ועושה חסד.

(בראשית יא, ג) **הבה נלבנה לבנים**. ר' פנחס אומר לא היו שם אבנים לבנות, מה היו עושים, היו מלבנין לבנים ושורפין אותן כיוצר של חרס, עד שבנו אותו גבוה א' מיל. ומעלות היו לו במזרח ובמערבו, ואלו שהיו מעלין לבנים היו עולין ממזרחו, ואלו היו יורדין ממערבו, ואם נפל אדם ומת לא היו שמים על לבם, ואם נפלה לבנה היו יושבים ובוכים ואומרים ווי לנו, אימתי תעלה אחרת תחתיה, ועבר אברהם וראה אותם בוכים וקללם בשם אלהיו שנאמר בלע ה' פלג לשונם (תהלים נ"ה י').

(בראשית ז, א) **צדיק לפני**. לפני אתה צדיק ואין אתה צדיק לפני המלאכים, שכלם מקטרגים עליך, הה"ד ונח מצא חן וגו' (ו' ח').

(בראשית ט, טז) **וראיתיה לזכור ברית עולם**. ששה פעמים כתוב כאן ברית כנגד ו' ימי בראשית, שבת אינה צריכה ברית, שהיא אות ברית שנאמר ושמרו בני ישראל את השבת וגו' ברית עולם (שמות ל"א ט"ז), מהו ברית עולם שכל זמן שישראל משמרין את השבת העולם מיושב ואם לאו העולם חרב, שנאמר ואם לא תשמעו אלי לקדש את יום השבת [וגו'] והצתי אש וגו' (ירמיה י"ז כ"ז). ומצינו ששבת נקראת אות שנאמר ביני ובין בני ישראל אות היא לעולם (שמות ל"א י"ז), ולכך נאמר זאת אות הברית אשר הקימותי ביני ובין כל בשר אשר על הארץ (ט' י"ז), שאין מקיימין לא שבת ולא תורה, אבל ביני ובין בני ישראל שבת ותורה הן אותות הברית.

(בראשית ט, יח) א"ר שמואל ח' ראו עולם חדש הג' לפורענות והה' לטובה. אדה"ר אתמול היה קומתו מסוף העולם ועד סופו שנאמר אחור וקדם צרתני וגו' (תהלים קל"ט ה') ומעטו עד מאה. נחש בתחלה היו לו רגלים ועכשיו על גחונך תלך (ג' י"ד). קין אתמול היה עובד אדמה ועכשיו נע ונד תהיה בארץ (ד' י"ב). נח אתמול אבנים שחקו מים (איוב י"ד י"ט) ועכשיו ויהיו בני נח היוצאים מן התבה. יוסף אתמול ענו בכבל רגלו (תהלים ק"ה י"ח) ועכשיו ויוסף הוא השליט (מ"ב ו'). משה אתמול ויברח מפני פרעה (שמות ב' ט"ו) ועכשיו משקעו במים. (כתוב ברבה).

(בראשית ו, יא) **ותשחת הארץ לפני האלהים**. מגיד הכתוב שהיו חוטאים ומתכונים. יודעים היו שקשה הדבר לפני הב"ה והיו מכוונין להכעיסו.

(בראשית ו, יב) **את הארץ והנה נשחתה**. א"ר לוי אמר להם נח שובו שובו מדרכיכם שלא יבאו עליכם מי המבול ויכרית כל זרע בני אדם, אמרו לו הרי אנו מונעים עצמנו מפו"ר שלא להוציא בני אדם, וכך היו עושין, כשבאין אצל נשותיהם משחיתין מקור זרעם על הארץ שלא להוציא בני אדם שנאמר והנה נשחתה, נאמר כאן השחתה בארץ ונאמר להלן ושחת ארצה (ל"ח ט'). וירא אלהים את הארץ. ולהלן כתב וירא ה' כי רבה

(ו' ה') זו מדת רחמים שנתן להם ארוכה אם ישובו, כיון שראה שלא שבו ישב עליהם בדין ונחתם גזר דינם.

(בראשית ו, יד) **עשה לך תבת וגו'**. וכי לא היה יכול הב"ה להציל נח ובניו ולהעלותם לשמים באמונתו, ולא היה יכול להצילו בדברו שא"ל עשה לך תבת וגו'. אלא כך אמר הב"ה מתוך שיראו את נח כורת ארזים ועושה תבה שואלין אותו למה עושה תבה, והוא אומר מפני מי המבול שאמר הב"ה שיביא, ומתוך כך יעשו תשובה, ולא השגיחו. הוי אנשי רע לא יבינו משפט (משלי כ"ח ה') זה דור המבול, ומבקשי ה' יבינו כל (שם) זה נח ובניו.

מבית ומחוץ (תצפנו) בכפר. ולהלן אומר ותחמרה בחמר ובזפת (שמות ב ג) אלא להלן ע"י שהמים היו תשים ותחמרה בחמר מפני המים, ובזפת מפני הרוח, ברם הכא שהיו המים קשים וכפרת אותה וגו'.

(בראשית ו, יח) **והקימותי את בריתי אתך**. ברית אתה צריך מפני פירות שאתה כונס שלא יתעפשו ושלא ירקבו ושלא ישתנו.

(בראשית ו, יט) **ומכל החי**. א"ר אחא אפי' רוחות נכנסו עם נח אל התבה הה"ד ומכל החי דבר שנברא לו נשמות ולא נברא לו גופים.

(בראשית ז, ג) **שבעה שבעה**. א"ת ז' מכל מין ומין נמצא א' שאין לו זוג. אלא איש ואשתו ז' זכרים וז' נקבות. זכר ונקבה, בבהמה כתוב איש ואשתו (ז' ב') למה כן, לפי שכשם שבני אדם פרים ורבים בולדות כך בהמות וחיות ע"כ קראם בלשון בני אדם, אבל עופות פרים ורבים בביצים לכך לא נאמר בהם בלשון בני אדם. וכשם שכתוב ואל אשת עמיתך וגו' (ויקרא י"ח כ') כך בבהמה ובכל בהמה לא תתן שכבתך (שם כ"ג). לכך נאמר בבהמה איש ואשתו, דלא נאמר בעוף.

(בראשית ז, יב) **ויהי הגשם**. מטר אין כתיב כאן אלא גשם, נאמר כאן גשם ונאמר להלן גשם, ד[י] לא שליט נורא בגשמיהון (דניאל ג' כ"ז), מה להלן אש אף כאן אש.

(בראשית ח, א) **ויעבר אלהים רוח על הארץ**. אי זה רוח העביר על הארץ ועל המים, אותו רוח שהיה מרחף עליהם מתחלתן, ורוח אלהים מרחפת (א' ב'), וכיון שהעביר מיד נחו.

(בראשית ח, ג) **וישובו המים וגו' הלוך ושוב**. מהו וישובו המים, אלא שהיתה מדה"ד מקטרגת על נח שידון במים לפי שלא היה צדיק גמור. כיון ששמעו המים כן שבו מלדון הרשעים ונתקבצו כלם אל מקום התבה ורצו לשוברה הה"ד וישובו המים וגו', עד שגער בהם הב"ה ואמר מי שכתוב בו מדות גדולות, נח איש צדיק תמים וגו' (ו' ט') ימות מיתה

משונה, ועוד כתוב בתורה וצדקה תציל ממות (משלי י' ב') ממיתה משונה, ונח עושה צדקה עם כל הבריות ראוי הוא להנצל. כיון ששמעו
המים כן, מיד שבו לדון הרשעים והניחו את נח הה"ד וישובו. ויחסרו המים מקץ חמשים ומאת יום, זה היה א' בסיון, לפי שבא' בסיון באו ישראל לפני הר סיני לקבל התורה שנאמר בחדש השלישי וגו' (שמות י"ט א') מהו ביום הזה, ר"ח היה, וכיון שהגיע אותו יום ראה הב"ה שבאותו יום ישראל עתידין לבא לפני הר סיני לקבל התורה, מיד נתקררה דעתו ורמז למים שיהיו הולכים וחסרים הה"ד ויחסרו המים.

(בראשית ח, יא) **ותבא אליו היונה לעת ערב**. רמזה מזה לישראל שיהיו נגאלין לעת ערב שנאמר והיה לעת ערב יהיה אור (זכריה י"ד ז).

(בראשית ח, כא) **לא אוסיף לקלל עוד את האדמה בעבור האדם**. לשעבר חטא אדם ונתקללה האדמה בעבורו, חטאו דור המבול לקתה הארץ ועליהם נאמר ובן כסיל תוגת אמו (משלי י' א') מכאן ואילך הואיל ונהניתי מגדוליה לא אוסיף עוד לקללה, ראויה היא שתעמוד בזכות צדיקים שבה.

(בראשית ט, יא) **והקימותי את בריתי**. במילה נשבע להם נאמר כאן בריתי ונאמר להלן והקימותי את בריתי ביני ובינך (י"ז ז') מה להלן מילה אף כאן מילה.

(בראשית ט, טו) **וזכרתי את בריתי**. וכי יש שכחה לפניו שצריך לקשת לזכרון. אלא מפני שמדה"ד מקטרגת על רשעי עולם. ולא יהיה עוד המים למבול לשחת כל בשר, כל בשר אינו משחית, הא קצת בשר משחית, וזו היא שאמרו מ' יום בכל שנה היו המים עושים רושם בעולם עד שעמד שלמה ובנה ביהמ"ק ופסקו אותם מ' יום שנאמר ובשנה האחת עשרה לירח בול (מ"א ו' ל"ח) מהו בירח בול, מבול חסר מ' כנגד מ' יום שפסקו מן העולם.

(בראשית ט, כא) **ויתגל בתוך אהלה**. בא וראה מה גרם יין בעולם, הרג בכורו של עולם, בזה את הצנוע בתוך אהלו והרג ב' אחים גדולים, החריב מוסיון של מלך, הרג מלכים ביום ומלך בלילה וערבב סעודת אחשורוש המלך. הרג בכורו של עולם זה אדה"ר שהיה בכור לעולם, דא"ר אבון יין מסכה חוה לאדם ושתה, ותרא האשה וגו' (ג' ו'), וכתיב אל תרא יין וגו' (משלי כ"ג ל"א) כיון שחטא גרם לו ולתולדותיו מיתה. הרג שני אחים אלו שני בני אהרן ששתו יין ונכנסו שכורים בבית קדשי הקדשים וגרמו מיתה לעצמן, שכן נאמר לאהרן יין ושכר אל תשת (ויקרא י' ט'), החריב מוסיון של מלך דכתיב הוי עטרת גאות שכורי אפרים (ישעיה כ"ח א') ומה היה עונשן, ברגלים תרמסנה עטרת וגו' (שם ג') נעשו מרמס רגלו מתוכה. הרג מלכים ביום דכתיב ובן הדד שותה שכור וגו' (מלכים

א' כ' ט"ז). הרג מלך בלילה זה בלשאצר דכתיב ביה בליליא קטיל וגו' (דניאל ה' ל'), מי גרם לו יין ששתה דכתיב ביה בלשאצר מלכא וגו' לקבל אלפא חמרא שתה (שם א') ערבב סעודתו של מלך שנאמר ביום השביעי כטוב לב המלך ביין (אסתר א' י'). א"ר חמא אפי' בצלצלי של זונות לא תכנס [אלא] ערומה, כיון שלא קבלה על עצמה מיד הרגה ונתערבבה סעודתו, בזה את הצנוע זה נח שנאמר וישת מן היין וגו' ויתגל.

(בראשית ט, כב) **וירא חם אבי כנען**. א"ר יעקב בר זבדי מ"ט דעבד יוצא בשן ועין מן הכא וירא ויגד. א"ר יהודה בא וראה רחמיו של הב"ה שהן סורחות על הכל, מי גרם קללה לזרע חם לפי שראה בעין והגיד בפיו לאחיו אמר הב"ה הואיל שבנך נמסר לעבדות בעין שראה ובפה שהגיד, בדין הוא שכשלוקה בהם שיוצא בהם לחירות, הה"ד וכי יכה איש את עין וגו' ואם שן וגו' (שמות כ"א כ"ו - כ"ז). ר' יעקב עבד ליה הפטרה ומה אם עבדו קנין כספו אדם סמא את עינו או הפיל את שנו אמר הב"ה יצא לחירות בגלל שהכהו ועשה בו מום, אדם שמת אין דין שיצאו רמ"ח אבריו לחירות מן העונות, דכתיב במתים חפשי (תהלים פ"ח ו').

(בראשית י, ט) **על כן יאמר כנמרוד גבור ציד**. למה נקרא שמו גבור ציד לפי שלאדה"ר לא הותרה לו בשר תאוה ולא הותר לו אלא עשבים ופירות לפי שלא נברא העולם למיתה, הה"ד ויאמר אלהים הנה נתתי לכם וגו' (א' כ"ט), אבל לנח התיר שהיה צדיק ופרנס כל הבריות י"ב חדש, התירם כלם לו לאכול בשכרו, הה"ד כל רמש אשר הוא חי וגו' (ט' ג'), ואעפ"כ לא רצה נח ובניו לאכול מהם, כדי שיפרו וירבו בעולם, אמר נח איני אוכל מהם מי יגע בהם. כשעמד נמרוד אמר, הב"ה התירם לנו מפני מה אין אנו אוכלין מהם. התחיל לצוד ולאכול, הה"ד גבור ציד לפני ה', שעשה מצותו של הב"ה וצד ואכל.

(בראשית י, ד) כתוב אחד אומר ודודנים וכתוב אחד אומר ורודנים (דהי"א א' ז'), ר' שמעון אומר דודנים שהיו בני דודותן של ישראל, רודנים שהם באים ורודים בהם, ור' חנן אמר בשעה שישראל נתונים בעלויה אינון אמרי לן בני דודתון אנן, ובשעה שישראל בירידה הם באים ורודים בנו. ורבנן אמרין דודנים שנראין דודין זה לזה, רודנים שרודין זה לזה. וכן אמר דוד חלצני ה' מאדם רע (תהלים ק"מ ב') ממי שעושה עמי רעות והוא רע בלבבו.

(בראשית י, יא) **מן הארץ ההיא יצא אשור**. ר' אליעזר אומר מפני מה לא מיחה בהם אשור מפני שהיה יודע שעתיד לצאת ממנו סנחריב שהיה מחרף ומגדף כלפי מעלה, ואם ימחה בהם הם אומרים לו, זרעו של אותו האיש מרגיז להב"ה ובנו אתה מוחה, לך מחה בזרעך, לכך מן הארץ ההיא יצא אשור.

(בראשית י, כא) **ולשם ילד גם הוא**. משם היו כל הצדיקים שנאמר אבי כל בני עבר אלו הצדיקים שפרשו מדרכי הרשעים ועמדו לעבר אחד.

(בראשית יא, א) **ויהי כל הארץ שפה אחת**. דרש ר' עקיבא דור המבול (בגבן) [בגנזק] של מדי ולא בכו, כיון שהזכיר מעשה איוב בכו וקרא(ו) עליהם ישכחהו רחם (איוב כ"ד כ') הרי השכיח רחמיו של הב"ה. (כתוב ברבה).

(בראשית יא, ג) **ותהי להם הלבנה לאבן**. ר' הונא אמר מצלחא בידיהון אתו למבני חדא והוא בני תרתין. והחמר היה להם לחמר, אתו למישע תרתי והוא שעי ארבע. ולמה מצליח הב"ה על ידיהן כדי לשחוק עליהן באחרונה שנאמר יושב בשמים ישחק וגו' (תהלים ב' ד'), שאלו לא בנוהו אומרים אלו בנינו את המגדל היינו עולים לשמים ונלחמים כנגדו, מה עשה, הצליח בידיהם כדי שידעו שאינם כלום בעולם שאח"כ הפיצם.

(בראשית יא, יב) **וארפכשד חי**. כל מי שכתוב בו חי אין לו חלק לעוה"ב. וכל מי שנאמר בו ויחי יש לו חלק לעוה"ב. ארפכשד ושלח נאמר בהם חי אין להם חלק לעוה"ב, עבר, פלג, רעו, שרוג, נחור ותרח נאמר בהם ויחי יש להם חלק לעוה"ב.

(בראשית ו, ט) **התהלך נח**. למה כתוב ג' פעמים בפסוק זה נח נח נח, לפי שהיה נח א' מג' אנשים שראו ג' עולמות, נח דניאל ואיוב. נח ראה העולם בישובו ובחרבנו ובישובו. אמרו רבותינו לא מת נח עד שראה קן צפרים בישובה, עד שראה שבעים אומות יוצאות מחלציו והם כתובים בפרשה זו. איוב ראה ישוב ביתו וחרבנו וישובו. דניאל ראה ביהמ"ק וראהו חרב וראהו בנוי בנין שני, ולכך זווגן הכתוב זה לזה דכתיב ושלשת האנשים האלה נח דניאל ואיוב בתוכה (יחזקאל י"ד).

(בראשית ו, י) **ויולד נח שלשה בנים**. להלן כתוב ויולד נח את שם (ה' ל"ב) והכא ג' בנים, ללמדך כשם שהציל נח לצדקו כן הצילו בניו לצדקם שכלם היו גבורים במצות. מהו בנים אמר הקב"ה ראוים הללו לבנות מהם העולם.

(בראשית ו, יד) **עצי גפר**. לך גפר אבל להם לגפרית. ולמה מעצי גפר ולא משאר עצים. א"ר ישמעאל כשם שנחתם גזר דין על דור המבול כך נחתם [על] נח שידון עמהם בגפרית, אלא שמצא חן שנאמר ונח מצא חן וגו' (ו' ח'), אמר הב"ה גזרה היתה לידון נח בגפרית והואיל והוא צדיק אי אפשר לאבדו, והואיל ונגזרה גזרה אי אפשר לחזור בו, מה עשה הקב"ה גזר עליו שיעשה תבה מעצי גפר שהוא לשון גפרית, נמצאת הגזרה במקומה עומדת ונח נצל.

(בראשית ו, יט) **זכר ונקבה יהיו**. אם ראית הזכר רץ אחר הנקבה קבלהו שדרך העולם הוא, ואם ראית הנקבה אחר הזכר אל תקבלהו משום פריה ורביה שדרך זנות הוא, ואני מואס בזנות, אבל עכ"פ צריך שיהיה למינהו (ו' כ') שגם שהזכר רץ אחר הנקבה צריך שתהיה למינה.

(בראשית ז, א) **בדור הזה**. א"ר שמעון מכח הצדיקים המתים עתידים לחיות, מנין מאליהו התשבי, שכשהלך לצרפת קבלתו אשה בכבוד אמו של יונה בן אמתי. ר' יהודה אומר אפילו נרות (אפלות) [אפילו פתילות] היו מוליך אליהו עמו ממקום למקום שלא להטריח על הבריות. ולאחר ימים חלה בן האשה ומת, אמרה לו האשה עד שלא באת כאן היה הקב"ה שוקל מעשי עם מעשי דורי והייתי צדקת בתוכם, ועתה באת אלי שאתה צדיק גמור ושקל מעשי עם מעשיך והייתי רשעה בפניו והמית בעוני את בני, שנאמר ותאמר וגו' באת אלי להזכיר עוני ולהמית את בני (מ"א י"ז י"ח). ובשביל הצדקה שעשתה עמו שמע הקב"ה תפלתו של אליהו והחיהו שנאמר וישמע ה' וגו' ותשב נפש וגו' ויחי (שם כ"ב). הא למדנו שלא היתה האשה צדקת גמורה אלא לפי שהיו כל דורה רשעים ונראית צדקת ביניהם לא היתה פוגעת בה מדת הדין. וכן נח לפי שהיו כל דורו רשעים שקל הקב"ה מעשיו עם מעשיהם ונראה צדיק שנאמר צדיק לפני בדור הזה.

(בראשית ז, טו) **אשר בו רוח חיים**. אלו רוחין ושדין. א"ר לוי בשעה שבאו כל הבריות לכנס בתבה באו כלם איש וזוגו, אתא שקרא ובעא למיעל, א"ל נח לית את יכיל למיעל אלא א"כ נסבת לך זוג. אזל שקרא ותבע זוג פגע בפחתא, א"ל פחתא מן הן את בתי, א"ל מן גביה דנח, דאזלת למיעל לתיבותא ולא שבקני, דא"ל לית זוגך עמך, לית את עלול, ואנא בעינא מינך דתהוי זוגי, אמרה ליה ומה את יהיב לי, א"ל אנא מתקן עמך דכל מה דאנא מסגל את נסבא, אתקנון ביניהון דכל מה דשקרא מכנס תהא פחתא נסבא, ועיילו תרויהון לתיבותא. כיון דנפקון הוה שקרא אזיל ומכנס ופחתא נסבא קמאי קמאי. אתא שקרא אמר לה הן אנון מה דסגלית, אמרה ליה לא כדין מתקנא עמי דכל מה דאת מכנס אנא נסבא ולא הוה לי[ה] מפתח פומא. הוי כל מה דשקרא מכנס פחתא נסבא, הה"ד הנה יחבל און וגו' (תהלים ז' ט"ו) שקר מוליד און יחבל.

(בראשית ט, ה) **ואך את דמכם וגו'**. תניא הכהו בא' ידו בעורות שאין נעבדין, בטומוס שטרות שבידו נותן ד' מאות זוז, ולא מפני שמכה של צער היא, אלא מפני שמכת בזיון היא שנאמר בשבט יכו על הלחי את שופט ישראל (מיכה ד' י"ד) ונאמר ולחיו למורטים (ישעיה נ' ו'). כשם שחייב על נזקי חברו כך חייב על נזקי עצמו, הרי שרק וטש בפניו,

(בבגד) [כנגד] חברו, מתלש בשערו, קורע כסותו, משבר כליו, מפזר מעותיו בחמתו פטור מדיני אדם וחייב בדיני שמים שנאמר [ו]אך את דמכם לנפשותיכם.

## פרשת לך לך

(בראשית יב, א) א"ר לוי מנצפ"ך צופים אמרום, נרמז לאברהם מנין ל"ך ל"ך נולד לך בן. מ"ם ליצחק כי עצמת מ'מנו מ'אד (כ"ו ט"ז), רמז נרמז לו שהוא ובניו עצומים בב' עולמות. נו"ן ליעקב, הצילני' נ'א (ל"ב י"ב), נרמז שעתיד להצילו בב' עולמות. פ"ף לישראל שנאמר פ'קד פ'קדתי אתכם (שמות ג' ט"ז), נרמז פקד אתכם במצרים, פקדתי אתכם. צ"ץ למשיח שנאמר והקימותי לדוד צ'מח צ'דיק (ירמיה כ"ג ה') נרמז שימשול בעוה"ז ובעוה"ב.

(בראשית יב, ב - ג) ארפב"י ז' ברכות ברך הקב"ה את אברהם ואלו הן, ואעשך לגוי גדול, ואברכך, ואגדלה שמך, והיה ברכה, ואברכה מברכיך, ומקללך אאר, ונברכו, כנגד ז' פסוקים שבמעשה בראשית שכתוב בהן כי טוב. א"ר לקיש ואעשך לגוי גדול זה שאומרים אלהי אברהם, ואברכך זה שאומרים אלהי יצחק, ואגדלה שמך זה שאומרים אלהי יעקב. יכול יהיו חותמין בכלן, ת"ל והיה ברכה בך חותמין מגן אברהם ולא בהם.

(בראשית יב, ו) **ויעבר אברם בארץ עד מקום** [**שכם**]. שהטה שכמו לקבל עליו גזרת המקום. עד אלון מורה. שהיה מורה לכל באי עולם לקבל אלהותו של הב"ה עליהם. והכנעני אז בארץ, להודיע שבחו של אברהם שהכנעני עדיין בארץ, וכשאמר לו (ו)לזרעך אתן (י"ב ז') לא הרהר אלא האמין.

(בראשית יב, יא) א"ר יצחק גדול שנאמר באברהם ממה שנאמר באיוב, איוב אמר ומה אתבונן על בתולה (איוב ל"א א'), הא באשתו נסתכל, אבל אברהם אבינו אפילו באשתו לא נסתכל שנאמר הנה נא ידעתי, מכלל דעד ההוא שעתא לא אסתכל בה. ואותה שעה למה הביט בה, לפי שבאו לעבור נהר א' וגלתה שוקיה וראה בבואה שלה במים כחמה זורחת.

(בראשית יב, ד) **וילך אברם**. הלך מיד ולא עכב לקיים מה שנאמר אני פי מלך שמור (קהלת ח' ב'). ר' אליעזר אומר עשרה נסיונות נתנסה אברהם אבינו ועמד בכלן, וזהו הנס הג' בשעה שטלטלו מארץ אביו ומארץ מולדתו והטלטול קשה לאדם מכל גזרות קשות. שכן הוא אומר אל תבכו למת (ירמיה כ"ב י') זה יהויקים, מה כתוב ביה קבורת חמור יקבר (שם י"ט), בכו בכה להולך (שם י') זה יהויכין מלך יהודה, מה כתוב בו ויתן את כסאו ממעל לכסא המלכים אשר אתו (שם נ"ב ל"ב), נמצינו למדין נבלתו של

יהויקים שמושלכת לחורב ביום ולקרח בלילה חביבה מחייו של (יהויקים) [יהויכין] שהיה יושב (ב)בטרקלירי מלכים. ואעפ"כ לא אחר אברהם לצאת אלא וילך אברם כאשר דבר אליו ה'.

(בראשית יב, ו) **ויעבר אברם בארץ**. כיון שהגיע לשכם, א"ל הב"ה כאן עתידין בניך למקלט נפשות מש"ד. מלמד ששכם אחת מערי המקלט היתה שנאמר ויקדישו את קדש בגליל [וגו' ואת שכם בהר אפרים] (יהושע כ' ז') כיון שהגיע לאלון מורה א"ל הב"ה כאן עתידין להתנות עם בניך שלא לעבור על בריתי, ומי היה זה, זה יהושע בן נון שהתנה עם ישראל (בגליל) [בשכם] הה"ד בחרו לכם היום (שם כ"ד ט"ו).

(בראשית יב, ח) **ויעתק משם**. להחזירן לעתיק יומין.

ויט אהלה. [אהלה] כתיב, משנטה אהלה של שרה נטה אהלו של אברם.

(בראשית יב, יב) **והיה כי יראו אתך**. חם קלקל בזנות בתבה שהיה אם אשתו אסורה לו ושכב עמה, אף בניו שטופים בזנות, שכן את מוצא במצרים (ו)פתרוסים וכסלוחים ופלשתים.

ואתך יחיו. טלטולא דגברא קשה מדאיתתא לפי שכלי זיינה עליה, הה"ד טלטלה גבר (ישעיה כ"ב י"ז).

(בראשית יב, יא) **הנה נא ידעתי**. וכי תעלה על דעתך שלא הכיר בה אברהם עד אותה שעה, אלא כך אמרו רז"ל מיום שנכנסה שרה לביתו לא ראה צורת פניה עד אותה שעה, ואל תתמה על דבר זה. ארז"ל בחסיד א' שנשא אשה גדמת והיתה עמו י"ב שנים ולא הכיר בה. יום א' עשתה מריבה עם בת חמיה, א"ל יפה את עושה לי שלא הגדתי לאחי שידך קטועה, שמע אותו חסיד ואמר העבודה לא הבינותי בה כל השנים הללו שהיתה עמי. בא מעשה לפני חכמים ואמרו כמה צנועה זו שלא הכיר בה בעלה, וי"א כמה צנוע איש זה שלא הכיר באשתו.

(בראשית יב, טז) א"ר חלבו לעולם יהא אדם זהיר בכבוד אשתו שאין ברכה מצויה באדם אלא בשביל אשתו שנאמר ולאברם היטיב בעבורה.

(בראשית יג, ד) **אל מקום המזבח**. מה תפלה התפלל שם, יודע היה אברהם מעשה עכן שהיה עתיד לעשות ורואה ברוה"ק שלא ישתייר משונאיהם של ישראל עד א' לפיכך קרא בשם ה' ואמר רבון העולמים (נהגני) [ענני] ומה נחור ותרח שלא ידעו שמך ולא הלכו באורחותיך ולא נסעו מבית אביהם הרי בניהם [ובני בניהם יחיו וירשו ארץ, ואני שנפרדתי מבית אבי ולא עברתי על צוויך והרי בני] נתחייבו כליה. א"ל הב"ה אברהם כבר נגזרה גזרה שלא יותר מהם אלא א' בלבד ושמו יאיר בן מנשה והייתי מרבה את

זרעו כזרע יעקב, ועתה שהקדמת תפלה לצרה לא יהרג מהם אלא יאיר בן מנשה בלבד כדי לפדות הנשארים, הה"ד ויכו מהם אנשי העי כשלשים וששה איש (יהושע ז' ה'), אנשים לא נאמר אלא איש, זה יאיר בן מנשה שהיה גדול כרובה של סנהדרין, לפיכך יקדים אדם תפלה לצרה.

(בראשית יד, יג) **ויבא הפליט**. תאנא זה מיכאל שבא והגיד לאברהם, ולמה נקרא שמו פליט שבשעה שהפיל הב"ה סמאל וכת שלו ממקום קדושתם מן השמים אחז בכנפיו של מיכאל ופלטו הב"ה מידו. ועליו אמר יחזקאל בא אלי הפליט מירושלים (יחזקאל ל"ג כ"א).

(בראשית יד, טו) **עד חובה**. חזרנו על כל המקראות ולא מצאנו מקום ששמו חובה, שכן נקרא חובה על שם ע"ז שעתידה לעמוד שם.

(בראשית יד, טז) **וגם את לוט אחיו**. וכי אחיו היה, אלא להודיע ענותנותו של אברהם שלאחר המריבה היה נוהג עמו כאחיו.

(בראשית יד, יט) **ויברכהו ויאמר**. זש"ה חכם ירא וסר מרע (משלי י"ד ט"ז) אל תהי קורא כן אלא חכם וסר מרע. ירא זה אברהם שנתירא, וממי נתירא. משם בן נח שהרג עילם בנו ואומר לפי שהרגתי את בניו של אותו צדיק עכשיו מקללני ואני מת. ידע הב"ה מה בלבו של שם להוציא לו דורון ולברכו הה"ד ויברכהו וגו'. קונה שמים וארץ, א"ר יצחק אברהם היה מקבל העוברים ושבים, משהיו אוכלים ושותים היו מברכים אותו, אמר להם אברהם לי אתם מברכים, ברכו לבעל הפונדק, שנתן לכל אוכל ומשקה ונתן בהם רוח, אמרו לו היכן הוא, אמר להם שליט בשמים ובארץ, ממית ומחיה, מוחץ ורופא, צר העובר ומוציאו לאויר העולם, מגדל צמחים ואילנות, מוריד שאול ויעל, כיון שהיו שומעים כן אמרו לו כיצד נברך אותו, אמר להם, ברוך אל עולם שאכלנו משלו. א"ל הב"ה אני לא היה שמי ניכר בבריותי ואתה הכרת אותו מעלה אני עליך כאלו אתה שותף עמי בבריתו של עולם, הה"ד ברוך אברם לאל עליון קונה שמים וארץ.

(בראשית יד, כ) **ויתן לו מעשר מכל**. א"ר הונא אבות הראשונים [הפרישו] תרומה ומעשר. אברהם הפריש תרומה גדולה שנאמר הרמותי ידי אל ה' (י"ד כ"ב) ואין הרמה אלא תרומה שנאמר והרמותם ממנו תרומת וגו' (במדבר י"ח כ"ו), והוציא מעשר שנאמר ויתן לו מעשר מכל. יצחק הפריש מעשר שנאמר ויזרע יצחק וגו' (כ"ו י"ב). א"ר אבא בר כהנא והלא אין הברכה מצויה בדבר המדוד והמנוי והשקול, ולמה מדדן כדי לעשרן הה"ד ויברכהו ה' (שם). יעקב הפריש תרומה ומעשר שנאמר וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך (כ"ח כ"ב).

(בראשית טו, יז) **ויהי השמש באה**. בשעה שיבא משיח שכתוב בו וכסאו כשמש נגדי (תהלים פ"ט ל"ז), אותה שעה תהיה עלטה לאומות העולם, שכן כתוב כי הנה החשך יכסה ארץ [וערפל לאמים] ועליך יזרח וגו' (ישעיה ס' ב').

המוליכך במדבר (דברים ח' ט"ו), אלו המלכים שנמשלו למדבר שנאמר אחרית גוים מדבר (ירמיה נ' י"ב), נחש זו מלכות בבל שנאמר קולה כנחש ילך (שם מ"ו כ"ב). שרף זו מלכות מדי, מה השרף הזה שורף את האדם בבת א', ברגע א', כך בקש מדי להשמיד ביום א' שנאמר ונשלוח ספרים וגו' (אסתר ג' י"ג). ועקרב זו מלכות יון, מה עקרב יולדת ששים ששים ואין מזיק אלא א', כך העמידה יון ששים ששים ולא היה מזיק אלא אחד. וצמאון אשר אין מים זו מלכות אדום שמטלת עול קשה על ישראל מכל המלכיות והתורה משתכחת מהם, הה"ד והשלחתי רעב בארץ לא רעב ללחם וגו' כי אם לשמוע דבר[י] ה' (עמוס ח' י"א), ואין מים אלא תורה שנאמר הוי כל צמא לכו למים (ישעיה נ"ה א').

(בראשית טז, יד) **באר לחי ראי**. הבאר הזה נראה לחיים. את מוצא (בפ') [ב' פעמים] נראה להגר שאלו לא כן היתה מתה. פעם א' כשמצאה המלאך שאלו עברה משם היתה מתה, הה"ד ואנה תלכי (ט"ז ח'), כמד"א לא אכלתי באוני (דברים כ"ו י"ד), פעם שניה כשגרשה אברהם היא ובנה שאלו [לא] כן היו מתים בצמא, הה"ד ויפקח אלהים את עיניה ותרא באר מים (כ"א י"ט). הנה בין קדש, בבאר הזה היו משתמשין אבות העולם שנקראו קדושים שנאמר לקדושים אשר בארץ המה (תהלים ט"ז ג). ובין ברד, וע"י משה ואהרן שמשו בו ישראל ועל ידו היו בירידה כד"א לא האמנתם בי (במדבר כ' י"ב), הה"ד באר חפרוה שרים (שם כ"א י"ח) זה אברהם ויצחק שנאמר וכל הבארות אשר חפרו וגו' (כ"ו ט"ו) וכתיב וישב יצחק ויחפור את בארות המים (שם י"ח), כרוה נדיבי עם (במדבר שם) אלו משה ואהרן, הם לא טרדו בחפירה, במישור מצאוהו. במחוקק במשענותם (שם), על שהכו הסלע נמחקו ממספר באי לארץ.

(בראשית טז, ז) **וימצאה מלאך ה'** [**על עין המים במדבר**]. רמז לה שעתידין בניה להיות במדבר בשביל שלא חסה עינם על ישראל להשקותם מים הה"ד משא בערב וגו', לקראת צמא התיו מים (ישעיה כ"א י"ג - י"ד). על העין בדרך שור, רמז שעתידין בניה ליפול בעין המים ביד אשור הה"ד כי אם יהיה לבער קין עד מה אשור תשבך (במדבר כ"ד כ"ב).

(בראשית טז, טז) **ואברם בן שמנים שנה ושש שנים בלדת וגו'**. א"ר אבא למה נמנו תולדתו ושנותיו של ישמעאל לגלות לנו שנותיו של יעקב. דכתיב ואברם בן פ"ו שנים, ואומר ואלה (ימי) שני חיי ישמעאל (קע"ז) [קל"ז] שנה (כ"ה י"ז), וכתיב ואברם בן מאת

שנה בהולד לו את יצחק בנו (כ"א ה'), וכתיב ויצחק בן ששים שנה בלדת אותם (כ"ה כ"ו), כמה שנים היו לישמעאל בעולם כשנולד יעקב ע"ד, פשו משניו ס"ג. ותנינן בסדר עולם, היה יעקב בשעה שנתברך מאביו בן ס"ג שנים, בו בפרק מת ישמעאל דכתיב וירא עשו [וגו' ויקח את מחלת בת ישמעאל אחות נביות (כ"ח ח' - ט')], ממשמע שנאמר בת ישמעאל] איני יודע שהיא אחות נביות, אלא מלמד שקדשה ישמעאל אביה ומת והשיאה נביות אחיה. וי"ד שנה שעמד בבית לבן ביום שנולד יוסף הרי ע"ז, וכתיב ויוסף בן ל' שנה [וגו'] (מ"א מ"ו) הרי ק"ז שנים, ושבע שנים של שובע וב' של רעב הרי קי"ו. [וכתיב ויאמר יעקב אל פרעה ימי שני מגורי שלשים ומאת שנה (מ"ז ט')] מכאן למדנו שי"ד שנה למד בבית עבר קודם שהלך לבית לבן.

(בראשית טז, ח) **אי מזה באת**. אי לך שבאת משם, שעתידין לצאת ממך י"ב נשיאים. ז"ה בגימ' י"ב. ואנה תלכי, למקום אנינות את הולכת.

לא ירש אברהם העוה"ז והעוה"ב אלא בשכר אמנה שהאמין בהב"ה שנאמר והאמין בה' ויחשבה לו צדקה (ט"ו ו'), וכה"א זה השער לה' צדיקים יבאו בו (תהלים קי"ח כ'), אלו בעלי אמונה, שכן כתיב פתחו שערים ויבא גוי צדיק שומר אמונים (ישעיה כ"ו ב') השער הזה כל בעלי אמונה נכנסים בו. וכן את מוצא שלא נגאלו אבותינו ממצרים אלא בשכר אמנה שהאמינו שנאמר ויאמן העם וישמעו (שמות ד' ל"א) וכה"א (יוצר אמונים) [אמונים נוצר] ה' (תהלים ל"א כ"ד).

(בראשית יז, א) **התהלך לפני והיה תמים**. שאל טורנוס רופוס את ר' עקיבא עד מתי אתם מעטרים את המילה, כמלך שבנה עיר ועשה בה י' פלוניות והיה לו אוהב וא"ל בשבילך בניתי את העיר הזאת, אינו שותק אם בנה אותה בשביל אוהבו היה לו ליתן אחת מהיכן אמר הב"ה לישראל אלולי בריתי לא בראתי את העולם שנאמר אם לא בריתי יומם ולילה וגו' (ירמיה ל"ג כ"ה). נתן לכם עשרת הדברות, למה לא הזכירה בא' בהם. א"ל ר' עקיבא לקרות אתה יודע, לדרוש אין בכם כח, ראה שאלולי המילה לא נתנה התורה, שכשאמר הב"ה למשה לך אמור להם מקבלים אתם עליכם את המילה אתם עמי ואני אלהיכם, ואם לאו איני נותן, לכם את התורה, שאלולי שעשו את המילה לא קבלו את התורה. והיא כתובה בי' הדברות, הה"ד לא תעשה כל מלאכה אתה ובנך וגו' (שמות כ' י'). א"ר יודן משגזר טורנוס רופוס שלא ימול אדם מל א' את בנו ועלה לבימה ונתפס. א"ל לא שמעת שגזרתי, א"ל שמעתי, א"ל ומפני מה מלת את בנך, א"ל שנים גזרו עלי גזרה, המלך אמר שאעשה ועבדו גזר שלא אעשה, אי זה אקיים, אמר לו טורנוס רופוס, מלך אמר לימול ואני אמרתי שלא לימול, יבא ויעמוד עליך. ענה התינוק

מחיק ואמר פטור אתה. כיון שראה טורנוס רופוס שהוא קטן אמר אינו אומר מעצמו אלא הוא אמר לי פטרוהו. הה"ד כי עליך הרגנו כל היום (תהלים מ"ד כ"ג).
שאלו את ר' יהושע בן קרחה, מה נברא אדם מהול או ערל, אמר אם אומר ערל אומרים לי א"כ למה אתם נימולים, ואם אומר מהול אומרים וכי אי זו בריה נשתנית מברייתה. א"ל כתוב במעשה בראשית אשר ברא אלהים אין כתיב כאן אלא לעשות, שמא ברא תחלה גלוסקאות אלא חטין והם עושים אותם גלוסקאות. כך אמר האלהים כשם שאתה משתתף עמי במעשה בראשית. השתתף עמי בעצמך. חזר ואמר להם טעם אחר, איני יודע מה נברא אלא הריני אומר לפי המשל, מדינה שהיתה מעלה למלך כור חטים, ויתר להן או פיחת אינן מקיימין גזרתו. כך כתב לנו אלהים בתורה התהלך לפני והיה תמים, וכתב [ו]בן שמנת ימים ימול לכם כל זכר (י"ז י"ב), יכולים אנו לומר לאברהם נאמר כאן אבל ישראל כשיצאו ממצרים וכשנכנסו במצרים החזיקו בה, וכשנאמר לאברהם קח נא (כ"ב ב') ואמר ליצחק קח נא שיעשו כן מכאן ואילך. חביבה מילה מן התורה ומן השבת. משל לג' אנשים המהלכין בדרך, אי זה גדול מהם לא האמצעי, כך השבת מכאן והתורה מכאן והמילה באמצע שנאמר זכר לעולם בריתו (תהלים ק"ה ח') זכר זה שבת שנאמר זכר את יום השבת (שמות כ' ח'). בריתו זו המילה שנאמר והיתה בריתי בבשרכם לברית עולם (י"ז י"ג), דבר זה תורה שנאמר כי לא דבר רק הוא מכם (דברים ל"ב מ"ז).
(בראשית יז, ו) **והפריתי אותך**. שעמדה להם במצרים, ובני ישראל פרו וישרצו (שמות א' ז'). ונתתיך (לקהל) [לגוים] ומלכים וגו'. בזכות המילה זכו ישראל לנביאים ומלכים. נביאים דכתיב ונתתיך לגוים ונאמר להלן נביא לגוים נתתיך (ירמיה א' ה'). מלכים דכתיב ומלכים ממך יצאו. והלא אומות העולם העמידו נביאים, שנויה היא קודם מתן תורה, אבל לאחר מתן תורה פסקה מהם רוה"ק. והלא בלעם, לא נתנבא אלא על ישראל. והרי איוב ורעיו, כד"א איוב בימי יעקב היה. והלא אומות העולם העמידו מלכים, אלא פוסקת מלכותם, אבל ישראל ודוד עבדי נשיא להם לעולם (יחזקאל ל"ז כ"ה).
(בראשית יז, ז) תניא כל הנושא אשה ואין כונתו למטע בנים ממנה ונוהג מעשה ער ואונן מעלה עליו הכתוב כאלו מפר ברית, הה"ד והקימותי את בריתי ביני וביניך ובין זרעך אחריך. בזמן שאין זרעך אחריך בריתי בטל, וכה"א ארור עושה מלאכת ה' רמיה (ירמיה מ"ח י'), זה הנושא אשה זקנה ואיילונית ומשחית ארצה לפי שאינו עוסק בפריה ורביה. וארור מונע חרבו מדם (שם). שהיה לו לישא אשה בת בנים כדי לקיים בהם מצות מילה, כד"א ויעש לו יהושע חרבות צורים וימל וגו' (יהושע ה' ג'), ר' מאיר אומר

גורם לשכינה שתסתלק מישראל שנאמר להיות לך לאלהים ולזרעך אחריך, בזמן שזרעך אחריך שכינה שורה, אין זרעך אחריך, שכינה על מי שורה על העצים ועל האבנים.
שאלו את ר' מהיכן שמענו שימול אדם, א"ל כתוב כי תבאו אל הארץ [ונטעתם כל עץ מאכל] וערלתם (ויקרא י"ט כ"ג) כשם שאתה שומע שערלת האילן ממקום שעושה פרי כך אין יכול לומר הערלה [אלא] ממקום שעושה פירות. ר' זעירא אומר עץ האמור זה עץ גפן, מה הגפן הזה אין כורתין ערלתו [כל הפירות שהוא עושה עוללות קטופים ולא טובים למראה ונפסל יינו מעל המזבח, ואם כורתין ערלתו] פירות שהוא עושה הם טובים למראה ונבחר יין להקריב על גבי המזבח, כך אבינו אברהם עד שלא נימול, הפרי שעשה לא היה טוב במעשה, וכשנמול הפרי שעשה היה טוב במעשיו ונבחר לקרב על גבי המזבח כיין נסך.
(בראשית יז, יט) **וקראת את שמו יצחק**. הנה אלו תיבות שנדרשו בחשבון אותיותיהם, יצחק, יעקב, כתב הלוחות, תורה, ציצית, ברית, טוב, הריון, לאט, חלה, אלה הדברים, גוג ומגוג, בזאת. בזאת יבא אהרן (ויקרא ט"ז ג') רמז לו במקדש א' שיעמוד ת"י שנה. גוג ומגוג שעתיד לבא על ישראל ע' אומות. אלה הדברים (שמות ל"ה א') מכאן לאבות מלאכות מ' חסר א'. אלה ל"ו. דברים ב', הדברים ג' הרי מ' חסר א'. חלה צריך שיפריש א' ממ"ג בצים וחומש ביצה מקמח למנין חלה. לאט מנין למקוה שצריך להחזיק מ' סאה שנאמר מי השלוח ההולכים לאט (ישעיה ח' ו'), בגימ' מ'. הריון ויתן ה' לה הריון (רות ד' י"ג) בגימ' רע"א. [טוב] כל תשא עון וקח טוב (הושע י"ד ג') אמרו ישראל רבון העולמים בזמן שביהמ"ק קיים היינו מקריבין קרבן ומתכפר ועכשיו אין בידינו אלא תפלה. טוב בגימ' י"ז, לפי שהוציא מהם ברכת המינים שתקנו ביבנה ואת צמח דוד שתקנו אחריו, ע"ש בחנני ה' ונסני (תהלים כ"ו ב'). ברית שקולה מצות ברית ככל התורה כלה שכל התורה תרי"ג וברית חשבונה תרי"ב ויראה הרי תרי"ג. ציצית שקולה ציצית ככל התורה, לפי שגימ' דציצית ת"ר, ח' חוטין וה' קשרים הרי תרי"ג. כתב הלוחות היו בהם תרי"ג מצות כנגד תרי"ג אותיות מן אנכי עד אשר לרעך, לא פחות ולא יתר. תורה כל התורה כלה תרי"ג מצות שנאמר תורה צוה לנו משה (דברים ל"ג ד'). תורה תרי"א הוסיף עליהם אנכי ולא יהיה לך ששמעו מפי הגבורה הרי תרי"ג. יעקב [י'] מול נדרו העשירי, חשוב מבנימין עד לוי הוה עשירי, ע' כנגד ע' נפש, ק' כנגד אותיות הברכה ויתן לך (כ"ז כ"ח - כ"ט), הוצא מהם השם ונשתיירו ק'. ב' כנגד שני המלאכים עולים. יצחק י' כנגד עשרה נסיונות, צ' של שרה, ח' ימים שנימול, ק' שני אברהם.

(בראשית יז, כ) **ונתתיו לגוי גדול**. ואעשנו ואשימנו אין כתוב כאן אלא ונתתיו, מתנה אתננו באחרית הימים לישראל שנקרא גוי גדול כד"א רק עם חכם ונבון [הגוי הגדול הזה] (דברים ד' ו').

(בראשית טז, טו) **ויקרא אברם** (**את**) **שם בנו**. כיון אברהם ברוה"ק וקרא שמו כשם שאמר המלאך להגר ולא נצרך לך. א"ר יהושע בן קרחה כל מי שנתן בו חותם המילה אינו יורד לגיהנם שנאמר והנה תנור עשן וגו' ביום ההוא כרת ה' את אברם (ט"ו י"ז - י"ח) אבל הערלים יורדים שם שנאמר כלם ערלים חללי חרב (יחזקאל ל"ב כ"ה). תני חביבה מילה שאלולי היא לא נבקע הים, שנכנסו לים עד קרסוליהם ולא נבקע, עד ירכותיהם ולא נבקע, כיון שבאו עד המילה נבקע, שנאמר לגוזר ים סוף לגזרים (תהלים קל"ו י"ג). חביבה מילה שאין אדם שלם עד שמל שנאמר התהלך לפני והיה תמים (י"ז א'). חביבה מילה שקדמה לשבועת הקדש שנאמר שים נא ידך תחת ירכי (כ"ד ב') ואח"כ אמר ואשביעך בה' אלהי השמים (שם ג'). ומנין שירך זו מילה שנאמר ויהי כל נפש [יוצאי ירך יעקב] וגו' (שמות א' ה'). חביבה מילה שאלו לא מלו במצרים לא אכלו פסחיהן שנאמר וכל ערל לא יאכל בו (שמות י"ב מ"ח).

(בראשית יז, ב - ג) סוד ה' ליראיו (תהלים כ"ה י"ד), אי זה הוא סודו של הקב"ה, המילה שלא גלה הב"ה מסתורין שלה אלא לאברהם הה"ד ובריתו להודיעם (שם). ד"א סוד ה' א"ל דיו לעבד שיהיה שוה לקונו, ובריתו להודיעם, למלך שהיה לו אוהב והיה עשיר יותר מדי, אמר המלך מה אתן לאוהבי כסף וזהב ועבדים ושפחות הרי יש לו, אלא הריני חוגרו זיין שלי, כך אמר הב"ה לאברהם מה אתן לך כסף וזהב הרי יש לך הרבה שנאמר ואברם כבד מאד במקנה וגו' (י"ג ב') אלא מה שאתן לך דייך שתהיה כמוני הה"ד ואתנה בריתי ביני וביניך, הוי סוד ה' ליראיו. בא וראה כמה כח המילה, עד שלא נימול אברהם לא היה בו כח לעמוד שנאמר ויפל אברם על פניו וידבר אתו אלהים, אבל אחר שנימול נראה לו הב"ה עומד והוא יושב, הה"ד וירא אליו ה' [וגו'] והוא יושב (י"ח א').

(בראשית יז, ד) **והיית לאב המון גוים**. בזכות המילה תהיה מהמה כל הגוים, וכן מצינו שלא נמסרו ישראל ביד האומות אלא בעבור שפשעו במילה, הה"ד מה לידידי בביתי (ירמיה י"א ט"ו). א"ר יצחק בשעה שחרב ביהמ"ק מצא הב"ה לאברהם שהיה עומד בביהמ"ק עד שמא אם המתנת להם היו חוזרים בתשובה, א"ל כי רעתכי אז תעלוזי (שם). ובזכות המילה נגאלו ישראל ממצרים ועתידין ליגאל בסוף מלכות רביעית. את מוצא אברהם מל את יצחק ויצחק מל את יעקב שנאמר ויעקב איש תם (כ"ה כ"ז) וכן מל את עשו, אלא עשו מאס בה ולא רצה למול בניו, אבל יעקב בחר בברית מילה ומל

את בניו ואת בני בניו. ומנין שהיו בני יעקב נמולים שנאמר אך בזאת נאות לכם אם תהיו וגו' (ל"ד ט"ו) ובני יעקב מלו את בניהם ואת בני בניהם עד שעמד פרעה וגזר עליהם גזרות קשות ומנעו מהם ברית מילה ובצאתם ממצרים נמולו שנאמר כי מולים היו (יהושע ה' ה') והיו לוקחים את הדם ונותנים על המשקוף וכשעבר הב"ה לנגוף את מצרים ראה דם פסח ודם ברית ונתמלא עליהם רחמים שנאמר ואעבור עליך וגו' ואמר לך בדמיך חיי (יחזקאל ט"ז ו') ובדם מילה עתידין ליגאל שנאמר כימי צאתך מארץ מצרים וגו' (מיכה ז' ט"ו) וכתוב גם את בדם בריתך שלחתי אסיריך מבור אין מים בו וגו' (זכריה ט' י"א).

## פרשת וירא

(בראשית יח, א) הה"ד עד שיפוח היום (שה"ש ד' ו'), הרתיח הב"ה אותו היום שמל אברהם כד"א כחם היום. ונסו הצללים (שם) שלא באו אצלו עוברים ושבים כדי שלא יצטער אברהם להכניסם ולכלכלם, ואין צללים אלא אורחים שנאמר כי על כן באו בצל קורתי (י"ט ח'). אלך לי אל הר המור (שה"ש שם), נתן הב"ה כח באברהם, ביום שמל את עצמו מל את ישמעאל וכל אנשי ביתו והיה הדם יוצא כנהר והעמיד מהערלות גבעה. אמר הב"ה למלאכי השרת באו נבקר את החולה, אמרו מה אדם ותדעהו (תהלים קמ"ד ג') אתה הולך למקום הטנופת של דם, א"ל חייכם ערב עלי אותו ריח של דם ובשר של ערלות מריח לבונה שנתנה בקטרת ובמנחות, שנאמר וירא אליו ה'. אל הר המור זה אברהם שנקרא מר שנאמר מר ואהלות קציעות (תהלים מ"ה ט') ואל גבעת הלבונה (שה"ש שם) גבעת של ערלות שהיא חביבה לפני המקום מהלבונה שהיו מקריבים במקדש. כבשים בני שנה (שמות כ"ט ל"ח). שמאי והלל, א' אומר למה נקראו כבשים שמכבסין עונותיהן של ישראל, וא' אומר למה נקראו כבשים שכובשים עונותיהם של ישראל.

ד"א וירא אליו ה'. עד שמל אברהם היה נגלה עליו הב"ה כאלהים (וגלגלו) [ונגלה] לו המצוה באלהים, ללמדך שכל מי שאינו שומר מצות מילה הקב"ה נפרע ממנו, אבל אחר שמל, הקב"ה נגלה עליו [ב]ה', ללמדך שכל המקיים מצות מילה הקב"ה מרחם עליו. באלני ממרא שכל הממרה בברית אברהם כאלון הזה שאינו עושה פירות כך אין לו זכות לעולם הבא.

(בראשית יח, ב) **וירא וירץ לקראתם**. כיון שראה אותם אברהם עומדים על גביו היה מתחרט ואומר אוי שלא ראיתי אותם מרחוק, באותה שעה הרחיק[ם] הקב"ה (ממנו)

[מאברהם] מיד וירץ לקראתם. ד"א מהו וירץ לקראתם. מה ראה אברהם, אלא אמר אברהם אם רואה אני שכינה ממתנת יודע אני שהם בני אדם הגונים, ואם אין שכינה ממתנת עליהם יודע אני שאינן בני אדם מהוגנין, וכיון שראה שכינה ממתנת עליהן ידע שהן בני אדם הגונים ומיד וירץ לקראתם.

(בראשית יח, ג) **אל נא תעבר מעל עבדך**. א"ר אלעזר בא וראה שלא כמדת הקב"ה מדת בשר ודם, מדת בשר ודם אין קטן יכול לומר לגדול המתן לי עד שאבא אצלך, אבל הב"ה, אמר [לו אברהם] אל נא תעבור וגו'.

(בראשית יח, ה) **ואקחה פת לחם**. אמר מעט ועשה הרבה. ואף הקב"ה אמר מעט ועשה הרבה. שאמר וגם [את] הגוי וגו' (ט"ו י"ד) לא א"ל אלא בד' ונו"ן. אבל כשנפרע מהם נפרע בע"ב אותיות שנאמר או הנסה אלהים וגו' (דברים ד' ל"ד).

(בראשית יח, א) **וירא אליו ה'**. זש"ה כי חסד חפצתי ולא זבח (הושע ו' ו'), מצינו שהתורה ראשה וסופה ואמצעיתה ג"ח. ראשה קשט את הכלה שנאמר ויבן ה' [אלהים] את הצלע (ב' כ"ב). סופה קבר את המתים שנאמר ויקבור אותו בגי (דברים ל"ד ו'). אמצעיתה בקר את החולה שנאמר וירא אליו ה'. אמר הב"ה באו נרד ונבקר את החולה, שמדת בקור חולים גדולה היא לפני, וירד הקב"ה ומה [ומ"ה = ומלאכי השרת] לבקר את אברהם הה"ד וירא אליו ה'.

זש"א זה הדבר אשר צוה ה' תעשו (ויקרא ט' ו'), כנגד מי אמר משה המקרא הזה, לא אמרו אלא כנגד אברהם אבינו, לחנוני א' שהיה לו אוהב והיה כהן והיה לו טומאה בתוך ביתו והיה מבקש להביאו אל תוך ביתו, א"ל הכהן אתה מבקש שאכנס תוך ביתך, שמע לי והסר הטומאה מתוך ביתך, כיון שפנה החנוני את ביתו מן הטומאה הלך והביא הכהן אל ביתו. כך הקב"ה כשבקש להראות לאברהם אוהבו היתה ערלה תלויה בו ולא נראה לו, כיון שמל עצמו מיד נגלה עליו שנאמר בעצם היום הזה נמול אברהם (י"ז כ"ו) ואח"כ וירא אליו ה', לפיכך אמר משה לישראל אותו דבר שצוה ה' לאברהם, שימול, תעשו וירא אליכם כבוד ה'.

(בראשית יח, כג) **ויגש אברהם**. מה ראה אברהם לבקש רחמים על סדום וללמד עליהם סנגוריא, לומר שהיו בה צדיקים מה שלא חשב על שאר העיירות. א"ר יהודה הלוי לפי שעה שבא אמרפל וחבריו להלחם עם הסדומיים נפלו מלך סדום ועמורה לתוך הבורות ונצל מלך סדום, התחיל אברהם מהרהר בלבו אפשר נפל לבור ונצל תאמר שהיה כשר ובני עירו כשרים לכך אם אמצא בסדום (י"ח כ"ו). מדה אחת היתה בסדום היו נותנין

עיניהם בבעלי ממון ומושיבין אותם אצל קיר נטוי ודוחים אותו ולוקחים את ממונן, הה"ד עד אנה תהותתו על איש וגו' כקיר נטוי גדר הדחויה (תהלים ס"ב ד').

(בראשית יח, כז) **ואנכי עפר ואפר**. הה"ד גאות אדם תשפילנו (משלי כ"ט כ"ג) זה היה אדה"ר שנתגאה על המקום ועבר צוויו ואכל ונתגאה מלעשות תשובה, השפילו הב"ה וגרשו מג"ע. ושפל רוח יתמוך כבוד (שם), זה אברהם שהשפיל רוחו ואמר ואנכי עפר ואפר, ולכך קראו הקב"ה האדם הגדול בענקים (יהושע י"ד ט"ו) זה גדול מן האדם הראשון.

(בראשית יח, כח - לב) **אולי יחסרון**. למה פחת חמשה כדי שיגיע תשעה לכל עיר א' יצ... על דור המבול. ואולי ימצאון שם ארבעים כדי שיגיע שמנה לכל עיר ועיר כנגד אותם שמנה שנצולו בדור המבול. אולי ימצאון שם שלשים, כנגד ל' צדיקים שהעולם עומד עליהם. עשרים, מפני שהיה סבור שיש עשרה לוט ואשתו וד' בנותיו וד' חתניו, וכל אחד מהם עשה נפש הרי עשרים. ולמה עשרה כדי כניסה לכלן מסדום ומעמורה ד' איש ואשתו, אדמה וצבוים [וצער] ששה איש ואשתו. ד"א למה עשרה שכבר נשתיירו בדור המבול שמנה ולא נתלה העולם בזכותן. ד"א למה י' שהיה סבור שיש שם י' [לוט] ואשתו ו[ד'] בנותיו וד' חתניו. ר' יהודה בר סימון אומר נאמר כאן עשרה ובירושלים אפילו אחד, הה"ד שוטטו בחוצות ירושלים וגו' (ירמיה ה' א').

(בראשית כ, א) ר' אבין פתח ואולם הר נופל יבול (איוב י"ד י"ח) זה לוט שנפל מהר, זה אברהם, יבול שנשתייר ערום מכל אשר לו. וצור יעתק (ממקורו) [ממקומו] זה אברהם שנקרא צור, הביטו אל צור חצבתם (ישעיה נ"א א'), פנה ממקומו, לפי שחרב מקומו של סדום פסקו העוברים ושבים, אמר מה אני מפסיק צדק מביתי, הלך ונטה לו אהל בגרר, הה"ד ויסע משם אברהם. א"ר חייא עובר הייתי אצל כנישתא דבבלאי בצפורי ושמעית מינוקא דיתבין וקריין ויסע משם אברהם ארצה [ה]נגב, למדתי גדולים דברי חכמים שאמרו הזהר בגחלתן שלא תכוה שנשיכתן וכו' וכל דבריהם כגחלי אש, שמשעה שפירש אברהם ממנו היתה פרישתו פרישת עולם.

(בראשית יח, יא) **ואברהם ושרה זקנים**. מה ת"ל עוד ואברהם זקן (כ"ד א'), ר' אמי אמר כאן זקנה שאין [שיש] בה לחלוחית, להלן זקנה (שיש) [שאין] בה לחלוחית. באים בימים, א"ר אחא יש לך שהוא בזקנה ואינו בימים כגון שמואל הרמתי, בימים ואינו בזקנה כגון מרע"ה, אבל כאן זקנה כנגד ימים וימים כנגד זקנה.

(בראשית יח, יב - יג) א"ר יהודה בר סימון בשעה שצחקה שרה אמנו ואומרת שהיא ראויה ללילד אלא אברהם אבינו זקן, א"ל הקב"ה אתם (מזקינות) [מילדות] עצמכם

(ומתילדות סברו כן) [ומזקינות חבריכן] ואני זקנתי לעשות נסים, הה"ד למה זה זה צחקה שרה [וגו'], לפי שלא האמינה האף פגע בה לפיכך נקצרו ימיה.

(בראשית יח, טז) **ויקומו משם האנשים**. קימה היתה למלאכים על שבאו אצל אברהם. וישקיפו על פני סדום, אין פני אלא זעם כד"א ונתתי פני באיש ההוא (יחזקאל י"ד ח').

(בראשית יח, יח) **ונברכו בו כל גויי הארץ**. כשישראל עושים רצונו של מקום כל העולם מתברך על יושביו. אמר ר' נחמיה אמר הב"ה לאברהם ונברכו בו כל גויי הארץ אם לעותרא אינון עתירין (מהן) [מינן] אלא לשאלה, כשהן נכנסין לצרה הן שואלין [לנו] ואנו מגידין, כיוסף דניאל ומרדכי.

(בראשית יט, יז) **אל תבט אחריך**. אל תחוס עינך על שום דבר שהנחת אחריך בתוך ההפכה, כדי שלא יהפך לבך. ואשתו שהביטה חמלה על ביתה ונזרקה בה מינות ונתאותה לחזור שם ונדונה כהם במקצת כמ"ש ארץ פרי למלחה וגו' (תהלים ק"ז ל"ד).

(בראשית יט, כו) **ותבט אשתו מאחריו**. א"ר אליעזר עדית אשתו של לוט נכמרו רחמיה על בנותיה הנשואות בסדום והביטה לראות אם הן הולכות אחריה אם לאו וראתה אחריה שכינה ונעשית נציב מלח, הה"ד ותבט אשתו מאחריו של מלאך. ד"א מאחריו אחר שהזהיר אותם המלאך אל תביט אחריך.

(בראשית כ, טו) **ויאמר אבימלך הנה ארצי לפניך**. הה"ד רעך ורע אביך אל תעזוב (משלי כ"ז י'), ויהי אחרי כן וימת נחש וגו' ויאמר דוד אעשה חסד עם [חנון בן] נחש וגו' (דה"א י"ט א' וב') עד ורוח הקדש צווחת רעך ורע אביך אל תעזוב, בילקוט על הפסוק תמצא גו'. ובית אחיך אל תבא [ביום] אידך (משלי שם) זה יהורם בן יהושפט כיון שמלך עמד והרג כל אחיו שנאמר ויקם יהורם על ממלכת אביו ויתחזק ויהרוג את כל אחיו בחרב (דה"ב כ"א ד') הוי ובית אביך וגו'. טוב שכן קרוב וגו' (משלי שם) הה"ד כורה שחת בה יפול וגולל אבן אליו תשוב (שם כ"ו כ"ז). כרה שחת בה יפול, אלו בעלי שכם שהמליכו לאבימלך בן ירבעל בן פלגשו שהיה רשע גמור והניחו ליתר בניו שהיו כשרים שנאמר ויאספו כל בעלי שכם [וגו' וילכו] וימליכו את אבימלך (שופטים ט' ו'). (וילכו) ויגידו ליותם וילך ויעמוד בראש הר גריזים וישא קולו ויקרא (שם ז'), למה עמד וקלל בראש הר גרזים והלא לא נתנו הקללות אלא בהר עיבל, אלא אמר יותם הכותיים עתידים לומר שלנו הר גריזים שבו נתנו הברכות, ואינם יודעים ששם נתנו הקללות, היאך אותם שהיו עומדין [בהר עיבל] ומקללין, למי היו מקללין, לא לאלו שכנגד, נמצא הקללות באות על הר גריזים (התחיל אומר) [והברכות] על הר עיבל לפיכך אמר יותם איני מקלל את אחי ואנשי שכם אלא על הר גריזים. התחיל אומר הלוך הלכו העצים וגו' (שם ח') א"ר מנשיא

משל הם הדברים הללו, הלוך הלכו העצים אלו ישראל שנמשלו לעצים, כד״א כימי העץ ימי עמי (ישעיה ס"ה כ"ב), ויאמרו לזית מלכה עלינו (שופטים שם) זה עתניאל בן קנז שהיה משבטו של יהודה שנקרא זית כד"א זית רענן יפה [פרי] תאר וגו' (ירמיה י"א ט"ז). א"ל עתניאל בן קנז החדלתי את [דשני] וגו' והלכתי לנוע על העצים (שופטים שם ט'), ואניח את פלפול תורתי המאירה לעולם כשמן זית, שעליה נחלו ישראל כבוד, כד"א כבוד חכמים ינחלו (משלי ג' ל"ה), וכל העוסק בה מכבד להקב"ה ואקבל מלכות ואבטל מד"ת. ויאמרו העצים לתאנה לכי [את] מלכי עלינו (שופטים שם י'), זו דבורה הנביאה, מה התאנה הזאת מתוקה, כך היתה דבורה מתוקה לישראל שפנתה מכל עסקיה ושפטת את ישראל הה"ד (ויבא) [ויעלו] אליה בני ישראל למשפט (שם ד' ה;). מה אמרה להם החדלתי את מתקי (שם ט' י"א), זו תורה שהיתה עוסקת בה שנאמר ומתוקים מדבש (תהלים י"ט י"א). ד"א אניח דברי נבואתי שכתוב בה ותהי בפי כדבש למתוק (יחזקאל ג' ג'). ואת תנובתי הטובה (שופטים שם), זו השירה, ותשר דבורה (שופטים ה' א'), ואין תנובה אלא לשון שירה כד"א ותירוש ינובב בתולות (זכריה ט' י"ז). ויאמרו העצים לגפן (שופטים ט' י"ב), זה גדעון, מה הגפן עושים ממנו נסוך על גבי המזבח כך גדעון בנה מזבח והעלה עולות, מה אמרו לו, משול בנו גם אתה וגו' (שם ח' כ"ב), מה אמר להם, החדלתי את תירושי (שם ט' י"ג), אמר להם מניח אני אדון שבשמים שהוא ראש לכל וכל זמן ששמין בטחונם במקום ולא בב"ו הוא שמח בהם והם שמחים בו, ולי אתם אומרים שאמשול עליכם, לא אמשול אני בכם ולא ימשול בני בכם ה' ימשול בכם (שם ח' כ"ג). ועל דבר זה זכה אבימלך לשור על ישראל ג' שנים כנגד ג' דברים הללו שהשיב גדעון לכבודו של מקום. כיון שראו כך ויאמרו [כל] העצים אל האטד (שם ט' י"ד), זה אבימלך שלא היו בו מעשים טובים. כיון שהטה לב בעלי שכם להמשילו קבל עליו ואמר להם אם באמת (ובתמים) [אתם וגו' (שם ט"ו)]. א"ל מה טוב לכם המשול בכם שבעים איש כל בני ירבעל וגו' (שם ב'). ורוה"ק צווחת רבים מבקשים פני מושל ומה' משפט איש (משלי כ"ט כ"ו) שהוא עושה משפט בהם על מעשיהם הרעים. וז"ש יותם ועתה אם באמת ובתמים עשיתם וגו' שמחו באבימלך וגו' (שם ט"ז - י"ט). מה עלתה להם, ואת [כל] רעת [אנשי] שכם השיב אלהים בראשם ותבא עליהם קללת יותם (שם נ"ז). אימתי, וישלח אלהים רוח רעה (שם כ"ג), הוי כורה שחת בה יפול. [ו]גולל אבן (משלי כ"ו כ"ז) זה אבימלך כיון שהמליכו אותו מה עשה, הרג כל אחיו על אבן א'. מה היה סופו, אף הוא מת באבן א' שנאמר ותשלך אשה אחת פלח רכב וגו' (שופטים שם נ"ג), הוי גלל אבן אליו תשוב. אמר הב"ה לאבימלך, רשע, טוב שכן קרוב (משלי כ"ז י')

[ש]היה אבימלך מלך פלשתים לאברהם, על ששכן בארצו ראה כמה ברכו, כמה כבדו ויקח אבימלך צאן ובקר וגו' (כ' י"ד), הנה ארצי לפניך, מאותו האיש שהיה אחי בני ירבעל ונעשה רחוק מהן והרגן, הוי מאח רחוק (משלי שם).

(בראשית כא, לד) **ויגר אברהם בארץ פלשתים ימים רבים**. ר' יוסי אומר אברהם אבינו היה בשעה שנדבר עמו בין הבתרים בן (ע"ב) [ע'] שנה שנאמר ויהי מקץ שלשים שנה וארבע מאות שנה ויהי בעצם היום הזה גו' (שמות י"ב מ"א). חזר לחרן ועשה שם ה' שנים, הרי ע"ה שנים, נמצא מהפלגה ועד שיצא מחרן כ"ו שנים, הן הן י"ב שנים שעבדו את כדרלעומר [וי"ג שנה מרדו וארבע עשרה שנה בא כדרלעומר]. אותה שנה שיצא אברהם מחרן היתה שנת הרעב וירד למצרים ועשה ג' חדשים ובזכותו עלה יבולה בה, וישב לו באלוני ממרא אשר בחברון, (היה) [והיא] השנה שכבש את המלכים [ועשה שם עשר שנים עד שלא נשא את הגר שנ' ותקח שרי אשת אברם את הגר המצרית וג'] מקץ עשר שנים (ט"ז ג'), ואברהם בן פ"ו שנים נולד ישמעאל, נמצא מן הפלגה עד שנולד יצחק נ"ב שנה, [ישיבתה של סדום נ"ב שנה], מהם שלוה והשקט היה לה ולבנותיה כ"ו שנה. (שנאמר) ויגר אברהם וגו' ימים רבים, הימים הללו היו מרובין על של חברון, וכמה הם של חברון (כ"ב) [כ"ה] שנה והללו (כ"ח) [כ"ו] שנה.

(בראשית כא, ז) **היניקה בנים שרה**. ר' פנחס הכהן אמר ולא ליצחק לבדו ילדה שהוא אומר היניקה בנים, אלא היו נשי אנשי מצרים תמהות לומר אפשר שילדה שרה בן, והיו אומרות זו לזו, לא זקנה היתה שרה שילדה בן, אלא בן שפחה הוא. ומה היו עושות, היו נוטלות את בניהן והולכות אצל שרה ואומרות היניקי לי את הילד הזה. ואמרו שרה היתה צנועה יותר מדאי, א"ל אברהם אין זו שעת הצנע אלא גלי את דדיך כדי שידעו הכל שעשה הקב"ה נסים עמנו. מיד גלתה דדיה והיו נובעות כב' מעינות חלב והיו כל מטרניות באות ומיניקות את בניהן והיו אומרות אין אנו כדאין להניק את בנינו מחלבו של צדיק.

(בראשית כא, יא - יד) חושך שבטו שונא בנו (משלי י"ג כ"ד) זה אברהם שלא רידה את ישמעאל יצא לתרבות רעה, שהיה עובד ע"ז ושופך דמים, וכיון שהגידה לו שרה מעשיו אמרה לו לגרש הוא ואמו, נצטער על בנו על שיצא לתרבות רעה הה"ד על אודות בנו, על מעשי בנו, והיה סבור אברהם שלא יגרשנו שמא יחזירנו למוטב, עד שא"ל הקב"ה לגרשו שאין בו תוחלת. הה"ד אל ירע בעיניך וגו' ואת הילד וישלחה, מי שכתוב בו ואברם כבד מאד במקנה (י"ג ב') שלח בנו ריקם, אלא על שיצא לתרבות רעה שנאו ולא נפנה אליו לקיים מה שנאמר חושך שבטו שונא בנו.

(בראשית כא, כט) **מה הנה שבע כבשות האלה**. א"ל אברהם אני רוצה שתקח מידי אלו ז' כבשות שתהיינה משמשות ב' עדויות, א' על השבועה, ועדות שחפרתי את הבאר הזה, כל זמן שתהא עדותך קיימת תהא עדותי קיימת.

(בראשית כב, א) תניא ר' אליעזר אומר י' נסיונות נתנסה אברהם אבינו, מה היה זה והאלהים נסה את אברהם. ולמה נצטרך לנסותו, והלא הב"ה חוקר לב ובוחן כליות, אלא כשנברא העולם ברא הקב"ה את האדם והיו מלאכי השרת קוראים תגר לפני הב"ה ואמרו רבון העולמים מה אנוש כי תזכרנו (תהלים ח' ה') שתק ולא השיבם. בא אדם לידי סרחון והרג קין להבל אחיו ובאו דור המבול ודור הפלגה ואנשי סדום והיו אומרים מלאכי השרת מה אנוש כי תזכרנו, והקב"ה שותק. כיון שבא אברהם היה הקב"ה מונה שבחו בפני מלאכי השרת ובפני כל מעשי ידיו והיה נמלך בו על כל דבר ודבר כד"א המכסה אני מאברהם וגו' (י"ח י"ז), אמרו המלאכים אנו משמשים לפניו ולא נמלך בנו, וזה רמה ותולעה מה טבו, אם מפני שנסהו בי' נסים, אם מפני שנסהו במילה, כל גופו הציל מן האור ועל אבר א' לא ישמע לו. משיבה אותם רוה"ק באו וראו טיבו של אברהם שבגללו היתה לי ולכם ישיבה במרום שנאמר שיר המעלות אליך נשאתי את עיני היושבי בשמים (תהלים קכ"ג א'). והיו מלאכי השרת קושרים קטיגור ואומרים מעתה נניח כבודך ומלכותך ונאמר קלוס לאברהם, קדוש אברהם, ברוך אברהם, אמר הב"ה כל המכבד אברהם לי מכבד, וכה"א כי מכבדי אכבד ובוזי יקלו (ש"א ב' ל'), ואומר ותחסרהו מעט מאלהים (תהלים ח' ו'). ר' יהודה אומר באותו הלילה נסהו הב"ה על בנו הה"ד והאלהים נסה את אברהם.

(בראשית כב, ב) (**הר**) [**ארץ**] **המוריה**. אמר אברהם רבש"ע כשר אני להקריבו והרי שם בן נח כ"ג שיקבלו ממני, אמר לו כשתגיע לשם אני מקדשך ועושה אותך כהן. וזהו המוריה תמורתו של שם כד"א ולא ימיר אותו (ויקרא כ"ז י'). אתיא כההוא דאמר ר' זכריה הב"ה בקש להוציא (שכינה) [כהונה] משם שנאמר ומלכי צדק וגו' [והוא כהן לאל עליון] (י"ד י"ח), כיון שהקדים ברכת אברהם לברכת המקום, הוציאה מאברהם, שנאמר ברוך אברם לאל עליון וגו' וברוך אל עליון (י"ט - כ'). א"ל הכי מקדימין ברכת עבד לברכת רבו, מיד הוציאה מאברהם שנאמר אתה כהן לעולם על דברתי מלכי צדק (תהלים ק"י ד') על דבורו של מלכי צדק, והיינו דכתיב והוא כהן לאל עליון, הוא כהן ואין זרעו כהן. וכן א"ר יודן בשעה שאמר הקב"ה לאברהם והעלהו [שם] לעולה, אמר לפניו כלום יש קרבן בלא כהן, א"ל כבר מניתיך שאתה כהן לעולם שנאמר על דברתי מלכי צדק. עטנא חדא אפקת קלוסי' רומי חייבת דלא יגזרון יהודאי בניהון, בההוא זמנא אתתיה דרבן

גמליאל אולידת בר, אמר אבוי מה נעבד אם נגזיניה אנן בטלין קלווסין של קיסר, ואי לא נגזיניה אנן עברין על פתגמי אוריתא, טב דנמסר נפשתנא לקלקולה ולא נרגיש קדם יוצרנא. קם וגזר יתיה, אשתמע מלתא להגמונא דבקרתיה, שדר סרדיוטין בגיניה. נם ליה למה [עברת] על גזרתא דמלכא. א"ל קלווסין דמרי תקיף מקלווסין דמלכא. א"ל ההוא הגמונא אתחייבת קטלא על דמרדת במלכא, ובגין דרבה דאומתך את לא אקטלך אנא, ברם משדרנא לינוקא ולאמיה קמי קיסר ומה שיגזור עליהון קרי להון. קם ושדרה עם ינוקא עם סרדיוטי דהגמונא. בליליא אתארחא בביתא דאסוירוס חד מחשובי מלכא. א"ל (אמיה) [אתתיה] דאסוירוס מה טביה דינוקא הדין אזל קמי מלכא, א"ל קיסר גזר דלא נימול ית בננא ואנא עברנא על גזרתא דמלכא וגזרנא לטליא הדין, ואנא וינוקא לקטלא על דא. א"ל הרי לך ברי זעירא והוא ערלה אובילי יתיה קמיה קיסר ושבקי לי בריך, עבדת כן ואזלת קמי קיסר. אמר קיסר לרברבנוהי, אסתכלו בטליא הדין אי אתגזר וקטלו יתיה ולאמיה. גלו יתיה ואשכחוניה ערלה. רגז מלכא על ההוא הגמונא ועבריה, אמרו ליה חשיבי מלכותא לא יכעוס מלכא על עבדו, דידעינן בהאי טליא דגזיר הוא, ברם אלההון עביד להון נסים לשזבה יתהון מידנא. א"ל קיסר, א"כ אלההון רחים עליהון מה מהניון קלווסין די לנא. בההיא שעתא בטילה גזרתה ואזלת אנתתיה דר"ג. א"ל אנתתיה דאסוירוס במטו מינך הואיל ואשתזיב בריך בגלגולא דברי, כד יגדלון יהון שושבינין דין לדין. א"ל ולואי דלהוי כן. כד גדל בריה דר"ג אתעביד נשיאה והוה ר' יהודה, כד גדל בריה דאסוירוס אתעבד מלכא על יונאי והוה אנטונינוס בן אסוירוס ואתקשרת רחמתא בין רבנו הקדוש ובין אנטונינוס. על דינק חלבא מההיא צדיקתא זכה ואוליף אוריתא סגי ושמש אנטונינוס קמיה רבי כל יומו ואחסין עלמא הדין ועלמא דאתי.

(בראשית כא, ד) **וימל אברהם וגו' בן שמנת ימים**. הה"ד למנצח על השמינית (תהלים י"ב א'). הה"ד נצור בני מצות אביך ואל תטוש תורת אמך (משלי ו' כ'). ח' מצות יש כאן שחייב אדם לעשות בכל יום, ואלו הן, נצור בני מצות אביך, זו מצות מילה שנתנה לאברהם אבינו, ואל תטוש תורת אמך, זו מצות פריעה שהוראת סופרים היתה שאין פריעה בתורה כתובה. קשרם על לבך תמיד (שם כ"א) אלו תפלין של יד שנאמר וקשרתם לאות על ידך (דברים ו' ח') ושמצוה ביד שמאל כדי שתהא מכוונת כנגד הלב ותכפר על הרהור הלב תמיד, ז"ש חייב אדם למשמש בתפלין כל שעה כדי שלא יסיח דעתו מהם, ענדם על גרגרותיך (משלישם) אלו תפלין של ראש שמצותן בין העינים דכתיב לטטפות בין עיניך (דברים שם), ולמה כן כדי שיכפרו על ראיית העינים, וכה"א ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם (במדבר ט"ו ל"ט). נמצינו למדים רמ"ח אברים יש בו באדם וכלם

תלוים בלב ובעינים לכך צוה להניח תפלין ביד כנגד הלב ותפלין על בין העינים, לכך אמר ענדם על גרגרותיך אלו העינים שכל הדברים נגררין אחריהן. בהתהלכך תנחה אתך (שם כ"ב) זו מצות ציצית, שאין חייב בציצית אלא בשעה הראויה ללכת בדרך, ואי זו זו שעת היום, וכה"א והיה לכם לציצת וראיתם אותו (במדבר ט"ו ל"ט) בשעה שהוא יכול לראותו, שיכיר בין תכלת ללבן. בשכבך תשמור עליך (משלי שם) זו ק"ש של ערבית, והקיצות הוא תשיחך (שם) זו ק"ש של שחרית, כד"א ובשכבך ובקומך (דברים ו' ז'). ולכך סמך ק"ש לעטיפת ציצית שאין אדם חייב לקרוא את שמע בערב אלא בשעה שהיא פטורה מציצית כגון שעה של לילה, ואין חייב לקרותה ביום אלא בשעה הראויה לציצית כההוא דתנינן מאימתי קורין את שמע בשחרית משיכיר בין תכלת ללבן דציצית. כי נר מצוה (משלי שם כ"ג) זו תפלה, מה נר אינה מאירה אלא לפי שעה, כך כל תפלה אינה מגינה אלא לפי שעה. רבן אשכח לרב המנונא דהוה מאריך בצלותיה, אמר מניחין חיי העולם, זו ת"ת, ועוסקין בחיי שעה, זו תפלה. ותורה אור (שם) זו התורה, מה אור מגין לכל העולם כלו אף תורה מגינה בעוה"ז ובעוה"ב. הרי ח' מצות שחייב אדם לעשות בכל יום על הסדר, מילה ופריעה, תפלה של יד, תפלה של ראש, ציצית, שמע שחרית, תפלה אחר תורה שחייב ללמוד. ולמה הזכיר מילה בראש שאם אינו מהול אינו חייב בכל אלה שנאמר מגיד דבריו ליעקב (תהלים קמ"ז י"ט) לפי שהוא מהול כיעקב, ועל התורה שהיא שמינית אמר דוד למנצח על השמינית.

(בראשית כא, יב) **כי ביצחק יקרא לך זרע**. יצחק אין כתיב כאן אלא כי ביצחק, ב' תרין שהוא עתיד לנחול ב' עולמות העוה"ז והעוה"ב. א"ר יודן זכרו נפלאותיו אשר עשה (תהלים ק"ה ה'), מופת נתתי למי שמוציא מתוך פיו, כל מי שהוא מודה בב' עולמות יקרא לך זרע, וכל מי שאינו מודה בב' עולמות לא יקרא לך זרע.

(בראשית כב, א) כשגלו דניאל וחבריו גזר עליהם הב"ה ואמר ככה יאכלו בני ישראל את לחמם טמא בגוים (יחזקאל ד' י"ג), עמד נבוכדנאצר וקיים את הדבר הזה. התחיל גוזר שיהיו אוכלים מלחם שלו שנאמר וימן להם המלך וגו' מפת בג (דניאל א' ה'), ולא קבל עליו דניאל אלא [אמר] אעפ"י שגזר הב"ה עליו שנאכל לחם טמא בקש לנסות אותנו, אלא אנו נעשה את שלנו והקב"ה יעשה את שלו. התחיל אמר לשר הסריסים בבקשה ממך נסה נא את עבדיך ימים עשרה, וא"ל ואתם יכולים להתנסות ימים י' שלא לאכול לחם ולא לשתות יין. א"ל הן שאנו בני בניו של אותו שנתנסה בי' נסיונות שמא זכותו יעמוד לנו. ולא כבר מצאת אותנו י' ידות [על החרטומים] שנאמר וימצאם עשר ידות (שם כ'), בזכות מי, בזכות י' נסיונות שנתנסה אברהם אבינו ועמד בכלן, וכיון שעמד[ו]

בנסיונות מה כתוב ויתן אלהים את דניאל לחסד ולרחמים (שם ט') הוי נתת ליראיך נס להתנוסס (תהלים ס' ו') לכך והאלהים נסה את אברהם.

(בראשית כב, ג) **וישכם אברהם בבקר**. באותה שעה היה אברהם מחשב בלבו ואומר היאך אני עושה, אם אני מודיע לשרה, נשים דעתן קלה עליהן ואינן רוצות לשמוע דבר קטן כ"ש דבר גדול, ואם לא אודיענה, כיון שאינה רואה אותו תמית את עצמה, מוטב שאודיענה, מיד אמר לה תתקני לנו מאכל ומשתה ונאכל ונשתה ונשמח היום. א"ל מה טיבה של שמחה זו, [א"ל] זקנים שכמותנו שנולד בן לזקנותם לא דין שנשמח באכילה ושתיה, מיד הלכה ותקנה שמחה ומשתה גדול, כשהם יושבים במשתה א"ל את יודעת שכשהייתי בן ג' שנים הכרתי את בוראי, והנער הזה גדול ולא נתחנך, ויש מקום רחוק ממנו ששם מחנכין את התינוקת, אקחנו לשם ואבואה, א"ל קחנו לשלום, ומקום החנוך היכן הוא, א"ל הר המוריה, שמיראתו של הב"ה נעשה הר ואעלהו שם. א"ל כל חנוך שהוא צריך לך וחנכהו. מיד וישכם אברהם בבקר, למה בהשכמה, [אמר] עד שתהא ישנה אצא בכח שיש לי רשות, ערבית שמא יהפך לבה על יצחק, ועוד שלא יראו אותנו בני אדם וישאלונו.

(בראשית כב, ד) **ביום השלישי**. למה נתעכב ג' ימים והלא דרך קרוב הוא מחברון ועד הר המוריה, הלך שטן ועשה לפניהם (הר) [נהר] גדול שאין לו מעבר, כיון שהגיעו אמר מי ירד, אמרו הנערים אנחנו יורדים ורואים אם יש שם מים הרבה, אמר אברהם אם אעזבם לירד שמא יטבעו שם, ירד אברהם ועלו המים עד ברכיו, א"ל רדו שאין מים יותר מכאן. כיון שהגיעו לחצי הנהר עמדו להם המים עד צואריהם, באותה השעה תלה אברהם את עיניו לשמים ואמר רבון העולמים בחרתיך והבחרתיך, נגלית עלי ואמרת לי אתה יחיד ואני יחיד הודע שמי בעולמי, ואמרת לי העלה יצחק לעולה לפני ולא הרהרתי ולא עכבתי והריני עוסק באמרתך, ועכשיו באו מים עד נפש, אם טובע יצחק בני או אני מי יקיים מאמרך ומי ייחד שמך בעולם. באותה שעה א"ל הקב"ה חייך שעל ידך אני מתיחד בעולמי, מיד גער הב"ה ויבש הנהר ונמצאו עומדים ביבשה.

(בראשית כב, ז - ח) **ויאמר יצחק אל אברהם אביו ויאמר אבי**. למה אבי אבי תרי זמני, כדי שיתמלא (וגו') [עליו רחמים]. ויאמר (לו) הנני בני, מה א"ל במאמר א' אמר יצחק לאברהם לאן אנו הולכים לבדנו, א"ל אברהם עד עכשיו היו הנערים עמנו ולא בקשתי (לך) לומר [לך] בפניהם, אלא עכשיו אני אומר לך להקריב קרבן, והיו הולכים. חזר יצחק וא"ל יש לך אדם שמעלה את בנו על גב המזבח, א"ל בני מה ראית, א"ל הנה האש והעצים ואיה השה לעולה, א"ל יצף ה' להההוא דיגער ביה, מ"מ אלהים יראה לו השה

לעולה בני, ואם אין, שה לעולה בני. א"ר יהודה באותה שעה נזדעזעו אבריו של אברהם אבינו, אמר שמא יברח בני ואהיה בוש כלפי מעלה. כיון שראה יצחק שנשתנו פני אביו מיד נרתע ונזדעזע שידע מה שעתיד להיות. א"ל אבא אל תירא, יהי רצון (שיתן) [שיתקבל] כל (דם) רביעית [דם] שלי (כ) [ב]רצון לפני מי שצוך עלי. מיד זלגו עיניו של אברהם דמעות, אמר יודע אני בבני שאינו מעכב צוויו, בני תם הוא ומהלך בתומו לפני קונו, כבר מחל על דמו, מהר ועשה רצון יוצרך כרצונך והוא יעשה רצונך כרצונו, ונשאו שניהם לעשות רצון יוצרם בלב שלם הה"ד וילכו שניהם יחדיו, זה לעקוד וזה לעקד.

(בראשית כב, ט) **ויעקד את יצחק בנו**. ר' יוסי אמר, יצחק אמר לאברהם קשור ידי ורגלי שלא אבעוט בך ונמצאתי מחלל מצות כבוד [אב] מפני שהנפש חצופה היא, שלא אראה המאכלת באה עלי ואבעוט בך ואזדעזע ואפסל מן הקרבן ונמצאתי מתחייב כל מיתות לשמים. א"ל אבא מהר ועשה רצון יוצרך, גלול בגדיך וחגור מתניך ושרפני יפה, אבא דמי זרוק וחלבי ואפרי ואברי שרוף והאפר שלי קח והולך אותו לאמי והניחנו באוצר שלה וכל זמן שתראנו תאמר זהו בני. עכשיו תשחטני (ותבטל) [ותבדל] ממני איך תגיד לשרה אמי. לא תודיע את אמי כשעומדת על הבור או על הגג שמא תפיל עצמה ותמות. צר לי עליכם מה תעשו עלי לזקנותכם, א"ל יודעים אנו שמיתתנו קרובה, מי שנחמנו עד עכשיו ינחמנו עד יום המיתה.

(בראשית כב, יב) [ו]**אל תעש לו מאומה**. א"ל אברהם מי אתה, א"ל שליח של רבון העולמים, א"ל שמא שטן אתה ותבקש לרמותנו ואעבור על רצון קוני, א"ל [אני הוא] שבשרתיך על הבן הזה, אני הוא שאמרתי לך שוב אשוב אליך (י"ח י'), ולמה אמרתי לך ב' השבות, א' ללידה וא' להצלה, ועכשיו עשוני פרקליט להציל את יחידך, ומן הטעם הזה הכיר אברהם ששליח רבון העולמים הוא. כי עתה ידעתי, אמר אברהם רבש"ע אדם אם מנסה את חברו שאינו יודע מה בלבו, ואתה שאתה יודע הלבבות והכליות והנסתרות גלויות לך היית צריך לעשות לי כך, לא (היה) [היית] יודע שאם תאמר לי להקריב את בני אני מביאו לפניך בזריזות ובלב שלם. א"ל הקב"ה בשביל להודיע לאומות העולם שלא על חנם בחרתי בך הה"ד עתה ידעתי, הודעתי לכל שאתה אהובי. ולא חשכת את בנך, וכי מה צריך לומר את יחידך אחר שאמר את בנך, שלא תאמר כל חלאים שהם חוץ לגוף אינם חלאים, אלא מעלה אני עליך שאמרתי לך שתקריב לי את עצמך ולא עכבת הה"ד את יחידך כד"א מיד כלב יחידתי (תהלים כ"ב כ"א).

(בראשית כב, טז) **בי נשבעתי**. הה"ד לך אכול בשמחה לחמך (קהלת ט' ז'). מדבר באברהם, בשעה שהקריב האיל אמר איני זז מכאן עד שתשבע לי שאינך מנסני עוד,

שמא ח"ו לא אהיה שומע לך ואבדתי כל מה שיגעתי, ממה היה מתירא, מן היסורין. מיד נשבע לו שלא ינסהו עוד שנאמר ויאמר בי נשבעתי. א"ל הקב"ה חייך יסורים קשים ונסיונות אחרים היו ראוים לבא עליך, אל תתירא מהם, לך אכול בשמחה לחמך, גו' כבר נולד אביו של מי שעתיד לקבלם הה"ד את עוץ בכורו (כ"ב כ"א) והוא אביו של איוב כד"א איש היה בארץ עוץ (איוב א' א').

(בראשית כב, יד) **ה' יראה**. א"ר שמלאי נתעטף אברהם בתפלה ויצחק בנו, אמר אברהם גלוי וידוע לפניך שהיה לי מה להשיבך כשאמרת לי להקריב את יצחק, ואלו השיבותיך לא היה לך מה להשיבני, ולא השיבותי לך אלא עשיתי את עצמי כאלם וכחרש, כך כשיהיו בניו של יצחק נדונים ביום הזה אפי' יש להם כמה קטרוגים מקטרגים אותם, כשם שדוממתי ולא השיבותי אותך, אף אתה לא תקבל מהם, הה"ד ויקרא אברהם שם המקום ההוא [ה'] יראה היאך דממתי ולא השיבותי אף הוא ידום ולא ישיב למקטרגים. בהר ה' יראה, אמר יצחק גלוי הוא לפניך שלא שור העליתי לפניך אלא עצמי ובשרי, אף כשיבאו בני לידי צרות וצוקות שיש להם כמה קטיגורים תזכור להם עקדתי, ויראה לפניך כאלו עפרי צרור ע"ג המזבח, הוי בהר ה' יראה, עקדתי שנעשית כבר ה' יראה לפניך לדורות. אשר יאמר היום, מפני שראש השנה היה. את מוצא (ל') [ק'] קללות חסר ב' אמר משה לישראל וכתב אחריהם אתם נצבים היום (דברים כ"ט ט') לומר שהיסורין מעמידין אותן, וכה"א דרך קשתו ויציבני (איכה ג' י"ב) אחר שדרך קשתו ויציבני, ואומר אשר יאהב ה' יוכיח (משלי ג' י"ב).

(בראשית יח, א) **והוא יושב פתח האהל**. א"ל אתה נצטערת וישבת פתח האהל אני אוציא ממך כהנים משוחים בשמן המשחה ויושבים פתח האהל שנאמר ופתח אהל מועד תשבו (ויקרא ח' ל"ה). ד"א פתח האהל אף כל ישראל בניך כשיהיו מקריבים קרבנותיהם פתח אהל מועד לא יהיו מקריבים אלא פתח אהל מועד, ושחטו פתח אהל מועד (שם ג' ב'). ד"א פתח האהל אם יעברו בניך על התורה ולא יקריבו קרבנותיהן פתח אהל מועד מעלה אני עליו(כ)[ה]ם כאלו (אתם) שופכים דם נקי שנאמר ואל פתח אהל מועד לא הביאו וגו' (ויקרא י"ז ד').

(בראשית יח, ו) **מהרי שלש סאים**. והיכן נפרע לבניו שנאמר מהר קח את הלבוש (אסתר ו' י').

(בראשית יח, י) **והוא אחריו**. זה ישמעאל. והוא אחריו מפני ייחוד, והוא אחריו הרגישה שבא אורח.

(בראשית יח, טו) **לא צחקתי כי יראה**. מכאן שהנשים כזבניות הן, כי יראה מפני היראה מכזבת ואינן מודות על האמת לכך אין מקבלין עדות מן הנשים. ויאמר לא כי צחקת, אמר לה אברהם דברי המקום ודבריך דברי המקום אמת ודבריך בדאים.

(בראשית יח, יז) אז יגלה אוזן אנשים (איוב ל"ג ט"ז) זה יעקב אבינו ע"ה שגלה לו הב"ה את הקץ וכשבקש לגלותו לבניו חתם בפיו, הוי ובמסרם יחתום (שם). אז יגלה אוזן אנשים, זה אברהם שנאמר וה' אמר המכסה אני מאברהם, ובמוסרם יחתום, אלו הסדומים, כיון שלא מצא הקב"ה ביניהם צדיקים גזר דינם, הוי ובמוסרם יחתום.

(בראשית יח, כ) **ויאמר ה' זעקת סדום**. ר' חנינא בן דוסא אמר נגלה הב"ה וג' מלאכים על אברהם, התחיל מבשרו על הריון אשתו שנאמר למועד אשוב (י"ח י"ד), ואח"כ הגיד לו מעשה סדום. מכאן אתה למד שכל מי שמבקש לדבר עם חבירו דבר שאין לרצון לו יתחיל בדבר טוב ויגמור בדבר רע.

(בראשית יט, יט) **ותגדל חסדך**. הזכיר לו החסד, מכאן שבחסד נצל ולא במעשיו. כמה גדול כח הצדיק, שכל זמן שהיה שם כלה הפורענות שנאמר לא אוכל לעשות דבר (י"ט כ"ב).

(בראשית יט, לב) **ונחיה מאבינו זרע**. זה מלך המשיח שבא משתיהן, דוד בא מרות המואביה ורחבעם מנעמה העמונית ומלך המשיח מבני בניהם. וז"ש צופר לאיוב החקר אלוה תמצא (איוב י"א ז'), מפני שכתב עליך תם וישר (שם א' ב') והגיעוך כל הצרות הללו אתה קורא תגר, על חקירתו של הקב"ה אתה מבקש לעמוד, אלו בא לפניך דין אדם ששכב עם בתו מה היית גוזר עליו, [א"ל שריפה, ואילו בא לפניך דין אדם ששכב עם כלתו מה היית גוזר עליו], א"ל סקילה, א"ל ב' דינין אלו באו לפני הב"ה, לוט עם בנותיו ויהודה עם כלתו. נטל הב"ה מאלו ומאלו והעמיד מהם מלכים בעוה"ז וגואל לעתיד לבא, זה מלך המשיח, ובניו של אהרן מקריבין נשרפו.

(בראשית כא, ה - ו) **ואברהם בן מאת שנה**. מכאן אתה למד שאברהם בין הבתרים בן ע' שנה היה. ר' לוי אמר בשעה שנולד יצחק הוסיף הב"ה אור של גלגל חמה קצ"ח חלקים כנגד מה שיש בו עכשיו, מנין צ"חק עשה לי אלהים, נאמר כאן עשיית אלהים ונאמר להלן עשיית אלהים, ויעש אלהים את שני המאורות (א' ט"ז). למלך שנולד לאוהבו בן ובקש לכבדו ועשה פוטה בכל המדינות. וראוי היה העולם מכיון שנולד יצחק שישתמש באותו האור אלא שצפה הב"ה שעשו ויעקב עומדין ממנו, ועשו משתמש עם יעקב ממנו בעוה"ז, וצפנו ליעקב ולבניו לעתיד שנאמר אור זרוע לצדיק (תהלים צ"ז י"א), ואומר וזרחה לכם יראי שמי וגו' (מלאכי ג' כ'), והיה אור הלבנה וגו' (ישעיה ל' כ"ו).

(בראשית כא, כז) **ויקח אברהם צאן ובקר**. למה נתן לו ב' מינים. צאן כנגד ישראל שנקרא צאן כד"א ואתן צאני (יחזקאל ל"ד ל"א), ובקר כנגד אבימלך, והמלכים נקראו בקר כד"א חמאת בקר (דברים ל"ב י"ד).

## פרשת חיי שרה

(בראשית כג, א) מה ענין גנוחי ויליל בראש השנה, רבנין אמרו להזכיר מיתת שרה שבשעה שראה סמאל שלא קבלו ממנו אברהם ויצחק, הלך אצל שרה, א"ל בעלך היכן הוא, א"ל למלאכתו הלך, ובנך היכן הוא, א"ל עמו הלך, א"ל לאו כך אמרת שאין את עוזבת אותו שיצא עד הפתח, אמרה לו לא למלאכתם הלכו אלא לבית התפלה הלכו, אמר לה זקנה אין את יודעת שזהו שכך לקחו לשחיטה, כיון ששמעה התחילה לסופדו ומתוך בכיתה יצאה נשמתה, ולכך מתריעין לזכור מיתתה בעקדת יצחק כדי שירחם המקום על בניה. ומנין אתה למד שבאותה שעה מתה, שכן כתוב אחר עקדת יצחק ויהיו חיי שרה, ללמדך שעל דבר זה מתה. וא"ת כבר הפסיק הענין בבשורת לידת רבקה, לכך הקדים לידת רבקה למיתת שרה לקיים מה שנאמר בטרם תחיל ילדה (ישעיה ס"ו ז'). וכן שהע"ה אמר וזרח השמש ובא השמש (קהלת א' ה'), וכי אין אנו יודעים, אלא קודם עד שלא ישקיע הקב"ה שמשו של צדיק [זה] הוא מזריח שמשו של צדיק חברו.

(בראשית כג, ב) **בקרית ארבע**. וכי מה צריך לבאי עולם בכך, אלא שהיו ד' מלכיות עליה, זאת אומרת (י) [ת]תקרא על שמי [וזאת אומרת תקרא על שמי], והלא דברים ק"ו אם פסלת ארץ ישראל כך היו המלכיות מחבבות אותה, ק"ו לשבחה של ארץ ישראל. כיוצא בו צידונים יקראו לחרמון שריון (דברים ג' ט'), ובמקום אחר [ו]עד הר שיאון הוא חרמון (שם ד' מ"ח) מה צורך לבאי עולם, אלא שהיו המלכיות [וכו']. כיוצא בו ודנה וקרית סנה הוא דביר (יהושע ט"ו מ"ט), ובמקום [אחר] ושם דביר לפנים קרית ספר (שם ט"ו) וכי מה צורך [וכו']. כיוצא בו עלה אל הר העברים הזה הר נבו (דברים ל"ב מ"ט), ובמקום אחר הוא אומר (על) [אל] הר נבו ראש הפסגה (שם ל"ד א') וכי מה צורך וכו'.

(בראשית כג, טז) **וישקול אברהם לעפרון**. הה"ד עושק דל להרבות לו וגו' (משלי כ"ב ט"ז), זה אברהם, אמר [הב"ה] לא נפל לכבשן האש אלא לכבדני בעולם אני נותן לו שכרו, מיד הקנה לו הארץ קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה (י"ג י"ז), ואחר שהקנה לו הארץ ובית קבורה לא היה [לו] לקבור מתו, וישקול אברהם, וכ"כ למה שיהא שכרו מרובה לעוה"ב, הוי עושק דל להרבות לו, זה אברהם. ולמה קורא אותו דל ע"ש יצר טוב שנקרא דל שנאמר טוב ילד מסכן וחכם (קהלת ד' י"ג). נותן לעשיר אך למחסור (משלי

שם) זה לוט שלא היה בידו אלא מצוה אחת שקבל מלאכי השרת בביתו שנאמר ויעש להם משתה (י"ט ג'), אמר הב"ה הואיל ועשה משתה אחד הנני נותן לו שכרו בעוה"ז כדי שלא יהא לו פתחון פה לעוה"ב. ומה שכר נתן לו, אל תצר את מואב (דברים ב' ט').
ולמה קראו עשיר ע"ש יצה"ר שנאמר גם עינו לא תשבע עשר (קהלת ד' ח').
(בראשית כד, טו) **והנה רבקה יוצאת**. בת מלכים היתה ויצאת לשאוב אתמהה. א"ר לוי הכל היה צפוי לפניו, ובת מלכים שלא יצאת לשאוב נתן הקב"ה בדעתה והוציאה, מפני שהיתה רבקה ראויה לו לאשה ממעי אמה שנאמר אך הבל בני אדם (תהלים ס"ב 2') מה שאומרים פלונית תנשא לפלוני, כזב בני איש (שם), ומה מתקיים במאזנים לעלות (שם) שהקב"ה שוקל במאזנים ומזווגן, ואימתי עושה הקב"ה כן משעת פקידה, הה"ד המה מהבל יחד (שם).
(בראשית כד, ל) **ויהי כראות את הנזם**. לכך היה רץ שהיה סבור שהפסידה, שכך אמר אלמלא לא הפסידה לא היה נותן לה נזמים וטבעות, מיד לקח כלי קרב ללכת להורגו. וכשמעו את דברי רבקה, הגידה לו אם היה המקום פנוי מע"ז שאל לה. ויבא אל האיש והנה עומד, באותה שעה היה תולה אליעזר ב' גמלים על כתפיו והעבירם את הנחל מפני שהיה טיט גדול בין הנהר לעיר. כיון שראה אותו עמד במעמדו, אמר מי יוכל להרוג גבור זה אין אנו יכולין לו אלא בסם המות, ולכך כתוב בלבן וירץ לבן אל האיש (כ"ד כ"ט), שבתחלה מזוין יצא שם להרגו, כיון שראה גבורתו החזיר כליו לבית ודקדק בדברים ויבא [אל] האיש כדי להכניסו לביתו ולהרגו בסם המות, הה"ד ויבא אל האיש.
(בראשית כד, לג) **ויושם לפניו לאכול**. (כמו) [כיון] שנכנסו לבית הניח הקערה לפניו וסם המות בתוכה שנאמר ויושם, וייסם כתיב, סם המות הניחו לפניו לאכול, מיד עמדה ברכת אברהם נכח מלאך והחליף הקערה לפני בתואל ואכל ומת באותו הלילה.
(בראשית כד, כז) **בדרך נחני ה'**. וכי מנין היה יודע אליעזר שהב"ה זמן לו בת בן אחיו לאשה, ומנין היה יודע שיתנוה לו, אלא כך אמר ממה שקפצה הדרך לפני אני יודע שיתנוה לי הה"ד בדרך נחני ה', ממה שנחני ה' בדרך אני יודע שבת [בן] אחי אדוני אקח משם.
(בראשית כד, לד) תני י"ג הם שלא טעמו טעם מיתה ואלו הן, מלחם העוף ודורו, חנוך בן ירד, סרח בת אשר, בתיה בת פרעה, יעבץ, חירם מלך צור, אליהו, עבד מלך הכושי, משיח, ודורו של יונדב בן רכב, נכדו של ר' יהודה הנשיא, ור' יהושע בן לוי, ואליעזר עבד אברהם. מלחם העוף מפני מה, מפני שכשאכלה חוה מן העץ ואח"כ הטעימו שניהם לכל הבריות, כיון שנתנו למלחם העוף לא רצה לאכול, אמר הקב"ה אני מעמידו לעולם

להיות דוגמא לדורות, הוא ודור(ה) [ו] עתידין להעיד זכותן של ישראל (ו)לעתיד לבא. ועדיין הוא באותה העיר שבנה מלאך המות ופרין ורבין ככל הבריות וכשמגיעין לאלף שנה הם מתמעטים עד שנעשים כאפרוח ומתחדשים כנשר ואינם מתים לעולם. חנוך, למה, שכל דורו היו רשעים גמורים והוא היה צדיק גמור ולפיכך נדמה למלאכי השרת. סרח בת אשר, מפני שמעולם היתה צדקת, וכשעלו בני יעקב ממצרים ומצאו ליוסף שהיה בחיים נסתלקה רוח הקדש מיעקב עד אותו יום שנאמר לו עוד יוסף חי (מ"ה כ"ו), באותה שעה אמר לה כן תחיי את לעולם, ונתקיים בה בעבור שהיתה צדקת ועדיין היא שמורה בג"ע. בתיה בת פרעה לפי שגדלה למשה והצילתו מן המיתה. יעבץ מפני שכל דורו צדיקים גמורים היו והוא היה גדול מכלם והוא עתניאל בן קנז. חירם מלך צור נכנס בג"ע ויצא, נכנס מפני שטרח בב"ה ולפיכך הושיבו בג"ע ת' שנה, לסוף נתגאה בלבו ואמר אל אני מושב אלהים ישבתי (יחזקאל כ"ח ב'), לפיכך אמר הב"ה ליחזקאל אמור לנגיד צור יען גבה לבך (שם), בעדן גן אלהים וגו' (שם י"ג), ולפיכך גרשהו מג"ע והוא בגיהנם, ולולא שרצה הב"ה לפרוע מחירם עדיין לא היה בית המקדש חרב, כביכול (לא) היה מתבייש הב"ה לשלוח יד בחירם, כיון שהרס בית המקדש נתן רשות למלאכי השרת לקבל ממנו דין שלם על כל מה שאמר נגד שכינה. אליהו למה, שהיה צדיק קנאי בן קנאי, לפיכך נתן לו ברית שלום לחיות עדי עד. עבד מלך הכושי על שרחם על ירמיה הנביא ע"ה והוציאו מן הבור, בקש עליו רחמים ירמיה ונתן לו חיים מאת הב"ה ונתן לו חיים לעולם. משיח למה, מפני שהיה בדורן של רשעים וראה אבותיו מלכי בית דוד עובדי ע"ז ומאס בהם ובחר בהב"ה ובקש רחמים על ישראל לצום ולהתפלל בעדם שנאמר והוא מחולל מפשעינו וגו' ובחבורתו נרפא לנו (ישעיה נ"ג ה'), לפיכך גנזו כדי להושיע את ישראל בקבוץ גליות ולשמוח בהם בתחיית המתים. יונדב ודורו למה, לפי שהיה בדור רשעים, וכששמע בתוכחות שהיה ירמיה מוכיח את ישראל בימי יהויקים וצדקיה שעתיד בית המקדש ליחרב וישראל להגלות עמד והשביע בניו וכל דורו שלא יבנו בית וגו' למען תחיו ימים רבים (ירמיה ל"ה ז'), בשביל זה אמר הב"ה לא יכרת איש ליונדב וגו' (שם י"ט) ועדיין הם בארץ עדן ויחיו לעולם. נכדו של ר' יהודה הנשיא, מרוב ענותנותו וצדקתו שפל רוח מימיו לא נשא עיניו אפי' לאשתו כ"ש לאשת חברו, ומרוב ענוה ויראה זכה ליכנס בחיים בג"ע. ר' יהושע בן לוי למה, שלא נשא[ל] על שבועתו מימיו ומה שאירע לו עם מלאך המות. אליעזר מפני שאמר אני בן חם שקללו (חם) [נח] וזרעו עמו להיות לאחיו עבד עולם, מוטב לי שאעבוד לעובד השי"ת ולא אעבוד לעובד ע"ז, ונתגייר ועמד עם אברהם ללמוד ענוה וצדקה ומשפט. בא וראה ענותנותו שכאשר

רצו לכבדו כבוד גדול בארם נהרים, הקטין עצמו ואמר עבד אברהם אנכי, ועוד שנחשד בדבר שאין בו.

(בראשית כג, ט) **לאחוזת קבר**. כדי שבניו הנופלת להם לאחוזה יוכלו לקבור שם מתיהם ולא יוכלו לערער עליהם היבוסים. וכי יבוסים היו והלא חתיים היו, אלא על שם העיר יבוס נקראו יבוסים.

(בראשית כג, יא - טז) **לא אדוני שמעני**. ר' יודא אמר לא קבלו עליהם האנשים למכרה לו לאחוזת קבר, אבל רצונם ליתנה לו לקבור שם שרה לבדה הה"ד נתתיה לך קבור מתיך. התחיל אברהם כורע ומשתחוה שימכרוה לו הה"ד וישתחו אברהם לפני עם הארץ וידבר אל עפרון. ר' יהודה אומר התחיל אברהם שופך תחנונים כדי למוכרה ולא קבלו ממנו, א"ל אנו יודעין שעתיד הקב"ה ליתן לך ולזרעך את כל הארצות האלה, כרות לנו ברית ושבועה שלא יירש זרעך את עיר היבוסי, ואנו מוכרים לך את מערת המכפלה בממכר כסף ובכתב עולם ואחוזת עולם. ומנין אתה אומר שכריתות ברית תבעו ממנו, שכן כתוב אדוני שמעני, א"ל עפרון מה שאתה אומר שתתן לי דמי השדה, ועוד שאתה אומר שאקח עוד יותר מדמיה, נתתי כסף השדה הרי שווי השדה, קח ממני. ועוד שתקח ממני מה שתרצה, הוי יודע שדמי השדה ארבע מאות קנטרי כסף, הה"ד ארץ ארבע מאות שקל כסף, וא"ר חנינא כל שקלים האמורים בתורה סלעים בר משקלי עפרון שהם קנטורין, ומה שאמרת קח ממני איני מבקש ממך אלא ברית שיהיה ביני ובינך, מה להלן ברית אף כאן ברית, ואח"כ את מתך קבור. מיד כרת עמהם ברית שבועה שאין ישראל יורשים ארץ היבוסי, היא ירושלים, כי אם ברצונם של בני יבוסי, ואח"כ קנה אברהם מערת המכפלה במספר כסף בכתב עולם ולאחוזת עולם, שנאמר וישמע אברהם אל עפרון על ברית השבועה, ואח"כ וישקול אברהם לעפרון את הכסף.

(בראשית כג, יב) **וישתחו אברהם**. רבנין אמרי ב' השתחויות שהשתחוה אברהם לפני בת חת עתיד הב"ה לפרוע לבניו שיבאו כל האומות וישתחו לפניהם, א' היתה בימי שלמה דכתיב וישתחוו לו כל מלכים (תהלים ע"ב י"א) וא' לעתיד לבא, אפים ארצה ישתחוו לך (ישעיה מ"ט כ"ג).

(בראשית כג, טז) **וישקול אברהם לעפרון**. הה"ד אמרת לה' אדני אתה (תהלים ט"ז ב'), אמר דוד רבון העולמים אני קורא אותך י"י מפני מה אין אתה מחזיק לי טובה, א"ל הקב"ה לקדושים אשר בארץ המה (שם ג'), לאברהם שידע אותי קודם מ"ת ושמר אותה שנאמר עקב אשר שמע (כ"ו ה'). ועליו נאמר מי עור כי אם עבדי (ישעיה מ"ב י"ט), בשעה שאמרתי לו לך לך מארצך (י"ב א') אמר אברהם (להקב"ה) להיכן אלך, א"ל

אל הארץ אשר אראך (שם). וחרש כמלאכי אשלח (ישעיה שם) זה אברהם, שלחתיו למצרים ונטלו אשתו ממנו ולא הרהר אחרי. מי עור כמשלם (שם) השלמתי לו כל הארץ שנאמר קום התהלך בארץ (י"ג י"ז) ולסוף מתה שרה עליו ולא היה לו מקום לקברה עד שקנה מקום קבורתה בד' מאות קנטורי כסף ולא הרהר אחרי שנאמר וישקול אברהם.
בר נש חד שאל את ר"ג יפה אנו עושים שאנו משתחוים למעשה ידינו שאנו מכינים בכל שעה, א"ל מעשה ידיכם אתם רואים אותם אבל הם אינם רואים אתכם. אבל הקב"ה הוא רואה מעשי ידיו ואין מעשי ידיו רואין אותו, שנאמר כי לא יראני האדם וחי (שמות ל"ג כ'), לכך אינו נראה לבריות שלא ימותו שכן יחזקאל כשראה דמותו נשמטה נשמתו ממנו שנאמר וארא ואפול על פני (יחזקאל א' כ"ח).
(בראשית כד, כב) **ויהי כאשר כלו**. כיון שראה אליעזר שהיו מעשיה טובים דומים למעשה אברהם, שהיא בידיה השקתו כשם שכתוב באברהם והוא עומד עליהם (י"ח ח') שהוא בעצמו שמש עליהם, וכל מעשיה במהירות כמעשה אברהם וגם השקתה הגמלים שרכב, כאברהם שאמר יקח נא מעט מים ורחצו רגליכם (י"ח ד'), לפי שרגליו של אליעזר הם הגמלים, בטח שהב"ה הצליח דרכו, שנאמר מיד ויקח האיש נזם זהב.
(בראשית כד, כ) **ותמהר ותער**. גדול כחה של רבקה מכחו של אברהם, באברהם כתוב וירץ לקראתם (י"ח ב'), וכאן כתוב ותרץ עוד אל (העין) [הבאר], באברהם כתוב וימהר אברהם האהלה (י"ח ו'), אף כאן ותמהר ותורד כדה (כ"ד י"ח), ותמהר ותער כדה.
(בראשית כה, יא) **ויהי אחרי מות אברהם**. ד' הם שנצעק עליהם במיתתם, אברהם, יהושע, שאול ומשה. אברהם דכתיב ויהי אחרי מות אברהם. את מוצא מאדם ועד אברהם עשרים דור ולא היו מכירין להב"ה עד שכשעמד אברהם נתן נפשו להכיר להב"ה והיה מאכיל לעוברים ושבים והורה הבריות להכיר להב"ה, כיון שמת אמר הקב"ה אוי לעולמי שאבד מנהיגו. יהושע שנאמר ויהי אחרי מות יהושע (שופטים א' א') משל לאדם שירד ארי ונצחו, אחרי ימים מת, אמר הב"ה עשו על קבורתו צורת אריה והיו אומרים אוי לזה שנצח הארי והוא מוטל כאן. כך יהושע העמיד את השמש והוא מוטל כאן שנאמר ויקברו אותו בגבול נחלתו בתמנת חרס (שופטים ב' ט'), כד"א האומר לחרס ולא יזרח (איוב ט' ז'). ד"א לפי שיהושע כבש הארץ והניח מן הגוים שנאמר ואלה הגוים אשר הניח ה' לנסות בם (שופטים ג' א'), כיון שמת יהושע אמרו ישראל אוי מי יעשה לנו מלחמה. שאול, שנאמר ויהי אחרי מות שאול (ש"ב א' א'). את מוצא שאול עדן את בנות ישראל, שכן דוד מקונן עליו בנות ישראל אל שאול בכינה וגו' (שם כ"ד), כיון שמת צעקו ואמרו וי, הוי ויהי אחרי מות שאול. משה, שנאמר ויהי אחרי מות משה (יהושע

א' א') לא עמד אדם בעולם מרוצה לישראל ולאביהם שבשמים כמשה, כיון שמת צעקו העליונים והתחתונים ואמרו וי, הוי ויהי אחרי מות משה.

(בראשית כג, א) כ"ב נשים כשרות היו בעולם ואלו הן שרה, רבקה, רחל, לאה, סרח בת אשר, יוכבד, מרים, בתיה בת פרעה, דבורה, צללפונית אשת מנוח, חנה, אביגיל, מיכל, בת שבע, אבישג, חולדה הנביאה, יעל, אסתר. ומכלן לא ייחס שנותיהן אלא שרה בלבד, ולמה כן, להודיע בן כמה שנים היה יצחק כשנעקד. כתוב ואם שרה הבת תשעים שנה תלד (י"ז י"ז), י' שנים למאה וכ"ז למיתת שרה הרי ל"ז, לפי שבאותה שעה נעקד יצחק. ד"א למה ייחסה לפי שהיתה ראש לכל האמהות.

שני חיי שרה. כתוב ב"פ לחיים, לפי שהחזירה הכתוב לימי נערותה.

(בראשית כג, י) **לכל באי שער עירו**. מלמד שנעלו כל דלתותיהם ובאו לגמול חסד לשרה. ולפי שכבדו לאברהם וגמלו חסד עמו נתן להם שלוה גדולה, הה"ד ושם חברון לפנים קרית ארבע האדם הגדול בענקים הוא (יהושע י"ד ט"ו) [זה] אברהם שהיה גדול בעיני הענקים שהיו בחברון, ובזכות כך והארץ שקטה ממלחמה (שם).

(בראשית כד, א) **ואברהם זקן**. זה קן, שאברהם הוא קנין העולם ויסודו, לולי אברהם לא נתקיימו שמים וארץ, שנאמר אלה תולדות השמים והארץ בהבראם (ב' ד') א"ר אבא הן הן אותיות של אברהם.

(בראשית כד, טז) **בתולה ואיש לא ידעה**. א"ר יוחנן לא נבעלה אשה ממבול לשמונה תחלה אלא רבקה.

(בראשית כד, סד - סה) **ותרא את יצחק**. צפת שידו שטוחה, הרהרה תאוה שכיבת בעל. ד"א ותרא את יצחק צפת שעשו הרשע יצא ממנה, מיד נזדעזעה ונפלה מן הגמל. ומנין אתה יודע שעשו הרשע צפת שכן היא שואלת לעבד מי האיש הלזה, זה עשו שכתוב ולמה זה לי בכורה (כ"ה ל"ב), וכיון שנפלה נעשית מוכת עץ, יצא דם בתולים על הארץ, מיד אמר הקב"ה לגבריאל רד ושמור את הדם שלא יקרוש ושלא יסריח ושלא ישנה מראהו.

(בראשית כד, סז) עד שלא נשא אדם אשה אהבתו הולכת אחר הוריו, משנשא, אהבתו הולכת אחר אשתו שנאמר וינחם יצחק אחרי אמו.

(בראשית כה, יא) **וישב יצחק עם באר לחי ראי**. למד הכתוב שנהג יצחק כבוד בהגר אפילו לאחר אביו שלא טרדה מבית אביו, מכאן אמ' (לה) [לא] כתב לה את תהא יתבה [בביתי ומתזנא] מנכסי כל ימי מיגר ארמלותיך חייב שהוא תנאי ב"ד. כשם שעשה יצחק להגר שישבה על הבאר ואמרה לחי העולמים ראה בעלבוני.

(בראשית כה, יב) **ואלה תולדות ישמעאל**. תלדת חסר תרין וויי"ן לומר שאין (ידות) [זכות] נזכר[ת] להם לעתיד לבא. ומזה ראה הכתוב ליחס תולדותיו גו'.

## פרשת תולדות

(בראשית כה, יט) וכי יצחק בלבד הוליד והלא כבר נאמר בני ישמעאל ובני קטורה, אלא כל אלו לא היו חשובין לפני לכלום אלא יצחק שנאמר כי ביצחק יקרא לך זרע (כ"א י"ב). ולפי שראה אברהם שכלם אינם עתידים לקבל את התורה עמד ושלחם למזרח דכתיב וישלחם מעל יצחק בנו [וגו'] קדמה (כ"ה ו'). אמר להם בני הוו יודעים שבני יצחק צדיק ותם הוא וכל אומה שתשעבד לבניו נטרפת לגיהנם, אלא עמדו לכו מפניו כדי שתנצלו מדינה של גיהנם. אמרו לו אבינו עד מתי נשב שם, אמר להם זה יהיה לכם סימן, כל זמן שישראל משתעבדין בין האומות שבו במקומכם, ובזמן שישראל נגאלין בואו ושמעו לישראל כדי שתזכו לשולחנם, והיכן פי' הדבר הביטו ארחות תימא [הליכות שבא קוו למו] (איוב ו' י"ט) ואין שבא אלא בניו של אברהם שנאמר ויקשן ילד את שבא (כ"ה ג'), וכשנתגדל שלמה בחכמתו, אמרו שמא זה משיח הוא, מיד באו אצלו שנאמר ומלכת שבא וגו' (מ"א י' א') אל תקרא ומלכת שבא אלא מלכת' [ד]שבא. לשם (גו') [ה'], שמא תאמר נביאים היו להם שנתנבאו בשם אלהים, אלא שהיו מסורים ובאים בידם מאברהם, ומנין שבאין לימות המשיח ומשמשין לישראל שנאמר שפעת גמלים תכסך וגו' (ישעיה ס' ו'), הוי אברהם הוליד את יצחק.

(בראשית כה, כג) **שני גוים בבטנך**. השנוי מכל גוים במעיך, הה"ד ואת עשו שנאתי (מלאכי א' ג'). ד"א שני גוים שני שנואי גוים, יעקב דרחים לעיל סני לרע, עשו דסני לעיל רחים לרע.

(בראשית כה, כב) **ויתרצצו הבנים בקרבה**. א"ר חמא בר חנינא באותה שעה בקש סמאל להרוג את יעקב במעי אמו, א"ל מיכאל אל תשחיתהו שהוא מך ותם שנאמר למנצח [וגו'] לדוד מכתם (תהלים נ"ח א') אל תקרא מכתם אלא מך תם. באותה שעה היו מלאכי השרת מתרגשין אלו עם אלו, אלו מסייעין למיכאל ואלו מסייעין לסמאל, אמר הב"ה לאותם המתרגשין ומסייעין לסמאל, בודאי שאתם מסייעין בדבר זה שנאמר האמנם אלם צדק (שם (שם ב'), אמנם הוא שתדברו על צדיק לאלמו, כד"א והנה אנחנו מאלמים אלומים (ל"ז ז'). מישרים תשפטו בני אדם (תהלים שם) לא תעשו כן אלא במישרים תשפטו בני אדם, עזרו את הצדיק והזיקו את הרשע. אף בלב עולות תפעלון (שם ג'), בני יעקב עתידין להביא קרבנות על עוונותיהם וכל הרהורי הלב, פעלו עמו טוב, הוי

תפעלון, כד"א פעלת לחוסים בך (שם ל"א כ'). בארץ חמס ידיכם תפלסון (שם נ"ח ג') אבל עשו הרשע שעתיד לחמוס בארץ פלסו לו בידכם מעכשיו נתיבות בגיהנם, הוי תפלסון. ומנין שבעשו הרשע הכתוב מדבר, שכן כתוב אחריו זרו רשעים וגו' (שם ד'). ותאמר אם כן, כיון שראתה רבקה עצמה בצער הזה, הלכה למדרשו של שם, לפי שברכו אביו שהשכינה לא תהא זזה מתוך ביתו שנאמר וישכון באהלי שם (ט' כ"ז). אמרה לו, ר' אני מצטערת ביותר. אמר לה צדיק ורשע יש במעיך ומבקש הרשע להרוג הצדיק, הה"ד כה אמר ה' על שלשה פשעי אדום (עמוס א' י"א), וכה"א זרו רשעים מרחם. נתעטפה לפני הקב"ה בתפלה ואמרה אם רשע הורג את הצדיק למה זה אנכי, ממי יצאו י"ב שבטים שהם עתידים לקבל את התורה שנאמר בה אנכי ה' אלהיך (שמות כ' ב').

(בראשית כה, כה) **ויצא הראשון אדמוני**. הה"ד ולקחתם לכם ביום הראשון (ויקרא כ"ג מ'), אמר הקב"ה לישראל אני לקחתי אתכם, דכתיב ואתכם לקח ה' ויוצא וגו' (דברים ד' כ'), פרעתם לי שנאמר ויקחו להם איש שה לבית אבות (שמות י"ב ג'), ויקחו לי תרומה (שם כ"ה ב'), אף עכשיו קחו לכם תחלה ואני פורע לכם שנאמר ולקחתי אתכם אחד מעיר ושנים ממשפחה (ירמיה ג' י"ד), הוי ולקחתם לכם. א"ל הקב"ה אם לעצמכם אתם עושים ולקחתם לכם ביום וגו' והיה היום הזה לכם לזכרון (שמות י"ב י"ד), אם נטלתם את הלולב וקראתם את ההלל כאלו עשיתם טובה. וכה"א אמרת לה' אדני אתה (וגו') טובתי בל עליך (תהלים ט"ז ב'), הוי [ולקחתם] לכם ביום הראשון פרי עץ הדר אמר הקב"ה לישראל בזכות לקיחת הלולב אני מצילך מד' מלכיות הללו. פרי עץ הדר זו מלכות בבל, מה אתרוג זה דומה לזהב כך אנת הוא (רישא) [ראשה] די דהבא (דניאל ב' ל"ח). כפות תמרים זו מלכות מדי, מה עסקו של לולב זה ארוך כך המן נתלה על עץ ארוך של חמשים אמה, וענף עץ עבות זו מלכות (מדי) [יון], מה הדס זה עשוי קליעה, כך מלכותם עשויה קליעה. א"ר סימון קכ"ז דוכוסין, קכ"ז אפרכסין, קכ"ז מלכים העמידה יון. וערבי נחל זו מלכות אדום שמכתבת טרוניא (מבלי) [מכל] אומה ולשון ומעכבת אותם בהם.

(בראשית כה, לא - לב) תני ר' אליעזר אומר כשהיו יעקב ועשו במעי אמן אמר יעקב לעשו עשו אחי אנחנו שנים לאבינו, שני העולמים לפנינו העוה"ז והעוה"ב, העוה"ז יש בו אכילה ושתיה ומשא ומתן וקיחת אשה והוליד בנים ובנות, אבל העולם הבא אין בו כל המדות הללו, רצונך טול אתה העוה"ז ואני אטול העוה"ב. ומנין שכך הוא שנאמר ויאמר יעקב מכרה כיום את בכורתך לי, כיום זה בחר לך כיום שהיינו בבטן. ולמה קורא העוה"ב בכורה מפני שהוא ארוך וזה קצר. הנה אנכי הולך למות, מיד כפר בתחיית

המתים, מה חיים שיש בהם רוח ונשמה מתים, וכיון שמתו מנין שיחיו, ולמה אצטער אני שלא אעשה תאותי בעוה"ז ולהמתין [ל]עולם שאין בו שכר טוב. מיד נטל עשו בחלקו העוה"ז ויעקב נטל בחלקו העוה"ב.

(בראשית כה, לג) **ויאמר** [**יעקב**] **השבעה לי**. ההי"ד חכם בעיניו איש עשיר (ודל מבין יחקרנו) (משלי כ"ח י"א) זה המן הרשע, ודל מבין יחקרנו (שם) זה מרדכי. ד"א [איש עשיר] זה עשו שבזה את הבכורה בשביל הלעטה וכפר בתחיית המתים, ודל מבין יחקרנו, ומי זה, [זה] יעקב שחקר דעתו בשבועה אם ברצון לבו היה מוכר הבכורה, וכדי שלא יוכל לחזור בו שנאמר השבעה לי כיום. מכאן אתה למד שבבטן נשבע לו על כך ליטול העוה"ז בחלקו ולהניח העוה"ב בחלקו של יעקב. ויאמר [יעקב] השבעה לי, הה"ד מזקנים אתבונן (תהלים קי"ט ק') ממי למד יעקב שלא קיים תנאיו כי אם בשבועה, מאברהם שלא קיים דבריו עם אליעזר כי אם בשבועה. וישבע לו, במה השביע יעקב לעשו, א"ת בהקב"ה, והלא כפר בו, וא"ת במילה, והלא כפר בה, נשבע בחיי יצחק אביו שהרי בכבוד אבותיו היה זריז. וימכר את בכורתו ליעקב, מה חשב יעקב כשקנה את הבכורה, וכי אפשר לו לפשוט להיות בכור, אלא מנח למד, אמר יעקב והלא יפת בכור היה ונח לא נתן את הבכורה אלא לשם שנאמר ברוך ה' אלהי שם (ט' כ"ו) ואומר וישכון באהלי שם (שם כ"ז). הריני למד שמי שיש בידו הבכורה, בידו היא לתנה למי שיחפוץ אעפ"י שאינו בכור, שהרי הכתוב מעיד על שם שהיה כהן שנאמר והוא כהן לאל עליון (י"ד י"ח), לכך קנה יעקב את הבכורה.

(בראשית כו, א) **מלבד הרעב הראשון**. וכי מה צורך להזכיר הרעב שהיה בימי אברהם, לומר לך שלא בא הרעב בימי אברהם אלא כדי לנסותו, אף רעב שבא בימי יצחק לא בא אלא כדי לנסותו, לקיים מה שנאמר ה' צדיק יבחן (תהלים י"א ה'), ואומר טרף נתן ליראיו (שם קי"א ה') כדי לבחון, אבל לעתיד לבא יזכור לעולם בריתו (שם).

(בראשית כו, ג) **גור בארץ הזאת**. אעפ"י שאמרתי לאברהם לזרעך אתן את הארץ הזאת (י"ב ז') עדיין מתבקש לכם זכות למתנות הארץ ואין עליה עדיין אלא גר. וכן אברהם אמר גר ותושב אנכי (כ"ג ד'). הוי גור בארץ הזאת.

(בראשית כו, א) **הרעב הראשון**. ראשון לנסיון, הראשונים באו על חטא בימי אדם הראשון ובימי (אבימלך) [למך], אבל הרעב שבא בימי אברהם ובימי יצחק לא באו אלא לנסיון. ד"א הראשונים לא באו אלא בשביל רשעים ואלו באו בשביל הצדיקים.

(בראשית כו, יב) **ויזרע יצחק**. ההי"ד אל יתהלל החכם (ירמיה ט' כ"ב), אם אין חכם מכיר למי שבראו היאך הוא חכם, ואף ברשעים יש חכמים, שנאמר כי בכל חכמי הגוים (שם

י' ז'), הוי חכמים בעיניהם (ישעיה ה' כ"א), חכמים בני אדם שהבינו דרכי חמה ולבנה ומזלות, מה חמה יתירה על הלבנה וחלקוה אל החדשים, התקינו השנים על התקופות והחמה והשנים נוהגות ובאות כמו שהתקינו לא חסר ולא יתר, חכמים הם לתקן התקנה הזאת הגדולה לידע דרכי ה' ברקיע ולא ידעו להכיר מי שבראן ואת כל העולם, חכמים לבנות מדינות וכרכים ולעשות כלי זין וכלי מלחמה, לכבוש את הים בלא דרך ולא שביל [מהלכים] ברוח על פני המים ולא החכימו לומר מי עשה את הים, מי משיב את הרוח, הרי חכמים לכל דבר ובדבר אחד הם טפשים באמת, אבדו חכמתם שלא הכירו להב"ה, ובאחת יבערו ויכסלו מוסר הבלים (ירמיה י' ח'), בגיהנם ידלקו שהיא יחידית, מה שבח לאלו בחכמתם. ואל יתהלל הגבור (שם ט' כ"ב), אף הרשעים נקראו גבורים, הוי גבורים לשתות יין (ישעיה ה' כ"ב). מי הן הגבורים אלו הן הצדיקים שכובשים את יצרם שנאמר טוב ארך אפים מגבור גו' (משלי ט"ז ל"ב), שהם מושלים ביצרם לעשות רצון המקום, וכה"א לא בגבורת הסוס יחפץ (תהלים קמ"ז י'), אלא במה הוא רצונו, רוצה ה' את יראיו (שם י"א). (ו)אל יתהלל עשיר בעשרו (ירמיה ט' כ"ב) אם אינו נותן צדקה וגומל חסד מנכסים שלו אין לו אלא תקלה וכה"א עשר שמור לבעליו לרעתו (קהלת ה' י"ב) (ואם) [ואבד] העשר ההוא בענין רע (שם י"ג) שעיניו רע כנגד גבאי צדקה, אומר' (ליתן) [לו תן] לשבויים, (הן) [תן] לעניים, להברות אבלים, לקבור מתים והוא נוזף בהם ומקללם, אומר להם אין לכם מלאכה או אי אפשכם לעמול, לפיכך אין עשרו מתקיים בענין רע, שהוא מגנה את גבאי צדקה, ובמה הוא שבחו של אדם השכל וידוע אותי (ירמיה ט' כ"ג), הסתכל ועשה מה שאני עושה, כי אני ה' גו' (שם), אם עשית כל המעשים הללו הרי את כיוצא בי. רצונך שתתקרב לי הוי דן כראוי, עשה צדקה שהיא חביבה עלי יותר מכל הקרבנות שנאמר עשה צדקה ומשפט נבחר לה' מזבח (משלי כ"א ג'). חטא אדם ישוב ויתן צדקה ויגמול חסד וימחל לו, בחסד ואמת יכפר עון (שם ט"ז ו'), אם יש לו לאדם אלף רבוא זהב אין עומדין לו בעת צרתו, שכן הוא אומר לא יועיל הון ביום עברה (שם י"א ד'), ומי עומד לו, איסר אחד שהוא נותן שנאמר וצדקה תציל ממות (שם). עני אחד סומא בב' עיניו ואין לו מה יאכל נתן לו אדם איסר או לגימא אחת אל יאמר אדם בעצמו כלום יודע הסומא מי נתן לו, אמר הב"ה אני רואה את הסתרים אני משלם על ידיו, הוי וצדקה תציל ממות, לכך נאמר כי אם בזאת יתהלל המתהלל (ירמיה ט' כ"ג). ולפי שידע יצחק כח הצדקה לפיכך נתן נפשו עליה הה"ד ויזרע יצחק בארץ ההיא וגו', כד"א זרעו לכם לצדקה (הושע י' י"ב). ד"א ויזרע יצחק, הה"ד מלוה ה' חונן דל (משלי י"ט י"ז) א"ר עקיבא משל להה"ד אם היה דניסטס לבעל הזמורה הרי לבו גס בו, אם ילוה

להגמון אחד כמה יהא לבו משתבח, הלוה למלך עאכו"כ, כך אלולי הדבר שכתוב כל האומרו חייב מיתה, אמר הקב"ה רצונך שתהא דניסתס שלי ויהיה שמח לבך תן לעני, הוי מלוה ה' חונן דל וגמולו ישלם לו. הא כיצד היה ככר בעשר פרוטות והעני עומד ליקח ואין לו אלא תשעה ובא אחד ונתן לו פרוטה, נטל את הככר ואכלו ושבה נפשו אליו, אמר הב"ה אף כשנפשך מצפצפת לצאת מגופה הריני משיבה לתוך גופך, הוי וגמולו ישלם לו. לפיכך היה יצחק זהיר בצדקה, הה"ד ויזרע יצחק וגו', כד"א זרעו לכם לצדקה. פתוח תפתח את ידך (דברים ט"ו ח'), העושה מצוה מדוחק סוף עושה אותה מריוח, והמבטל מצוה מעושר סופו לבטלה מעוני. וכה"א פתוח תפתח את ידך ר' יונתן בן יוסי אומר פתוח תפתח גו' פתח ליתן עד שלא תפתח ליטול. ב' ידות הן אחת פתוחה ליתן ואחת פתוחה ליטול, כמה בין (זה לזה) [זו לזו], כמה הנותן צריך ליתן הודאה לפני הקב"ה שעשאו מן הנותנין ולא מן הנוטלין. ב' ידים אחת מלמעלה ואחת למטה, יד העני מלמטה ויד בעל הבית מלמעלה, כמה זה צריך ליתן הודאה שהיתה ידו העליונה ולא התחתונה. ד"א פתוח תפתח את ידך, כל הנותן צדקה [לא] לעצמו בלבד הוא מטיב, שאף לכל הבריות הוא מטיב, שנאמר פתוח תפתח, אם פתחת ידך לעני תפתח השמים להוריד הגשמים שנאמר יפתח ה' לך את אוצרו הטוב (דברים כ"ח י"ב), נמצא זה מטיב לעצמו ולכל העולם, ואל יאמר אדם מחסר אני מנכסי, מה אני לעניים, יסתכל אדם שכל מה שאינו חסר אינו מוסיף. שער הראש והזקן שהם מסתפרין מגדילין, גבות העינים שאינן מסתפרין אינם גדלים כלום, ולכך נמשלו ישראל לרחל, אם גוזזין אותה מגדלת שער בכל שנה, והחזיר שאינו נגזז אינו מוסיף, כך הם ישראל והאומות, ראו כמה לנותן צדקה למי שאינו נותן, כרחל וכחזיר. אם נתת צדקה לא משלך אתה נותן אלא משל הקב"ה שנאמר לי הכסף ולי הזהב (חגי ב' ח'). וכן דוד אמר כי ממך הכל ומידך נתנו לך (דה"א כ"ט י"ד). וכן היה ר' אליעזר איש ברתותא אומר כבדהו משלך כי אתה ושלך שלו. ר' מאיר אומר כבד למלך משלו שאתה וכל אשר לך משלו. ומנין אתה אומר שבזכות הצדקה הגאולה באה ובית המקדש נבנה שנאמר ציון במשפט תפדה (ישעיה א' כ"ז), זו היא הגאולה, ושביה בצדקה (שם) אלו הגליות, שבזכות הצדקה הגליות מתכנסות. ומנין אתה אומר שמתן הצדקה נותן שלום בעולם שנאמר והיה מעשה הצדקה שלום (שם ל"ב י"ז), כל מי שיש בו צדקה וגמילות חסדים אפילו כל מעשיו רעים אין גזר דינו מתחתם ליאבד, שכן בסדום לא נחתם גזר דינם אלא על שלא היו נותנים צדקה שנאמר ויד עני ואביון לא החזיקה (יחזקאל ט"ז מ"ט). ואף אנשי דור המבול לא הכירו את בוראם ולא רצו לעשות צדקה, אף הם אבדו מן העולם. וכן אליפז אומר מבלי משים

לנצח יאבדו (איוב ד' כ'). הרשעים תלמידיו של נבל שנאמר ולקחתי את לחמי וגו' (ש"א כ"ה י"א) ואח"כ הרשעים אומרים למה אני נותן את שלי לעני, אין המקום יכול ליתן לו, אלא לפי שהוא שונאו לא נתן לו, ואני נותן לשונאו של הקב"ה, ואינם יודעים שהנכסים לנסיון הם ניתנין לאדם, ולכך נקרא שמם נכסים שנכסים מזה ונתנין לזה. ר' אלעזר בן עזריא אומר הרי הוא אומר כי תקצור קצירך בשדך ושכחת עומר בשדה וגו' למען יברכך (דברים כ"ד י"ט), הכתיב ברכה למי שבאה על ידו מצוה בלא מתכוין, אמור מעתה היה הסלע צרורה לו בסדינו ונפלה ממנו ומצאה העני ונתפרנס בה הרי הכתוב קובע ברכה כשוכח עומר בשדהו.

(בראשית כז, כב) **הקול קול יעקב**. הה"ד לכן כאכול קש לשון אש (ישעיה ה' כ"ד), וכי יש קש שאוכלת אש, והלא דרכו של אש לאכול את הקש, אלא זה עשו שנמשל לקש ששולט בבית יעקב שנמשל לאש, שבשעה שישראל משליכים מידיהם ד"ת לארץ שולטים בהם, הה"ד לכן כאכול קש לשון אש, זה ביתו של עשו שנמשל לקש שנאמר ובית עשו לקש (עובדיה א' י"ח), לשון אש זה [בית] יעקב דכתיב והיה בית יעקב אש (שם). וחשש, תהרו חשש (ישעיה ל"ג י"א), להבה ירפה (שם ה' כ"ד), זה ביתו של יוסף דכתיב ובית יוסף להבה (עובדיה שם). שרשם (ישעיה ה' כ"ד), אלו האבות שהם שרשיהן של ישראל, ופרחם (שם) אלו השבטים שהם פרחיהם של ישראל, וכ"כ למה, כי מאסו וגו' (שם) תורה זו תורה שבכתב, (את) [ואת אמרת קדוש ישראל נאצו (שם)] זו תורה שבע"פ, הוי הקול קול יעקב.

(בראשית כז, כז - כח) **וירח את ריח בגדיו**. רב אמר כיון שצפה אביו יצחק שהבוגדים שיצאו מיעקב יתנו ריח טוב שיעשו תשובה, מיד שרתה עליו שכינה וברכו, הה"ד וירח את ריח בגדיו, בוגדיו, כגון יוסף משתיתא ויויקים בן צרורות. ראה ריח בני, גדולה היא התשובה שאפילו הרשעים הבוגדים לפני יוצרם מתקבלים כריח הקטרת שנאמר מר ואהלות וגו' (תהלים מ"ה ט') אל תקרא בגדותיך אלא בוגדותיך. וכן יצחק אמר כשהריח ריח הבגדים, ראה ריח בני כריח שדה, זה ריח הקטרת שמקטירין בבית המקדש שנקרא שדה, כד"א ציון שדה תחרש (ירמיה כ"ו י"ח). אשר ברכו ה', כד"א כטל חרמון שיורד על הררי ציון כי שם צוה ה' את הברכה (תהלים קל"ג ג'). א"ר יודן בן פזי בדיאתקי נתתי הטל ליעקב מתנה הה"ד ויתן לך האלהים מטל השמים. א"ר שמואל בר נחמן בשעה שישראל באים לידי עברות והגשמים נעצרים, הם מביאים להם זקן אחד כגון ר' יוסי הגלילי והוא מפגיע בעדם והגשמים יורדים, אבל הטל אינו יורד בזכות בריה, מ"ט כטל מאת ה' וגו' אשר לא יקוה לאיש (מיכה ה' ו') הוי ויתן לך האלהים וגו'.

ויתן לך האלהים. הה"ד והיה שארית יעקב (מיכה ה' ו'), זה היה השארית שאמר הקב"ה לאליהו, והשארתי בישראל שבעת אלפים כל הברכים וגו' (מ"א י"ט י"ח). ואלו הן שהפריש בימי גדעון שנאמר כל אשר ילק בלשונו וגו' ויהי מספר המלקקים [וגו'] שלש מאות (שופטים ז' ה' - ו') אלו שלא כרעו לבעל, וכל יתר העם כרעו על ברכיהם לשתות מים (שם) שהיו משתחוים לע"ז. ומאלו שלש מאות שלא כרעו [ולא] השתחוו לע"ז עמדו אלה ז' אלפים, ועליהם הוא אומר והיה שארית יעקב. א"ר פנחס בר חמא, א"ל ישראל כטל אתה עושה אותנו, א"ל שאתם זכים, וכה"א וישכון ישראל בטח בדד (דברים ל"ג כ"ח) ואין בטח אלא רוחצן כד"א וישבו במדבר לבטח (יחזקאל ל"ד כ"ה). בדד, לא כבדד שאמר משה, ה' בדד ינחנו (דברים ל"ב י"ב), ולא כבדד שאמר ירמיה, מפני ידך בדד ישבתי (ירמיה ט"ו י"ז), אלא כבדד שאמר אותו רשע, הן עם לבדד ישכון (במדבר כ"ג ט'). עין יעקב (דברים ל"ג כ"ח) בברכה שברכן יעקב אביהם והיה אלהים עמכם (מ"ח כ"א) אל ארץ דגן ותירוש (דברים שם) בברכה שברכן יצחק אביהן ויתן לך וגו' ורוב דגן ותירוש. אמר להם הק"בה כשם שהטל אין בריה שולטת בו, כך כשאתם עושים רצוני אין בריה שולטת בכם. וכן את מוצא שהקב"ה לא נתן רשות לצדיקים למנעו. גדעון אמר הנה אני מציג וגו' אם טל יהיה על הגזה לבדה (שופטים ו' ל"ז), א"ל הב"ה אני כתבתי אהיה כטל לישראל (הושע י"ד ו') ואתה אמרת [ו]על כל הארץ (יהיה) חורב (שופטים שם), איני עושה כן, מנין שאין כתוב ויעש אלהים כן, אלא ויהי כן וישכם ממחרת ויזר את הגיזה (שם ל"ח), מעצמו היה כן שלא שמע הקב"ה לעשות כן, שאין כתוב שעל הארץ היה חורב. אבל כשאמר יהי נא חרב על הגיזה לבדה ועל כל הארץ יהיה טל (שם ל"ט), מיד ויעש אלהים כן (שם מ'), הה"ד ויהי חרב על הגיזה [לבדה] ועל כל הארץ היה טל (שם). וכן אתה מוצא שלא שמע הקב"ה לאליהו על הטל, ולמה לא שמע הקב"ה לבריה על הטל, לפי שמתנה היא ליעקב, שנאמר ויתן לך האלהים וגו'.

ויתן לך האלהים. מהו האלהים בדין, אם היה ראוי ליתן לך בדין יתן ואם לאו לא יתן. אבל לעשו הנה משמני הארץ יהיה מושבך (כ"ז ל"ט), בין ראוי ובין אינו ראוי יתן לך. ולמה ברכן יצחק כן, אלא כך אמר יצחק, יעקב צדיק אפילו עושה ומתיסר אינו קורא תגר, אבל עשו הוא רשע ויאמר כשם שהתפללתי לע"ז ולא מצאתי בה ממש כך התפללתי לפני הקב"ה ולא מצאתי בו ממש. וכן עשה שלמה בסדר תפלתו, כשיהיה אדם מישראל בא ומתפלל כאן אם היה ראוי ליתן לו תן לו, הה"ד ונתת לאיש ככל דרכיו (מ"א ח' ל"ט), אבל הנכרי כל מה שהוא מבקש, שנאמר ועשית ככל אשר יקרא אליך הנכרי (שם מ"ג).

ד"א האלהים, א"ל אימתי אתה מרגיש בברכות הללו כשיטול הקב"ה מלכותו ויודיע אלהותו. אבל לעשו מה הוא אומר הנה משמני הארץ גו' שהוא מקבל מיד.

(בראשית כז, ל) **כאשר כלה**. מהו כאשר כלה, כיון שנתברך יעקב נשתכלל העולם כד"א ויכלו השמים (ב' א'). ד"א יצא מעוטר בברכות ככלה. ד"א כאשר כלה שנתברך עשר ברכות כנגד עשר הדברות שעתידים בניו לקבל, שנקראת התורה כלה כד"א ויתן אל משה ככלותו (שמות ל"א י"ח) ככלתו כתיב.

(בראשית כז, לו) **ויאמר הכי קרא שמו יעקב**. הה"ד אשר קרך בדרך (דברים כ"ה י"ח). ר' יהודה אומר קרך, טמאך, כד"א מקרה לילה (שם כ"ג י"א). ור' נחמיה [אומר] קראך ודאי, מה עשה עמלק ירד לו לבית ארמון מצרים ונטל טומסיהון של שבטים שהיה שמם חקוק עליהן ובא ועמד חוץ (לעגן) [לענן] והיה קורא ראובן שמעון לוי אחוכון אנא, פוקו דאנא בעי למעבד עמכון פרקמטיא, וכשהיה אחד מהם יוצא היה הורגו. ורבנן אמרין הקירן לפני אומות העולם. א"ר חוניא משל לאמבטי רותחת וגו'.

(בראשית כז, לט) **הנה משמני הארץ יהיה מושבך**. הה"ד למנצח על השמינית (תהלים י"ב א'). א"ר איבו אמרו ישראל לפני הקב"ה לכשתכניס אותנו מח' מלכיות אנו מקלסים אותך הה"ד והיה ביום ההוא יוסיף ה' שנית ידו [וגו'] אשר ישאר מאשור וגו' (ישעיה י"א י"א). ד"א למנצח על השמינית זו אדום שהיתה משתמנת מאחרים ואחרים משתמנים ממנה. א"ר יהושע בן לוי מלכות שהיא מושחלת בין מלכות למלכות, הה"ד ראשה די דהב טב, חדוהי ודרועוהי (דניאל ב' ל"ב) תרין וירכותיה תרין שקוהי תרין גום ארכבתהון רגלוהי תרין וקרסולוהי הא תמניא. א"ר שמואל בר נחמני אינון וסמריהון. ד"א למנצח על השמינית. זה עשו שנטל שמנו של עולם כד"א הנה משמני הארץ יהיה מושבך. ד"א הנה משמני הארץ, הה"ד מכל משמר נצור לבך (משלי ד' כ"ג), זו שבת כד"א שמור את יום השבת (דברים ה' י"ב), כי ממנו תוצאות חיים (משלי שם), בזכות השבת עתידין ישראל לנחול את הארץ שנאמר אם תשיב משבת רגלך וגו' והרכבתיך על במתי ארץ (ישעיה נ"ח י"ג - י"ד), ואין תוצאות אלא ישראל שנאמר והיו תוצאותיו מנגב (במדבר ל"ד ד'), והיא נקראת חיים כד"א אתהלך לפני ה' בארצות החיים (תהלים קט"ז ט'). ד"א מכל משמר נצור לבך, שלא ישא אשה שאינה הגונה לו שנאמר לשמרך מאשה זרה (משלי ו' כ"ד), כי ממנו תוצאות חיים אם נשא אשה הגונה לו זוכה לצאצאים בעלי תורה, כד"א עץ חיים היא למחזיקים בה (שם ג' י"ח).

(בראשית כז, מב) **ותקרא ליעקב בנה הקטן**. וכי מן התולדות איני יודע שעשו בנה הגדול ויעקב בנה הקטן, למה הוצרך לומר את דברי עשו בנה הגדול ותקרא ליעקב בנה הקטן

לומר לך אעפ"י שאמר יצחק (ליעקב) [לעשו] ואת אחיך תעבוד (כ"ז מ') לא קבל עליו, אלא כשם שהיה נוהג עמו בגדלות שררה קודם הברכה כך עשה אחר הברכה, וללמד על יעקב הצדיק שלא זחה דעתו עליו על הברכות, וכשם שהיה מקטין עצמו ביותר קודם שנתברך כך היה מקטין עצמו אחר שנתברך.

(בראשית כז, מג - מה) **וקום ברח לך**. הה"ד דום לה' והתחולל לו (תהלים ל"ז ז'), קבל עליך את הדין אפילו אתה נשחק ונעשה חלל על שמו של הקב"ה, (ו)אל תתחר במצליח [דרכו] (שם) לא תראה בשלותן של רשעים ותעמוד כנגדן ותאמר היאך אלו שמחים, באיש עושה מזימות (שם) לא תעמוד כנגד שעתו של עשו הרשע שכתוב בו יקרבו ימי אבל אבי וגו' (כ"ז מ"א), אלא מהו הרף מאף ועזוב חמה (תהלים שם ח'), לא תבט אלא במה שאמרה רבקה ליעקב וקום ברח לך גו' עד שוב אף אחיך. (ו)אל תתחר אך להרע (שם), אם עשית כן משלח אני ומכנס גלותכם כמ"ש ושלחתי ולקחתיך משם, ולמה לא תתחר בהם שאין להם שלוה אלא בעוה"ז, ומיד כי מרעים יכרתון גו' וענוים (המה) ירשו ארץ וגו' (שם ט' - י"א). ושלחתי ולקחתיך משם הה"ד ויברח יעקב שדה ארם (הושע י"ב י"ג). כל עבדות ישראל ללבן לא עשה אלא בשביל צווי אמו שא"ל ושלחתי, והוא לא חזר עד שלוחה שנאמר ותמת דבורה מינקת רבקה (ל"ה ח'), וכי מה טיבה של דבורה אצל יעקב אלא ששלחה אותה אליו רבקה אמו כדי שישוב, כשם שאמרה לו ושלחתי ולקחתיך משם.

(בראשית כח, א) **ויקרא יצחק אל יעקב ויברך אותו**. הה"ד ברכות לראש צדיק (משלי י' ו'), בשעה שנתברך יעקב מאביו בתחלה אמר שיר של פגעים עליו ואמר יושב בסתר עליון, אמר לה' מחסי, כי הוא יצילך גו' לא תירא גו' עד רק בעיניך תביט (תהלים צ"א א' - ח') ברכו אביו. ואף רבקה אמרה ברכתה כנגדן ואמרה כי אתה ה' מחסי וגו', לא תאנה וגו' עד על שחל וגו' (שם ט' - י"ג) ברכתו... לעשות חזקה בזה המקום התחילו לעשות עמו מריבה.

(בראשית כו, כא) **ויריבו גם עליה**. מכאן שהרשעים מבקשים לבלוע תמיד ממונן של צדיקים ורוצין לדחותן.

(בראשית כו, כד) **וירא אליו ה' בלילה ההוא**. כשם שנראה לאברהם ג"פ כך נראה ליצחק, ללמדך שהיה צדיק כיוצא בו. בעבור אברהם עבדי, הגיד לו שאעפ"י שמת אברהם, זכותו עומדת לבניו, וכה"א נוצר חסד לאלפים (שמות ל"ד ז'). כשנתבשר אל תירא כי אתך אנכי, מיד ויט שם אהלו ויכרו (כ"ו כ"ה) עשו חזקה במקום.

(בראשית כו, כח) **ונכרתה ברית עמך**. הה"ד תמן דלא יכלת ליה הדר הוי ליה רחימא כמו שעשה אבימלך ליצחק.

(בראשית כז, א) תחת אבותיך יהיו בניך (תהלים מ"ה י"ז), מדבר ביצחק ובאברהם. אברהם נתברך, וה' ברך את אברהם (כ"ד א'), ויצחק ויברכהו [ה'] (כ"ו י"ב). אברהם הוליד [צדיק] ורשע, ויצחק הוליד צדיק ורשע, אברהם אשתו עקרה ויצחק ג"כ, אברהם כתוב בו זקנה ויצחק ג"כ ויהי כי זקן יצחק.

(בראשית כז, ו) **הנה שמעתי את אביך מדבר**. אמרה רבקה ליעקב, בני שמעתי את אביך שקרא לעשו וא"ל הלילה ליל הפסח הוא ובו עליונים אומרים שירה, הלילה הזה בו אוצרות טל חיים נפתחים, היום הזה ברכת טללים, הביאה לי ציד ועשה לי מטעמים עד שאני בעודי, ואוכלה. ובזכות כך תזכה להתברך. (ואני) [ו]אברכך לפני ה' לפני מותי. מהו לפני ה'. תשרה עלי רוח הקדש והברכות יהיו מאצלו. אמרו רבותינו יצחק לא הזכיר ה' ורבקה למה הוסיפה בדברים ואמרה לפני ה', לא אמרה כן אלא לחבב הברכות בעיני יעקב. אמרה לו אל תהי סבור שברכת אביך היא קלה, שכל מה שהוא מברך מכח הקב"ה הוא, שכבר מסר הברכות לאברהם וכשיברך הקב"ה יהיה שם ועל ידו יברך.

(בראשית כז, ג) **וצודה לי ציד**. צידה כתיב, יצאת בת קול ואמרה המאכל שתאכל של רבקה הוא ולא של עשו.

(בראשית כז, יב) **אולי ימשני**. יחשיך העולם עלי בקללתו, כד"א וימש חשך (שמות י' כ"א).

(בראשית כז, י) **והבאת לאביך ואכל**. בזכות שתביא ויאכל תזכה לברכה, הוי בעבור אשר יברכך.

(בראשית כז, טו) **החמודות**. אלו בגדי אדם הראשון שהלבישו הקב"ה בגדי כהונה שנאמר ויעש [וגו'] כתנות עור (ג' כ"א). שהיה בכורו של עולם, שעד שלא הוקם המשכן היו הבמות מותרות ועבודה בבכורות, ואדם מסר(ה) [ם] לשם בכורו של נח, ושם לאברהם ואברהם ליצחק ויצחק לעשו שהיה בכורו, ועשו היה רואה את נשיו עובדות ע"ז והפקידן אצל אמו הה"ד אשר אתה בבית.

(בראשית כז, כב) **הקול קול יעקב**. עשו אם הגיעו צרה התחיל מחרף ומגדף, אבל אתה אם הגיעוך יסורין כבוש יצרך ולא תכעיס בקולך את יוצרך, וכה"א לך עמי בא בחדריך (ישעיה כ"ו כ'), הסתכל בחדרי לבך וראה שלא לפי עוונותיך הבאת[י] עליך יסורין, שאין חדריך אלא חדרי כליות שנאמר חופש כל חדרי בטן (משלי כ' כ"ז), ואם באו עליך יסורין לא תפתח פיך ותקרא תגר אחר מדת הדין אלא סגור דלתיך בעדך (ישעיה שם),

למה, חבי כמעט רגע עד יעבר זעם (שם), שאין היסורין לעולם אלא עוברין הם, שאם מפטט אתה בקולך הרי ידיו של עשו עושות כך. אם הקול קול יעקב הרי הידים ידי עשו, שכן אתה מוצא ברפידים פטטו ישראל בקולם ואמרו היש ה' בקרבנו (שמות י"ז ז'), בא עליהם עמלק מיד שנאמר ויבא עמלק (שם ח'). ד"א הקול קול יעקב, אין לך תפלה שנשמעת שאין בה מזרעו של יעקב, ואין לך מלחמה שנוצחת שאין בה מזרעו של עשו שנאמר והידים ידי עשו, אתיא כההוא דאמר ר' יוחנן, בשוט לשון תחבא (איוב ה' כ"א), בהרהורי לשון תחבא.

(בראשית כז, כד) **ויאמר אני**. אינו אומר אני עשו, אלא אני, כלומר אני יעקב, מכאן שקשה לצדיק לדבר שקר משום שנאמר דובר שקרים לא יכון (תהלים ק"א ז'). אבל יצחק לא הבין הדבר.

(בראשית כז, כה) **ויאמר הגישה לי**. אינו אומר הבא אלא הגישה, ללמדך שכל מי שמאכיל אביו כאלו מגיש קרבן להקב"ה, וכן בדין שג' שותפין יש באדם.

(בראשית כז, כו) **גשה נא ושקה לי**. למה אמר שישקנו, לפי שבשעה שצפה יצחק רשעים עומדים מיעקב נתעגמה דעתו עליו ונסתלקה הימנו רוח הקדש, לפיכך אמר ליה שישקנו, כדי שתשרה עליו רוח הקדש מתוך השמחה, שאין השכינה שורה מתוך עצבות אלא מתוך שמחה שנאמר והיה כנגן המנגן וגו' (מ"ב ג' ט"ו).

(בראשית כז, כח) אני ישנה ולבי ער (שה"ש ה' ב'), יעקב היה ישן לו שלא יטול את הברכות, קול דודי דופק (שם), זה הקב"ה שהוא נתן הדבר בלבך. פתחי לי אחותי (שם), הודיעה הקב"ה שאין יעקב נוטל קללות אלא ברכות, ומהו שקראה תמתי (שם), על שילדה תאומים. שראשי נמלא טל (שם), שעטר הקב"ה ליעקב ברכת טל הה"ד ויתן לך האלהים מטל השמים. א"ר פנחס הכהן מנין אתה אומר שיעקב שותף עם בוראו בכל דבר שנאמר לא כאלה חלק יעקב כי יוצר הכל הוא (ירמיה י' ט"ז). כו ז להלן כתוב וישלח אבימלך [וגו'] ויקח את שרה (כ' ב') וביצחק לא מצינו ששלח ליקח את אשתו, מלתא אמר', (דנחית) [דנכית] ליה חויא חבלא מדחיל ליה. (אסא) [אריא] חד בר סיבי סגי ולא מצי הוה דנתכסי נפשיה בצניעותא, צבי הוה דנוחי (ואבדיה) [ואבריה] נפשיה ונפל למערתא, וכל חיותא דאתיא הוה דנסטריה, אחיד הוה ליה ואכליה. אתה תעלא וקם לבר אמערתא ושייליה להיכן אנת מרי קודם, א"ל אריה מטול מנא לא קריב את לותי ולא עול אנת למערתא, א"ל תעלא אלולי דחזי אנא עקבתא דסגיאי דאעלן בתרעא ודנפקין ליתנא, חזי עייל הויתי, מלפא דין דנש דחד זמן גדיש לון אולצנא מן דחזון

קינדוקוס מפסין וערקין מיניה, כך אבימלך ע"י שלקה על לקיחתו שרה לכך לא לקח את רבקה.

(בראשית כו, כא) **ויחפרו באר אחרת**. מכאן שהצדיקים בורחים מפני התרעומות.

(בראשית כו, כב) **ויעתק משם**. מכאן אתה למד כשהשעה דוחקת אדם ב' פעמים חזקה הוא וצריך לדחות מפניה. ויחפור באר אחרת, מכאן ששנוי המקום מסייע לנדחק.

(בראשית כו, כג) **ויעל משם באר שבע**. למה, שאברהם אבינו עמד שם, אמר שמא זכותו מסייעני.

חביבין יסורין שמצילין את האדם ביום הדין שנאמר אשרי הגבר אשר תיסרנו יה (תהלים צ"ד י"ב) למה, להשקיט לו מימי רע (שם י"ג). א"ר לוי זה יום הדין ויום המיתה. רבנין אמרי זה ר"ה ויוה"כ.

(בראשית כז, כב) **הקול קול יעקב**. הה"ד אל גנת אגוז ירדתי (שה"ש ו' י"א), למה נמשלו ישראל לאגוז, אלא אם יטול אדם קופה וממלא אותה תמרים וגרוגרות ויבקש ליתן לתוכה דברים דקים חטים או שומשמין אינה מחזקת, אבל אם יש בתוכה (תמרים) אגוזים ומבקש ליתן בתוכה דברים דקים מחזקת היא, כך אם יבאו גרים מכל העולם להתערב בישראל מחזיקים הם אותם לכך נמשלו באגוז. ד"א אל גנת אגוז א"ר לוי כל הפירות אתה משליכן ואין להן קול אבל אגוז כלו קול, כך ישראל כשמגעת להם צרה מרצין בקולן לפני הקב"ה, מפני שהוא ירושתן, ולכך נאמר הקול קול יעקב (קול יעקב). ד"א מה אגוז יש לו ד' פרדים כך ישראל יש להם ד' דברים מועילים וטובים, מקרא משנה (פרק) [הלכה] והגדה.

## פרשת ויצא

(בראשית כח, י) כי תעבור במים אתך אני (ישעיה מ"ג ב'), אמרו רבותינו כיון שראה עשו שנתחתן עם ישמעאל ולא נתקיימה מחשבתו, הלך וצוה אחד מבניו לרדוף אחר יעקב להורגו, ופגע ביעקב, א"ל אבי צוני להורגך ואני מתירא ממנו שלא יקללני, תן לי עצה היאך אקיים דברי אבי ולא יקללני, א"ל יעקב טול כל מה שיש לי ואשאר עני ואחשב כמת ונמצאת מקיים דברי אביך, מיד נטל כל מה שהיה לו והפשיטו והלך לו, ושמע עשו שלא הרגו בנו אמר הריני קודמו לדרך במקום שאינו יכול לעבור באותו מקום ושם אני הורגו. וכן מפרש הנביא על רדפו בחרב אחיו (עמוס א' י"א). מיד נתירא יעקב לעבור שם והלך לו דרך הירדן ותלה עיניו בהב"ה ועשה לו נסים ונתן מקלו במים ונקרע הירדן ועבר ביבשה שנאמר כי במקלי עברתי (ל"ב י"א), הוי כי תעבור במים אתך

אני. עשו המתין ליעקב בדרך ולא עבר לשם, הרגיש דרך הירדן הלך, מה עשה, רדף אחריו וקדמו לבערה, מקום הוא דומה למרחץ של טבריה, אמר יעקב לא פת ולא דברים יש בידי, נכנס אני ומחמם גופי במרחץ. בא עשו וקדמו והקיף את המרחץ כדי שימות שם. ר' לוי אמר (אתה) [אתרה] הוא תמן מצטננה בבערה, נכנס יעקב שם ונעל עשו בפניו (והתיר) [וחתר] לו הב"ה (היתורה) [חתירה] ממקום אחר והלך לו, הוי כי תלך במו אש לא תכוה ולהבה לא תבער בך (ישעיה שם). מבאר שבע. ר' הונא אמר מבארה של בכורה, אמר עד שלא יעמוד עשו עמי ויאמר לי כך היית מרמה בי ונוטל בכורתי נמצא אני מאבד את השבועה. ר' ירמיה אמר מבארה של ברכה, אמר עד שלא יעמוד עשו עמי ויאמר לי כך היית מרמה בי ונוטל ברכתי נמצא מאבד אני את היגיעה שיגעה בי אמי. וילך חרנה, ר' ברכיה ורבנין, ר' ברכיה אמר לישנהון דבריתא הוא, פלן אזל לקסרין ועדיין הוא מתקן זווריה, ורבנן אמרו בן יומו.

(בראשית כח, יא) **ויפגע במקום**. מבאר שבע עד הר המוריה מהלך ב' ימים והלך שם כחצי היום ופגע בו הקב"ה שנאמר ויפגע במקום. ולמה נקרא שמו של הקב"ה מקום, בכל מקום שהצדיקים עומדים שם הוא נמצא עמהם, בכל [ה]מקום אשר אזכיר את שמי וגו' (שמות כ' כ"א). אמר הקב"ה ליעקב, יעקב הלחם בצקלונך והבאר לפניך לאכול ולשתות ולשכב במקום הזה. אמר לפניו רבש"ע עד עכשיו יש לשמש ירידות מעלות חמשים ואני שוכב במקום הזה (אלא) [בלא] עתו. בא השמש במערב ועמד שם שנאמר וילן שם כי בא השמש, קרי ביה כ[י]בה השמש. כשאדם בא לעולם שאינו מוציא בידיו כלום בא ריקן ויוצא ריקן, ולואי שתהא יציאה כביאה, כך אמר איוב ערום יצאתי וגו' (איוב א' כ"א).

(בראשית כח, כא) לתת (להם) [לכם] את ארץ כנען להיות לכם לאלהים (ויקרא כ"ה ל"ח) כל זמן שאתם בארץ כנען אני לכם לאלהים, אין אתם בארץ כנען כביכול אין אני לכם לאלהים. וכה"א כארבעים אלף חלוצי הצבא עברו לפני ה' למלחמה (יהושע ד' י"ג), וכי תעלה על דעתך שישראל מכבשין את הארץ לפני המקום, אלא כל זמן שהם עליה כאלו נכבשת, אינם עליה כאלו אינה נכבשת. וכן דוד הוא אומר כי גרשוני היום (ש"א כ"ו י"ט), וכי תעלה על דעתך שדוד עובד ע"ז היה, אלא שהיה דוד דורש ואומר כל מי שמניח ארץ ישראל בשעת שלום ויוצא כאלו עובד ע"ז, וכה"א ונטעתים בארץ הזאת (ירמיה ל"ב מ"א), בזמן שהם עליה הם נטועים (עליה) [לפני] באמת, אינן עליה אינן נטועין לפני באמת.

(בראשית כט, ו) ר' עקיבא אומר כל מי שנכנס לעיר ומוצא נערות יוצאות לפניו, דרכו (מיושבת) [מיושרת] לפניו, הה"ד הנה אנכי נצב על עין המים ובנות וגו' (כ"ד י"ג). וכתוב וה' הצליח דרכי (שם נ"ו). וכאן והנה רחל בתו באה וגו'.

(בראשית כט, ט) **ורחל באה**. ג' נזדווגו להם זווגיהם מן הבאר, יצחק, יעקב ומשה.

(בראשית כט, י) א"ר חמא בר חנינא בא וראה מה בין דורות הראשונים לאחרונים, אברהם לא נצרך למלאת הדלי שנאמר בעבור תהיה לי לעדה כי חפרתי את הבאר הזאת (כ"א ל'), אמרו מי שעולין המים לקראת צאנו בידוע שהבאר שלו היא. ואף יעקב לא נצרך למלאת הדלי, ויגל את האבן [וגו'] וישק, וכי אין הכל יודעין כיון שנגלה הבאר הצאן שותה, אלא כיון שראו המים צאנו של יעקב (ש)נזלו המים ועלו חוץ לבאר ושתו מעצמן. אבל משה עד שדלה שנאמר וגם דלה דלה לנו (שמות ב' י"ט).

(בראשית כט, כה) **והנה היא לאה**. בצפרא [אמר לה] רמאה בת רמאי, אמרה ליה ואית סופר דלית ליה תלמוד, לא כן אביך צווח לך [עשו] ואת עני ליה.

(בראשית כט, כד) **ויתן לבן** [**לה**] **את זלפה** [**שפחתו**]. וכי שפחותיו היו, אלא בנימוס הארץ בנותיו של אדם מפלגשיו נקראו שפחות. ואית דאמר אבי בלהה וזלפה אחיה של דבורה מינקת רבקה היה ואחותי היה שמו, וטרם שנשא אשה נשבה ושלח לבן ופדאו ונתן לו שפחתו לאשה וילדה לו בת וקרא שמה זלפה על שם העיר שנשבה לשם, ילדה עוד בת וקרא שמה בלהה, שכשנולדה היתה מתבהלת לינק, אמר מה בהולה בתי. וכאשר הלך יעקב אצל לבן מת אחותי אביהן ולקח לבן לחוה שפחתו ולשתי בנותיה ונתן זלפה הגדולה ללאה בתו הגדולה לה לשפחה, ובלהה הקטנה לרחל בתו הקטנה.

(בראשית כט, ל) **ויבא גם אל רחל**. מהו גם, [ב]ביאת רחל עשה ז' ימי המשתה כמו שעשה ז' ימי המשתה ללאה. ועוד יכולין אנו ללמוד משמשון כשלקח אשה ועשה שם ז' ימי המשתה ושמחה, שנאמר ויעש שם שמשון משתה כי כן יעשו הבחורים [וגו'] ויקחו שלשים מרעים ויהיו אתו (שופטים י"ד י' - י"א). מה היו עושים עמו, אוכלים ושותים עמו שנאמר אחודה נא לכם חידה אם הגד תגידו אותה לי שבעת ימי המשתה (שם י"ב). מכאן אתה למד לז' ימי המשתה לחתן. ומנין אתה למד לבתולה שנשאת ברביעי, משמשון שנאמר ולא יכלו להגיד החידה ג' ימים (שם י"ד) אלו היו ד' ה' ו'. ויהי ביום הז' וגו' פתי את אישך (שם ט"ו) זהו יום שבת, שהוא ז' לז' ימי בראשית, והיה הד' לתחלת המשתה, ותבך עליו ז' הימים (שם י"ז), זה היה שבת וא' ב' ג' בשבת. ויהי ביום הז' ויגד לה (שם), זה היה ג' בשבת שהוא ז' ימי המשתה, מכאן אתה למד לבתולה שנשאת בד'.

(בראשית כט, כט) **לה לשפחה**. להלן כתוב ללאה בתו שפחה (כ"ט כ"ד), לפי שהיה מרמה ליעקב לא ברר עסקיו למי נותנה אלא אמר שפחה בין ליעקב בין ללאה, אבל כאן שלא רמה בו כתוב לה לשפחה ולא ליעקב לשפחה. ד"א (בלהה) [בלאה] שהיתה נשאת ליעקב על כרחו ולא ימשוך עמו והכא כתוב שפחה שנתנה לו ע"מ שתשמש ליעקב במקום לאה ותנוח היא, אבל ברחל שהיה יודע שיעקב אהבה אהבה יתירה והיה יודע שיעקב לא יצערנה כתוב לה לשפחה ולא ליעקב לשפחה.

(בראשית כט, ל) **ויאהב גם את רחל**. מהו גם, אפילו שפחתה וכל אשר לה היה אוהב יותר משפחת לאה וכל אשר לה.

(בראשית כט, לא) **וירא ה' כי שנואה לאה**. בשעה שישראל קרואים צאן הם חביבים לפני המקום שנאמר ואתן צאני צאן מרעיתי גו' (יחזקאל ל"ד ל"א), ובשעה שהם אריות הם שנואים לפני המקום שנאמר היתה לי נחלתי כאריה וגו' על כן שנאתי(ם) [ה] (ירמיה י"ב ח'). ואף לאה אמנו לא היתה נקראת שנואה אלא שעתידה לילד בנים שנואים ואלו הם, יהורם, יואש, אחז, מנשה, אמון, יהויקים, צדקיהו, הרי ז', ועליהם נאמר אמללה יולדת השבעה (ירמיה ט"ו ט'), ולכך שנואה בשביל בניה, ועליהם נאמר [ו]בן כסיל תוגת אמו (משלי י' א'). ד"א כי שנואה לאה, אפשר בגנות בהמה טמאה לא דבר הכתוב, ובגנות צדיקים דבר, אלא ראה הב"ה ששנואין מעשיו של עשו לפניה, מיד ויפתח את רחמה. לכך נאמר שנואה לאה שהיתה עבירה שנואה לפניה, ולכך נקראת לאה שהלאתה עצמה (כבריה) [בבכיה] לפני המקום שירחיקה שלא תפול בחלק עשו. ולפיכך נקראה אחותה רחל, לפי שנזדווג לה יעקב ע"י רחלים, הה"ד ורחל באה עם הצאן (כ"ט ט').

(בראשית כט, ל) **ויעבוד עמו עוד שבע שנים**. [אמר] ר' יהודה בנוהג שבעולם פועל עם בעל הבית שתים ושלש שעות (באחרונה) [באמונה] ואח"כ מתעצל, אבל יעקב מה הראשונות באמונה אף האחרונות באמונה.

(בראשית כט, לג) **ויתן לי גם את זה**. זה עתיד להעמיד שון(ה) [א] זה זמרי, ומי מרפא מכתו, גם את זה, זה פנחס שעומד מלוי.

(בראשית כט, לד) **על כן קרא שמו לוי**. הקב"ה קרא שמו לפי שהיה בן ביתו. א"ר יוחנן כל המתעסק בצדקה ובמשפט גורם שיתמלא העולם חסד ממנו שנאמר אוהב צדקה ומשפט חסד ד' מלאה הארץ (תהלים ל"ג ה'), יכול כל הבא לקמוץ קומץ ת"ל מה יקר חסדך אלהים (שם ל"ו ח'), יכול הואיל והוא יקר לא יקמוץ ממנו שום אדם ת"ל וחסד

ד' מעולם ועד עולם (שם ק"ג י"ז). הא כיצד צדיקים יכולין לקמוץ ממנו, הוי הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו (שם קל"ו א').

(בראשית ל, ג) להלן כתוב אולי אבנה ממנה (ט"ז ב') וכאן ואבנה ודאי, אלא שרה לפי שלא ראתה לאשה שעשתה כן ונבנית אמרה אולי, היה הדבר בעיניה ספק, אבל רחל לפי שהיתה יודעת בשרה שנבנית אמרה ואבנה ודאי.

(בראשית ל, ז) **ותלד בלהה שפחת רחל**. הבן הראשון שילדה בלהה היה בזכות עצמה, אבל הבן השני היה בזכות רחל לכך כתוב בו שפחת רחל, מי גרם שילדה בן ליעקב על שהיתה שפחת רחל.

(בראשית ל, ט) **ותרא לאה כי עמדה מלדת**. אמרה לאה מה שרה שהיתה עקרה כיון שנתנה שפחתה לבעלה נבנית, אני שיש לי בנים אם אתן שפחתי לבעלי עאכו"כ, מיד לקחה שפחתה ונתנה לבעלה הה"ד ותקח את זלפה.

(בראשית ל, יז) **בן חמישי**. עד שנולד יששכר לא נתנה תורה בבניה חשבון, ומהו חמישי ביששכר שהיה מזדרז בתורה, כד"א וחמושים עלו בני ישראל (ממצרים) [מארץ מצרים] (שמות י"ג ח'). ד"א חמישי שהיה עוסק בה' חומשי תורה.

(בראשית ל, יח) **ותאמר לאה נתן אלהים שכרי**. אמרו רבותנו כל השמות האמורים בבניה הראשונים של לאה כתובים [בה'] לומר שלא היתה לאה ראויה להם, אלא שנהג עמה במדת רחמים, אבל שמות הנאמרים בבניה האחרונים [כתובים באלהים] בא לומר שבדין נכנס הקב"ה אליה, ישב עליה בדין ומצא לה פתח של זכות, לכך אין כתוב ביששכר עוד כמו שכתוב בבניה הראשונים, מפני שהראשונים נתנו לה במדת רחמים והאחרונים נתנו לה במדת הדין, וז"ש נתן אלהים שכרי אשר נתתי שפחתי לאישי.

(בראשית ל, יט) **ותהר עוד לאה**. מה עוד למדת הדין. ד"א עוד זה נותן עודדות לזה, שכל ימיו של יששכר לא היה [לו] אלא משל זבולון שהיה עוסק בפרקמטיא ומאכיל את יששכר, הה"ד זבולון לחוף ימים ישכון (מ"ט י"ג). ותלד בן ששי ליעקב, על שהיה זבולון תומך תורה, שכל מה שנברא בששת ימים עומד בזכותה, דכתיב ויהי ערב [וגו'] יום הששי (א' ל"א), ואמר ריש לקיש מפני מה נאמרה בו ה' יתירה מלמד שהתנה הקב"ה עם מעשי בראשית שאם יקבלו ישראל את התורה שהיא ה' ספרים, הוא יקיים כל מה שנברא בששת ימים, ואם לאו, הוא מחזיר את העולם לתהו ובהו, לכך נאמר [ב]זבולון ששי, שע"י העולם שנברא לו' ימים עומד, על שהיה מפרנס ליששכר שנאמר בו חמישי, שהיה עוסק בה' חומשי תורה. ולמה נצרך הכתוב לומר ליעקב בכלן, לומר שכלן כשרים כד"א כלך יפה רעיתי ומום אין בך (שה"ש ד' ז'). את מוצא בכל בניה של לאה אין כתוב

את אלא בזבולון, למה כן, לפי שישכר שלומד את התורה שנתנה מא' ועד ת' עומד [על ידי זבולון].

(בראשית ל, כא) תני ר' אליעזר לז' חדשים ילדה לאה את בניה, ולז' שנים נולדו ליעקב י"א בנים ובת אחת, וכלן נולדו ונולד זווגן עמן חוץ מיוסף שלא נולד זווגו עמו שהיתה אסנת בת פוטיפרע ראויה לו לאשה, וחוץ מדינה שלא נולד זווגה עמה, אמרה הילדה הזו דין ומשפט עמה על כן קראה שמה דינה, הה"ד ותקרא את שמה דינה.

(בראשית ל, כב) **ויזכר אלהים את רחל**. הה"ד שבעים בלחם נשכרו (ש"א ב' ה') זו פנינה שהיתה שבעה בבנים, שהיו לה' י' בנים שנאמר הלא אנכי טוב לך מעשרה בנים (שם א' ח'), על בניה של פנינה הוא אומר (נשכרו), ורעבים חדלו (שם ב' ה') זו חנה שהיתה רעבה מבנים חדלה. עד עקרה ילדה שבעה (שם) זו חנה שהיתה עקרה וילדה שבעה בנים, וכי ז' ילדה והלא לא ילדה אלא ה', שנאמר ותהר ותלד ג' בנים וב' בנות (שם כ"א), אלא מהו ז', ר' יהודה אומר בני בנים הרי הם כבנים, וקא חשיב את בניו של שמואל שנאמר ובני שמואל [הבכור] ושני ואביה (דה"א ו' י"ג). ר' נחמיה אומר היו לפנינה י' בנים, היתה חנה יולדת אחד ופנינה קוברת ב', (ו)ב' [ו]פנינה קוברת ד', ג' והיא קוברת ו', ד' והיא קוברת ח'. כיון שנתעברה חנה מחמישי, בכתה פנינה ונשתטחה לפני חנה, א"ל בבקשה ממך, נעניתי לך שחטאתי לך, דכתיב וכעסתה צרתה גם כעס (ש"א א' ו'), אלא ותרי שיחיו ב' בני שנשארו לפני. באותה שעה נתפללה חנה לפני הב"ה ואמרה רבש"ע ותר לי בבניה שיחיו. א"ל הב"ה חייך, ראוים הם שימותו והואיל ונתפללת עליהם [אני] קורא אותם על שמך, לפיכך אמר עד עקרה ילדה שבעה, שנתחשבו לה שני בניה של פנינה. ורבנן אמרי, זה שמואל ששקול כמשה ואהרן שנאמר משה ואהרן בכהניו ושמואל וגו' (תהלים צ"ט ו'). ורבת בנים אמללה (ש"א ב' ה'), זו פנינה. ר' אליעזר פתר קרייא באמהות, שבעים בלחם נשכרו, זו לאה שהיתה שבעה בבנים שהיו לה ד' בנים ושכרה לה עוד שנים. ורעבים חדלו, זו (חנה) [רחל] שהיתה רעבה בבנים. עד עקרה ילדה שבעה, זו לאה שהיתה עקרה מבית, שנאמר וירא ה' כי שנואה לאה (כ"ט ל"א), ילדה ז' בנים. ורבת בנים, רחל שהיתה ראויה להעמיד רובן של שבטים, אמללה. מי עשה כן, ה' ממית ומחיה (ש"א ב' ו') שכל מי שאין לו בן הרי הוא כמת, שכן רחל אמרה ואם אין מתה אנכי (ל' א'), ומחיה, בשעה שנתן לה בנים. מושיבי עקרת הבית (תהלים קי"ג ט') א"ר ברכיה זו יוכבד, וכי עקרה היתה, והלא ילדה משה ואהרן ומרים, אלא בשעה שגזר פרעה על הזכרים כיון ששמע עמרם הוא ובית דינו גזרו ומנעו את ישראל

מפריה ורביה, והוציאו כלם נשיהם, וכן כתוב נשי עמי תגרשון (מיכה ב' ט'), לפיכך קורא יוכבד עקרה שנעקרה מביתו, ככתוב ברבה פ' שמות.

(בראשית ל, כד) **יוסף ה' לי בן אחר**. למה קרא לבנימין אחר, לומר שהוא אחר לגלות. אמר ר' יודא בר סימון לא למקום שגלו י' השבטים גלה שבט יהודה ובנימין, י' השבטים גלו לפנים מנהר סבטיון ושבט יהודה ובנימין גלו והיו מפוזרין בכל הארצות.

וי"א הלוים בני משה הם חונים לפנים מנהר סבטיון. אמרו רבותינו בשעה שגלו ישראל לבבל ובאו להם לפרת כד"א על נהרות בבל גו' (תהלים קל"ז א') אמרו אומות העולם ללוים, עמדו לפני ע"ז ואמרו שירה כדרך שהייתם משוררים בבית המקדש. אמרו להם הלוים שוטים שבעולם אלמלא אמרנו שירה על כל נס ונס שעשה לנו הקב"ה לא גלינו מארצנו, אלא הוסיף לנו כבוד על כבודנו וגדולה על גדולתנו, ונאמר שירה לפני ע"ז. מיד עמדו עליהם והרגו מהם תלי תלים. ואעפ"י שהרגו מהם הרבה, גדולה היתה השמחה שלא עבדו ע"ז, לכך נאמר ותוללינו שמחה (שם ג'). מה עשו הלוים שנשארו, קצצו אצבעותיהם כדי שלא יקישו בכנורות, וכשהיו אומרים שוררו היו מראים אצבעותיהם מקוצצים ואומרים להם איך נשיר ואצבעותינו מקוצצים. כיון שבא הלילה ירד הענן וכסה עליהם ועל נשיהם ובנותיהם ובניהם והאיר להם הקב"ה בעמוד אש והוליכם כל הלילה עד אור הבקר והניחם על שפת הים. כיון שזרח השמש נסתלק הענן ועמוד האש, והמשיך הקב"ה לפניהם נחל א' שמו סבטיון וסגר בפניהם כדי שלא יוכל אדם לעבור אליהם. (והיה) [והים] סובב עליהם מהלך ג' חדשים על ג' חדשים (ו)מרובע, ומצד (האחר) [האחד] לא היה סובב כל הרוח והמשיך הקב"ה אותו נהר וסגר בפניהם, ותחום אותו נהר מאתים אמה. והנהר היה מלא חול ואבנים ומושך חול ואבנים ועושה רעש גדול בלילה מהלך חצי יום, ומושך החול והאבנים כל ששת ימי המעשה ובשבת ינוח, ומיד תעלה אש מע"ש עד מ"ש מצד הנחל והאש לוהטת ולא יוכל אדם להגיד אליה אל הנחל כמהלך מיל, ומלהט[ת] האש כל צמח סביב הנחל עד שמטאטאת הארץ. ואותם הלוים מבני משה הם, והיו עומדים לפנים מן הנחל. ואין ביניהם בהמה טמאה ולא חיה טמאה ולא שום רמש האדמה ועמהם צאן ובקר, ויש אצלם עוד שש מעינות ויתקבצו כלם לאגם א' וישקו מהם ארצם, ובאותו אגם ישרצו כל מיני דגים, ועל המעינות ועל האגם יפרחו כל מיני עופות טהורים, ועמהם כל מיני פירות והם זורעים וקוצרין, וזורעין א' וקוצרין מאה. והם היו בעלי אמונה, בעלי תורה, בעלי משנה ואגדה, והם היו חכמים חסידים וקדושים, ואינן נשבעין לשקר וחייהם ק"כ שנה, ולא ימות להם בן או בת בחיי אביהם ורואין ג' וד' דורות, והם בעצמם בונים בתים וחורשין וזורעין, לפי שאין להם

עבדים ושפחות, ואין סוגרין בתיהם לילה, ונער קטן הולך עם בהמתו מהלך כמה ימים ואין מתירא לא מן הלסטים ולא מחיה רעה ולא מן רמש האדמה ולא מן השדים ולא מכל דבר רע, מפני שהם קדושים ועדיין הם עומדין בקדושתו של מרע"ה. לפיכך נתן להם הקב"ה את כל זאת ובחר בהם, ואינם רואים שום אדם ולא שום אדם [רואה] אותם, אלא ד' שבטים בלבד, דן ונפתלי גד ואשר שהם יושבים מעבר לנהרי כוש.

כיצד הלכו שם, אמרו רבותינו בשעה שעמד ירבעם בן נבט ועשה ב' עגלי זהב והחטיא את ישראל ונחלקו במלכות בית דוד וכנס י' שבטים מישראל וא"ל צאו והלחמו עם רחבעם ועם יושבי ירושלים, אמרו לו [למה] נלחמים אנו עם אחינו בני אדוננו דוד מלך ישראל ויהודה (ועשו) [ועלו] עליו זקני ישראל, וא"ל אין לנו בכל ישראל גבורי חיל ואנשי מלחמה כשבט דן, צוה אותם שילחמו עם יהודה. מיד א"ל ירבעם בני דן צאו והלחמו עם יהודה. אמרו לו בחיי אבינו דן אין אנו עושים מלחמה עם אחינו ולא נשפוך דמים חנם. מיד נטלו בני דן חרבות וקשתות וחצים ורמחים ומהרו עצמם לעשות מלחמה עם ירבעם עד שהצילם ד' מלשפוך דמי אחיהם. והיו מכריזין בכל שבט דן ואומרים נוסו בני דן וצאו מארץ ישראל ונלך אל מצרים. ויועצו על ארץ מצרים להחריבה ולהרוג את כל יושביה. אמרו להם נשיאיהם אנה תלכו, והלא כבר כתוב בתורה לא תוסיפו לראותם עוד עד עולם (שמות י"ד י"ג). ועוד היו יועצין על מצרים ועמון, וכשראו כתוב בתורה שהקב"ה מנע את ישראל מלירש גבולם, נתן להם הקב"ה רוח טובה, והיו בני דן עולים נגד נהר פישון ונוסעים על הגמלים וחונים עד שהגיעו לנהרי כוש ומצאו הארץ שמנה וטובה ורחבה, שדות וכרמים גנים ופרדסים, ולא מנעו יושבי הארץ את בני דן משבת עמהם וכרתו להם ברית, והיו בני כוש פורעים להם מס וישבו עמהם שנים רבות עד שפרו ורבו עד למאד. ואחרי מות סנחריב נסעו להם ג' שבטים מישראל והם נפתלי (דן) [גד] ואשר והיו נוסעים וחונים עד אצל גבולם של בני דן והרגו באנשי כוש כל שבט ושבט ג' חדשים בשנה, ושלל השבט לשבטו, ובני שמעון עם בני דן עם הללו שלשה שבטים חונים בחוילה אשר שם הזהב ויש להם זהב כאבנים וצאן ובקר וגמלים וסוסים הרבה מאד, והיו זורעים וקוצרים ויושבים באהלים של שיער והיו נוסעים וחונים מגבול לגבול מהלך מאתים יום על מאתים יום. ומקום שהם חונים שם באהליהם אין לך מקום שתכנס שם רגל ואינם חונים כי אם בשדות וכרמים, והיו דנין בד' מיתות ב"ד, ועליהם אמר הכתוב מעבר לנהרי כוש עתרי בת פוצי יובילון מנחתי (צפניה ג' י').

ושבט ישששכר היו שרויים בהרי תהום, והם היו בתחתית ארץ מדי ופרס והם היו מקיימין לא ימוש ספר התורה (יהושע א' ח') ואין עול מלכות עליהם כי אם עול התורה, והם

היו שרויים בשלוה ובהשקט אין שטן ואין פגע רע, והם היו חונים י' ימים מרובע, ויש להם מקנה רב וגמלים ועבדים ואין מגדלין סוסים ואין להם כלי זיין כי אם מאכלת לפי שהם צריכים אותה לשחוט. והם היו בעלי אמונה ואין בידם עשק ולא גזל, אפילו עבדים שלהם אם מוצאים ממון בדרך אין פושטין יד לקחתו. ושכניהם רשעים עובדי אש נושאים אמותיהם ואחיותיהם לנשים. ואין להם עבודת האדמה ולא עמילת כרמים, הכל בכסף יקנו, ויש להם שופט ונשיא וד' מיתות ב"ד בידם והיו מדברים בלה"ק ובלשון פרס ובלשון קדר. ובני זבולון היו חונים בהררי פארן והיו נוטעים אהלים של שער הבאים מן ארמיניאה ומגיעים עד נהר פרת. ושבט ראובן הוא נגדם מאחורי הררי פארן, ויש ביניהם שלוה ואהבה וביחד מלחמותם וכריתות הדרכים שכורתים בדרך מדות ודרך בכל וכל שללם יחלקו יחדו. משא גמל מין מאכל יש להם בב' כספים ומדברים בלשון קדר ועמהם מקרא ומשנה תלמוד והגדה, וכל שבת דורשין בלה"ק ומתרגמין בלשון קדר. ושבט שמעון וחצי שבט מנשה בארץ כשדים רחוק (מכ"ז) [מב"ה] ו' חדשים, והם עד אין חקר ואין מספר ולוקחין מדה מכ"ה מלכיות ומקצת ישמעאלים יפרעו להם מס. ושבט אפרים וחצי שבט מנשה שם נגד מדינת מאקה והם זעומי נפש וקהויי לב, בעלי סוסים, יכרתו לבם ולא יחוסו על אדם ואין להם ממון כי אם שלל אויביהם והם גבורי מלחמה א' לאלף. אבל שבט יהודה ובנימין מפוזרים בכל הארצות, הוי בן אחר לגלות. ד"א עושה מעשה אחרים.

(בראשית ל, כה) **ויהי כאשר ילדה רחל את יוסף**. הה"ד בחר לנו אנשים (שמות י"ז ט') גבורים ויראי חטא. (וגו') וצא (שם), א"ר יהושע בן לוי א"ל משה ליהושע צא מתחת הענן והלחם. מחר אנכי נצב (שם), א"ר יצחק משל ללסטים שנכנסו לעיר, יצאו חיל להלחם עמהם והיה שם בן אלמנה אחת, א"ל הריני עולה לראש הגג ואהיה צופה ואתם נלחמים, כך צא והלחם מחר אנכי נצב, אנכי עומד אין כתיב כאן אלא נצב. אנכי, בזכות אנכי ה' אלהיך (שם כ' ב'), נצב, בזכות הדיינים שנאמר נצב לריב ה' (ישעיה ג' י"ג), על ראש, בזכות האבות דכתיב בהן כי מראש צורים אראנו (במדבר כ"ג ט'), הגבעה, בזכות האמהות שנאמר ומגבעות אשורנו (שם), ומטה, בזכות משה, האלהים, אלו נוכל לעמוד בו, כשם שאתם באים בזכות האבות, כך הם באים. למה אמר משה ליהושע צא הלחם בעמלק, לפי שהוא מבני בניה של רחל מזרעו של יוסף. ולמה זרעו של עשו נופל ביד זרעו של יוסף, אמר הכתוב כתוב ביוסף את האלהים אני ירא (מ"ב י"ח) ובעמלק כתוב ולא ירא אלהים (דברים כ"ה י"ח), יבא יהושע בן נון בנו של יוסף שירא ממני ויפרע (מיוסף) [מעשו] שאין ירא ממני. יוסף היה קטן, כי בן זקונים (ל"ז ג') ועשו היה קטן, הנה קטן

נתתיך בגוים (עובדיה א' ב'), אמר הב"ה יפול עשו הקטן ביד יוסף הקטן. עשו הוא בכור ואבד בכורתו במעשיו הרעים, יוסף לא היה בכור ונעשה בכור במעשיו הטובים וקנה הבכורה, יבא (עשו) [יוסף] שלא היה בכור וקנה הבכורה במעשיו הטובים ויפרע מעשו שהיה בכור ואבד הבכורה במעשיו הרעים. יוסף הודה בתחיית המתים, פקוד יפקוד אלהים אתכם (שמות י"ג י"ט), ועשו כפר בתחיית המתים. יוסף גדל בין שני רשעים פוטיפר ואשתו ולא למד ממעשיהם, עשו גדל בין שני צדיקים ולא למד ממעשיהם, יבא יוסף ויפרע וכו'. יוסף היו אחיו שונאים אותו והפך השנאה לאהבה, ועשו הפך האהבה לשנאה, יבא יוסף ויפרע וכו'. יוסף נתן נפשו על כבוד אמו, ועשו בקש להרוג את אמו, ביציאתו חתך מטרון שלה שנאמר ושחת רחמיו (עמוס א' י"א) רחמו כתוב, יבא יוסף ויפרע ממנו. עשו טנף עצמו בעבירות ובשפיכות דמים, ויוסף אמר איך אעשה הרעה הגדולה הזאת (ל"ט ט'), וכתוב ואתם חשבתם עלי רעה (נ' כ') שלא רצה להרוג אחיו, לפיכך יפול עשו בידו. עשו בקש להרוג את אחיו שנאמר על רדפו בחרב אחיו (עמוס שם), ויוסף זן וכלכל את אחיו ונחמם שנאמר ויכלכל וגו' (מ"ז י"ב), לפיכך אמר הב"ה יבא יוסף שיש בו כל [המדות] הטובות הללו ויפרע מעשו שיש בו כל המדות הרעות, ולכך יעקב כשנולד יוסף שהוא שטנו של עשו מיד אמר ללבן שלחני גו'.

(בראשית ל, כו - כז) **כי אתה ידעת את עבודתי**. בא וראה כמה היה יעקב פועל נאמן שהרי לבן רבהון דרמאי הוה ולא היה יכול לערער שהרי יעקב משימו נאמן עליו, שנאמר אתה ידעת, ולבן לא השיבו אלא דברי תחנונים שנאמר ויאמר [אליו] לבן אם נא מצאתי חן בעיניך. אמר ר' תנחומא באותו יום שהלך יעקב שם מצא סימא לרגלו הה"ד נחשתי וגו'. [בגללך], ממה שאתה מגלגל עמי ברכני הקב"ה. ר' חנינא מכאן אמרו יש רגל מחרבת בית ויש רגל מברכת בית שכן לבן אומר נחשתי וגו'.

(בראשית ל, לא) **אשובה ארעה צאנך**. לרעיית צאן אני שב ולא לדבר אחר. וא"ת אחר שאעמוד בביתך לא אשמור כראוי, הריני מקבל עלי שמירתם, שאם נגנבה אחת מהם או נאבדה עלי לשלם. מהו אשמור כד"א כי יתן איש אל רעהו כסף או כלים לשמור (שמות כ"ב ו') הה"ד ליה גנובתי יום וגו' (ל"א ל"ט), אם נגנבה ביום או בלילה שלי היתה ועלי לשלמה.

(בראשית ל, לו) **את צאן לבן הנותרות**. א"ר יהודה שלח הקב"ה מגפה בצאנו של לבן באותו היום שהניחו יעקב ונשתיירו מעט מהרבה כדי להפרות צאן לבן על ידו הה"ד הנותרות, הנותרות מן המגפה, כד"א ואל אלעזר ואל איתמר בניו הנותרים (ויקרא י' י"ב), מן המגפה.

(בראשית ל, לז) **מקל לבנה לח וגו'**. למה לקח יעקב ג' מקלות כנגד עקוד נקוד וטלוא. למה לבנה לח כנגד אברהם שנתלבן באור ויצא לח, לוז כנגד יצחק שהיה טרוף מצנה ומטר בלוז. ד"א שבטל לזות שפתים של ישמעאל שהיה מליז עליו בשעה שפשט צוארו על גבי המזבח. ד"א מה הלוז הזה (שבשכרה) [שבשדרה] מציץ ממנו לעתיד לבא, כך גזרות ישראל, עתידין ישראל להנצל ביום הדין ולחיות שנאמר כי אתה אבינו וגו' (ישעיה ס"ג ט"ז). וערמון בזכות יעקב עצמו שנכנס בערמה אצל אביו וקבל עליו הברכות וקיים גזרת אמו.

(בראשית ל, לט) **ויחמו הצאן אל המקלות**. א"ר ברכיה כשברא הקב"ה את עולמו בקש להראות למלאכים שבח מעשי הצדיקים, הה"ד מה אנוש כי תזכרנו (תהלים ח' ה'), זה אברהם שנאמר ויזכור אלהים את אברהם (י"ט כ"ט), ובן [אדם] כי תפקדנו (תהלים שם), זה יצחק שנאמר וה' פקד את שרה (כ"א א'). ותחסרהו מעט מאלהים (תהלים שם ו') זה יעקב שנאמר ויחמו הצאן אל המקלות. א"ר הושעיא היה צר צורה וכשם שהיה צר נעשו המים זרע בתוך מעיהם וכך היו יולדות, מלמד שלא היה חסר אלא לתת בהם נפשות. וכבוד [והדר תעטרהו (שם)], זה משה שנאמר ומשה לא ידע וגו' (שמות ל"ד כ"ט). תמשילהו במעשי ידיך (תהלים שם ז'), זה יהושע שנאמר שמש בגבעון דם (יהושע י' י"ב). כל שתה תחת רגליו (תהלים שם), זה דוד שנפלו כל שונאיו לפניו. צנה ואלפים כלם (שם ח') זה שלמה שנאמר וידבר על (האדם ועל) [העצים וגו' על] הבהמה (מ"א ה' י"ג). וגם בהמות שדי (תהלים שם), זה שמשון, א"ר חנינא בר פפא הראה הקב"ה שמשון בנחל שורק לוכד שלש מאות שועלים שנאמר וילכוד [וגו'] (שופטים ט"ו ד'). ר' סימון אומר וגם בהמות שדי זה דניאל שירד לגוב אריות ולא ניזק. צפור שמים (תהלים שם ט'), זה אליהו שנאמר והעורבים מביאים לו לחם (מ"א י"ז ו') והוא חי וטס בכל העולם כצפור. ודגי הים (תהלים שם), זה יונה. עבר ארחות ימים (שם), אלו ישראל שנאמר ויעברו בתוך (המים) [הים] (נחמיה ט' י"א).

(בראשית ל, מ) **והכשבים הפריד יעקב**. רבנין פתרין קרייא בגלות, והכשבים הפריד אלו ישראל, כד"א ורעו כבשים כדברם (ישעיה ה' ט"ז), הפריד, מי גרם להם שנפרדו מן האומות, יעקב, זה עקוב לבם כנגד הקב"ה כד"א עקוב הלב (ירמיה י"ז ט'), אני ה' חוקר לב (שם י'). ד"א יעקב זה עקוב לבם זה עם זה כד"א (ו)איש מרעהו השמרו [וגו'] כי כל אח עקוב יעקב (שם ט' ג'). ד"א על שהיו רצחנין כד"א עקובה מדם (הושע ו' ח'). ויתן פני הצאן אל עקוד, לעתיד לבא יתן הקב"ה לישראל שנקראו צאן כלפי יצחק שנעקד כדי שיבקש רחמים עליהם. ואותה שעה שהיו ישראל שחומים במעשיהם לבן הקב"ה

עונותיהם בזכות יצחק, הוי וכל חום (בכשבים) [בצאן לבן], כד"א עם יהיו חטאיכם כשנים וגו' (ישעיה א' י"ח). וישת לו עדרים לבדו, סבור אתה הפסידו הצדיקים שהיו בכל דור וכבשו יצרם מן החטא שלא יהיה להם חלק יותר טוב מן אותם אנשים שעשו תאותן בעוה"ז שהקב"ה מלבין עונותיהם בעוה"ב בזכות יעקב, ת"ל וישת לו עדרים לבדו. מהו לו, אלו ל"ו צדיקים שהן בכל דור שאין העולם חסר מהן ומקבלין פני שכינה בכל יום שנאמר אשרי כל חוכי לו (ישעיה ל' י"ח), לו בגימ' שלשים וששה הוו. ואותם הצדיקים הקב"ה משים אותם עדרים לבד ומשלם להם שכר טוב לפי מעשיהם ומנחיל להם ש"י עולמות שנאמר להנחיל אוהבי יש (משלי ח' כ"א) ואינו מערב אותם עם אותם אנשים שילבין הב"ה עונותיהם לע"ל, הוי ולא שתם על צאן לבן.

(בראשית ל, מא) **והיה בכל יחם**. א"ר שמואל בר נחמן בכל מקום שנאמר ויהי צרה, והיה שמחה, שנאמר והיה בכל יחם, מה שמחה היתה שם שנטל צדיק שכר יגיעתו, שנאמר והיה ביום ההוא יטפו ההרים עסיס (יואל ד' י"ח), יצאו מים חיים (זכריה י"ד ח'), יוסף ה' שנית ידו (ישעיה י"א י"א), יחיה איש עגלת בקר (שם ז' כ"א), יתקע בשופר גדול (שם כ"ז י"ג), והיה הנשאר בציון (שם ד' ג'). התיבן והא כתיב והיה כאשר נלכדה ירושלים (ירמיה ל"ח כ"ח), א"ל אף היא אינה צרה אלא שמחה, שבו ביום נולד מנחם ובו ביום נטלו ישראל (איפורים) [איפוכים] על עונותיהם, דא"ר שמואל בר נחמני (איפורי) [איפוכי] גדולה נטלו ישראל על עונותיהם ביום שחרב בית המקדש שנאמר תם עונך (איכה ד' כ"ב). ומנין שבו ביום נולד משיח שנאמר בטרם תחיל ילדה (ישעיה ס"ו ז'). והיה אליהו זכור לטוב מהלך בדרך באותו היום שחרב בית המקדש ושמע בת קול צועקת ואומרת בית מקדשא קדישא לחורבה, בני מלכא יהבון בשביה, אתתא דמלכא תנטר ארמלתא שנאמר איכה ישבה בדד [וגו'] היתה כאלמנה (איכה א' א'). כיון ששמע אליהו א"ל כיון דעתו להחריב את כל העולם, הלך ומצא בני אדם שחורשין וזורעין, א"ל הקב"ה קצף על עולמו ורוצה להחריב את ביתו ולהגלות את בניו לבין אומות העולם ואתם עסוקין בחיי שעה. יצאת בת קול ואמרה הנח להם כבר נולד להם מושיע, אמר לה והיכן הוא, א"ל בבית לחם יהודה. הלך ומצא אשה אחת שיושבת על פתח ביתה ובנה מלוכלך בדם ומוטל לפניה, א"ל בתי בן ילדת, א"ל הן, א"ל מה טיבו שמלוכלך בדם, אמרה רעה גדולה שביום שנולד בו ביום נחרב בית המקדש, אמר לה בתי עמדי והחזיקי בו, כבר תהא לכם תשועה גדולה על ידו, מיד עמדה והחזיקה בו ונתן לה בגדים להלבישו, תכשיטין לקשטו, ולא רצתה לקבל, אמר לה טלי ממני, ולימים אני בא ומקבל את דמיהן. הניחה והלך לו חמש שנים, לאחר ה' שנים אמר אלך ואראה מושיען של

ישראל אם בדמות מלכים הוא מתגדל או בדמות מלאכי השרת, הלך ומצא את האשה עומדת על פתח ביתה, א"ל בתי מה טיבו של אותו נער, אמרה לו רבי לא אמרתי לך שרע מזלו שביום שנולד בו ביום נחרב בית המקדש, ועוד רגלים יש לו ואינו הולך, אזנים יש לו ואינו שומע, עינים יש לו ואינו רואה, פה יש לו ואינו מדבר והרי הוא מוטל כאבן, נשבה עליו רוח מד' פנות העולם והטילהו לים הגדול. קרע בגדיו ותלש שערו ויזעק ויאמר ווי אבדה ישועת ישראל, יצאה בת קול ואמרה לו אליהו לא כמו שאתה סבור אלא ד' מאות שנה יגור בים הגדול ופ' שנה (במעשי) [במעלה] עשן אצל בני קרח ופ' שנה בפתחה של רומי ושאר השנים מחזיר [על] כל מדינות גדולות עד (אין) [עת] קץ.

(בראשית ל, מב) **והי**(ו) [ה] **העטופים ללבן**. למה נאמר בו והיה, לפי ששמחה גדולה היתה כשהרשע נוטל העטופים.

(בראשית ל, מג) **ויהי לו צאן רבות**. מפני מה נאמר בכאן ויהי, לפי שאחר יעקב נדרו אבד כל צאנו (בדוקנו) [בדורנו] של עשו.

(בראשית לא, כח) ד' עשה כתובים בה"א וראויים ליכתב בוא"ו. עשה צדקה ומשפט (משלי כ"א ג'), ולמה כן, אין צדקה אלא מי שעשה פעמים רבות. עשה סטים (תהלים ק"א ג'), שאין עושה מחלקת אלא מי שעושה פעמים רבות, שמצוה גוררת מצוה ועבירה גוררת עבירה. למען עשה כיום הזה (נ' כ'), א"ל יוסף לא ממני היה אלא הקב"ה עושה. הסכלת עשה, ולמה שאינו מסכל אלא מי שמסכל פעמים רבות והוא בעל מריבה. זה סימן יהיה ביד בני אדם, כל שכל הנכתב בשי"ן הוא לשון חכמה, בסמ"ך הוא לשון שטות.

(בראשית לא, כט) **ואלהי אביכם אמש אמר אלי**. אלהיך לא נאמר אלא אלהי אביכם, מי שהציל אברהם ויצחק מפרעה ומאבימלך.

(בראשית לא, ל) **למה גנבת את אלהי**. מכאן שלבן עובד ע"ז היה. א"כ למה דברה שכינה עמו, לטובתו של צדיק, וכן באבימלך ובלעם.

(בראשית לא, לג - לה) **ויבא באהל רחל**. למה חפש אהל רחל, דהוה ידע דהיא משמשנית. ויחפש, לבן, זה היה פעם משונה, שנכנס לשם לאחר שיצא, הרהר בדעתו שמא בכר הגמל הם שיושבת רחל עליהם. התחילה ואמרה לו אל יקשה בעיניך שלא קמתי מפניך, כי דרך נשים לי, אעפי"כ לא הועילה כלום. נכנס וחפש את הכר, שהיה רבהון דרמאי והיה מכיר כל מיני רמאות ולכך חפש את הכר שרחל יושבת עליו שנאמר ויחפש ולא מצא [את התרפים], א"ר [יוחנן] תרפים לא מצא, [קיתונות מצא].

(בראשית לא, ח) **אם כה יאמר**. ר' ברכיה אמר (ככה) [צפה] הקב"ה מה לבן עתיד לעשות ליעקב והיה צר צורה כיוצא בו, הה"ד אם כה יאמר, אם כה (ת)אמר אין כתיב כאן. אלא אם כה יאמר. ר' יודן אומר כי ראיתי את כל אשר לבן ע(ו)שה לך אין כתיב אלא ע[ו]שה לך. אם כה יאמר, מכאן אתה למד רמאותו של לבן דלא הזכיר כאן [טלואים], כיון שראה לבן שילדו הצאן טלואים בתחלה, כד"א ותלדן הצאן עקודים נקודים וטלואים (ל' ל"ט), וילדו טלואים לרוב כמו שדרכן של צאן ללדת טלואים לרוב, יותר מעקודים ונקודים, לא התנה עוד עם יעקב טלואים אלא עקודים שאינן מצויין הצאן ללדת, הוי אומרו אם כה יאמר.

(בראשית לא, י) **ואשא עיני וארא(ה) בחלום**. יעקב ביציאתו מבית אביו חלם שנאמר ויחלום והנה סלם (כ"ח י"ב), אף בחזירתו לבית אביו חלם שנאמר וארא בחלום. העולים על הצאן, א"ר חוניא דבית חורין עולים אין כתיב כאן אלא העולים מעליהם היו עולים, ר' תנחומא אמר שטף של גשמים, ורבנן אמרו ענני כבוד.

(בראשית לא, יד) **ותען רחל ולאה**. למה מתה רחל תחלה, ר' יהודה אומר מפני שדברה בפני אחותה שנאמר ותען רחל ולאה. א"ר יוסי ראית מימיך אדם קורא ראובן ושמעון עונה אותו, והלא לא קרא אלא לרחל שנאמר [ויקרא] לרחל וללאה השדה אל צאנו (ל"א ד') ורחל ענתה אותו. על דעתיה דר' [יהודה] ניחא, על דעתיה דר' יוסי לא מתה תחלה אלא מפני קללתו [של זקן] שאמר עם אשר תמצא את אלהיך לא יחיה (ל"א ל"ב), כשגגה שיצאה מלפני השליט.

(בראשית לא, מה) **ויקח יעקב אבן**. להודיע צדקתו של יעקב כמה כבוד נהג בחמיו אע"פ שרמה אותו ורדף אחריו, כיון שבקש ממנו שיכרות ברית עמו לא עכב אלא מיד ויקח יעקב וגו'.

(בראשית ל, ח) **נפתולי אלהים נפתלתי**. נפתי פתיתי תליתי אחותי עלי. א"ר יוחנן (נצפה) [נינפה] היה לי לעשות לפני אחותי, אלו שלחתי ואמרתי לו תן עיניך שהן מרמין לך לא היה פורש, אלא אמרתי אם איני כדאי שיבנה העולם ממני, יבנה מאחותי. פיתוליה דידי הווין כלום הלך יעקב אצל לבן אלא בשביל נופת שלי, החופה שלי, שכל יום ויום הייתי מקושטת ליכנס ונכנסה לאה. ד"א נפתולתי לפני דייני ונעתר לי, הוי נפתלתי עם אחותי התפללתי שיהיה לי בן כאחותי וגם נתן לי, הוי גם יכלתי.

עשו הרשע בן מ' שנה נשא אשה ויעקב בן פ"ד, דא"ר יוסי בן חלפתא יעקב אבינו היה בן ס"ג שנה כשנתברך ובו בפרק מת ישמעאל. שנאמר וירא עשו כי ברך יצחק וגו' וילך עשו אל ישמעאל וגו' (כ"ח ו' - ט') מה ת"ל אחות נביות מלמד שקדשה לו ישמעאל

ומת ואח"כ השיאה נביות אחיה. יעקב אחר שנתברך נטמן בבית עבר י"ד שנה, ונמצא שמת עבר אחר ירידתו של יעקב לארם נהרים שתים שנה, יצא משם ובא לו לארם נהרים, נמצא כשעמד על הבאר היה בן ע"ז שנה. עשה כ' שנה בבית לבן, ז' עד שלא נשא האמהות נמצא בשעת חופתו בן פ"ד שנה, וז' לאחר שנולדו לו י"א שבטים ודינה, נמצאו כל השבטים נולדים לז' שנה, כל אחד לז' חדשים. הא למדנו שהקב"ה מקדים לרשעים ומשהה לצדיקים, הוי שמעתי שמעך יראתי (חבקוק ג' ב').

(בראשית כח, יא) **ויקח מאבני המקום**. ר"ע אומר לקח יעקב י"ב אבנים מאבני המקום שנעקד יצחק אביו ושם מראשותיו באותו מקום, להודיע שעתידין לצאת ממנו י"ב שבטים, ונעשו אבן אחת להודיע שכלן עתידין להיות גוי אחד בארץ שנאמר ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ (דה"א י"ז כ"א).

(בראשית כח, יג) א"ר שמעון בן יוחאי בא וראה כמה חביבין יסורין שאין הב"ה מיחד שמו על הצדיקים בחייהם אלא לאחר מיתתן שנאמר לקדושים אשר בארץ המה (תהלים ט"ז ג'), אימתי הם קדושים בזמן שהם נתונים בארץ, שכל הימים שהם חיים אין הב"ה מיחד שמו עליהם שאינו מאמין בהם שלא יטעה אותם יצר הרע, שכן אמר הב"ה ליעקב אבינו אלהי אברהם אביך ואלהי יצחק, והרי יצחק בחיים היה, אלא שחביבין יסורין.

(בראשית כח, יד) אברהם נמשל לחמה (וישראל) [ויצחק] ללבנה וישראל לשאר הכוכבים, מה חמה ולבנה בושים שנאמר וחפרה הלבנה ובושה החמה (ישעיה כ"ד כ"ג), ושאר הכוכבים אין בושים, כך אברהם ויצחק פניהם מתכרכמות לעתיד לבא בשביל בניהם, אברהם בשביל ישמעאל ובני קטורה, יצחק בשביל עשו ואלופיו, ומה (יעקב) [כוכבים] אין להם בושה כך יעקב אין לו בושה שנאמר לא עתה יבוש יעקב (שם כ"ט כ"ב) (שנאמר) [למה], כי בראותו ילדיו (שם כ"ג) שכלם צדיקים וגו'. א"ר יצחק כיון שישראל מגיעים עד לעפר מיד הם נגאלים שנאמר התנערי מעפר קומי שבי ירושלים (ישעיה נ"ב ב') הבטיח הקב"ה ליעקב וא"ל כשבניך מגיעים עד עפר אותה שעה הם נגאלים שנאמר והיה זרעך [כעפר הארץ], מיד ופרצת ימה וקדמה. וכן דוד אמר כי שחה לעפר נפשנו וגו' קומה עזרתה לנו ופדנו למען חסדך (תהלים מ"ד כ"ו - כ"ז).

(בראשית כח, טו) **והנה אנכי עמך**. אמרו רבותינו באנכי דבר עם משה שנאמר אנכי אלהי אביך (שמות ג' ו'), באנכי ברא הדבור ושם בפיו שנאמר ואנכי אהיה עם פיך (שם ד' י"ב), באנכי שלחו לפרעה, אנכי שלחתיך (שם ג' י"ב), באנכי נתן התורה, אנכי ה' אלהיך (שם כ' ב'), באנכי השליכם למדבר שנאמר הנה אנכי מפתיה והולכתיה המדבר (הושע ב' ט"ז), באנכי בנה ציון, הנה אנכי מרביץ בפוך אבניך (ישעיה נ"ד י"א), באנכי

מביא הגואל שנאמר הנה אנכי שולח לכם (מלאכי ג' כ"ג), באנכי מנחם את ישראל, אנכי אנכי הוא מנחמכם (ישעיה נ"א י"ב), באנכי דבר עם אברהם, אנכי מגן לך (ט"ו א'), עם יצחק אנכי אלהי אברהם אביך (כ"ו כ"ד), עם יעקב והנה אנכי עמך. וכשנגלה על יעקב בראשונה לא נגלה אלא באני, שנאמר והנה ה' נצב עליו ויאמר אני ה' אלהי אברהם (כ"ח י"ג), מיד נתירא יעקב, אמר על אבותי נגלה בלשון אנכי ועלי בלשון אני, תאמר מה עון אירע לי שלא השיח לי בלשון אבותי. כשראה הקב"ה יעקב מצטער ומפחד על זה מיד התחיל מדבר עמו באנכי, והנה אנכי עמך. לפי שהיה יעקב גולה מבית אביו הבטיחו שיהיה עמו כד"א עמו אנכי בצרה (תהלים צ"א ט"ו). א"ר חמא קשה גליפות שפתים שהוא שקול כנגד בריאת העולם, [שבבריאת העולם] כתוב אלה תולדות השמים והארץ בהבראם (ב' ד'), ובגליפות שפתים כתוב בורא ניב שפתים (ישעיה נ"ז י"ט). א"ר שמואל בר נחמן אם מבקש אתה לידע כחו של דבור מה שברא הב"ה בלשון הזה פעמים שאדם מדבר דבר א' והוא רופף את לשונו, ויש דבר שהוא [פושט] אותה עד שניו. ובתיבה אחת מצינו י"א מגיעות משמשות וכעלילותיכם הנשחתות (יחזקאל כ' מ"ד).

(בראשית כח, יז) **ויירא ויאמר**. מפני מה נתירא, מפני שנהג קלות ראש במקום מקדש ועבר על מה שכתוב ומקדשי תיראו (ויקרא י"ט ל.י). מה נורא המקום הזה, וזה המקום שמשם יצא המורא לעולם, כד"א נורא אלהים ממקדשיך (תהלים ס"ח ל"ו). אם לביתו לא נשא הקב"ה פנים והחריבו ק"ו לשאר מקומות. אין זה כי אם בית אלהים, למלך שהיו לו ג' אוהבים ובקש לבנות לו פלטין, הביא לאי א"ל המקום הזה שאני רוצה לבנות פלטין, א"ל זכור אני שהיה הר, הביא לב', א"ל זכור אני שהיה שדה, הביא ג', א"ל זכור אני שהיה פלטין מתחלה, כך האבות היו אוהביו, אברהם קראו הר שנאמר בהר ה' יראה (כ"ב י"ד). יצחק קראו שדה, כריח שדה אשר ברכו ה' (כ"ז כ"ז), יעקב קראו פלטין, אין זה כי אם בית אלהים. אמר הקב"ה אתה קראת אותו בית עד שלא אבנה, אני בונה אותו וקורא לשמך, בית יעקב לכו ונלכה באור ה' (ישעיה ב' ה'), ואל בית אלהי יעקב (שם ג'). ד"א אין זה כי אם בית אלהים. אמרו רבותנו אותו יום שנתקרבה מיתת משה רבנו העלהו הקב"ה לשמי מרומים והראה לו מתן שכרו ומה שעתיד להיות, עמדה מדת רחמים לפני מרע"ה וא"ל אבשרך בשורה טובה תשמח בה, הפנה נגד כסא רחמים פניך וראה, הפנה פניו כנגד כסא רחמים וראה הקב"ה בונה בית המקדש באבנים טובות ומרגליות ובין אבן ואבן זיו השכינה שהוא טוב מהמרגליות ומשיח בן דוד עומד בתוכו ואהרן אחיו עומד על רגליו ומעילו עליו. דבר אהרן עם משה בזו העת, אל תגע בי כי מן השכינה אני מתירא עליך, כי לא יכנס אדם לכאן עד שיטעום טעם המות ויתן נשמתו למלאך

המות. נפל על פניו לפני הקב"ה כששמע דברי אהרן, וא"ל רבש"ע תן לי רשות לדבר עם משיחך בטרם אמות, א"ל הב"ה לך ולמד אותו שמי הגדול, כדי שלא יאכלנו להט השכינה. כי ראה אותו משיח בן דוד ואהרן אחיו הבינו כי ה' למדו שמו הגדול ועמדו לפניו משיח ואהרן וא"ל ברוך הבא בשם ה' (תהלים קי"ח כ"ו). שאל משה למשיח בן דוד, דבר לי הב"ה יבנה בית המקדש בארץ [ו]יבנה לו לישראל וכן אני אראהו יבנה בית המקדש בידו בשמים. א"ל משיח למשה, משה, יעקב אביך ראה הבית שיבנה בארץ וראה הבית שיבנה הקב"ה בידו בשמים והבין בכל מאודו כי הבית שיבנה הב"ה בידו בשמים ובאבנים טובות ובמרגליות ובזיו השכינה הוא הבית אשר יעמוד לישראל לעולם ולעולמי עולמים עד סוף כל הדורות. וכן דבר בלילה אשר ישן על האבן וראה ירושלים בנויה בארץ וירושלים בנויה בשמים. וראה עומד ליעקב אבינו ודבר הקב"ה ליעקב, יעקב בני כזאת העת נצבתי עליך עד אשר יתיצבו בניך לפני, שנאמר והנה ה' נצב עליו (כ"ח י"ג), וישראל ויתיצבו בתחתית ההר (שמות י"ט י"ז), אתם נצבים היום (דברים כ"ט ט'). וכאשר ראה יעקב ירושלים א' בארץ וא' בשמים (ו)אמר אין זה אשר בארץ כלום שנאמר אין זה כי אם בית, אין זה בית שיעמוד לבני לדורי דורות, כי אם אותו בית אלהים שהוא בונה בידיו. ואם אתה אומר הקב"ה יבנה לו בית המקדש בידיו [בשמים], כך בידיו יבנה אותו בארץ שנאמר מקדש ה' כוננו ידיך (שמות ט"ו י"ז). כאשר שמע מרע"ה הדברים האלה נוכח משיח בן דוד שמח שמחה גדולה והחזיר פניו אצל הקב"ה וא"ל רבש"ע מתי תרד ירושלים זו הבנויה למטה. א"ל הקב"ה העת הזאת אותה לא הגדתי לבריה לא לראשונים ולא לאחרונים ולך אני מגיד, א"ל רבש"ע תן לי רמז מן המעשים, א"ל הקב"ה אזרה את ישראל בראשונה במזרה בשערי הארץ ויתפזרו בד' פנות העולם בין כל האומות ויתקיים בהם מקרא שכתוב אם יהיה נדחך וגו' (דברים ל' ד'), ואוסיף ידי שנית ואקבץ את אשר הלכו עם יונה בן אמתי אל ארץ הפתרוסים ואשר יהיו בארץ שנער ובחמת ובעילם ובכוש וגו', שנאמר יוסיף ה' שנית ידו וגו' (ישעיה י"א י"א). באותה שעה ירד משה מן השמים שמח וירד מלאך המות אחריו ולא נתן רוחו ונשמתו למלאך עד אשר הראהו הקב"ה פניו ונתן נשמתו להב"ה בלב שלם ובנפש חפצה, הוי אין זה כי אם בית אלהים. ולעתיד לבא יאמר הקב"ה לאברהם לך רד ונחם את ירושלים הה"ד נחמו נחמו עמי וגו' (ישעיה מ' א'), הלך ולא קבלה ממנו תנחומין, א"ל היאך אקבל ממך תנחומין שעשיתני כהר שנאמר בהר ה' יראה (כ"ב י"ד), וכן יצחק, א"ל היאך אקבל ממך תנחומין שיצא עשו ממך ועשאני שדה שנאמר ויבא עשו מן השדה (כ"ה כ"ט) ובניו שרפוני באש. אמר ליעקב לך, הלך, וא"ל היאך אקבל ממך תנחומין ששמתני כלא הייתי

שנאמר אין זה כי אם בית אלהים. חוזרין אצל הקב"ה, א"ל לא רצתה לקבל תנחומין ממנו, הה"ד עניה סערה לא נחמה (ישעיה נ"ד י"א), א"ל הקב"ה עלי לנחמה. כתבתי בתורתי לא תסגיר עבד אל אדניו (דברים כ"ג ט"ז) ואני הסגרתים שנאמר וה' הסגירם (שם ל"ב ל') ואני עתיד להחזיר בניה לה שנאמר שאי סביב עיניך וראי וגו' (ישעיה מ"ט י"ח). אני כתבתי שלם ישלם המבעיר את הבערה (שמות כ"ב ה') ואני שרפתי אותה שנאמר ויצת אש בציון (איכה ד' י"א) עלי ליסדה באבנים טובות ומרגליות ולהיות לה חומת אש שנאמר הנה אנכי מרביץ בפוך אבניך וגו' (ישעיה נ"ד י"א), וכתיב ואני אהיה לה [וגו'] חומת אש סביב (זכריה ב' ט'). בידי (הרגתי) [הרסתי] את ביתי שנאמר ממרום שלח אש (איכה א' י"ג) ובידי אבנה שנאמר בונה ירושלים וגו' (תהלים קמ"ז ב') הוי אין זה כי אם בית אלהים.

(בראשית כח, כ) **וידר יעקב נדר לאמר**. ד' הם שנדרו, שנים נדרו והפסידו וב' נדרו ונשתכרו. יעקב נדר והפסיד, על שאחר נדרו קדמו עשו בדרך ונתן כל אשר לו דורונות לעשו. יפתח נדר והפסיד, על שנדר שלא כהוגן נזדמנה לו בתו, ועליו הוא אומר גבר רש ועושק דלים (משלי כ"ח ג'), וזש"ה פרי צדיק עץ חיים (שם י"א ל'). עיין בילקוט על מעשה יפתח. כיון שבקש להקריב בתו היתה בוכה לפניו הא אבא יצאתי לקראתך והייתי שמחה שנצחת ואתה שוחטני, כן כתוב בתורה שיהיו ישראל מקריבים בני אדם לפני הקב"ה, אין כתוב בתורה אלא מן הבהמה (ויקרא א' ב') שמא מן האדם. א"ל בתי נדרתי שכל היוצא מדלתי ביתי לקראתי תחלה שאני שוחטו לפני הקב"ה, ומי שנודר חייב לשלם נדרו. א"ל יעקב שנדר וכל אשר תתן לי עשר וגו' (כ"ח כ"ב) ונתן לו הקב"ה י"ב זכרים ונקבה אחת שמא הקריב א' מהם להקב"ה. כיון שלא שמע לה, א"ל הניחני ואלך אצל ב"ד שמא זה (נקרע) [ימצא] פתח לנדרך, שנאמר הרפה (לי) [ממני] שנים חדשים [ואלכה] וירדתי על ההרים (שופטים י"א ל"ז), א"ר לוי וכי יש אדם יורד על ההרים, מהו וירדתי, אלא אלו סנהדרים כמד"א שמעו הרים את ריב ה' (מיכה ו' ב'). הלכה ולא מצאה פתח, ועליו נאמר גבר רש [ועשק דלים מטר סוחף ואין לחם (משלי כ"ח ג'), גבר רש] זה יפתח שהיה רש בתורה, גרופית של שקמה היה, ועשק דלים אלו אנשי אפרים שהרגו מ"ב אלף, שנאמר אמר נא שבולת וגו' סבולת (שופטים י"ב ו'), זה לשון ע"ז כאדם שאמר לחברו סאביל, לפיכך מטר סוחף ואין לחם, שהיה מבקש מי שיתיר לו נדרו, ואין לחם, שהסתיר הב"ה ההלכה מהם שלא ימצאו פתח לנדרו, ותנינן אמר על בהמה טמאה ועל בעלת מום הרי אלו עולה [לא אמר כלום, הרי אלו לעולה] הרי אלו ימכרו ויביאו בדמיהן עולה. הא למדנו יפתח הפסיד בנדרו על שנדר שלא כהוגן.

ישראל נדרו ונשתכרו, וידר ישראל נדר לה' (במדבר כ"א ב'), וישמע ה' בקול ישראל (שם ג'). חנה נדרה ונשתכרה, שנאמר ותדר נדר (ש"א א' י"א) וכתיב ויזכרה ה' (שם י"ט).

(בראשית כח, כ - כא) **וידר יעקב וגו' והיה ה' לי לאלהים**. וכי תעלה על דעתך שהיה יעקב אבינו אומר אם יעשה לי הב"ה כל התנאים האלה הוא יהיה לי לאלהים, ואם לא לא יהיה לי לאלהים, אלא שהיה מפחד כל ימיו ואומר אוי לי שמא יצא ממני פסלת כשם שיצא מאבותי לכך נאמר והיה ה' לי לאלהים שייחד הקב"ה שמו שלא יצא ממני פסלת מתחלה ועד סוף.

(בראשית כח, כב) **והאבן הזאת**. תניא ר' עקיבא אומר האבן שהקים יעקב מצבה (נטלה) [נטה] הב"ה רגל ימינו וטבעה בתהומות ועשאה סניף לארץ כאדם שנותן סניף לנפה לפיכך נקרא אבן שתיה ששם הוא טבור הארץ, ומשם נמתחה (על) [כל] הארץ ועליה (הכל) [היכל ה'] עומד הה"ד והאבן (גדולה) [הזאת וגו' יהיה בית אלהים].

עשר אעשרנו. מכאן אמרו חז"ל המבזבז אל יבזבז יותר מחומש. מצינו ביעקב שלא נדר אלא חומש שנאמר עשר אעשרנו לך, ומנין אתה למד שהוא חומש לפי שלא אמר עשר אעשר לך, עשרון אחרון שוה כעשרון ראשון דהוה ליה חומש.

(בראשית כט, לא) ז' עקרות הן, שרה, רבקה, רחל, לאה, אשתו של מנוח, חנה, ציון. מושיבי עקרת הבית (תהלים קי"ג ט'), זה ציון, רני עקרה לא ילדה (ישעיה נ"ד א'), אם הבנים שמחה (תהלים שם), מי ילד לי את אלה (ישעיה מ"ט כ"א). מושיבי עקרת הבית זו חנה, ולחנה אין ילדים (ש"א א' ב'), אם הבנים שמחה, ותהר ותלד ג' בנים גו' (שם ב' כ"א). מושיבי עקרת הבית זו אשתו של מנוח, אם הבנים שמחה, והרית ויולדת בן (שופטים י"ג ג'). מושיבי עקרת הבית זו רבקה, אם הבנים שמחה, ותהר רבקה אשתו (כ"ה כ"א). מושיבי עקרת הבית זו שרה, ותהי שרי עקרה (י"א ל'), אם הבנים שמחה, וה' פקד את שרה (כ"א א'). מושיבי עקרת הבית זו רחל, אם הבנים שמחה, בני רחל יוסף ובנימין (ל"ה כ"ד). מושיבי עקרת הבית זו לאה (אם הבנים שמחה) שנאמר ויפתח את רחמה מכלל שעקרה היתה, אם הבנים שמחה, כי ילדתי לו ששה בנים (ל' כ').

(בראשית כט, לב) **כי ראה ה' בעניי**. מלמד שפירש יעקב ממנה מתשמיש המטה, ואין ראה אלא פרישות דרך ארץ כד"א וירא את עניו (דברים כ"ו ז') זו פרישות דרך ארץ, הוי כי ראה ה' בעניי זו פרישות תשמיש המטה גו'.

(בראשית כט, לג) **כי שמע ה'**. שהיתה לאה מבקשת רחמים על כך, וישמע הקב"ה תפלתה, אינו אומר כי שמע אלא שהיתה צועקת.

(בראשית כט, לד) **ילוה אישי**. שהיתה סבורה לאה שיעקב מעמיד י"ב שבטים מד' נשים, ג' מכל אחת, עתה הפעם ילוה אישי אלי, אחר שהשלמתי לבעלי חשבוני. ילוה כד"א עורר לויתן (איוב ג' ח'), וכן כמער איש ולויות (מ"א ז' ל"ו). ד"א ילוה אישי עתיד זה ללות את הבנים לאביהם שבשמים, כד"א יורו משפטיך ליעקב (דברים ל"ג י'). ד"א עתידין בניו ללות אלו לאלו לכבוד אביהם שבשמים וגו', וילוו עליך וישרתוך וגו' (במדבר י"ח ב'), ונלוו עליך וגו' (שם ד').

(בראשית ל, טז) ותצא לאה לקראתו, הה"ד דרשה צמר ופשתים (משלי ל"א י"ג) זו לאה שקבלה את יעקב בסבר פנים יפות, דכתיב ותצא לאה לקראתו. ותעש בחפץ כפיה (שם) לפיכך יצאו ממנה בנים בעלי תורה ובעלי עושר.

(בראשית ל, יח) **יששכר**. אמרה עתה שכל מי שפועל עם הב"ה יש לו שכר.

(בראשית ל, כב) **וישמע אליה אלהים גו'**. הה"ד מצרף [לכסף] וכור לזהב (משלי כ"ז כ"א), אמרו לא נתנו המצות אלא לצרף בהם את ישראל. מה הצורף הזה מכניס את הזהב לכור ומסננו פעם א' וב' וג' עד שהעמידו על בוריו, כך הקב"ה מיסר את הצדיקים כל א' כפי כחו, הוי ואיש לפי מהללו (שם). וכן אתה מוצא שרה צרפה הקב"ה חמש ועשרים שנה משבאת לא"י עם אברהם שנאמר ואבר(ה)ם בן ע"ה שנה (י"ב ד') והיתה שרה בת ס"ה וילדה בת צ' שנה, נמצא שצרפה כפי כחה. ורבקה אף היא צרפה כפי כחה כ' שנה, שנאמר ויצחק בן ששים שנה בלדת אותם (כ"ה כ"ו). וחנה צרפה הב"ה כפי כחה. וכמה צרפה, אמרו רבותינו י"ט שנים צרפה. כיצד י' שנים ששהתה עמו ולא ילדה ונטל לפנינה וילדה לו י' בנים, שכן אתה מוצא אלקנה אומר לחנה הלא אנכי טוב לך מעשרה בנים (ש"א א' ח'), אלו בניה של פנינה, ואתה נותן שמונה שנים לעבורם ושנה אחת לעבורו של שמואל הרמתי, הרי י"ט ואח"כ פקדה הקב"ה שנאמר כי פקד ה' את חנה (שם ב' כ"א). וכן רחל צרפה הקב"ה לפי כחה ז' שנים, שלא ילדה ליוסף אלא בסוף ז' שנה ללקיחתה שנאמר ויהי כאשר ילדה רחל (ל' כ"ה), ואותה שעה שמע הקב"ה את תפלתה הה"ד וישמע אליה גו'.

(בראשית ל, כד) א"ר חנינא אמהות נביאות היו ורחל מן האמהות היתה. בנים אחרים אין כתוב כאן אלא בן אחר, אמרה בן אחד הוא עתיד להעמיד הלואי שיהיה ממני. א"ר שמואל בר נחמני הב"ה העמיד מן רחל י"ב שבטים, ב' מיוסף מנשה ואפרים, ומבנימין עשרה שנאמר ובני בנימין בלע וגו' (מ"ו כ"א). ומנין שהיו בניו של בנימין שנאמר ויען שאול ויאמר [הלוא בן ימיני אנכי מקטני שבטי ישראל ומשפחתי הצעירה] מכל

משפחות [שבטי] בנימין (ש"א ט' כ"א), וכתוב אחר אומר (וישלח שאול בכל שבטי בנימין) וישלחו שבטי ישראל אנשים בכל שבטי בנימין (שופטים כ' י"ב).

(בראשית ל, לא) **ויאמר מה אתן לך**. ממון אתן לך בשכרך. לא תתן לי מאומה, לא תתן לי דבר שיש בו מום, לפי שהממון אינו מתברך מאליו, ואין ברכה מצויה בו אלא בדבר הסמוי מן העין, אבל אם תתן לי דבר המתברך מאליו, אשובה ארעה צאנך.

(בראשית ל, לה) **ויסר ביום ההוא**. מהו עקודים שהיו לבנים בידיהם כעין עקדת אברהם את יצחק. והנה יעקב לא אמר עקוד, לבן למה הסירם משם, מכאן אתה למד רמאותו של לבן, אמר אם אני מניח בצאן עקודים יסתכלו התישים בלבנות שבידיהם בעת חמום שלהם ויבאו לילד נקודים וטלואים, אלא מוטב שאעשה עצמי כמוסיף על שכרו שאפילו עקודים יקח בשכרו ואפרשם משם כדי שלא יהיו לצאן במה להסתכל שלא ילדו כי אם שחומים. וזה אתה למד מן המקלות שפצל יעקב ג' מקלות אחד דוגמת עקוד וא' כנגד נקוד וא' כנגד טלוא, וכה"א ויחמו הצאן אל המקלות ותלדנה הצאן עקודים נקודים וטלואים (ל' ל"ט). והרי יעקב לא הזכיר עקוד בשכרו ולמה פצל כנגד עקוד, אלא מכאן אתה למד שלבן חשב לרמות בו, דמה לו כמוסיף על שכרו ולא עשה אלא לפחות לו. ויכול אתה ללמוד ממקרא שלאחריו, ואת כל העזים הנקודות והטלואות כל אשר לבן בו, מהו כל אשר לבן בו, אפילו לא היה שם אלא כתם של לבן שלא היה נדון לא משום נקוד ולא משום עקוד (אלא) [ולא] משום טלוא היה מסירו משם. וכי מה צורך לעשות לו כן, אלא כדי שלא יסתכלו בהן.

(בראשית ל, לט - מ) **ותלדנה הצאן וגו'**. אלו התישים והעזים שהן היו צריכים ליחמם אל המקלות ללדת כיוצא בהן עקודים נקודים וטלואים, אבל הכבשים שלא היה תנאו לכך היה מפריד מן הצאן כדי שלא יחמו ממקלות, הה"ד והכשבים הפריד יעקב. ומה תקנה היה עושה לכשבים שילדו שחומים, היה נותן בראש הצאן כל העקודים, והשחומים היו עומדים אחריהם והיה מעמיד הכבשים אחר השחומים כדי שיסתכלו העזים השחומות בעקודים שלפניהם וילדו כיוצא בהם שחומים, הה"ד והכשבים הפריד יעקב.

(בראשית לא, ג) כל אותן הימים שהיה יעקב בבית לבן לא דבר הב"ה עמו והיה מהרהר ואומר שמא הניחני הקב"ה ולא כך א"ל והנה אנכי עמך (כ"ח ט"ו). א"ל הקב"ה אם אתה מבקש שאהיה עמך הפרש עצמך מביתו של לבן הרשע, שנאמר שוב אל ארץ אבותיך. ואמר יעקב ברשות יצאתי שאמר לי הב"ה והנה אנכי עמך, ואם איני נוטל איני חוזר שכבר אמר לי והשיבותיך אל האדמה (שם). א"ל הב"ה רשות אתה מבקש, שוב וגו'. ר'

אחא אמר נכסי חוץ לארץ אינם בכלל ברכה, אלא משתשוב [אל ארץ אבותיך] ואהיה עמך וגו'.
(בראשית לא, ה) ואלהי אבי היה עמדי, נתן לי עמידה, זה הממון שמעמיד אדם על רגליו. א"ר אלעזר בן פדת מי מעמיד רגליו של אדם, ממונו. ד"א עמדי סומכי, שסמכני שלא נפלתי בידו ועשה בי כרצונו.
(בראשית לא, כא) ויברח הוא וכל אשר לו. ר' אליעזר אומר ברח יעקב לבא אל לבן, שנאמר ויברח יעקב שדה ארם (הושע י"ב י"ג), וברח לצאת מפני לבן שנאמר ויברח הוא וכל אשר לו. ויקם ויעבר את הנהר, קימה היתה לו כשברח. את הנהר זה פרת, והוא מגבול בין ארץ (אדום) [ארם] לארץ כנען. וישם את פניו הר הגלעד, שם פניו בתפלה נגד הקב"ה היושב ברומו
של עולם שלפניו גלויות כל נסתרות וכל מעשי בני אדם והוא עתיד להעיד בהם, כד"א היודע ועד (ירמיה כ"ט כ"ג) ואומר והייתי עד ממהר (מלאכי ג' ה) והיה מתפלל יעקב לפני הב"ה שיצילנו מלבן, שלפניו היה גלוי איך פעל עמו באמונה והוא מרמה בו כל הימים.
(בראשית לא, כג - כד) **ויקח את (כל) אחיו**. לקחן בדברים, אמר להם אין אתם יודעים כל עת שעמד יעקב נתברכנו במים, ועתה ברח, לכו ונחזירהו, ואם לאו נצטרך למים שלכך שמעו לו והלכו עמו. מהו אחיו גבורים כיוצא בו, רמאים כיוצא בו. וירדוף אחריו בהליכתו לבית לבן נרדף, שנאמר על רדפו בחרב אחיו (עמוס א' י"א), ובחזירתו נרדף שנאמר וירדוף אחריו. אמר הב"ה הואיל ויעקב נרדף ואינו רודף לפיכך איני אוהב אלא יעקב שנאמר ואהב את יעקב (מלאכי א' ג'), הה"ד והאלהים יבקש את (ה)נרדף(קהלת ג' ט"ו). וידבק אותו, בקש להורגו כד"א ותדבק ידו אל החרב (ש"ב כ"ג י'), ואומר פן תדבקני הרעה (י"ט י"ט), אלא שהחשיך הקב"ה את העולם והזריחו עליו הה"ד ויבא האלהים אל לבן הארמי בחלום הלילה. אל לבן הארמי, תנא ג' שמות נקראו לו, בעור, כושן רשעתים, לבן הארמי. בעור, שבא על בעיר, כושן רשעתים, שעשה שתי רשעיות, א' בימי יעקב וא' בימי שפוט השופטים, ומה שמו לבן הארמי שמו. א"ר יצחק למה נקרא שמו לבן הארמי, שהיה מלובן ברמאות. מטוב עד רע, א"ר יוחנן כל טובתם של רשעים רעה היא אצל צדיק, הה"ד מטוב עד רע, רע ניחא אלא טוב מ"ט, מכאן שטובתם רעה היא, למה, שהיה מזכיר לו שם ע"ז.
(בראשית לא, כה) וישג לבן את יעקב. מכאן שלא היה רוצה לבן אלא להרוג את יעקב ולקחת את ממונו, כד"א ארדוף אשיג (וגו') [אחלק שלל] (שמות ט"ו ט').

(בראשית לא, כז) **ותגנב אותי**. לא תהיה סבור שיהיה הדבר שעשית קל בעיני, אלא מעלה אני עליך כאלו גנבת את עצמי, על שלא הגדת לי, שאלו הודעתני הייתי משלחך בשמחה.

(בראשית לא, כט) **יש לאל ידי**. בצדיקים מהו אומר אל תמנע טוב מבעליו (משלי ג' כ"ז) שהם עושים טוב בכל כחם, אבל ברשעים יש לאל ידי [לעשות עמכם רע] שהם עושים רע לבני אדם בכל כחם, לכך ונודעה יד ה' (אל) [את] עבדיו וזעם את אויביו (ישעיה ס"ו י"ד), שהוא משלם לצדיקים יד טובה כנגד שהיה להם טובה ועשו טובה בידיהם, ומשלם לרשעים יד רעה כנגד שעשו רעה בידיהם, לפי שידו של הב"ה יש בה מתן שכר טוב לצדיקים ומתן שכר של פורענות לרשעים. לצדיקים מנין, שנאמר כיד אלהיו הטובה עליו כי עזרא הכין לבבו וגו' (עזרא ז' ט - י). לרשעים מנין, שנאמר הנה יד ה' הויה (שמות ט' ג'), הוי ונודעה יד ה' את עבדיו, ליתן להם שכר טוב, וזעם את אויביו, ליתן להם הפורענות.

שאל זקן אחד את אליהו, ב' דברים יש בלבבי ואני אוהבן אהבה גמורה, תורה וישראל, ואיני יודע איזה מהן קודם את חברו, תורה או ישראל. א"ל בני, דרכן של בני אדם לומר תורה קדמה לכל שנאמר ה' קנני ראשית דרכו (משלי ח' כ"ב), אבל אני אומר ישראל קדמו לכל שנאמר קדש ישראל לה' ראשית תבואתו (ירמיה ב' ג'), בה' כתוב לומר ראשית היו ישראל לתורה שהיא ה' ספרים, ואין תבואתו אלא תורה שנאמר ותבואתי מכסף נבחר (משלי ח' י"ט).

(בראשית לא, מח - נ) **הגל הזה עד ביני וביניך**. א"ל לבן ב' דברים יש כאן מצבה והגל. המצבה הרימות אתה והגל עשו בניך בצוויך, כשם שהם ב' דברים כך אני מבקש שיהיו משמשין ב' עדויות. הגל הזה יהיה עד ביני וביניך שאתה לא תרע לי ולא לבני, ואני לא ארע לך ולא לבניך, וגם בניך ובני יעמדו בברית הזה. והמצבה תקרא את שמה מצפה, למה כן, יצף ה' ביני וביניך, שלא תרע לבנותי ולבניהן, הה"ד והמצפה אשר אמר וגו' אם תענה.

(בראשית לא, נב) **עד הגל הזה**. א"ל לבן יודע אני שנשבע הב"ה לאברהם ויצחק ויירש זרעך את שער אויביו (כ"ב י"ז), אני מבקש שאם איני מתחיל לעבור אליך בארץ ישראל לרעה לא תתחיל לבוא לארץ ארם לרעה, שלא תחשבני בכלל אויב עד שיודע לך באמת, הה"ד ואם אתה לא תעבור אלי. מפני מה נאמר בהעברת יעקב גל ומצבה ובהעברת לבן לא נאמר אלא גל בלבד, אלא זו היא שאמ' שהמצבה לא היתה משמשת עדות אלא אם

תענה את בנותי, לכך נאמר בהעברת יעקב שיכול לעבור על הברית ההיא, מה דלא שייך בלבן.

## פרשת וישלח

(בראשית לב, ה) **ויצו אותם לאמר**. אמר אשלח לו שלוחים שמא יחזור בתשובה, אמר להם, אמרו שלא תאמר, יעקב כדרך שיצא מבית אבי הוא עומד שנאמר כי במקלי עברתי (ל"ב י"א) שלא נטל כלום מתפיסת בית אביו, אלא בשכרי קניתי כל הללו, שנאמר [ועתה הייתי לשני מחנות (שם)]. עם לבן גרתי, שלא תאמר כשהייתי בבית אבי הייתי לומד תורה ובבית לבן לא למדתי מטורח העבודה, אלא בבית לבן כל שעה למדתי תורה. חשבון גרתי כנגד תרי"ג מצות. ונתן לי שכרי הב"ה שהצליחני בבית לבן הה"ד ויהי לי שור וחמור (ל"ב ו').

ויצו אותם. ר' יהודה בר סימון פתח, מה תאמרי כי יפקוד עליך ואת למדת אותם (ירמיה י"ג כ"א) א"ל הב"ה לישראל מה יכולים אתם לומר כשאפקוד עליכם עונותיכם ואמסור אתכם ביד עשו. אם תאמרו כבר אמרתי אני ורב יעבוד צעיר (כ"ה כ"ג), ואתם אינכם יודעים שיעקב אביכם עבר על דברי ולמד את שלוחיו שעשו אדוניו היה, והם אמרו כה אמר עבדך יעקב, אתם גרמתם לעצמכם שאתם משתעבדים לעשו, הוי ואת למדת אותם עליך אלופים לראש. לכן, הלא חבלים יאחזוך.

(בראשית לב, ח) **ויירא יעקב**. תמן תנינן ר' הלל אומר אל תפרוש מן הצבור ואל תאמין בעצמך עד יום מותך אעפ"י שאדם צדיק יתירא בכל עת מהחטא ולא יאמין בעצמו, שהרי יוחנן כ"ג שמש שמונים שנה בכהונה גדולה ולבסוף נעשה צדוקי. ומעשה בחסיד א' חכם שהיה משיב על דברי חכמ' אמר מה ראו לומר אל תאמין וכו', מי שהוא צדיק חסיד וענו וירא אלהים ישוב ויחטא וירשע. התחיל לשנות לתלמידיו האמן בעצמך. חרה לו להב"ה על כך ובשביל שהיה צדיק לא רצה לטרדו מן העולם אלא נסהו להודיעו, שלא יאמר כך, פעם אחת יצא מבית הכנסת ויוה"כ היה ונכנס לגנתו להסך את רגליו ושלח הב"ה רוח אחת ודמתה לנערה מקושטת שאין בכל העולם כמותה, באת ועמדה לפניו. א"ל השמעי לי, אמרה לו ר' יום הכפורים הוא, אמר לה אני מקבל עלי כל העון, אמרה לו ר' איני פנויה, אשת איש אני, אמר לה אני מקבל עלי לא זז משם עד שנזקק לה. הלך ונפל בחולי מכאב לבו מכבד העון והיו החכמים מבקרים אותו ושואלים אותו מה טיבך, והוא לא משיבם מרוב הצער עד שראה הב"ה בצרתו שנתן נפשו למות בשביל החטא, ואמר הב"ה לרוח לך והודע הדבר לצדיק ולא יצטער יותר מזה. הלכה ועמדה

לפניו, אמרה לו ר' אני האשה שנזקקת לה ורוח אני ולא אשה ולא נסה הב"ה אותך אלא על שהיית מצדיק עצמך ועובר על דברי חבריך, לכן באתי להודיע שלא תשנה עוד כן אלא הוי שונה כדבריהם אל תאמין וכו'. שמח וחזר לשנות כדברי חבריו. לפיכך יתירא אדם מן החטא כל ימיו. וכן אמר דוד לולא האמנתי וגו' (תהלים כ"ז י"ג). אמר ר' יוסי למה נקוד על לולא, כך אמר דוד לפני הב"ה יודע אני שאתה משלם שכר טוב לצדיקים לעתיד לבא, אבל איני יודע אם יש לי חלק ביניהם אם לאו. הרי דוד שהיה חסיד שנאמר שמרה נפשי כי חסיד אני (תהלים פ"ו ב') היה מתירא שמא יגרום החטא.

ויירא יעקב. למה נתירא, אמר כל השנים הללו הוא יושב ומכבד את הוריו תאמר שבא עלי מכח [כבוד] אב ואם. ללמדך שגדול כח כבוד אב ואם כת"ת, שנאמר כי הוא חייך וארך ימיך (דברים ל' כ'), ובכבוד אב ואם נאמר למען יאריכון ימיך (שמות כ' י"ב). ללמדך שכל המכבד אביו ואמו מובטח לו שהוא בן העוה"ב אעפ"י שאינו בן תורה, ובלבד שיהיה נקי מע"ז וג"ע וש"ד ולשון הרע וחלול השם וחלול שבת בפרהסיא. ומעשה היה בר' יהושע בן אולם שנראה לו אליהו בחלום וא"ל שמח בלבך שאתה ונינוס בן כפר קיטור הקצב ראה מושבך ומושבו שוים כ"א וחלקך וחלקו שוים בג"ע. כיון שנעור משנתו חשב בלבו אוי לו לאותו האיש שמיום שנולד תמים היה ביראת קונו ולא היה לו עמל אלא בתורה ולא הלך ד' אמות בלא ציצית ובלא תפלין והיו לו שמונים תלמידים, והיו שוקלים מעשי ותורתי עם קצב א', בשבועה לא אשב ולא אכנס לבית המדרש עד שאלך ואמצא אותו הקצב שהוא חברי בג"ע. מה עשה הלך מעיר לעיר וממדינה למדינה ושאל בשם האיש ובשם עירו. כיון שנכנס לעירו שאל בשבילו. א"ל היכן נינוס, א"ל כל בני העיר, אדונינו מה אתה מבקש אותו האיש, אתה צדיק ונזר ישראל ותשאל עליו. אמר להם מה מעשיו, אמרו לו שב וסעוד אתה ותלמידיך שאתם עייפים מטורח הדרך שאותו נינוס קצב הוא, מה אתה צריך לו. אמר להם העבודה לא אוכל כלום אני ותלמידי עד שתראו אותו לי. מיד שגרו בשבילו. אמרו לו ר' יהושע משגר בשבילך. אמר להם מי אני ומי אבותי שר' יהושע אור ישראל משגר בשבילי, אמרו לו עמוד ולך עמנו. חשב בעצמו שהם מלעיגים עליו, אמר להם לא אלך. חזרו אצל ר' יהושע, א"ל אי אור עינינו, כבר הלכנו ובעט בנו. מיד עמד ר' יהושע הוא ותלמידיו והלכו אצלו. מיד בא ונפל לפני ר' יהושע, א"ל אדוני מה היה בי ומה יום מיומים שאתה מבקש אותי, א"ל דבר לי אליך, א"ל אדוני אמור, א"ל מה מלאכתך, א"ל קצב אני ויש לי אב ואם זקנים ואינם יכולים לעמוד ולא לישב, ואני מלבישן ומאכילן ומרחיצן בידי. מיד עמד ר' יהושע ונשקו על ראשו, א"ל בני אשריך ומה נעים גורלך, ואשרי חלקי שזכיתי להיות חברך בג"ע, ואשרי

אביך שיצאת ממנו. הא למדת כמה גדול שכר כבוד אב ואם, ולפיכך היה מתירא יעקב מעשו לפי שהוא היה זהיר בכבוד אבותיו.

(בראשית לב, יב) **כי ירא אנכי אותו**. הה"ד כאשר ינוס איש מפני הארי (עמוס ה' י"ט), איש זה יעקב שנאמר בו איש תם (כ"ה כ"ז), מפני הארי זה לבן שברח יעקב מפניו. קראו ארי מפני שרץ אחרי יעקב לטרוף נפשו. ופגעו הדב (עמוס שם), זה עשו שפגעו בדרך שנאמר וגם הולך לקראתך (ל"ב ז'). ולמה קראו דב שעמד על הדרך כדב שכול להמית אם על בנים, והארי יש לו בשת פנים והדב אין לו בשת פנים. באותה שעה עמד יעקב והתפלל לפני הקב"ה, אתה אמרת לי שוב אל ארץ אבותיך (ל"א ג') והרי עשו הרשע בא להרגני, אני מתירא מפניו שהוא כסיל ואינו מתירא ממך. מכאן אמרו לא תתירא מפני איש שוטר ומושל אלא מפני איש שאין בו יראת שמים. והוא עומד על הדרך להמית אם על בנים, הה"ד כי ירא אנכי אותו פן יבא והכני וגו', ואתה אמרת לא תקח האם (מ)על הבנים (דברים כ"ב ו').

(בראשית לב, יג) **ושמתי את זרעך כחול הים**. הקב"ה אמר לו כעפר הארץ (כ"ח י"ד) והוא אומר כחול הים, היכן מצינו שא"ל כן, רבנן אמרו ע"י יצחק אמ' ויתן לך את ברכת אברהם (כ"ח ד'), זו ברכת החול, שנאמר הרבה ארבה את זרעך וגו' וכחול אשר על שפת הים (כ"ב י"ז). ולמה הזכיר כאן ברכת החול ולא הזכיר ברכת העפר, לפי כשברכו בעפר רמז לו שבניו הם עקרו של עולם, כשם שא"א לעולם בלא עפר כך א"א לעולם בלא בניו, וכשם שהעפר הוא דיש לכל כך יהיו בניו דיש למלכיות, הה"ד ותשימי כארץ גוך (ישעיה נ"א כ"ג), לכך לא הזכיר ברכת העפר. אבל כשנתברך בחול, מה חול זה מקהה שני אוכליו כך ישראל מקהין שני אוכליהן שנאמר כל אוכליו יאשמו (ירמיה ב' ג'), וכשם שהים הזה הגל שלו עולה ומתגבר כאלו מציף העולם וכשמגיע לשפת הים הוא נשטח לפני החול, כך אומות העולם שנמשלו לים דכתיב והרשעים כים נגרש (ישעיה נ"ז כ'), כל מי שמזדווג להם לישראל הוא נופל לפניהם, לכך זכר יעקב כאן ברכת החול.

(בראשית לב, יח) **ויצו את הראשון לאמר**. הה"ד ואת העם צו לאמר (דברים ב' ד'), מהו צו לאמור ללמד לדורות שיהיו מצוין אלו את אלו שיהו זריזין ומה עשו למדו מיעקב שהיה מצוה עבדיו שיהו זהירין מעשו לדבר לפניו כראוי, שנאמר ויצו את הראשון לאמר. מהו לאמר, תזהירו שלא ימיר דברו, הוי ואת העם צו לאמר. אתם עוברים (שם), הרי סימן יפה שאתם עוברים, למה כשתבא הפורענות אינה באה אלא על היושבים שנאמר פחד ופחת ופח עליך יושב הארץ (ישעיה כ"ד י"ז). בגבול אחיכם בני עשו (דברים שם), הנביא קורא עליך עד הגבול שלחוך (עובדיה א' ז'), למה, לפי שכשישראל עברו בגבולכם לא הזיקו

לכם, ואתם באים בגבולם להרע להם, לכך עד הגבול שלחוך. ויראו מכם ונשמרתם מאד (דברים שם), אעפ"י שהם יראים [מכם] ונשמרתם מאוד. א"ר שמעון ב"ג בשעה שהם יראים ממנו אמר ונשמרתם מאד, אנו שמובלעין ביניהם עאכו"כ שאנו צריכים להזהר מהם. רבנין אמרי מה יעקב הצדיק שהב"ה הבטיחו והנה אנכי עמך (כ"ח ט"ו) היה מתירא ממנו ומכבדו לדורון ומצוה עבדיו שידברו לו דרך כבוד ומשפיל עצמו לפניו וקורא לו אדוני ולעצמו עבד, אנו שמובלעין ביניהם כרצונן על אחת כו"כ.

כי יפגשך עשו אחי. כי ימצאך לא נאמר אלא כי יפגשך, כענין שנאמר פגש דב שכול באיש וגו' (משלי י"ז י"ב).

(בראשית לב, כז) **ויאמר לא אשלחך**. א"ר אל[י]עזר [כיון] שראה המלאך שלא רצה לשלחו התחיל משורר ומזמר מן הארץ ושמעו העליונים קול המלאך משורר ומזמר מן הארץ ואמרו בשביל כבוד הצדיק אנו שומעין את קולו שנאמר מכנף הארץ זמירות שמענו צבי לצדיק (ישעיה כ"ד ט"ז).

(בראשית לב, לב) **ויזרח לו השמש**. תני ד' גרים הם, גר אהבה, גר יראה, גר פרנסה, גר צדק, ולפי מעשיהם זכורים בתורה. גר אהבה כיצד, אהב אשה מישראל ובא ונתגייר בשביל שיטלנה, התורה מושלתו ככלב, מה בכלב כתוב ובשר בשדה טרפה וגו' לכלב תשליכון אתו (שמות כ"ב ל'), אף בו כתוב לא תאכלו כל נבלה לגר אשר בשעריך תתננה (דברים י"ד כ"א). מה הכלב הזה להוט אחר נבלה, אף זה להוט [אחר] אשה מישראל. גר יראה כיצד, אלו גרי מרדכי ואסתר שלא באו להתגייר אלא מתוך יראה ומושלן כבהמה, אתה ובנך ובתך וגו' ובהמתך וגרך (שמות כ' י'), מה בהמה מיראה אף אלו מיראה. גר פרנסה כיצד, ראה עניי ישראל שהם מתפרנסים ובא להתגייר בשביל שיתפרנס ולפיכך מושלו כעני, לעני ולגר תעזוב אותם (ויקרא י"ט 2'). גר צדק זה שנתגייר לשם שמים, לפיכך מושלו כאזרח שנאמר האזרח וגו' ולגר וגו' תורה אחת יהיה לכם (במדבר ט"ו כ"ט). ר' הונא אמר חביב עלי כאברהם שנאמר בו מי העיר ממזרח (ישעיה מ"א ב'), ורבנן אמרי חביב עלי כיעקב שנאמר ויזרח לו השמש.

(בראשית לג, ב) **ואת רחל ואת יוסף אחרונים**. מני אפרים שרשם בעמלק (שופטים ה' י"ד) אמר הקב"ה ממני הוא הדבר מימיו של משה, שיהיו בניה של רחל פורעין מזרעו של עשו, הה"ד ויאמר משה אל יהושע בחר לנו אנשים (שמות י"ז ט'), וכי מעצמו אמר לו, אלא מפי הדבור, הוי מני אפרים שרשם בעמלק, ממני היה הדבר שיבא יהושע שהוא מזרעו של אפרים ויכרות זרעו של עמלק. אחריך בנימין (שופטים שם) אמר הקב"ה אחריך בנימין לתבוע מזרעו של עמלק. מי נזדווג לישראל, המן הרשע, א"ל חייך שבנימין

מוכן לך לקעקע את ביצתך, (את) [זה] מרדכי שנאמר בו איש יהודי [וגו' איש ימיני (אסתר ב' ה')] הוי אחריך בנימין. ד"א מני אפרים, ממני היה מימיו של יעקב שיהיה השבט הזה מתוקן ליפרע מעשו, אימתי כשבא יעקב מפדן ארם והיה מצר, שנאמר ויירא יעקב מאד ויצר לו (ל"ב ח'), א"ל הקב"ה הא בניה של רחל עמך ואתה מתירא, חייך הם עתידים ליפרע ממנו, (ו)כל זמן שיהיה עומד על בניך, לפיכך עמד יעקב והיה משמר לרחל ולבניה [יותר] מכלם שנאמר ואת רחל ואת יוסף אחרונים. אמר אם ח"ו הורג את בני וישתיירו בניה של רחל שאני בטוח ע"י בניה אני נצול.

(בראשית לג, ג) **והוא עבר לפניהם**. הה"ד כרחם אב על בנים (תהלים ק"ג י"ג). אמרו רבותינו כד שמע יואב לדוד דאמר כן תמה ואמר כלום אבא מרחם על בנוי טפי מאמהון, והלא אמהון רחמא עליהון סגי דהיא מצטערת עליהון בעיבורא (והיא) [ועל] מתברא והיא מרביה להון, והוא אמר כן, לא אמר יאות. איזיל ואחמי מה דברייתא דבריין ואדע אי אמר בקושטא. עטר בכל תחום ישראל ואשכח חד סב מסכן דהוו ליה י"ב בנין והוה זן יתהון בדוחקא באגר טרחיה דהוה טרח בכל יומא. נם ליה דיזב(ו)ן חד מבנוהי, פרנס ביה לך ולאתתך ולשאר בנין דילך. כד שמע ההוא סב נזף ביה ואזל ליה, אזל לאתתיה ונם לה עד די בסוף זבן יתיה ליה במאה דינרים דדהב. ובליליא כד אתא סב למיכל ולא אשכח יתיה שאיל מיניה. נם ליה אתתיה הכי והכי וסבית הדין מאה דינרים. כד שמע כן שרי מציף סגי ולא אכל ולא אשתי בההוא ליליא, בצפרא קם ונסב הנהו דינרים ונסב (מיני) [מאני] זייניה בידיה דאי אשכח לגברא דזבן בריה ולא יבעא למהדריה ומשקל ממוניה דהוה קטיל ליה, עד דאשכח ליואב וא"ל לא תוסיף למללא דאי לא מהדרת לי ברי או אקטלך או תקטלני. כד שמע יואב נסב ממוניה ואהדר ליה ית בריה ואמר יאות אמר דוד דאמר כרחם אב על בנים ולא כרחם אם על בנים, דאלו דין טלייה אמיה זבינתיה לי דלא הוה טרחא במזוניה, ואבוה דטרח במזוניה מסר נפשיה לקטלא עלויה, הוי כרחם אב על בנים.

(בראשית לא, ה) **ויאמר מי אלה לך**. תניא ר' אליעזר אומר כשראה עשו שהיו לו בנים ובנות עבדים ושפחות, א"ל, יעקב אחי הלא כך אמרת לי טול אתה העוה"ז ואני אטול העוה"ב, מנין לך שתשתמש [בעוה"ז] כמותי, הה"ד מי אלה לך. א"ל יעקב, אחי העוה"ב בשכרי אבל כל אלו מתנת חנם העלה לי הקב"ה בעוה"ז, הה"ד הילדים אשר חנן אלהים את עבדך. הכיר עשו את עצמו ואמר, ומה העוה"ז שאינו חלקו כך נתן לו הקב"ה שכרו, בעוה"ב שהוא שכרו עאכו"כ.

(בראשית לג, ו - ז) א"ר לוי בשעה שצוה אחשורוש שישתחוו הכל להמן היו הכל משתחוים להמן חוץ ממרדכי שנאמר וכל עבדי המלך אשר בשער המלך כורעים ומשתחוים להמן (אסתר ג' ב'). כשראה למרדכי שלא היה משתחוה, אמרו שמא ברברי הוא זה ואיננו רגיל בנימוס. התחילו אמרו לו מצות המלך היא שנאמר מדוע אתה עובר את מצות המלך (שם ג'), א"ל אני סקנתר של הקב"ה שנאמר ובין כתפיו שכן (דברים ל"ג י"ב), (ואינה) [ואין נאה] לסקנתרו של הקב"ה שישתחוה לבשר ודם. א"ל וזקנך בנימין שהשתחוה לעשו הוא ואביו ואחיו, לא כן כתוב ותגשן השפחות וגו' ותגש גם לאה וגו'. א"ל ח"ו דכתיב ואחר נגש יוסף ורחל וישתחוו, ועדיין לא נולד בנימין.

(בראשית לג, י) **ולקחת מנחתי מידי**. א"ר יצחק אבנים טובות ומרגליות נתן לו שנאמר ולקחת מנחתי מידי, דברים הניטלים ביד, וכה"א ויקח מן הבא בידו (ל"ב י"ד), דבר הבא ביד, אלו אבנים טובות ומרגליות.

(בראשית לג, יא) **ויפצר בו ויקח**. הה"ד מקור חיים פי צדיק (משלי י' י"א), זה היה אלישע, מה מקור חיים אינו פוסק כך אלישע לא חזר בו ממה שאמר בפיו שנאמר ויפצר בו לקחת וימאן (מ"ב ה' ט"ז). ופי רשעים יכסה חמס (משלי שם) זה עשו שאמר ליעקב יהי לך אשר לך (ל"ג ט') ולבסוף ויפצר בו ויקח, מתחמי חזר וידוהי פשיטן.

(בראשית לג, יד) **עד אשר אבא אל אדוני שעירה**. וכה"א עד מדרך כף רגל (דברים ב' ה') ר' מאיר אומר עד ועמדו רגליו ביום ההוא על הר הזתים (זכריה י"ד ד'). ר' שמואל בר נחמני אמר עד יבא אותו שכתוב בו דרך ככב מיעקב (במדבר כ"ד י"ז) זה מלך [המשיח] ועליו נאמר ועלו מושיעים בהר ציון (עובדיה א' כ"א).

(בראשית לד, י) **ואתנו תשבו**. שיתנו להם מקום בתוך העיר לישב. מחוץ לעיר היו יושבים שנאמר ויקן את חלקת השדה אשר נטה שם אהלו (ל"ג י"ט), מכאן אתה למד שלא הניחוהו לישב בתוך העיר, שהיו מתיראין מן הדבר שנשבע הב"ה לאברהם לזרעך אתן את הארץ הזאת (י"ב ז'), אבל אחר שתתחתנו אתנו נהיה לעם אחד ולא נירא מכם.

(בראשית לד, יג) **במרמה וידברו**. תנא במדה שאדם מודד בה מודדין לו, לפי שהוא אומר בא אחיך במרמה (כ"ז ל"ה), השיב לו הב"ה כשבאו לדבר במרמה קראם בני יעקב דומים לאביהם, מה אביהם דבר במרמה, אנכי עשו בכורך (כ"ז י"ט), כך בניו דברו במרמה ויחסום על שם אביהם.

(בראשית לד, יד) **ויאמרו אליהם**. למה נאמר בבני יעקב דבור ומאמר, לומר לך כשם שהם דברו עז ורך כך הם ענו עז ורך. ד"א הם ענו להם א, קשה וא' רכה כדי שלא יבינו בדבר. כי חרפה היא לנו, אמרו להם עבדיו של זקננו היו נמולים שנאמר ויקח אבר[ה]ם

את ישמעאל בנו ואת כל ילידי ביתו וגו' (י"ז כ"ג), ואנו נתן את בנותינו לערלים ונקח בנותיהם. ד"א כי חרפה היא לנו, הרי אנו גורמים גיהנם לזרענו כד"א ואלה לחרפות לדראון עולם (דניאל י"ב ב'), מי שהוא ערל נופל בגיהנם שנאמר ופעורה פיה לבלי חק (ישעיה ה' י"ד), ואומר אשר ירדו ערלים אל ארץ תחתיות (יחזקאל ל"ב כ"ד).

(בראשית לד, כז) **ויבזו העיר**. יכול על בזת העיר, ת"ל [אשר טמאו], רוח הקדש צווחת אשר טמאו אחותם.

(בראשית לה, א - ב) א"ר שמואל כל המשהה את נדרו סוף הוא בא לידי ע"ז וש"ד וג"ע, שנאמר וידר יעקב נדר וגו' אם יהיה אלהים עמדי (כ"ח כ'), שלא אעבור ע"ז, ושמרני (שם) מש"ד, ועמשא לא נשמר וגו' (ש"ב כ' י'), בדרך הזה (שם) מג"ע, כד"א כן דרך אשה מנאפת (משלי ל' כ'), אמר אם תשמור אותי מכל אלה כל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך (כ"ח כ"ב). והב"ה שמרו מכלן ושכח אותו נדרו, מיד נכשל בשלשתן, בג"ע, ותצא דינה (ל"ד א'), בש"ד, ויקחו שני בני יעקב (ל"ד כ"ה), בע"ז, הסירו את אלהי הנכר. א"ל הב"ה קום עלה בית אל וגו'. הסירו את אלהי הנכר, מכאן אתה למד שגייר יעקב גרים כשם שעשו אברהם ויצחק. אברהם, ואת הנפש אשר עשו בחרן (י"ב ה'). יצחק, וישב יצחק ויחפור את בארות המים (כ"ו י"ח), (ד) [ו]כתיב וישב יעקב בארץ מגורי אביו (ל"ז א') מגוייריו [אביו], ואל כל אשר עמו, אלו הנשים והטף ששבו משכם.

(בראשית לה, ה) אמרו רבותינו שלא רדפו אחריהם בפעם ההיא, אבל לאחר ז' שנים שהחריבו את שכם נתכנסו מלכי האמורי על בני יעקב ורצו להרגם בבקעת שכם, לפי שאח"כ חזר יעקב ובניו לשכם, אמרו לא די להם שהרגו כל אנשי שכם אלא שהם יורשים את ארצם ונתקבצו כלם ובאו עליהם.

(בראשית לה, י) **ויקרא את שמו ישראל**. הה"ד ישראל אשר בך אתפאר גו' (ישעיה מ"ט ג'). כתוב במדרש.

(בראשית לה, יא) **אני אל שדי פרה ורבה**. הה"ד נתת ירושת יראי שמך (תהלים ס"א ו') הב"ה נותן ענין הצדיקים ירושה לבניהם, מה אברהם דבר הב"ה עמו בצ"ט שנים וברכו בפריה ורביה, שנאמר ויהי אברם בן צ"ט שנה וגו' אני אל שדי (פרה ורבה) וגו' והפריתי אותך (י"ז א' - ו'), אף יעקב דבר הב"ה עמו בן צ"ט שנים באל שדי וברכו בפריה ורביה שנאמר אני אל שדי פרה ורבה, ואותה שעה בן צ"ט שנים היה, דתניא ר' יוסי אומר יעקב אבינו בשעה שנתברך בן ס"ג שנים [היה] ועשה בארץ כנען אחר שנתברך י"ד שנה שלמד בבית עבר, תמצא כשעמד על הבאר בן ע"ז שנה היה, ועשה כ' שנים בבית לבן הרי צ"ז, וכשיצא מבית לבן עשה י"ח חדש בסכות ובא לו לשכם ובאותו זמן אירע לו

מעשה שכם ובא לו לבית אל, הרי צ"ט שנים היו ליעקב כשעלה לבית אל. ומנין שיעקב עמד בסכות יותר משנה שנאמר ויקחו שני בני יעקב [וגו'] איש וגו' (ל"ד כ"ה), מהו איש מלמד שי"ג היה לו ללוי במלחמת שכם, שאין נקרא איש פחות מי"ג שנים, ואם אתה אומר שלא עמד יעקב יותר משנה אי אתה מוצא ללוי י"ג שנים.

(בראשית לה, יח) **ויהי בצאת נפשה כי מתה**. הה"ד דברי ירמיהו וגו' (ירמיה א' א'). ר' תנחומא אומר כל מקום שנאמר דברים, דבר, דברי אלות ותוכחות הן. אלה הדברים (דברים א' א') מה כתב תמן, מזי רעב וגו' (שם ל"ב כ"ד). דבר ה' אשר היה אל הושע (הושע א' א') מה כתוב תמן, כי אתם לא עמי (שם ט'). דברי ירמיהו, א"ל הב"ה לירמיהו לך אמור לישראל עשו תשובה, ואם לא, אחריב בית מקדשי, א"ל ואי מחריב ליה דידיה הוא מחריב, אלא כך אמר הב"ה אנא מחריב בית מקדשי ודברי יקומו בירמיהו. ד"א דברי ירמיהו, אמר הב"ה (ברורי) [דבורי] בעי גבהון ירמיהו, אני אמרתי לא יהיה לך וגו' (שמות כ' ג'), והם לא עשו כן אלא המשתחוים על הגגות וגו' (צפניה א' ה'). אני אמרתי לא תשא (שמות כ' ז'), והם, לשקר ישבעו(ן) (ירמיה ה' ב'). זכר את יום השבת (שמות כ' ח'), והם, ואת שבתותי חללו (יחזקאל כ' ט"ז). כבד את אביך (שמות כ' י"ב), [והם], אב ואם הקלו בך (יחזקאל כ"ב ז'). לא תרצח, לא תנאף, לא תגנוב (שמות כ' י"ג), והם, הגנוב רצוח ונאוף (ירמיה ז' ט'). לא תענה (שמות שם), והם, וידרכו את לשונם (ירמיה ט' ב'). לא תחמוד (שמות כ' י"ד), והם, וחמדו שדות וגזלו (מיכה ב' ב'). הוי דברי, דבורי. ירמיהו, שבימיו יעשה בית המקדש אירימון. ד"א ירמיהו, שבימיו נתרוממה מדת הדין, בן חלקיהו, מאותו השבט שכתוב בו אני חלקך ונחלתך (במדבר י"ח כ'). מן הכהנים, א"ר שמואל ד' הם שהם באים ממשפחה בזויה, ואלו הן, פנחס, אוריה, יחזקאל וירמיה, פנחס בשעה שהרג את זמרי היו ישראל מזלזלין בו ואומרים בן פוטי שפטם עגלים לע"ז, זה יתרו שנאמר ואלעזר בן אהרן לקח לו מבנות פוטיאל וגו' (שמות ו' כ"ה). כשראה הב"ה שהם מזלזלין בו עמד ויחסו אחר אהרן שנאמר פנחס בן אלעזר (גו') [בן אהרן הכהן] (במדבר כ"ה י"א), כהן (הכהן) [בן כהן] קנאי בן קנאי. אוריה היו ישראל מזלזלין בו ואומרין לא גבעוני הוא, שנאמר וגם איש היה מתנבא בשם ה' אוריהו (שמו) [בן שמעיהו] מקרית היערים (ירמיה כ"ו כ'), וכתוב ועריהם גבעון והכפירה וגו' וקרית יערים (יהושע ט' י"ז), התחיל הב"ה מיחסו ואעידה לי עדים נאמנים את אוריה הכהן וגו' (ישעיה ח' ב'). יחזקאל היו מליזין עליו [ואומרים לא מבני בניה של רחב הזונה הוא, וצריך הכתוב לייחסו היה היה דבר ה' אל יחזקאל בן בוזי הכהן (יחזקאל א' ג')]. ירמיה היו מליזין עליו ואומרים שהוא מבני בניה של רחב הזונה, ויחסו הכתוב

מן הכהנים. מני שמי ככהנים. (שהיו) בימי משה הכהנים מברכין את ישראל יברכך ה' (וישמרך) (במדבר ו' כ"ד), ובימי(ו) [ו]לקח מהם קללה (ירמיה כ"ט כ"ב). וישמרך (במדבר שם), ובימי, אשר (לאלות) [למות למות] גו' (ירמיה ט"ו ב'). יאר ה' (במדבר שם כ"ה), ובימי(ו), במחשכים הושיבני (איכה ג' ו'). ויחנך (במדבר שם), ובימי, אשר לא אתן לכם חנינה (ירמיה ט"ז י"ג). וישם לך שלום (במדבר שם כ"ו), ובימי, כי אספתי את שלומי (ירמיה שם ה'). בארץ בנימין (שם א' א'), מה בנימין אחרון לכל השבטים אף ירמיהו אחרון לכל הנביאים. ולא נתנבאו אחריו חגי זכריה ומלאכי. ר' אל(י)עזר אומר קצרי נבואה היו, ור' שמואל אמר כבר הי[ת]ה הנבואה פקודה ביד חגי זכריה ומלאכי. מה בנימין לא נתברר אבינו יעקב מעמיד י"ב שבטים עד שנולד בנימין, כך מכל הנביאים אשר התנבאו על ירושלים לא נתבררה נבואתם עד שבא ירמיהו. ומה בנימין כל זמן שהיה בתוכה לא מתה וכיון שיצא מיד מתה, כך ירמיהו כל הימים שהיה בירושלים לא חרבה, וכיון שיצא ממנה מיד חרבה, הוא שירמיה אמר פתיתני ה' ואפת (ירמיה כ' ז'), שדלתני ואשתדלית, אפקתני מן גבה וחרבת יתה. אתמול אמרת לי הנה חנמאל בן שלום וגו' קנה [לך] את שדי (שם ל"ב ז'), ועכשו אפקתני מן גבה.

ותקרא (את) שמו בן א[ו]ני. בן צערי, ואביו קרא לו בנימין בלשון הקדש. אימתי נתקיימו דברי אביו, בימי שאול, הה"ד נשקי קשת מימינים ומשמאילים באבנים ובחצים בקשת מאחי שאול (ו) [מ]בנימין(דה"א י"ב ב'). אימתי נתקיימו דברי אמו בפלגש בגבעה, הה"ד מכל העם הזה שבע מאות איש בחור אטר יד ימינו (שופטים כ' ט"ז). אימתי נתקיימו דברי שניהם, בשושן הבירה, איש יהודי היה וגו' בן קיש איש ימיני (אסתר ב' ה'). בתחלה נצטער ונצטרך להקיש על דלתי רחמים ולבסוף גבהה ימינו.

(בראשית לה, יט) **ותמת רחל**. תניא ר' יוסי אומר בבית אל עשה יעקב ששה חדשים והקריב זבחים לאלהי אביו יצחק ושם עשר את בניו, יצא משם נולד לו בנימין, מתה רחל בדרך, בו בפרק מתה רבקה ודבורה, נמצאת רחל בת ל"ו שנה, ולאה לא מתה עד תשלום מ"ד שנה. רחל ולאה נמצאו בשעת נשואין בנות כ"ב שנים כי תאומות היו, נמצאת למד שאותה שעה שאמר יצחק ליעקב, וקח לך משם אשה מבנות לבן (כ"ח ב') עדיין לא נולדו רחל ולאה. שמע יעקב בדרך שלא היו ללבן בנות הלך והטמין עצמו בבית עבר ללמוד תורה. ולפי שיצא מפי הצדיק מבנות לבן אותה שעה עברה אשת לבן וילדה לסוף השנה, ויעקב שמע שנולדו, ולפי שהיו קטנות כ"כ לא הלך יעקב שם וישב ללמוד תורה מעבר ושהה שם י"ד שנים עד עת שהיו ראויות לבנים.

(בראשית לה, כא) **ויסע ישראל ויט אהלה**. אהלה כתיב, זה אהלה של בלהה כיון שמתה רחל הכניס את בלהה באהל רחל ועמדה במקומה והיתה מינקת בנימין, אעפ"י שעמדה מלדת כמה שנים בא לה חלב והיניקתו. מהלאה למגדל עדר, רבנין אמרי יעקב אבינו סימן לבניו, מה יעקב אבינו קבר רחל בדרך אפרת היא בית לחם ואח"כ נסע ונטע אהלו מהלאה למגדל עדר, כך לעתיד לבא ירחם הב"ה על ישראל בזכות אונאת קבורת רחל כמד"א ויש תקוה לאחריתך וגו' (ירמיה ל"א י"ז) ויצמח להם גואל וגו' מבית לחם אפרתה, כד"א ואתה בית לחם אפרתה וגו' ממך לי יצא (מיכה ה' א'), ואח"כ יקבוץ הב"ה את ישראל כד"א ביום ההוא [וגו'] אוספה הצולעה וגו' (מיכה ד' ו') ואח"כ אהלו של הב"ה הוא ציון, כל מי שיעלה לשם להקריב יבא עד מגדל עדר לקנות משם בהמות לזבחים, כההיא דתנן בהמה שנמצאה מירושלים למגדל עדר וכמדתה לכל רוח זכרים עולות ונקבות זבחי שלמים.

(בראשית לה, כב) **ויהיו בני יעקב שנים עשר**. הה"ד ראיתי והנה מנורת זהב כלה (זכריה ד' ב') זה כנסת ישראל, וגלה על ראשה (שם), גואלה, כד"א גואלנו ד' צבאות (ישעיה מ"ז ד'). ד"א וגלה על ראשה, למענכם שלחתי בבלה (שם מ"ג י"ד). ד"א ויעבור מלכם לפניהם וה' בראשם (מיכה ב' י"ג). ושבעה נרותיה עליה (זכריה שם), הוא זכות השבת שישראל משמרין א' [לשבעה] ימים. שבעה ושבעה מוצקות לנרות אשר על ראשה (שם), (ו)ז' כנגד (ז') ז' ימי בראשית שנאמר חצבה עמודיה שבעה (משלי ט' א') וז' כנגד ז' מצוות האמורות בתורה, תרומות מעשרות שמיטין ויובלות מילה וכבוד אב ואם ות"ת כנגד כלם. שבעה ושבעה מוצקות לנרות אשר על ראשה, זו היא התורה שנאמר בה אמרות ה' אמרות טהורות כסף צרוף בעליל לארץ מזקק שבעתים (תהלים י"ב ז'). ג' פעמים כתוב כאן ז', הרי כאן כ"א, ועוד אתה דורש ז' פעמים ז' שהם מ"ט הרי ע' זקנים. ושנים זיתים עליה (זכריה שם ג') הם שני משיחים א' משוח מלחמה וא' מלך המשיח לישראל. ד"א ושנים זיתים עליה אלו משה ואהרן. אחד מימין הגלה (שם), זה משה שלמד תורה לישראל שנתנה מידו של הב"ה שנאמר מימינו אש דת למו (דברים ל"ג ב'). ואחד על שמאלה (זכריה שם), זה אהרן שהיה מקריב קרבנות על ישראל ומכפר עליהם הנשחטין בצפון. וכשם שראה זכריה לכנסת ישראל כדמות מנורת זהב כלה לשבח, כך ראה משה שנאמר ועשית מנורת זהב טהור (שמות כ"ה ל"א), זו כנסת ישראל, ירכה (שם), זה הנשיא, וקנה (שם), זה אב ב"ד, גביעיה (שם), אלו החכמים, כפתוריה (שם) אלו התלמידים, ופרחיה (שם) אלו תינוקות של בית רבן, ממנה יהיו (שם), כלך יפה

רעיתי ומום אין בך (שה"ש ד' ז'). ולכך הוא אומר ויהיו בני יעקב שנים עשר, ע"ש ראיתי והנה מנורת זהב כלה, שכלם היו צדיקים שקולים זה כזה.

(בראשית לה, כג) כי תהיין לאיש (דברים כ"א ט"ו), זה יעקב שנאמר איש תם (כ"ה כ"ז). שתי נשים, רחל ולאה. האחת אהובה, זו רחל, והאחת שנואה, זו לאה. וילדו לו בנים, שתיהן ילדו לו, ומה שהעמידה לאה העמידה רחל, לאה נביאים, רחל נביאים, לאה שופטים ורחל שופטים. והיה הבן הבכור לשניאה, זה ראובן. והיה ביום הנחילו [את בניו] (שם ט"ז), בשעה שעמד להפטר מן העולם ויקרא יעקב אל בניו (מ"ט א'), את אשר יהיה לו, אלו ברכות, לא יוכל לבכר את בן האהובה, זה יוסף שלא קראו בכור, על פני בן השנואה הבכור, זה ראובן. כי את [הבכור בן] השנואה יכיר (דברים שם י"ז), זה ראובן שהכירו והודיעו לכל שהוא בכור, ראובן בכורי אתה (מ"ט ג'), אע"פ שאמר לו פחז כמים (שם ד'), קרבו, שכן א"ל יצועי עלה (שם), כשיבא משה שכתוב בו ומשה עלה אל האלהים (שמות י"ט ג'), הוא (פונה) [פודה] אותך. לתת לו פי שנים, כיון שעמד משה ובקש עליו רחמים ואמר יחי ראובן (דברים ל"ג ו') השיבו הש"י ואל ימות (שם), נמצא נוטל פי שנים, הב"ה ומשה, בכל אשר ימצא לו, לעוה"ז ולעוה"ב, יחי ראובן בעוה"ז ואל ימות בעוה"ב. כי הוא ראשית אונו, זה ראובן, כחי וראשית אוני (מ"ט ג'). לו משפט הבכורה, שאין מיחסין בכל מקום לבכורה אלא לראובן. תדע לך שכן הוא שאף בשעת הקלקלה ייחסו לבכור, הה"ד בני לאה בכור יעקב ראובן.

(בראשית לה, כו) **אשר נולד לו בפדן ארם**. והלא בנימין נולד בדרך, אלא ממה שאמרה יוסף ה' לי בן אחר (ל' כ"ד), מאותה תפלה ילדה לבנימין, ואותה תפלה היתה בפדן ארם.

(בראשית לה, כז) **אשר גר שם אברהם ויצחק**. מכאן אמרו אל יעמוד אדם אלא במקום אבותיו כדי שתהא זכות אבותיו מסייעתו, שכן יצחק לא דר אלא במקום שדר אברהם, וכן וישב יעקב בארץ מגורי אביו (ל"ז א') זה חברון שכן כתוב וישלחהו מעמק חברון (שם י"ד). ומה ראו אבותינו לישב בחברון, מפני חמדת (בעל) [מערת] המכפלה שהיתה שם.

(בראשית לה, כח) **ויהיו** (**בני**) [**ימי**] **יצחק**. באברהם כתיב חיים, ואלה ימי שני חיי אברהם אשר חי (כ"ה ז') וכן יעקב, ויחי יעקב (מ"ז כ"ח), וביצחק לא נאמ' חיים, ולמה כן, ר' ברכיה אמר לפי שנתיסר מעיניו והרי הוא כמת. ורבנין אמרין רואה היה הב"ה כל ימיו את יצחק אבינו כאלו הוא צרור על גבי המזבח. ותדע שכן הוא שלא נחשב יצחק כל ימיו בכלל חי, שאתה מוצא (שלא) [ש]ייחד הב"ה שמו עליו בחייו שנאמר אני ה' אלהי אברהם וגו' [ואלהי יצחק] (כ"ח י"ג) ואין הב"ה מיחד שמו על הצדיקים

בחייהם אלא לאחר מותם, שנאמר לקדושים אשר בארץ המה (תהלים ט"ז ג'), אימתי הם קדושים, בשעה שהם [קבורים] בארץ.

(בראשית לו, א) [ו]**אלה תולדות עשו**. הה"ד ורבים מישני אדמת עפר יקיצו אלה לחיי עולם (דניאל י"ב ב'), אלו בני יעקב שכתוב בהם אלה תולדות [יעקב (ל"ז ב')], ואלה לחרפות (דניאל שם) אלו בני עשו שכתוב בהם ואלה תלדות] עשו. לדראון עולם (שם) שהם יורשים גיהנם. אין הב"ה חפץ בקלוסן של רשעים שנאמר הבו לה' משפחות עמים ואח"כ הבו לה' כבוד ועז (תחלים צ"ו ז'). וכדי שלא יהא פתחון פה לאומות לאמר מיוחסין אנו לכך גלה הב"ה בתורה (משנאותם) [מוצאותם] היאך הם בני זמה. את מוצא בתחלת ברייתו של עולם המקום מתעסק ביחוסי הגוים שלא יהא להם פתחון פה להודיע לבריות עקריהן ונוזליהן. כשבא ליחס את הגוים מה כתיב כוש ומצרים וגו' וכוש ילד את נמרוד (הוא) וגו' (י' ו' - ח') ועמד להכעיס להב"ה שנאמר הוא החל להיות וגו' על כן יאמר כנמרוד גבור ציד וגו' (שם ח' - ט'), שהיה יודע רבונו ומתכוון למרוד בו. ואת פתרוסים ואת כסלוחים אשר יצאו משם פלשתים (שם י"ד), אשר הולידו אינו אומר אלא אשר יצאו, וכפתורים בני זמה הם שלא נודע מי אביהם. וכן נתעסק ביחוסי (בניו) [בני עשו] להודיע ניוולן הה"ד ואלה תולדות עשו הוא אדום.

(בראשית לו, ב - ג) **עדה בת אילון החתי**. עדה שהיתה מקשטת עצמה לזנות כד"א ותעד נזמה (הושע ב' ט"ו). ואת בשמת, שהיתה מבשמת עצמה לזנות. ד"א למה נקרא שמה עדה, א"ר עזריה למדך הכתוב תפש עשו דרכן של אנשי דור המבול שכל אחד מהם היה לוקח שתי נשים אחת לפריה ורביה וא' לתשמיש, זו שהיתה לפריה ורביה היתה כאלמנה בזויה, וזו שהיתה לתשמיש היה משקה אותה כוס של עקרין שלא תלד והיתה אצלו מקושטת כזונה, הה"ד רועה עקרה לא תלד (איוב כ"ד כ"א). תדע לך שכן הוא, שהרי נאמר בלמך ויקח לו למך שתי נשים שם האחת עדה (ד' י"ט) שהיתה מועדת מביתו, ושם השנית צלה (שם), שהיתה יושבת בצלו. וכן עשו הרשע ולכך קראה עדה שנעדה מביתו. ויהודית בת בארי לקח לתשמיש לכך קראה הכתוב אהליבמה שהיתה יושבת באהלו, ולפי שהיתה כאלמנה היתה מקושטת ומתבשמת ועושה צרכיה ממקום אחר. ולמה קראה יהודית שהי(ת)ה מודה בה שהיתה אשתו. בת בארי שהיתה ממזרת בת זנונים וכתוב ובאר צרה נכריה (משלי כ"ג כ"ז). החתי, שהיתה מניאוף של איש שנאמר היחתה איש אש בחיקו (שם ו' כ"ז). ד"א אהליבמה שהיתה בונה במה לע"ז.

(בראשית לו, ד) **את אליפז**. נביא היה, בתחלה היה רשע ולבסוף היה צדיק וזכה לרוח הקדש.

(בראשית לו, ו) [ו]**את כל נפשות ביתו**. א"ר אליסא שאל גוי אחד את ר' יהושע בן קרחא כתוב בתורתכם אחרי רבים להטות (שמות כ"ג ב'), ואנו רבים מכם מפני מה אין אתם עשויים עמנו לע"ז. א"ל יש לך בנים רבים, א"ל הזכרתני צערי. א"ל למה, א"ל בשעה שהם יושבים על שלחני, זה מברך לאלוה פלוני [וזה מברך לאלוה פלוני] ואין עומדין עד שפצעו את מוחיהם, א"ל ומשוה אתה עמהם, א"ל לאו, א"ל עד שאתה אומר לי להשוות עמך, לך והשוה עם בניך. נדחף והלך לו. א"ל תלמידיו רבי לזה דחית בקש, לנו מה אתה משיב, א"ל בעשו כתוב שבע נפשות וכתוב נפשות ביתו, שנאמר ויקח עשו [את נשיו] ואת בניו [ואת בנתיו] ואת כל נפשות ביתו, ה' בנים וב' בנות, וכתוב בהם ואת כל נפשות. יעקב ע' בנים היו לו וכתב בהם נפש, אחת, שנאמר יוצאי ירך יעקב שבעים נפש (שמות א' ה'), אלא עשו ע"י שעבד לאלוהות הרבה כתוב בו נפשות, יעקב שלא היה לו אלא אלוה אחד כתוב בו נפש אחת.

תניא ר' לוי אמר בשעת אסיפתו של יצחק הניח כל אשר לו לב' בניו, לפיכך גמלו לו חסד שניהם שנאמר ויקברו אותו עשו ויעקב בניו (ל"ה כ"ט). אמר עשו ליעקב חלק כל מה שהניח אבינו לב' חלקים ואני בוחר שאני הגדול, אמר יעקב זה הרשע אינו משביע עיניו מן העושר שנאמר (ו)גם עינו לא תשבע עשר (קהלת ד' ח'), מה עשה [יעקב, חלק לשני חלקים, כל מה שהניח אביו חלק אחד ואת ארץ ישראל לחלק אחד, מה עשה עשו] הלך אצל נביות בן ישמעאל למדבר ונמלך עמו, א"ל החתי והאמורי בארץ ויעקב בטוח ליה הארץ, אלא טול כל מה שהניח אביך ואין ליעקב מאומה. לקח עשו כל מה שהניח אביו, וארץ ישראל ומערת המכפלה נתן ליעקב וכתבו כתב עולם ביניהם. אמר יעקב לעשו לך מארץ אחוזתי מארץ כנען אין אנו יכולין לעמוד ביחד. מיד לקח עשו נשיו וכל אשר לו והלך להר שעיר מפני יעקב אחיו, הה"ד וילך אל ארץ מפני יעקב אחיו.

וילך אל ארץ וגו'. מפני שטר חוב. כיצד בשעה שלוה אברהם את השטר ידע תדע כי גר יהיה זרעך (ט"ו י"ג), היה עשו מתירא מן השטר והוא עומד ומכנס לכל בניו, א"ל מסורת א' אני נותן לכם מפני שנגזר על הזקן שטר שישתעבדו בניו, ואנו אחים ליעקב ומן הדין אנו צריכים להשתעבד, אלא נלך ונברח מכאן עד שלא נתפס, ונטל בניו וכל ממונו והלך לארץ אחרת, שנאמר וילך אל ארץ גו'. וזש"ה וישלח משה מלאכים וגו' אתה ידעת את כל התלאה (במדבר כ' י"ד), מהו אתה ידעת, כשאמר הב"ה לאברהם כי גר יהיה זרעך, אנו נשתעבדנו ואתה בן חורין שנאמר וירדו אבותינו מצרימה גו' (שם ט"ו). מהו כה אמר אחיך ישראל (שם י"ד), לב' אחים שיצא עליהם שטר חוב על זקנם ופרעו הא' מהם, לימים התחיל לשאול חפץ מאחיו, א"ל אתה יודע שאותו חוב על שנינו היה

ואני פרעתיו אל (תחזיקני) [תחזירני] מן החפץ שאני שואל, הוי וילך אל ארץ מפני שטר החוב. ור' יהושע אומר מפני הבושה, שיאמרו שאיני יכול לו, ולזה מוטב לי שאלך לי ולא אתבייש. אמרו רבותינו סבור אתה לפי שעשו פנה את כליו והלך לו שהסיר הקנאה מלבו, לא אלה לו, ויטרוף לעד אפו ועברתו שמרה נצח (עמוס א' י"א), אעפ"י שהלך באותו זמן אח"כ בא עליו למלחמה, היא השנה שמתה לאה, והיו יעקב ובניו יושבים באבילות וקצות בניו היו מנחמין, ובא עליהם עשו בחיל גדול ערוכי מלחמה לבושי שרייני ברזל ונחשת במגנים וקשתות, ד' אלף גבורים, והקיפו בירה אחת שהיו חונים שם יעקב ובניו הם ובניהם ועבדיהם והיו יושבים בשלוה ולא עלתה על לבם שיבא עליהם אדם להלחם ולא ידעו עד שדבקו כל החיל, ולא היה שם באותה הבירה כי אם יעקב ובניו ומאתים עבדים שלהם. כיון שראה יעקב לעשו שהחציף פניו ובא עליהם והיה מורה בחצים להרגם, אותה שעה עמד יעקב על חומת הבירה ודבר עם עשו אחיו דברי שלום ואהבה ורעות ולא קבל ממנו עשו. ענה יהודה ואמר לאביו, אבי עד מתי אתה מאריך הדברים הלא אתה רואה כי להרגנו בא. מה עשה יעקב מתח בקשתו והכה לאדונם הארמי והרגו. ועוד משך בקשתו והכה לעשו בצד ימין וחלה מן החץ ונשאוהו בניו והרכיבוהו על עיר לבן ומת. וי"א לא מת. ואז יצא יהודה ונפתלי וגד עמו לדרום הבירה וחמשים עבדים עמהם מעבדי אביהם, ולוי ודן ואשר יצאו למזרח ועשרים עבדים עמהם. שמעון ובנימין וחנוך בן ראובן למערב ועשרים עבדים עמהם, לפי שיוסף לא היה שם כי כבר היה נמכר. שם היה לראות מלחמה ולידע כח וגבורה, משום שהיה שם לדרום הבירה לקראת יהודה ונפתלי וגד מגדל של ברזל שלא היה מקום שיעקרוהו. באותה שעה נתחזק יהודה למלחמה ונכנס בתוך החיל הוא ונפתלי וגד ותפשו המגדל וקבלו על מגיניהם (חשקי) [חלקי] אבנים שהיו משליכים עליהם. השמש חשך מן האבנים ומן החצים שהיו עליהם, ונכנס יהודה ראשון לתוך החיל והרג מהם וי"ו גבורים, ונפתלי וגד היו מהלכין א' לימינו וא' לשמאלו של יהודה לשמרו שלא יהרגוהו, וגם הם הרגו בחיל ד' גבורים כל אחד הרג שנים וגם (הכ') [הנ'] עבדים שהיו עמהם עזרום והרגו מהם בגבורים איש את אישו. ובכל זאת לא יכלו יהודה ואחיו לטרוד כל החיל מדרום הבירה ולא הסיעום משם. אז נתחזקו ונאספו כלם ונלחמו בם והרגו מהם איש אישו, ובכל זאת לא הבריחום אלא עומד החיל לקראתם ערוכי מלחמה, וחזר עליהם יהודה ואחיו ועבדיהם והרגו כל אחד מהם שנים. כיון שראה יהודה שלא היו יכולים להבריחם משם אז לבשו עצה וגבורה, ויהודה ונפתלי וגד נכנסו אל תוך החיל והרג מהם, יהודה י' גבורים ונפתלי וגד הרגו ח' גבורים, והעבדים כיון שראו לאדוניהם שנכנסו לתוך עומק

המלחמה נכנסו גם הם אחריהם והיה יהודה הורג מימינו ומשמאלו ונפתלי וגד כמו כן עד שטרדו כל החיל מדרום הבירה מדת ריס א'. באותה שעה בקעו קשריהם ולא נתנו להם יד לעמוד. כיון שראו האויבים שהיו נגפים לפני אחיו חזרו ונאספו כלם וערכו מלחמה ומסרו נפשם להלחם בם בחזקה. כיון שראה יהודה שנתקבצו כל החיל ועשו דרך (אחר) [אחד] להלחם תלה עיניו להב"ה, לפי שיגעים הם מכובד המלחמה ולא היו יכולים להלחם בם. באותה שעה קבל הב"ה תפלתו וראה בצרתם והצילם. הוציא רוח סערה מאוצרותיו ונשבה נגד פניהם ונמלאו עיניהם (אבן) [אבק] ועפר וחשך ואפלה ולא ראו להלחם. ועיני יהודה ואחיו היו מאירות כי הרוח נשבה להם מאחוריהם. והתחילו יהודה ונפתלי וגד והרגו מהם ויפילו הרוגים ארצה כאשר יפיל הקוצר את קצירו ונושא אלומותיו ועושה אותם גדיש עד שהרגו כל החיל שהיה לפניהם לדרום הבירה. וראובן ושמעון ולוי וכל שעמהם נלחמו עם החיל שלפניהם, ובאו יהודה ונפתלי וגד לעזור לאחיהם והרוח רדפה אחרי שונאיהם, וראובן ושמעון ולוי וכל שעמהם נפלו בהם והתחילו להרגם ולהפילם ארצה גדישים גדישים עד שנהרגו כל העם שהיו נגד ראובן ולוי. ואותם שהיו נגד שמעון נפלו מהם ד' מאות גבורים אנשי מלחמה לא נותר מהם איש כי אם שש מאות. וד' בני עשו רעואל יעלם יעוש קרח ברחו להם, אבל אליפז לא רצה להלוך עמהם כי יעקב היה רבו. ובני יעקב רדפו אחריהם עד ארודין העיר והניחו לאביהם עשו מת מוטל בארודין וברחו להר שעיר למעלה עקרבים. ובני יעקב נכנסו בארודין וינוחו שם בלילה ההוא ומצאו את עשו מת מוטל בארץ, עמדו וקברוהו מפני כבוד אביהם. וי"א לא מת בפעם ההיא, אלא יצא מארודין חולה וברח עם בניו להר שעיר. ולמחר ויחלצו בני ישראל וירדפו אחריהם וצרו אותם בהר שעיר במעלה עקרבים, עד שיצאו בני עשו וכל שעמהם ונשתטחו לפני בני יעקב ואז עשו עמהם שלום ושמו אותם למס עובד.

(בראשית לו, יג) **ואלה בני רעואל נחת וגו'**. שהב"ה עושה נחת רוח לאדומים בעוה"ז בשכר שכבד עשו את יצחק אביו. וזרח, שיזריח הב"ה שמשן של ישראל כד"א וזרחה (להם) [לכם] וגו' (מלאכי ג' כ'). שמה, שעושה הב"ה שממה לאדום כד"א ואדום למדבר שממה תהיה (יואל ד' י"ט), וכה"א תזרח השמש (תהלים ק"ד כ"ב) לישראל, יאספון (שם) אדומיים לגיהנם, וכה"א והיו כל זדים וכל עוש(י) [ה] רשעה קש ולהט אותם היום [הבא] (מלאכי ג' י"ט), אלו אדום שכתוב בהם גבול רשעה (שם א' ד') ואימתי ילהט אותם היום הבא, בזמן שתזרח שמשן של ישראל. ומי פורע מאדום הקב"ה בעצמו שנאמר ומזה, כד"א מי זה בא מאדום (ישעיה ס"ג א'). ד"א ומזה, ויז נצחם על בגדי (שם

ג'), הוי נחת וזרח שמה ומזה. ולפיכך נקרא (אברהם) [אביהם] רעואל על שפרנס רעו של אל, זה יצחק, לכך נתן לאדום נחת רוח בעוה"ז.

(בראשית לו, יט) **אלה בני עשו ואלה אלופיהם**. את מוצא י"ג אלופים כתובים כאן כנגד י"ג שבטי ישראל, שכן כתוב אפרים ומנשה וגו' (מ"ח ה'). וכשם שאתה מוצא בבני יעקב שהם י"ד עם יוסף ואינן עולין למנין י"ג, שאלוף אליפז הוא אלוף קרח של בני עשו, ללמדך כמה שכר גדול הב"ה פורע לעשו על שכבד לאביו, ואלמלא לא יצא לתרבות רעה היה שוה ליעקב בכל.

(בראשית לו, כה - כח) **ואלה בני** (**עדה**) [**ענה**] **דישון**. שנידששו שנוששו. ואלה בני דישן חמדן, שחמדו בני עשו ארצם, ואשבן, שישבו במקומם, ויתרן (ודדן) [וכרן] שניתר עצורנן. ד"א ויתרן (ודדן) [וכרן] הנותרים מן החרב נקנו לעבדים. בלהן, שנתנו לבלהות. וזעון, שהיו לזעוה. ועקן, שבאה עליהם עוקה. (ו)עוץ (וארם) [וארן], עצה אחת שנמסרה ביד בני עשו יעץ הב"ה עליהם מאותו יום שארר נח את כנען.

(בראשית לו, כט - ל) **אלוף לוטן**. את מוצא ז' אלופים כתובים כאן, למה כן, להודיע שכר גדול שפרע הב"ה את עשו על שכבד את אביו, שכשם שנתן הב"ה ליעקב ארץ ז' עממין כן נתן לעשו ארץ של ז' אלופים. לאלופיהם בארץ שנער, למדך הכתוב גדולה היתה, ארץ שנער, ע"ש בעלה הראשון נקראת שנער וע"ש בעלה האחרון נקראת שעיר שנאמר הן עשו אחי איש שעיר (כ"ז י"א).

(בראשית לו, לא) מנין שלא מלך מלך באדום בזמן הח' מלכים שכן את מוצא בתחלת מלכות שאול החרים שאול את עמלק והרג שאול לאגג, מכאן ואילך אי אתה מוצא מלך לאדום עד יהורם. דוד עשה עמהם ב' מלחמות, א' ע"י יואב, וא' ע"י אבישי, ולא זכר הכתוב שהיה להם מלך, ולא היו ממנים עליהם אלא נציבים שמנה דוד עליהם שנאמר וישם באדום נציבים (ש"ב ח' י"ד). ומנין אתה אומר שלא היה מלך באדום כל ימי יהושפט שנאמר ויתר דברי יהושפט וגו' ומלך אין באדום נצב מלך (מ"א כ"ב מ"ו - מ"ח). איתיבון והא כתיב וירדו אליו מלך ישראל ויהושפט ומלך אדום (מ"ב ג' י"ב). לא (תכ"ד) [תברא], שמאותה שעה שהלך יהושפט למלחמה עם אחאב ראוי היה ליהרג אלא שצעק וה' עזרו, ומאותו יום ואילך אעפ"י שחיה יהושפט כמה שנים אח"כ לא מנה לו הכתוב מלכותו אלא ליהורם בנו, ולכך כתוב אחרי אותה מלחמה וישכב יהושפט עם אבותיו (מ"א כ"ב נ"א) לומר אעפ"י שחיה עוד לא נחשב כחי אלא כמת, ומאותה מלחמה ואילך עמד מלך באדום, אבל לא היתה מלכותו תקיפה, שהיה עבד ליהושפט ולא נחשב אלא אחר מות יהושפט, וכשמלך בנו פשע, שנאמר בימיו פשע אדום וגו'

וימליכו עליהם מלך (מ"ב ח' כ'). הא למדת זה העמיד ח' מלכים שבימיהם לא מלך מלך באדום. בא נ"נ וכו' ברבה.

(בראשית לו, לב) **וימלוך באדום**. הה"ד ברבות צדיקים ישמח [ה]עם(משלי כ"ט ב'), את מוצא כשעמד מלך לישראל תחלה שמחו הכל שנאמר וישמח שם שאול וכל אנשי ישראל (ש"א י"א ט"ו). ובמשול רשע יאנח עם (משלי שם) כשהוא מלך מלך באדום הכל קראו ווי. וימלוך (מלך) באדום בלע ווי כשהמלך בלע, למה שהיה רשע, לכך נקרא בלע שהיה מבלע אותם. בן בעור, שבער הטוב. ושם עירו דנהבה, שהיה דן את האדם ואומר לו הבא ממון לכך נאמר וימלוך. אבל בשאול לא נאמר וימלוך.

(בראשית לו, לג) **וימת בלע** [וגו'] **מבצרה**. הה"ד מי זה בא מאדום (ישעיה ס"ג א'), מהו מי זה, לעתיד לבא הולך הב"ה לעשות נקמה באדום הוא בעצמו ולא יודיע מהלכו למלאכי השרת ומבקשין לומר שירה לפני הב"ה ואין מוצאים אותו, הולכים אצל הים ואומרים לו נראה לך הב"ה שנאמר הנותן בים דרך (ישעיה מ"ג ט"ז), אמר להם מיום שיבש אותי להעביר בניו לתוכי שוב לא ראיתיו, והולכים אצל סיני ואומרים לא נראה אליך הב"ה, שנאמר ה' מסיני בא (דברים ל"ג ב'), א"ל מיום שנגלה עלי ונתן תורה לבניו שוב לא ראיתיו. הולכים אצל ציון אומרים לה נראה לך הב"ה, שנאמר כי בחר ה' בציון (תהלים קל"ב י"ג), א"ל מיום שהלך ממני והחריב ביתו ושרף היכלו שוב לא ראיתיו. פגע בהם ישעיהו, א"ל מה אתם מבקשים, [א"ל את הקב"ה,] אמר להם עכשו יצא מאדום, הה"ד מי זה בא מאדום חמוץ בגדים וגו'. הב"ה יפרע מהם על שגזלו ממונם של ישראל, ואין חמוץ אלא גזל שנאמר מכף מעול וחומץ (תהלים ע"א ד'), מהו חמוץ כביכול כל הגוזל לישראל כאלו גוזל השכינה, שכן כתוב עמו אנכי בצרה (שם צ"א ט"ו). מכל עיירות אדום אלא בשעה שידין הב"ה את אדום יבא סמאל שרה של רומי בראש פמליא של רומי ואומרים לפני הב"ה רבש"ע יש לי שכר עם הצדיקים שטובות גדולות עשיתי עם ישראל, א"ל הב"ה ומה הן הטובות שעשית עם בני, [א"ל] הרבה דרכים עשיתי להם, שוקים מרחצאות וגשרים תקנתי להם. באותה שעה אומר הב"ה שוטים שבעולם, כל מה שעשיתם לא עשיתם אלא להכשילם. מרחצאות להעמיד בהם ע"ז, דרכים להעמיד להם לסטים, שוקים לשבת בהם זונות, גשרים הושבתם בהם מוכסים. ולא עוד אלא שגזלתם מהם כל מה שהיה בידם בכל יום ויום. אמר סמאל לפני הב"ה אם ממון גזלנו להם, עלינו לשלם שנאמר והשיב את הגזילה וגו' (ויקרא ה' כ"ג). א"ל הב"ה דמי ישראל (ששרפתם) [ששפכתם] מה אתם יכולים לשלם, הה"ד מצרים לשממה תהיה ואדום וגו' מחמס בני יהודה אשר שפכו דם נקי בארצם (יואל ד' י"ט). מיד מתבייש סמאל

ובורח בצרה גדולה לבצרה, ולמה יברח לבצרה שיהיה סבור שהיא עיר מקלט כד"א את בצר במדבר (דברים ד' מ"ג). מיד הולך אחריו הב"ה לבצרה ואומר לו רשע טעית בין בצר לבצרה. ועוד דכתיב כי יזיד איש על רעהו להרגו בערמה וגו' (שמות כ"א י"ד), מיד ימסרנו הב"ה למיכאל ומביאו בשלשלאות של ברזל וימסרנו ביד ישראל ויעשו בו כרצונם שנאמר ונתתי את נקמתי באדום (יחזקאל כ"ה י"ד). זה הדור בלבושו (ישעיה שם), זה לבוש נקם, כד"א וילבש בגדי נקם (שם נ"ט י"ז). צעה ברב כחו (שם ס"ג א') כד"א כי זבח לה' בבצרה (שם ל"ד ו'). אני מדבר בצדקה (שם ס"ג א') הה"ד אני אגיד צדקתך וגו' (שם נ"ז י"ב).

(בראשית לב, ח) **ויירא יעקב**. ר' ברכיה ור' חלבו, ראויין היו ישראל כליה בימי המן על שנתיראו ונתיאשו מן הגאולה, אלא שנסמכו על דעתו של זקן לכן לא נענשו. אמרו ומה יעקב שהבטיחו הב"ה בחסדו ואימתו נתירא, אנו עאכו"כ. והוא שישעיה אומר ותשכח ה' עושך נוטה שמים ויוסד ארץ (ישעיה נ"א י"ג), מה ענין זה לזה, אלא היו ישראל מתפחדין על שהיו לקוחין לאבידה ולהריגה ונתיאשו מן הגאולה. א"ל שכחתם מה שאמרתי לכם, אם (ימסו) [ימדו] שמים מלמעלה גו' גם אני אמאס (בכם) [בכל וגו'] (ירמיה ל"א ל"ז), ראיתם השמים והארץ במקומם ואתם מתיראין, הוי ותשכח ה' עושך. ותפחד תמיד כל היום (ישעיה שם), מהו כל היום, א"ר יצחק שהיו צרות ממשמשות ובאות זו אחר זו. פרישטוגיאה שלו פרושה מיום אל יום ומחדש לחדש והיו מתבהלים בכל יום. מפני חמת המציק (ישעיה שם). זה המן, וימלא המן חמה (אסתר ג' ה'), כאשר כונן להשחית (ישעיה שם). ורשתו אשר טמן תלכדו (תהלים ל"ה ח'), העץ אשר הכין למרדכי עליו נתלה, ואחר שנתלה, ואיה חמת המציק (ישעיה שם), אן הוא המן ואנה שלותיה.

(בראשית לג, ט) אשריך ישראל מי כמוך (דברים ל"ג כ"ט), ישראל אומרים מי כמוכה באלם (שמות ט"ו י"א), ורוח הקדש צווחת אשריך ישראל מי כמוך עם נושע בד', עם שאין ישועתו אלא בה', בשכינה. ואשר חרב גאותך (דברים שם), אמר הב"ה עתיד אני ליתן להם לישראל אותו כלי זין שנוטל להם בחורב כמש"ה ויתנצלו [בני] ישראל את עדים וגו' (שמות ל"ג ו'), בשבועה נשבעתי להחזירו להם שנאמר חי אני נאם ה' כי כלם כעדי תלבשי (ישעיה מ"ט י"ח). ויכחשו אויביך לך (דברים שם), בשעת צרתן של ישראל אומות העולם מוכרין אותם ועושים עצמן כאלו אינם מכירין אותן מעולם, שנאמר פן ינכרו צרימו (שם ל"ב כ"ז). וכן מצינו כשבקשו לברוח כלפי צפון היו מוכרים אותם שנאמר כה אמר ה' על שלשה פשעי צור וגו' (עמוס א' ט'). בקשו לברוח כלפי דרום

היו מסגירים אותם שנאמר על שלשה פשעי עזה וגו' (שם ו'). בקשו לברוח למזרח והיו מסגירים אותם שנאמר על שלשה פשעי דמשק (שם ג'). בקשו לברוח למערב והיו מסגירים אותם שנאמר משא בערב וגו' (ישעיה כ"א י"ג). אבל בשעת טובתן של ישראל אומות העולם מתכחשין להם ועושים עצמם כאלו הם אחים שנאמר ויכחשו אויביך לך. וכן חירם אמר לשלמה מה הערים אשר נתת לי אחי (מ"א ט' י"ג). וכן עשו אמר ליעקב אחי (וגו') [יהי לך אשר לך].

(בראשית לג, יא) **קח נא את ברכתי**. מנחתי לא נאמר אלא ברכתי, כלום את שוטמני אלא על הברכה שברכני אבי, הרי היא נתונה לך, הנני עובד לפניך כעבד לאדוניו.

(בראשית לד, א) **ותצא דינה**. א"ר יהודה ב"ר שלום צריך אדם שיזהיר את אשתו שתהא צנועה ותעמוד בתוך ביתה ולא תהא יצאנית, שכן מצינו ומלאו את הארץ וכבשוה (א' כ"ח), וכבשה כתיב, שהאיש כובש את אשתו שלא תצא לשוק, אבל אשה שיוצאה סוף שתכשל. מנא לן מדינה בת לאה שנאמר ותצא דינה, ונכשלה, וירא אותה וגו'. בת לאה, ולא בת יעקב, אלא מפני שקפצה והעזה פניה ויצאה לקראתו של יעקב, א"ל הב"ה זו מצוה וזו שכרה, זו שכרה של רחל אחותה שמסרה לה אותן סימנין שהיו ביניה ובין בעלה שלא תתביישי, חייך שאני נותן לך בושה גדולה מזו הה"ד ותצא דינה בת לאה.

(בראשית לג, יז) א"ר הונא הכהן כשבקש יעקב לבא לארץ מה כתוב שם וינהג את כל מקנהו וגו' אשר רכש וגו' (ל"א י"ח), וכשבקש לרדת למצרים מה כתוב ויקחו את מקניהם [וגו'] אשר רכשו בארץ כנען (מ"ו ו'), ומה שקנה בפדן ארם היכן הוא, אלא מכאן אתה למד שמכרן ונתנן לעשו. לכך כתיב סכת שלא נותרה לו אלא אחת, ולמה קראו סכות שעשה לה שתי סכות סכה ביום וסכה בלילה.

(בראשית לד, א - ב) ובא הבית וסמך ידו וגו' (עמוס ה' י"ט), כשבא יעקב לבית לארץ כנען נשכו הנחש, זה שכם בן חמור, שהיתה דינה יושבת אהלים ואינה יוצאה החוצה, מה עשה שכם, הביא נערות משחקות ומתופפות בתפים ובמחולות ויצאת דינה לראות בבנות הארץ המשחקות ותפשה ושכב עמה (והדר) [והרה]. לראות, מגיד שיצאתה להראות נויה ולכך נענשה. החוי, כד"א ונשכו הנחש (שם). נשיא הארץ, מה ראה לומר כן, אלא מלמד שהיו נשיאי הארץ [מבקשים] לידבק בזרעו של יעקב. ד"א למדך הכתוב אלו לא היה נשיא הארץ לא עלתה על לבו לשכב עם בת יעקב, אבל חשב אני נשיא והוא נשיא נאה לו לידבק בי.

(בראשית לד, ח) **תנו נא אותה**. מכאן אתה למד שררה של חמור לפי ששכם פייסו עוד לדבר עמהם לשון פיוסים ויקנה אותה בדמים, שנאמר ויאמר שכם [וגו'] קח לי (ל"ד ד')

ואין אמירה אלא פיוס וכד"א אמרי נא אחותי את (י"ב י"ג). לאמר, שגם הוא ידבר עמהם בפיוס. קח לי שיקח אותה בדמים. והוא לא עשה כן אלא דבר עמהם לשון עז, ובקשה מהם במתנה, שכן את מוצא שלא נכתב בחמור אלא לשון דבור שהוא עז וקשה.

(בראשית לד, כא - כד) **האנשים האלה שלמים**. א"ל אין אתם יודעים שנשבע הב"ה לאברהם לתת לו את כל הארצות האלה, ואלו בני בניהם והם עתידים לירש את הארץ הזאת ורוצים לעשות שלום עמנו ולישב אתנו ולהתחתן בנו כדי שלא נתירא מהם. א"ל אנשי עירם כן נעשה, רצוננו בכך. א"ל דבר א' הם מבקשים שנמול עצמנו, ואם תאמרו דבר קשה הוא, הלא טוב לנו לחתוך מאבר א' מעט כדי להציל כל הגוף, הה"ד אך בזאת יאותו לנו וגו'. מהו אך, א"ל אפי' אתם נותנים להם כל ממונכם ולא תמולו אינם שומעים לכם. א"ל א"כ הוא לא יהיו שלמים עמנו שלא נמול עצמנו ולא נצער עצמנו על דבר שאין אנו יודעים מתי יהי, שאם היו הם עתידים לירש את הארץ כלום הם קונים חלקת השדה ממך, לא בחזקה היו לוקחים אותו. א"ל אם אין אתם עושים לכך, עשו כדי שתקחו ממונם וכל אשר להם אח"כ, הה"ד מקניהם וקנינם וגו' הלא לנו הם. א"ל אם על ממונם אתם אומרים שנמול אין אנו צריכים לימול, אם רצונכם בכך נגייס עליהם ונטול מהם כל אשר להם. א"ל אין אתם יודעים שגבורים הם ואין אנו יכולים להם, הלא לבן רדף אחריו עם כל גבורי מקומו ולא יכול לו. וכן עשו אחי(נ)ו בא עליו בד' מאות איש ראשי גייסות ולא יכול לו, ואנו יכולים להם, אבל אחר (שנדבר) [שנדבק] בהם יהיו בוטחים בנו ונבא עליהם ולא יהיו נשמרים ונהרוג אותם ונטול ממונם הה"ד אך נאותה להם. מהו אך, יכול בלא דבוק נזדווג להם, לכך נאמר אך שאין אנו יכולים אלא בענין הזה, (חביריו) [סברין] למיחפת איחפתון, הם חשבו להורגם וליטול ממונם והם נהרגו ונשללו. כיון שא"ל כן מיד שמעו להם הה"ד וישמעו אל חמור וגו' וימולו כל זכר.

(בראשית לד, כז) **בני יעקב באו על החללים**. הם נהגו בזיון על אחותם אף הם נהגו בם בזיון והפשיטום והניחום ערומים. ולמה נתחייבו לעמוד ערומים, מחטאו של חם אביהם שראה ערות אביו מגולה ולא כסהו.

תניא א"ר יהודה אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומרו, היכן מת משה בחלקו של ראובן, שנאמר ובני ראובן וגו' ואת נבו ואת בעל מעון (במדבר ל"ב ל"ז - ל"ח), והיכן משה קבור בחלקו של גד, דכתיב וירא ראשית לו כי שם וגו' (דברים ל"ג כ"א). מחלקו של ראובן עד חלקו של גד כמה הוי ד' מילין, ואותם ד' מילין מי הוליכו, מלמד שהיה משה מוטל בכנפי השכינה ומלאכי השרת אומרים צדקת ה' עשה וגו' (שם), והב"ה היה סופדו, ומה היה אומר מי יקום לי עם מרעים (תהלים צ"ד ט"ז), ושמואל אמר, מי

כהחכם וגו' (קהלת ח' א'), ר' יוחנן אמר, והחכמה מאין תמצא וגו' (איוב כ"ח י"ב), רב נחמן אמר, וימת שם משה (דברים ל"ד ה'), סמליון אמר, וימת משה ספרא רבא (ב) [ד]ישראל. ר' אליעזר הגדול אומר י"ב מיל על י"ב מיל כנגד מחנה ישראל נשמע הקול אומר וימת משה ספרא רבא דישראל.

(בראשית לה, כ) **ויצב יעקב מצבה**. כדי שידעו ישראל את קברה וישתטחו עליה ותבקש עליהם רחמים. היא מצבת וגו' עד היום, זה יומו של גלות, כד"א נתנני שוממה כל היום דוה (איכה א' י"ג).

העתירו אל ה' ויסר וגו' (שמות ח' ד'), למה צוח על מכת צפרדעים ולא צוח על מכת הדם, אלא שחלק לו הב"ה כבוד מפני שהיה מלך ולא נגעה בו מכת הדם, והתחיל מתגאה ואומר אלו היה יכול לי היה מביא עלי המכות. א"ל שוטה אני חלקתי לך כבוד, חייך שמכת הצפרדעים שולטת בך שנאמר ובכה ובעמך (שם ז' כ"ט). ד"א ובכה ובעמך כיון שבא הב"ה ליתן את המכות התחיל מן אלוהו של פרעה מכת הדם, והכה את היאור שהוא אלוהו, ולמה כן, שאלו לקה פרעה תחלה היה אומר אלולי שכעס עלי אלי לא הלקה אותי, לכך לקה אלוהו תחלה כדי שידע שאין בו ממש. א"ר תנחומא לקה אלוהו ולא השגיח ולא שת לבו שנאמר ולא שת לבו גם וגו' (שם ז' כ"ג), אפילו לאלהיו שלקה לא חשש. א"ל הב"ה אפילו לאלהיך לא איכפת לך, הריני מתחיל בך את המכה שנאמר ובכה וגו'. ואחר הביא כנים ולא חש, שלא נגעה בו המכה בגופו. ואח"כ ערוב שנגעה המכה בגופו.

(בראשית לו, ט) **ואלה תולדות עשו אבי אדום**. כשם שגלה הכתוב תולדות עשו בארץ כנען להודיע נוולן והיאך היו בני זמה, כך גלה הכתוב התולדות שמעמיד מבניו בהר שעיר להודיע נוולם שאף הם היו בני זמה, ולכך נאמר כאן אבי אדום בהר שעיר, שלא בא הכתוב לגלות אלא תולדות בניו. שכן את מוצא כשמנה הכתוב תולדותיו שבכנען לא אמר הכתוב אלא [ואלה] תולדות עשו הוא אדום (ל"א א'), שעדיין לא היו לו בנים, אבל כשישב בהר שעיר לכך כתוב אבי אדום.

(בראשית לו, ה) **אשר יולדו לו בארץ כנען**. בא הכתוב להודיע שעמוד אחד העמיד כאן בארץ ישראל.

(בראשית לו, כ) **אלה בני שעיר**. א"ר לוי כל מקום שנאמר אלה פסל את הראשונים. כאן שנאמר אלה פסל בני עשו (וע' איש). אלו ואלו היו רשעים ואלו ואלו העמידו ממזרים, אעפ"כ גרועים היו עשו ובניו משעיר ובניו, שאלו שעיר ובניו היו רשעים, לא דר בין

צדיקים ולא היה להם ממי ללמוד מעשים טובים, אבל עשו ובניו שדרו בין צדיקים ולא למדו ממעשיהם והפקירו עצמם הם היו גרועים מהם.
(בראשית לב, כה) אין כאל ישרון (דברים ל"ג כ"ו), הה"ד מי בשחק יערך לה' (תהלים פ"ט ז'). א"ר אבין הלוי מאן כותיה מפרנס יתמי ומשביען כד"א ביום השבת יערכנו (ויקרא כ"ד ח'). ד"א יערוך, מאן כותיה מנהר לעלמא כד"א יערוך את הנרות (שם ד'). ד"א מאן כותיה מכסה ערטילאין כד"א וערך בגדים ומחיתך (שופטים י"ז י'). ד"א יערוך מאן כותיה נצח קרבין כד"א ויערכו אתם מלחמה (י"ד ח'). ידמה לה' בבני אלים (תהלים פ"ט ז'), במלאכי השרת לית דדמיין ליה, ברם בישראל אית דדמין ליה, דעבדין דוגמא דידיה, הוי ידמה לה' בבני אלים, לכך נאמר אין כאל ישרון וגו'. ר' ברכיה אומר אין כאל, ומי כאל ישרון הנאים והישרים והמשבחים שבכם. את מוצא כל מה שהב"ה עתיד לעשות הקדים ועשה ע"י הצדיקים בעוה"ז. הב"ה מחיה מתים ואליהו מחיה מתים. הב"ה עוצר גשמים ואליהו עוצר גשמים. הב"ה מברך את המועט ואליהו מברך את המועט. הב"ה פוקד עקרות ואלישע פוקד עקרות והחיה מתים וברך את המועט. הב"ה רופא חולים ואלישע רפא צרעת נעמן. הב"ה ממתיק את המר ואלישע המתיק את המר. הב"ה ממתיק מר במר ואלישע המתיק מר במר, הוי אין כאל ומי כאל ישרון. ד"א אין כאל ומי כאל ישרון, בהב"ה כתיב ונשגב ה' לבדו ביום ההוא (ישעיה ב' י"א), וביעקב כתיב ויותר יעקב לבדו.

## פרשת וישב

(בראשית לז, ב) **היה רעה את אחיו**. נרמז לו שהוא היה עתיד לרעות את אחיו, כד"א ויכלכל יוסף וגו' (מ"ז י"ב). בצאן, שלמדם שיאמרו לפרעה שהם רועי צאן כדי להטיב להם. והוא נער, שהוא מנוער מן החטא, את בני בלהה, לפי שבלהה גדלה ליוסף לכך היה עומד עם בניה.
כשהיה משה מתרעם שעל דבר קל נגזר שלא יכנס לארץ, בא הב"ה לרצותו וא"ל, משה כלום יש לפני משוא פנים, בין ישראל בין גוי בין איש בין אשה בין עבד בין שפחה, עשה מצוה שכרה בצדה, עשה עבירה שכרה בצדה, שנאמר צדקתך כהררי אל (תהלים ל"ו ז'). מכאן אמרו רבותינו המרבה כבוד (ל)שמים וממעט כבוד עצמו, כבוד שמים מתרבה וכבוד עצמו מתרבה. וכל הממעט כבוד שמים ומרבה כבוד עצמו, כבוד שמים עומד במקומו וכבוד עצמו מתמעט. מעשה באיש אחד שהיה עומד בבית הכנסת ובנו עומד כנגדו וכל העם עונין אחר העובר לפני התיבה הללויה ובנו עונה דברים של תפלות. א"ל

ראה בנך שעונה דברים של תפלות, א"ל מה אעשה תינוק הוא, ויצחק. שוב עושה באותו ענין ועונה דברים של תפלות, א"ל וכו', א"ל מה אעשה וכו'. כל אותם ימי החג ענה דברים של תפלות ולא אמר לו דבר. לא בא עד שלישית השנה עד שמת ומתה אשתו ובנו ובן בנו ויצאו י' נפשות מביתו ולא נשתייר להם אלא זוג אחד, אחד חגר (וא') [ו]סומא וא' שוטה ורשע. שוב מעשה באדם אחר שהיה מתחרט על שלא קרא ולא שנה. פעם א' היה עומד בביהכ"נ ולקדושת ה' הגביה קולו ואמר קדוש קדוש וגו'. א"ל מה ראית שהגבהת קולך, א"ל לא זכיתי לא במקרא ולא במשנה ועכשו שנתנה לי רשות לא אגביה קולי ותשוב נפשי עלי. ולא עלתה השנה עד שעלה מבבל לא"י ועשאוהו שר החיל של קיסר ומינהו ראש על בריונות שבא"י ונתנו לו מקום ובנה עיר וישב בה וקראו לו קלוניא לו ולבניו ולבני בניו עד סוף כל הדורות. ארז"ל אל ילמד אדם תורה ברבים לשם שמים אלא א"כ קרא תורה נביאים וכתובים ושנה מדרש תלמוד הלכות והגדות שנאמר מי ימלל גבורות ה' ישמיע כל תהלתו (תהלים ק"ו ב'). אלו לא אמר כל הייתי אומר היודע מקצת ילמד, אלא כשהוא אומר כל תהלתו, היודע גופו של דבר ימלל גבורות [ה']. ויבא יוסף את דבתם רעה. הה"ד מות וחיים ביד לשון (משלי י"ח כ"א). בר סירא אמר היתה לפניו גחלת נפח בה בערה, רקק בה כבתה. א"ר חייא בר אבא היתה לפניו כלכלה של תאנים, אכלה עד שלא עשרה מות ביד לשון, ככר נתון לפניו אכל ממנו עד שלא ברך מות ביד לשון, ברך ואכל וחיים ביד לשון.

(בראשית לז, ה) **ויגד לאחיו**. מלמד שאמר להם דברים קשים כגידים לכך ויוסיפו עוד שנא אתו.

(בראשית לז, ח) **המלוך תמלוך עלינו**. ר' לוי אמר לפי שענש אותו בעין רעה לפיכך העמיד רשעים, ירבעם ונדב בנו שהיו מלכים משבט אפרים והיו רשעים. גדעון ואבימלך בנו שהיו מושלים, כמ"ש משל בנו גם אתה וגו' (שופטים ח' כ"ב), והם היו משבט מנשה שנאמר ויבא מלאך ה' וגו' אשר ליואש אבי העזרי וגו' (שם ו' י"א) וכתיב אלה בני גלעד איעזר וגו' (במדבר כ"ו ל'), והם היו רשעים, גדעון עשה ע"ז שנאמר ויעש אותו גדעון לאפוד וגו' (שופטים ח' כ"ז), ואבימלך בנו היה רשע כד"א וישב אלהים את רעת אבימלך וגו' (שם ט' נ"ו). ר' סימון אומר לפי שענו אותו בלשון כפול לפיכך העמיד כפולים, במלכים ירבעם ונדב בנו ופסקה מלכות עוד מהם, במושלים גדעון ואבימלך בנו ופסקה עוד ממשלה מהם.

(בראשית לז, ט) **ואחד עשר כוכבים וגו'**. כיון ששמע ראובן כך אמר סבור הייתי שאני נטרד (ל) [מ]פני מעשה בלהה וזה אמר ואחד עשר כוכבים וכלל אותי בכלל, אמר

מובטח אני שימחול [לי] הב"ה על אותו עון, לפיכך משך ראובן חבה ליוסף והצילו מיד אחיו על שבשרו בשורה טובה.

(בראשית לז, יז) **נלכה דותינה**. מהו דותינה, שהיה אותו מלאך משמר דת יה, הדת שנתן הב"ה שיהיו בני אברהם משתעבדין, ואין דת אלא גזרה כד"א והדת נתנה בשושן הבירה (אסתר ג' ט"ו) וע"י אותו המלאך קיים הב"ה גזרתו. ד"א דותינה, רמז לו המלאך שאחר ד' מאות שנה וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי (ט"ו י"ד) לכך נאמר דותינה, ת' ת' שנה, י' אלו י' מכות שלקו המצריים במצרים, נ' אלו נ' מכות שלקו על הים. ד"א דותינה, רמז לו נ' יום אחר יציאת מצרים נתן להם הב"ה את התורה בב' לוחות אבנים שכתוב בהן י' הדברות וספר תורה שכתוב בו ה' ספרים לכך נאמר דותינה.

(בראשית לז, כד) **וישליכו אותו הבורה**. הה"ד וידו אבן בי (איכה ג' נ"ג) זה היה דניאל וירמיה ויוסף. דניאל דכתיב (ואתיו) [והיתיו] לדניאל ורמו (לגו) לגבא [די] אריותא (דניאל ' ו' י"ז). צפו מים על ראשי (איכה ג' נ"ד) אלו הרשעים שנמשלו למים ששלטו עליו להשליכו לבור. אמרתי נגזרתי (שם) נתירא שמא יגרום החטא. קראתי שמך (שם נ"ה) זה דניאל שהתפלל מן הבור ושמע הב"ה תפלתו שנאמר קולי שמעת (שם נ"ו). ולא די שהצילו אלא שנקמו מאויביו הה"ד רבת ה' ריבי נפשי וגו' (שם נ"ח). הרי מצינו שנצל דניאל מן הבור [מן המקרא]. ורבותינו אמרו מסורת היא בידינו שפעם אחרת ניצל דניאל מגוב אריות בימי כורש הפרסי, על שכפר בע"ז ובערה והיה בבור האריות ז' ימים ואתא מלכא ליומא דשבעה למיבכי על דניאל ואתא לות גובא וחזיה לדניאל כד יתיב, ויהב קלא רמא ואמר רב הוא אלההון דדניאל, ואסקוהו לדניאל מן גובא ובעלי דבביה דדניאל דאכלו קרצוהי ובען למקטיליה, אישדי איהון בגובא ובה שעתא אכלין אינון [אריותא] קדמוי דמלכא וקדם דניאל. לכך נאמר צמתו בבור חיי (איכה ג' נ"ג). ד"א צמתו בבור חיי מדבר בירמיה בשעה שעלו חיל כשדים מעל ירושלים מפני חיל פרעה יצא ירמיה מירושלים לילך לענתות לחלוק עם אחיו הכהנים והוא היה יוצא משער בנימין והיה שם אדם ממונה עליה וכו' וכן כתוב במדרש. ד"א צוד צדוני כצפור (שם נ"ב) זה יוסף, צמתו בבור חיי, וישליכו אותו הבורה, קולי שמעת, שהעלוהו משם ומכרוהו ונעשה מלך.

(בראשית לז, כו) **מה בצע**. כשישבו לאכול ובאו לבצוע את הפת בקשו לברך, א"ל יהודה אחינו אנו הורגים ועל הפת אנו מברכים, [אין אנו מברכים] אלא מנאצין שנאמר ובוצע ברך נאץ ה' (תהלים י' ג'). א"ר אבהו כל צדיק וצדיק שאומות העולם הורגין מישראל, כביכול הב"ה כותבו בפורפורין שלו שנאמר ידין בגוים מלא גויות (שם ק"י ו'), והב"ה אומר לאו"ה למה הרגתם את רשב"ג ור' ישמעאל ור' עקיבא וכל הצדיקים, והם כופרים

ואומרים לא הרגנו. מה עושה הב"ה מוציא פורפורא שלו ונותן להם מיד איפופסים, הוי לא שכח צעקת ענוים (שם ט' י"ג). מכאן אתה למד עברתן של שבטים שמכרו ליוסף אחיהם, כמה רעות עשו בעולם. וא"ת למה נענשו השבטים, שעדיין לא נתנה תורה ולא קבלו וגונב איש ומכרו (שמות כ"א ט"ז), לא תברא, שהרי ז' מצות נצטוו בני נח וגזל א' מהן והם גזלו בן אהוב לאביו, וגזל בכלל גנבה היא, אלא שחמורה גנבה מן הגזל על שמתירא מן העבד יותר מן האדון, ובני נח חייבין מיתה על אותן המצות אם עברו על אחת מהן ואפילו בלא התראה. תדע מן אבימלך שעל שלקח את שרה בלא התראה נאמר לו הנך מת (כ' ג'). וכן בדור המבול שלא נחתם גזר דינם אלא על הגזל שנאמר קץ כל בשר וגו' כי מלאה הארץ חמס (ו' י"ג). ואם על חמס ממון נתחייבו מיתה, עאכו"כ לחמוס נפש מאביהם שהיו השבטים חייבים מיתה. ד"א למה נתחייבו השבטים, מפני שאברהם שמר כל התורה עד שלא נתנה שנאמר וישמור משמרתי וגו' (כ"ו ה') ואברהם למד כל התורה ליצחק, וקיים כל התורה כמוהו שנאמר אברהם
הוליד את יצחק (כ"ה י"ט), שהיה צדיק כמוהו, וכן יעקב למד כל התורה כולה וקיימה שנאמר ויעקב איש תם (כ"ה כ"ז) שקיים התורה שנאמר בה תורת ה' תמימה (תהלים י"ט ח'). יושב אהלים (כ"ה כ"ז), שלמד ב' תורות, תורה שבכתב ותורה שבע"פ, ויעקב למד כל התורה לבניו וקיימוה. ומנין אתה למד שקיימוה, מיהודה שנאמר הוציאוה ותשרף (ל"ח כ"ד), על שהיתה תמר בתו של שם. וכה"א בא אל אשת אחיך ויבם אותה (שם ח'), ואם לא היו לומדין התורה מנין היה להם לידע דין בת כהן ומצות יבום. לכן כרת הב"ה ברית שבועה עם השבטים על שלמדו את התורה וקיימוה, שנאמר שבועות מטות אמר סלה (חבקוק ג' ט'), ולפי שהיתה התורה מסורה בידם מאברהם ללמוד ולקיים לכך כשעברו על מצות וגונב איש ומכרו נחשב להם לעון גדול. וכן את מוצא בכלם על שעברו על ד"ת נענשו. את מוצא אברהם נענש על לא תנסו את ה' אלהיכם (דברים ו' ט"ז) ונסה להב"ה שנאמר במה אדע כי אירשנה (ט"ו ח') ונענש ידע תדע כי גר יהיה זרעך (שם י"ג). יצחק אהב לעשו ועבר על מה שכתוב יראת ה' שנאת רע (משלי ח' י"ג) ונענש שנאמר ותכהין עיניו מראות (כ"ז א'). יעקב עבר על מצות כבוד האב ונענש שעמד יוסף חוץ ממנו כ"ב שנה כאותן כ"ב שנה שעמד יעקב חוץ (ממנו) [מאביו]. וכן בני יעקב אחר שהיו יודעים התורה כולה וקבלוה עליהם (לקבלה) [לקיימה] לכך נחשב להם לחטא גדול. וראוי היה לפרוע מהן כמו מן האבות, אלא לפי שהיתה חטאתם עונש מיתה והיו יסודו של עולם והיו בארץ אויביהם לא רצה הב"ה לשלוח יד בהם וגלגל עמהם כל אותם דורות ונפרע מבניהם שהיו שקולים כמותם. וא"ת והרי אמרה תורה ובנים לא יומתו

על אבות (דברים כ"ד ט"ז) ואלו למה מתו בעון אביהם. לא תברא, אמרו זאת המריבה שהיתה מדת הדין מריבה עם מיכאל שרן של ישראל. מדת הדין אומרת כתוב בתורה כי לא דבר רק הוא מכם (שם ל"ב מ"ז), והשבטים מכרו ליוסף ועברו על וגונב איש ומכרו נתחייבו מיתה ועדיין לא גבה מהם מדת דינו של יוסף ולא מבניהם. משיב מיכאל כבר כתוב בתורה ובנים לא יומתו על אבות(ם) ואין לבנים דין מות בעון אבותיהם. אמרה מדת הדין לפני הב"ה כלום משוא פנים יש לפניך, אם אתה משלם שכר טוב לבנים בזכות אבות לא תפרע מן הבנים בעון אבותם. משיב מיכאל ואומר כבר כתוב בתורה ועושה חסד לאלפים (שמות כ' ו') שהוא משלם זכות אבות לבנים לאלפים דורות שאין להם מספר, וכתוב פוקד עון אבות על בנים וגו' על שלשים וגו' (שם ה') ואין פורע עון אבות מן הבנים אלא עד ד' דורות, וכבר יש מאותו זמן עד הנה ד' דורות. אמרה מדת הדין רבש"ע יש לפניך משוא פנים בדין אחר שלא נפרעת מן השבטים דין מיתה שנתחייבו ומבניהם אי אתה רוצה ליפרע, א"כ שבועה שנשבעת לשבטים תהא בטלה לפי שעון מיתה חקוק על עצמותם, או פרע מבניהם או בטל השבועה. ובדבר הזה נצחה מדת הדין למיכאל ולא היה לו מה להשיב וקבל עליו מיכאל שיפרע מבניהם ודינן שימותו י' צדיקים ולא שיבטל הב"ה שבועת זכותם. בא וראה כמה הוא כח העבירה, שהרי ראובן לא היה שם וכן זבולון לא חפץ במכירה ולפי שחנו עליהם ולא הגידו לאביהם נענשו כאלו מכרוהו, ונהרגו י' כנגד י' בני יעקב שידעו במכירה.

(בראשית לז, כט) **וישב ראובן אל הבור**. הה"ד אדם עשוק בדם נפש (משלי כ"ח י"ז), זה ההורג נפש בשגגה, לזה ראוי היה ליהרג ובאה תקלה על ידו ויהרגנו והוא עשוק בדם נפש, מה רפואה יש לו, עד בור ינוס (שם), אמר הב"ה תנו לו מקום בתחומו של ראובן שינוס שם, את בצר במדבר [וגו'] לראובני (דברים ד' מ"ג). ומה כתוב בראובן וישב ראובן אל הבור, הוי עד הבור ינוס. אל יתמכו בו (משלי שם), שאין נותנין אותו ביד גואל הדם.

(בראשית לז, לג) **טרף טרף יוסף**. נכנסה בו רוח הקדש שהוא עתיד ליתן טרף אוכל לכלם, כד"א הטריפני לחם חקי (משלי ל' ח'). ד"א טרף טרף יוסף (נציצה) [נצנצה] בו רוח הקדש שהב"ה עתיד לנסותו וימצא שלם, ואין טרף אלא נסיון שנאמר טרף נתן ליראיו (תהלים קי"א ה') טירוף נתן ליראיו, וכה"א עד עת בא דברו אמרת ה' צרפתהו (שם ק"ה י"ט).

(בראשית לח, ה) **והיה בכזיב**. רבנין אמרין לפי שהיה שם העיר כזיב השם גרם שנאמרו עליו כזבים, שכן יהודה אומר לכלתו עד יגדל שלה בני גו' (ל"ח י"א), כי ראתה כי גדל שלה גו' (ל"ח י"ד).

(בראשית לח, ו) **ושמה תמר**. בתו של שם היתה. ורז"ל אמרו מבנות ארם נהרים לקחה יהודה והביא אביה ואמה וג' אחיה עמה ושוב לא הניחן יהודה לחזור לארם נהרים, אלא נתן להם יהודה עיר א' שמה שקרון וישבו שם. ולמה נקרא שמה תמר שעל תמר נתמררו ער ואונן. ד"א תמר שהמירה עצמה בזונה. ד"א שנתימרה מן הבנים לאב. ד"א שהיה לבה מכוון לשמים כתמר זה שאין לו אלא לב אחד מכוון למעלה, כך תמר לא כוונה לשם זנות אלא לשם שמים.

(בראשית לח, יב) **ותמת בת שוע**. למה מתה, ארז"ל כיון שגדל שלה הלכה אמו והשיאתו אשה אחרת שנתיראה פן ימות גם הוא עליה ולא ידע בזה יהודה, כיון שידע יהודה קללה על שעברה על דבריו וקלקלה מצות יבום, מיד מתה. כל דמין שנשפכין בישראל אין נשפכין אלא [על] ידן של צדיקים שבדור שנאמר ואתה בן אדם צופה נתתיך וגו' באמרי לרשע וגו', ואתה כי הזהרת וגו' (יחזקאל ל"ג ז' - ט'), מלמד שכל ישראל ערבים זה לזה, אינן דומין אלא לספינה שנקרע בה בית, אין אומר נקרע בית בספינה אלא נקרעה הספינה כלה שנאמר חטא ישראל (יהושע ז' י"א). א"ת אותם מ"ב אלף שנהרגו בבקעת בנימין מפני מה נהרגו, אלא היה להם לישראל לקשור בגדיהם למעלה מארכובותיהם וילכו בכל ישראל יום א' לעגלון, יום א' ללכיש, יום א' לחברון, יום א' לירושלים וילמדו אותם בא' בשתים קודם שיתישׁ[ב]ו בארצם, והם לא עשו כן, אלא כיון שנכנסו לארצם כל א' וא' הלך לכרמו ולזתיו ואמר שלום עליך נפשי, שלא להרבות את הטורח.

(בראשית לח, יד) **ד"א בפתח עינים**. זכתה ויצא ממנה מלך המשיח כד"א כי הנה האבן וגו' (זכריה ג' ט') האבן זה המשיח כד"א עד די התגזרת אבן וגו' (דניאל ב' ל"ד). שבעה עינים (זכריה שם) זה משיח שיש לו ז' שמות. הנני מפתח פתוחה (שם) שלעתיד לבא הב"ה מוציאו מן האיסורין שהוא אסור ומוחל לעונות ישראל, ואין פתח פתוחה אלא התרת איסורין כד"א הנה פתחתיך היום (הזה) מן (הזיקים) [האזקים] (ירמיה מ' ד'), אסיריו לא פתח ביתה (ישעיה י"ד י"ז).

(בראשית לח, טו) **ויחשבה לזונה**. ארז"ל בשעה שיצא יהודה מכזיב ללכת תמנתה כשהיה בדרך אכל ושתה ונשתכר, ותמר כשידעה בו הלכה ולבשה בגדי כלה ועמדה בפתח עינים וכיון שראה המעלה וראה לתמר ערבבו היין וחשב בלבו שהיא אשה קדשה

יושבת לזנות שכך היה המנהג בארץ אמוריים כשהיתה אשה מקדשת עצמה לזנות היתה יושבת על אם הדרך ימים שבעה כדי שידעו בה הכל ולכך חשבה לזונה.

(בראשית לח, יז - יח) **אם תתן ערבון**. אמרה לו אתנן זונה אינה יוצאה בדיינין, אם לא תתן לי משכון עליו איני שומעת לך. תמן כתיב עבוט שנאמר יוציא אליך את העבוט החוצה (דברים כ"ד י"א), למה קורא אותו עבוט, שהוא מוציא את הפחות שבכליו, דמתרגמינן עביטא דגמלא. והכא כתיב ערבון, דבר משובח, דבר שהוא ערב לו. כיון שראה יהודה ששאלה לו דבר של שבח לא ידע מה יתן לה, התחיל שואלה, מה הערבון אשר אתן לך.

(בראשית לח, כ) **ביד רעהו העדולמי**. למה לא נזכר שמו, אית דאמרי לשבח על שנעשה רע לצדיק ומשך עמו אהבה, לפיכך לא רצה הכתוב להזכיר שמו בעת שנעשה שליח לדבר מגונה. ואית דאמרי לגנאי, לפי שנעשה שליח לדבר מכוער מעטו הכתוב שלא רצה להזכיר שמו, כד"א בני נבל [גם] בני בלי שם (איוב ל' ח').

(בראשית לח, כג) **פן נהיה לבוז**. שלא ילעיגו עלינו בני אדם לומר אתמול בני יעקב החריבו שכם על שקנאו בזנות, ועכשיו הם רודפים אחריו.

(בראשית לח, כד) **ויגד ליהודה לאמר זנתה וגו**'. והלא אין כנענים קפדים על הזנות מה ראו לומר לו כך, לפי שידעו שבני יעקב הקפידו על הזנות.

הוציאוה ותשרף גו'. מי היו באותו דין יעקב ובניו, ולוי בן יעקב הוא חייבה כיהודה, ועליו [נאמר] האומר לאביו ולאמו לא ראיתיו (דברים יל"ג ט'), בדין תמר, ואת אחיו לא הכיר (שם) במעשה העגל, ואת בניו לא ידע (שם) במעשה זמרי. והיכן ישבו בדין, בבית מדרשו של שם.

(בראשית לח, כה) **למי החתמת**. טבעת היתה שהיה חקוק עליה שם המפורש. והפתילים, טלית מצויצת, והמטה, זה מטה של משה. א"ר יהושע דסכנין אמר הקב"ה למשה אתה אמרת כי יבא אלי העם (שמות י"ח ט"ו), דצריך ליורה יפיח בה, אף אתה כשתהא צריך לדבר תהא בא אצלי הה"ד ובבא משה אל אהל מועד וגו' (במדבר ז' פ"ט).

(בראשית לח, כו) **צדקה ממני**. הה"ד החקר אלוה תמצא וגו' (איוב י"א ז'), אמר צופר לאיוב מפני שכתוב עליך איש תם וישר וגו' (שם א' ב'), והגיעוך היסורין הללו את קורא תגר, על מדותיו של הקב"ה אתה רוצה לעמוד. א"ל אם בא לפניך דין אדם ששכב עם בתו ודין ששכב עם כלתו, ולא אבד ללוט כשם ש(נ)אבד לדור סדום, וכשבאו לשרוף תמר על ששכב עמה חמיה יצתה ב"ק והצילתה שנאמר צדקה ממני, ונטל הב"ה מאלו ומאלו והעמיד מהם מלכים בעוה"ז וגואל לעוה"ב זה מלך המשיח, ובניו של אהרן נכנסים

מקריבין ונזבחים. ד"א צדקה ממני הה"ד ויהודה עוד רד עם אל (הושע י"ב א'), עד כתיב חסר וא"ו שהוא עד להב"ה משעה שהודה על מעשה תמר והעיד להקב"ה שהוא מקבל שבים. ודכותיה לכן עוד אריב אתכם נאם ה' (ירמיה ב' ט'), עד כתיב שאלו היה מלא ח"ו לא היתה תקומה לשונאי ישראל, עד כתיב שלא יריב הב"ה עם ישראל לעולם שנאמר כי לא לעולם אריב (ישעיה נ"ז ט"ז). ד"א עוד אריב. עד כתיב, עד שתחזרו בתשובה. א"ר תנחומא קין הרג ונפסד שגרם קללה לו, נע ונד תהיה בארץ (ד' י"ב). פנחס הרג ונשכר, הנני נותן לו את בריתי שלום (במדבר כ"ה י"ב). יעקב גנב ונשכר שבא בגנבה אצל אביו ונשכר בברכות, גנב לב לבן ונשכר כל אשר לו. עכן גנב והפסיד שנסקל, זמרי נאף ונפסד שנהרג, יהודה נאף ונשכר שהעמיד פרץ שממנו יצא דוד ומלך המשיח. אמר עולא תמר זנתה וכו' כתוב במדרש.

(בראשית לח, ל) **ואחר יצא אחיו**. ר' יודן אמר ד' ידות כתיב כאן כנגד ד' חרמים שבנו של זרח עתיד לפשוט ידו בהם. הא כיצד, ויהי בלדתה ויתן יד (ל"ח כ"ח), כנגד חרמו של עמלק, ויתן יד, זה עכן שלקח מן החרם. ותקח המילדת (שם), זה יצר הרע המוליד מעשים רעים לאדם הזה, ותקשור על ידו שני (שם), זה חרם של כנענים שפשט ידו בחרם ולקח ממנו. ומנין שהחרימו את הכנענים שנאמר ויתן את הכנעני ויחרם אתהם (במדבר כ"א ג'). ומ"ש ותקשור על ידו שני, כיון ששנה בחטא נקשר בידו שנעשה לו כהתר. לאמר זה יצא ראשונה (ל"ח כ"ח) זה יצא לתרבות רעה ראשונה שהוא מעל בחרם ראשונה. ויהי כמשיב ידו (ל"ח כ"ט), כנגד חרם של סיחון ועוג שפשט ידו בהם. ומנין שהחרימו ישראל בסיחון שנאמר ונחרם את כל עיר מתים (דברים ב' ל"ד), ובעוג כתיב ונחרם אותם (שם ג' ו'). ולפי שבפרק אחד היה לכך חשב לשני החרמים כאחד, והיינו דכתיב ויהי כמשיב ידו שלקח פעם אחת והושיב ידו שניה. ואחר יצא אחיו, כנגד חרם של יריחו שפשט ידו בו. ומהו ואחר יצא אחיו, בחרם האחרון יצא לסקילה, שלא החרימו עוד ישראל בכל העיירות שלקחו. אשר על ידו השני, זה החטא שנקרא שני שנאמר אם יהיה חטאיכם כשנים (ישעיה א' י"ח). הא למדת בה' חרמים מעל עכן בד' פרקים כנגד ד' ידות, דכתיב אנכי חטאתי (יהושע ז' כ'), הרי חד, כזאת כזאת (שם) הרי תלתא, וכזאת וכזאת הרי חמשה. ר' הונא אמר למה נכתבו ד' ידות בזרח כנגד ד' דברים שלקח עכן מן החרם הה"ד ואראה בשלל אדרת שנער (שם כ"א), חד, ומאתים שקלים כסף (שם), תרין, ולשון זהב אחד (שם), הרי תלתא. היכן הוא הד', א"ר הונא לשון הזהב היה מונח בתרפים ולקח עכן את התרפים והוציא לשון הזהב מפיו והשליך התרפים, ועל שאחז בתרפים חשוב ליה ד' כנגד שקץ תשקצנו ותעב תתעבנו כי חרם הוא (דברים

ז' כ"ו). וזה לשון שקץ ולא תעב אלא לקח האדרת הפרוסה לפניהם והכסף שמקריבין לפניהם ולשון הזהב שהיה מונח בפיו שכתוב עליו שם טומאה. ולפי שלא גנב אלא ג' דברים לכך חלק ד' הידות בג' מקראות ואלו [הם] ויהי בלדתה ויתן יד, ויהי כמשיב ידו, אשר על ידו השני. ויקרא שמו זרח, אעפ"כ שמשו זרחה, שכפר לו ודויו ויש לו חלק לעוה"ב כדכתיב וזרחה לכם יראי שמי וגו' (מלאכי ג' כ'), הוי ויקרא וגו'.

(בראשית לט, א) **ויקנהו פוטיפר**. ויקן אינו אומר אלא ויקנהו, לומר הוא קונה לפוטיפר ואין פוטיפר קונה אותו.

(בראשית לט, ד) **וישרת אתו**. אינו אומר ויעבוד אלא וישרת. נהג בו כבוד כענין שנאמר ומשרתו יהושע גו' (שמות ל"ג י"א), מגיד שלא היה יוסף משרת לביתו ולאנשי ביתו.

(בראשית לט, ה) **ויהי מאז הפקיד אותו**. אינו אומר קנה אותו אלא הפקיד, אמר הב"ה משרת הוא בבית רשע, וזה הואיל והפקידו על כל אשר לו נמצא של יוסף הוא הכל, בדין הוא שיתברך שנאמר ונוה צדיקים יברך (משלי ג' ל"ג), מיד הב"ה שלח ברכה לשם, ויברך ה' את בית המצרי בגלל יוסף. על דבר זה היה מתרעם אחאב על עובדיה שנאמר ויקרא אחאב אל עובדיהו גו' (מ"א י"ח ג'), א"ל ביעקב כתיב ויברכני ה' בגללך (ל' כ"ז), ביוסף ויברך ה' את בית המצרי גו', וביתו של אותו האיש אינו מתברך שמא לא ירא (אל) [אלהים] אתה. יצאתה ב"ק ואמרה ועובדיהו היה ירא את ה' מאד (מ"א י"ח ג'), וביתו של אחאב אינו מזומן לברכה.

(בראשית לט, י) מטרונא שאלה את ר' יוסי אמרה אפשר יוסף בן י"ז שנה ולא היה עושה את הדבר. הוציא לפניה ספר בראשית, התחיל קורא מעשה ראובן בבלהה ומעשה יהודה ותמר. אמר לה מה אלו שהם גדולים וברשות אביהם לא כסה עליהם הכתוב, זה שהיה קטן וברשות עצמו עאכו"כ.

(בראשית לט, יב) **וינס ויצא החוצה**. ר' שמעון איש קטרון אומר בזכות יוסף נקרע הים שנאמר הים ראה וינס (תהלים קי"ד ג') בזכות וינס. ויצא החוצה, בזכות אבות שנאמר ויוצא אותו החוצה (ט"ו ה').

(בראשית לט, יד) מהו שאמרה איש עברי ולא אמרה עבד עברי, כך אמרה להם תרעומת גדולה יש לי ולכם על פוטיפר בעלי, לא די שהכניס שונא לכאן, אלא מנהו הוא עלינו והוא גרם שתבע אותי הה"ד בא אלי לשכב עמי.

(בראשית לט, טו) **ויעזוב בגדו אצלי**. אלו אמרה בידי היו אומרים לה את תפשת בו.

(בראשית לט, כא) **ויט אליו חסד**. באסתר כתיב ותשא חן וחסד גו' (אסתר ב' י"ז), לפי שהעמידו מדיות נאות מכאן ופרסיות נאות מכאן והי(ה) [א] באמצע לכך ותשא חן

[וחסד] ולואי בטעונה תתקיים, אבל יוסף שהיה בין מצריים כעורים ויט אליו חסד טפה אחת ודיו. ברם אסתר שהיתה נקבה ותשא חן וחסד ולואי בטעונה תתקיים. יוסף ע"י שהיה נס שלו ויט אליו חסד, טפה אחת דיו, ברם אסתר שהיה הנס שלה ושל אומתה ותשא חן וחסד ולואי בטעונה תתקיים.

(בראשית מ, ה) המשקה והאופה גו', מה צורך לומר כן, אלא להודיעך אלו לא היה משקה ואופה למלך מצרים לא חלמו, ואלו לא היו אסורים בבית הסהר של יוסף לא חלמו הה"ד אשר אסורים בבית הסהר, ללמדך שלא חלמו אלא כדי לתן גדולה ליוסף עם מלך מצרים ע"י חלומותיהם.

(בראשית מ, ז) **וישאל את סריסי פרעה**. אינו אומר וישאל אותם, לומר לך שלא שאלם אלא מיראה על שהיו סריסי פרעה, ויותר על שהיו מופקדים בידו הה"ד אשר אתו במשמר, וביותר על שהיו עומדים בבית אדוניו שלא יזקיפו עליו דברים ויהרגוהו, שהיה יודע כל ביתו פונים בו, ואלמלא כן לא היה שואל את שלום הרשעים.

(בראשית מ, ט) **והנה גפן לפני**. הה"ד גפן ממצרים תסיע (תהלים פ' ט') ואומר כי כרם ה' צבאות בית ישראל (ישעיה ה' ז'). הגפן הזה אדם נוטעו והוא עושה פרחים והפרחים מוציאים כוורתים והכוורתים מוציאים זמורות והזמורות מוציאין זרדין ונמצא הגפן ממלא את הכרם, כך היו ישראל נטיעה אחת שנאמר ואנכי נטעתיך שורק (ירמיה ב' כ"א). בא וראה אחד היה אברהם (יחזקאל ל"ג כ"ד) הרי נטיעה שנאמר קום התהלך בארץ גו' (י"ג י"ז). הוציא ב' פרחים זה יצחק ויעקב והפרחים הוציאו כורתים, אלו י"ב שבטים, והכרתים הוציאו זמורות אלו ע' נפש שירדו למצרים שנאמר כל הנפש וגו' (מ"ו כ"ז), והזמורות הוציאו זרדין אלו שש מאות אלף לבד מן הקטנים שנאמר כשש מאות אלף וגו' (שמות י"ב ל"ז). את מוצא שנעשו טטראגון בד' פנות העולם, שנאמר והחונים קדמה מזרחה דגל מחנה [יהודה (במדבר ב' ג')], דגל מחנה] ראובן תימנה (שם י'), דגל מחנה אפרים [וגו'] ימה (וגו') (שם י"ח), [דגל מחנה דן צפונה (שם כ"ה)], מה דרכה של נטיעה בתחלה מעמידין אותה על אבנים, הגדילה מעמידין אותה על עצים ועל קנים, כך ישראל העמיד הנטיעה על אבנים שנאמר ויתן אל משה גו' (ב') [שני לחת העדות] לוחות אבן גו' (שמות ל"א י"ח), העמידה על העצים שנאמר פסל לך וגו' ועשית [לך] ארון עץ גו' (דברים י' א'), העמידה על הקנים, וששה קנים יוצאים מצד[י]ה וגו' (שמות כ"ה ל"ב). נמצאת השדה מלאה מן הגפן. כך הם ישראל מעוטין מלמטה כנטיעה שנאמר כי אתם המעט מכל העמים (דברים ז' ז') ומרובין למעלן כפרחים שנאמר והנכם היום

ככוכבי השמים לרב (שם א' י') נטיעה מלמטן זה אברהם ומלמעלן זה המשיח שנאמר עלה הפורץ לפניהם (מיכה ב' י"ג).

(בראשית לז, א) **וישב יעקב**. כי ישרים ישכנו ארץ (משלי ב' כ"א) כל ימים שרשעים בעולם צדיקים מטלטלין, נעקרו הרשעים מן העולם שכנו הצדיקים. וכן את מוצא ביעקב כל ימים שהיה עשו בארץ ההיא יעקב מטלטל שנאמר ויצא יעקב (כ"ח י'), שהלך לו אצל לבן והיה מטורף שנאמר הייתי ביום אכלני חרב (ל"א מ'), וכיון שנעקר עשו שנאמר וילך (לו) אל ארץ מפני יעקב (ל"ו ו'). וישב, מיד ישב לו יעקב שנאמר וישב יעקב. כל מקום שנאמר וישב אינו אלא לשון צער, וישב ישראל בארץ מצרים (מ"ז כ"ז), ויקרבו ימי ישראל למות (שם כ"ט). וישב ישראל בשטים ויחל העם לזנות (במדבר כ"ה א'), אף כאן וישב יעקב ויבא יוסף גו'. בארץ כנען, לפי שיצחק גר בארץ פלשתים ואמר הכתוב בארץ מגורי אביו, שומע אני שגר יעקב בארץ פלשתים, ת"ל בארץ כנען, לא ישב יעקב אלא באותו מקום שגר יצחק בארץ כנען, ואיזהו זה חברון.

(בראשית לו, ד) **כי אותו אהב אביהם**. מה ראה יעקב שאהב את יוסף מכל בניו, היה ר' ישמעאל אומר לפי שצפה ברוח הקדש שהוא עתיד לכלכלו בסוף ימיו כד"א ויכלכל יוסף את אביו גו' (מ"ז י"ב), לכך נאמר כי בן זקונים הוא לו שעתיד לכלכלו בזקנותו.

(בראשית לז, ב) **אלה תולדות יעקב יוסף**. מה ראה הכתוב להקדים תולדות עשו לתולדות יעקב. ללמדך שחלק לו הב"ה כבוד לפי שהיה בכור. וכן אתה מוצא בבני נח אעפ"י שנטל שם את הגדולה כשבא למנות מנה מן הגדול, וכן בכל מקום חלק הכתוב כבוד לבכור.

תני אליהו אומר ישמור אדם דברים בלבו שלא יבא לידי חטא ואפילו חטא הקל שבתורה, מפני שהקל הרי הוא כחמור, שבשביל דבר קל שדבר אברהם שאמר במה אדע (ט"ו ח') ובשכר אותה תמיהה ירדו בניו למצרים. ובשכר ששמע [יעקב] מיוסף בנו דבתם רעה נענש עליו כל אותם כ"ב שנים.

(בראשית לז, ט) **ויחלום עוד וגו' ויספר** [**אותו**] **לאחיו**. אמר להם עתיד בן לצאת ממני שיושיע אתכם ויפרע משונאיכם ע"י ספור חלום, זה היה גדעון שנאמר ויבא גדעון והנה איש מספר [לרעהו] חלום גו' (שופטים ז' י"ג).

(בראשית לז, כט) אמר הב"ה אתה בקשת להשיב בן חביב לאביו חייך שבן בנך משיב את ישראל לאביהם שבשמים, הה"ד דבר ה' אשר היה אל הושע בן בארי (הושע א' א'), וכתיב בארה בנו אשר הגלה תלגת פלנ]אסר מלך אשור הוא נשיא לראובני (דה"א ה'

ו'). ולמה נקרא שמו בארה, שהיה בארה של תורה, ולמה מת בארה בגולה, כדי שיחזרו י' השבטים בשביל זכותו.

(בראשית לז, ל) תדע לך כח החרם מן השבטים שקנאו על זנות שבט בנימין. א"ל [הב"ה] קנאתם על הזנות ולא קנאתם על פסל מיכה, לפיכך הרגו בהם בני בנימין פעם א' ב' ג' עד שהלכו ונפלו לפני ארון ברית ה' מבקשין תשובה ונרצו, וחרמו שיהו כל ישראל יוצאים אחריהם, שנאמר כי השבועה (היתה) הגדולה [היתה] (שופטים כ"א ה'), וכי שבועה היתה שם, אלא השבועה היא החרם. ותדע כח החרם משאול בן קיש שהחרים שיצומו כל העם שנאמר ארור האיש אשר יאכל לחם וגו' (ש"א י"ד כ"ד) ולא שמע יהונתן ואכל ויאורו עיניו, וראה שאול אבנו של שבט בנימין כיהה אורה, ואז ידע ששבט בנימין מעל בחרם והפיל (גופות) [גורלות] ונלכד שאול ויהונתן, לקח שאול חרבו להרוג את בנו, אמרו לו אדוננו המלך (אגג) [שגגה] היתה והקריבו עליה עולה ונעתר לו ופדו אותו בממון שנאמר ויפדו העם וגו' (שם מ"ה).

(בראשית לח, יד) **והיא לא נתנה לו לאשה**. אבל אחרת נתנה לו, מכאן שאמו השיאתו אשה.

(בראשית לח, טו - טז) **כי כסתה פניה**. כשראה אותה יהודה חשב שהיא זונה ולכן [לא] השגיח בה, כיון שכסתה פניה, אמר אלו (לא) היתה זונה היתה מכסה פניה אתמהה, מיד ויט אליה [אל] הדרך.

(בראשית לח, כו) **ויכר יהודה**. בשעה שראה הסימנין מוטלין לרגלי הדיינין צוח ואמר שמעו אלי אחי ובית אבי, במדה שאדם מודד בה מודדין לו, בין מדה טובה בין מדה רעה, ואשרי איש שמעשיו מפורסמין, טוב לי שאתבייש בעוה"ז ולא אתבייש לעוה"ב. טוב לי שאשרף באש הנכבה ולא באש אוכלת אש, על שלקחתי כתנת אחי וטבלתי אותה בדם והולכתי אותה לאבי ואמרתי לו הכר נא גו' (ל"ז ל"ב), מדה כנגד מדה קבלתי, שתמר אמרה לי הכר נא למי גו' (ל"ח כ"ה), הוו יודעים שצדקה תמר כלתי שלא נתעברה מזנונים, כי ממני היא מעוברת, ולא נתכוונה לשם זנות כי אם לשם מצוה, כל מה שעשתה אני גרמתי לה, כי ע"כ לא נתתיה וגו'.

ואין קונה (דברים כ"ח ס"ח), רבנין אמרין למה אין לאו"ה קנין בא"י שהם בניו של אברהם שהקנה להב"ה שמים וארץ שנאמר ברוך אברם לאל עליון קונה וגו' (י"ד י"ט).

(בראשית לט, ב) **ויהי ה' את יוסף**. כיון שלקחו פוטיפר א"ל מה מלאכתך, א"ל במרגליות אני יודע, נתן לו פוטיפר ב' דינרים ולקח מהם מרגלית א' ומכרה בכ"ב דינרים ונתנם לפוטיפר, א"ל ב' הם שנתת לי והכ' שקנית אותי בהם, מיד קרע לו שטרו.

(בראשית לט, יג) **וינס החוצה**. ד' מנוסות כתובות כאן, ב' ביוסף וב' שאמרה היא ואינן דומות זו לזו. בתחלה כתיב וינס ויצא החוצה (ל"ט י"ב), ואחר כתיב וינס החוצה, ואינו מזכיר ויצא. הרי ב' שנאמרו תחלה יש בהם שנוי. גם כשדברה לאנשי ביתה אמרה וינס ויצא החוצה (ל"ט ט"ו), וכשספרה לבעלה אמרה וינס החוצה (ל"ט י"ח), ולא אמרה ויצא. ולמה זה, כלום הניח המקרא דבר שלא פירשו. אחז"ל למה כתיב בתחלה וינס ויצא שלא ברח יוסף אלא מן המטה עד חוץ לפתח וחשב בדעתו אם אברח בשוק ירגישו בי בני אדם, אלא אעמוד בכאן ולא ירגישו בי ואף היא לא תתבעני אחר שאני עומד בחוץ, לכך נאמר וינס ויצא החוצה. למה נאמר אח"כ וינס החוצה, כיון שראתה אשת פוטיפר שהיה עומד חוץ לפתח עמדה מן המטה והלכה עד הפתח וא"ל שיכנס וישכב עמה, כיון שראה יוסף שהלכה אחריו ותובעתו הלך לברוח בשוק, והיא כיון שראתהו בורח בשוק, אמרה עכשו ישאלוהו בני אדם למה הוא בורח ויפרסמני ויבא בעלי ויהרגני, מוטב שאפרסמנו אני ולא שיפרסמני הוא. לכך קראה לאנשי ביתה ואמרה להם מה שאמרה. הה"ד ויהי כראותה כי עזב בגדו וגו' ותקרא לאנשי ביתה, ללמדך לולא שברח יוסף בשוק לא הגידה המעשה, לכך וינס החוצה, להגיד שתי מנוסות נס יוסף. ולמה כתוב שאמרה היא לאנשי ביתה וינס ויצא החוצה ולבעלה אמרה וינס החוצה, לפי שכיון שראתה שברח נתיראה מאד והתחילה לבקש תחנונים לאנשי ביתה שיעזרו לה לדבר לבעלה להשיב האשם על יוסף, הה"ד ותאמר להם לאמר (ל"ט ט"ו), ואין אמירה אלא לשון בקשה כד"א אמרי נא אחותי את (י"ב י"ג). כיון ששמעו שאמרה וינס ויצא החוצה, אמרו אם יוסף תבעה לא היה בורח עד הפתח בלבד אלא אף בשוק היה בורח כדי שלא יראוהו בני אדם עומד בפתח והיא צועקת, אלא היא תבעתו וברח יוסף חוץ לפתח ולכך אין כתיב שיסייעוה כדבריה. כיון שראתה שהם לא האמינו בדבר על שאמרה וינס ויצא, לכך כשנתרעמה על בעלה אמרה וינס החוצה כדי שלא ירגיש בה בעלה כשם שהרגישו אנשי ביתה. ומנין אתה למד ששפכה תרעומת על בעלה דכתיב ותדבר אליו לאמר כדברים האלה עשה, ואין דבור אלא לשון עז כד"א דבר האיש אדוני הארץ אתנו קשות (מ"ב ל'), לכך כתיב וינס החוצה.

(בראשית מ, ג) **ויתן אותם במשמר**. עדיין לא יצא דינם והיו מתעכבים שם עד שיצא דינם. במקלל כתיב ויניחוהו במשמר (ויקרא כ"ד י"ב) למה כן, לפרוש להם על פי ה' (שם) מה דין יתחיב. וכן במקושש ויניחו אותו במשמר (במדבר ט"ו ל"ד) למה כן, כי לא פורש מה יעשה לו (שם). אבל [ב]יוסף לא נאמר במשמר, לפי שלא נתחייב ולא

הכניסוהו שם ע"מ להוציאו משם לעולם. בית שר הטבחים. מכאן שבית הסהר היה של פוטיפר והיו כל בני ביתו טעונין ביוסף.

(בראשית מ, יח - יט) **ויען יוסף**. כיון ששמע יוסף נתעצב. אין ויען אלא לשון עצב שנאמר ויען איוב (איוב ג' ב'). זה פתרונו, אמר להם אתה (בשר רע') [בשרתני] בשורה רעה, שחלמת חלום רע, אין אתה מאבד שכרך, אף אני מבשרך בשורה רעה, בעוד ג' ימים וגו'.

(בראשית מ, כב) **פתר** (**אותו**) [**להם**] **יוסף**. כשם שחפץ, ונתקיים. ואלו חפץ היה פותרו לטובה ויתקיים לו.

## פרשת מקץ

(בראשית מא, א) **ויהי מקץ**. הה"ד בפשע שפתים מוקש רע (משלי י"ב י"ג) על שפשעו מרגלים בשפתותיהם והוציאותם רע שנאמר ויוציאו דבת הארץ וגו' (במדבר י"ג ל"ב) לקחו מוקש רע לנפשם שנאמר וימותו האנשים מוציאי דבת הארץ רע[ה](שם י"ד ל"ז). ויצא מצרה צדיק (משלי י"ב י"ג) זה יהושע וכלב. ד"א בפשע שפתים, על שפשע יוסף בשפתיו ואמר שם רע לאחיו כדכתיב ויבא יוסף את דבתם רעה (ל"ז ב') נמכר לעבד ונחבש בבית האסורים. ועוד שפשע בשפתיו ואמר לשר המשקים כי אם זכרתני, והזכרתני (מ' י"ד) נתוסף לו ב' שנים, הוי ויהי (וכו') מקץ שנתים ימים. ולפי שהיה צדיק שלא נגע באשת פוטיפר יצא מצרה לרוחה שנאמר ויצא מצרה צדיק. ד"א הה"ד מן המצר קראתי יה (תהלים קי"ח ה') מדבר ביוסף בשעה שהשליכוהו לבור, ענני במרחב יה (שם) ע"י יהודה שאמר מה בצע (ל"ז כ"ו), ה' לי לא אירא (תהלים שם ו') בשעה שמכרוהו לישמעאלים. טוב לחסות בד' (שם ח') שנאמר ויהי ד' את יוסף (ל"ט ב'), מבטוח באדם (תהלים שם) בפוטיפר. טוב לחסות בה' (שם ט') שעמד בנסיונו ואמר וחטאתי לאלהים (ל"ט ט'), בא לו טוב. מבטוח בנדיבים (תהלים שם) על שבטח בשר המשקים נתוסף לו ב' שנים, הה"ד ויהי מקץ. אר"ש בר נחמני ח"ו לא שתלה יוסף בטחונו בשר המשקים בבו"ד, אלא כך הודיעו לו בחלום שע"י גדולי המלכות החבושים בבית האסורים הוא יצא ע"י חלום, ולכך נאמר ויחלמו חלום שניהם (מ' ה'), אינו [אומר] חלומות אלא חלום, זה חלומו של יוסף, כשם שחלם הוא כן חלמו, ומדברי שניהם נתקיים החלום, שע"י גדולת שר המשקים ותליית שר האופים יצא יוסף. ולכך היה משכים אצלם בבקר שהיה סבור שחלמו כשם שראה בחלומו, ולכך כשראה אותם זועפים שאל להם למה פניכם רעים היום, שבכל יום ויום היה ממתין שמא יראו את החלום, וכיון שא"ל שר המשקים

והנה גפן לפני (מ' ט') שמח ואמר הגיע זכות אבות עלי, שהוא אומרו ובגפן שלשה שריגים (מ' י'), והגיע קץ גאולתי, שאמר והיא כפורחת עלתה נצה (שם), לכך אמר כי אם זכרתני אתך. על דעתיה דר' שמואל למה נענש הואיל ולא בטח עליו, אלא שהיה לו ליחל על חסדו של הב"ה ולא ליחל ולומר לשר המשקים כי אם זכרתני והזכרתני לכך נתעכב ב' שנים, לכך כתיב שנתים ימים.

ופרעה חולם. פרעה חולם אין כתיב אלא ופרעה, מלמד שיוסף ופרעה ראו את החלום, שאין הב"ה עושה דבר קטן וגדול עד שמגלה לצדיקים שנאמר כי לא יעשה ה' אלהים וגו' (עמוס ג' ז'). א"ר אלעזר באותה שעה שפתר יוסף את החלום ואמר פרעה צנומות וכ' (מ"א כ"ג), מיד נזכר יוסף ואמר לא פרות דקות ולא שבלים צנומות ראית, שאילו דקות וצנומות ראית היה משתנה העולם ברעב, ולכן היה פרעה מקלס את יוסף אחרי הודיע אלהים וגו' (מ"א ל"ט), אחרי היית כשראיתי את החלום. וכן אביו אמר בן פורת יוסף (מ"ט כ"ב) בין הפרות היה יוסף.

(בראשית מא, ד) **וייקץ פרעה**. אינו אומר והנה חלום, לפי כשחלם פרעה כדרך שהבריות נוהגות חלם, מהו דרך הארץ אדם חורש וזורע עם פרותיו ואח"כ נעשה זרעו שבלים, כך חלם פרעה, בתחלה חלם פרות דוגמא שהבריות חורשין וזורעין, וייקץ משנתו, ולפי שהיה צריך עדיין לחלום מעשה שבלים כשם שהזרע מתבקש לצמוח ולעשות שבלים, שחרישה וזריעה בידי אדם, וצמח ועשיית שבלים בידי שמים.

(בראשית מא, ה) **ויישן ויחלום שנית**. מהו שנית, לומר שנית חלם שיצטרך לעולם החלום שלו, אבל לא שלישית שלא חלם שלישית לצורך העולם, וכל מה שחלם עכשיו לא חלם אלא ליתן גדולה ליוסף. ודכותיה שנית מן השמים (כ"ב ט"ו), שנית קרא לו מן השמים ולא שלישית. ודכותיה מול את בני ישראל שנית (יהושע ה' ב'), שנית אתה מוהלן ואי אתה מוהלן שלישית, אלא הן בניהם מכאן ואילך אין בעשה. ודכותיה אל יונה שנית (יונה ג' א') שלא דבר לו שלישית.

(בראשית מא, ו) **צמחות אחריהן**. אינו אומר עולות אלא צומחות, כשנרמז לו ששני רעב יצמחו אבל לא יעלו וכן היו, כיון שגמרו ב' שנים ירד יעקב למצרים ונתכלה הרעב לרגלו.

(בראשית מא, ז) **את שבע השבלים הבריאות**. כשהוא מונה הפרות הרעות ושבלים הדקות לא הזכיר הכתוב שבע, למה ששלמו שבע שני השבע בלא חסור. ד"א למה לא הזכיר מנין פרות הרעות והשבלים הדקות, לומר לך שכל מה שכנסו המצריים בשבע שני השבע כלו בב' שנים של הרעב.

(בראשית מא, כא) **ותבאנה אל קרבנה**. א"ר שמואל בר נחמוני צריך אדם לשנות פרשיותיו, אלו לא שנה לנו את החלום מהיכן אנו יודעים וט(ו)פריה די נחש (דניאל ז' י"ט). ואלו לא שנה לנו משה את התורה מהיכן אנו יודעים השסועה (דברים י"ד ז'), ואלמלא כתב הב"ה בתורה שנית חלומו של פרעה, מהיכן אנו יודעין ותבאנה אל קרבנה ולא נודע וכ'. היה ר' ישמעאל אומר כל פרשה שנשנית לא נשנית אלא בשביל דבר חדש שנתחדש בה, אף כאן חדש דבר ולא נודע כי באו וכ'. ומנין אתה אומר שאמר כן, ראה שכן יוסף פותר לו כנגד הדבר הזה, ולא יודע השבע בארץ (מ"א ל"א), הרי ולא נודע תחת ולא יודע.

(בראשית מא, לג) **איש נבון**. זה המבין דבר מתוך דבר. חכם, זה בעל חכמה. נבון ואינו חכם דומה לגבור ואין כלי זיינו בידו, [חכם ואינו נבון דומה לחלש וכלי זיין בידו], נבון וחכם הרי (נכון) [גבור] ומזויין. וישיתהו על ארץ מצרים, אינו אומר וישימהו אלא וישיתהו, אם עשית כן הרי משתותה של מצרים.

(בראשית מא, לד) **וחמש**. מכאן למדנו שהיה יוסף דורש המבזבז אל יבזבז יותר מחומש כדי שלא יעני ויצטרך לבריות.

(בראשית מא, מב) **ויסר פרעה את טבעתו**. אמר ריש לקיש טובה היתה לישראל הסרת טבעת של פרעה במצרים ממ' שנה שעשה משה לישראל, שבזה היתה גאולה ובזה לא היתה גאולה. ר' חלבו בשם ר' יוחנן אמר טובה היתה הסרת טבעת של אחשורוש על ישראל במדי משששים רבוא נביאים שעמדו להם לישראל בימי אליהו, שבזה היתה ישועה ובזה לא היתה ישועה. ור' שמואל דידי' אמר טובה היתה מגלת קינות לישראל מארבעים שנה שנתנבא להם ירמיה. למה, שבה נטלו ישראל אפוכין על עונותיהם ביום שחרב בית המקדש, הה"ד תם עונך בת ציון וגו' (איכה ד' כ"ב). ר' ינאי היה לובש תפליו אחרי חליו שלשה ימים לומר שהחולי ממרק, מ"ט הסולח לכל עוניכי הרופא לכל תחלואיכי (תהלים ק"ג ג'). ריב"ז לא הוין תפלוי [זעין] מניה לא בקייטא ולא בסיתוא, וכך נהג ר' אליעזר אחריו. ר' יוחנן בסיתוא דהוה חזיק רישיה הוה לביש תרויהון, ברם בקייטא דלא הוה חזיק רישיה לא הוה לביש אלא דאדרועה.

(בראשית מא, מו) **ויעבור בכל ארץ מצרים**. אל תקרי ויעבור אלא ויעבר שהעביר גדולה מזה לזה כשם שא"ל פרעה ובלעדיך לא ירים איש וג' (מ"א מ"ד), שנתן לו רשות למנות דוכוסין ואפרכין ולהעבירן. ודכותיה ויעבר ה' על פניו (שמות ל"ד ו') אל תקרי ויעב[ו]ר אלא ויעבר מלמד שהעביר (דעתן) [רעתן] של ישראל מנגד פניו. ודכותיה ויעבר מרדכי (אסתר ד' י"ז) אל תקרי ויעב[ו]ר אלא ויעבר מלמד שבשעה שדברה אסתר עם מרדכי

דברים שאינם כדרך הארץ קצף עליה והשיב כי אם החרש תחרישי וגו' (שם י"ד), וכיון שחזרה ודברה עמו דברים שהם כדרך הארץ, שא"ל לך כנוס וג' (שם ט"ז), מיד הודה והעביר את דבריה שנאמר ויעבר מרדכי. ד"א ויעבר מרדכי, א"ל מרדכי והרי יום ג' הוא פסח. א"ל זקן שבישראל אם אין ישראל למה הוא פסח, מיד הודה לדבריה שנאמר ויעבר מרדכי שהעביר ענג ימים טובים.

(בראשית מא, נא) **כי נשני אלהים**. א"ר הונא בתחלה היה יוסף יושב ועוסק בתורה יומם ולילה שנאמר וירא אדוניו כי ד' אתו (ל"ט ג'), מלחש ונכנס מלחש ויוצא ולבסוף שכח, כי נשני אלהים את כל עמלי, זו תורה שנאמר נפש עמל עמלה לו (משלי ט"ז כ"ו).

(בראשית מא, נב) **כי הפרני אלהים**. וכי מה פריה יש בב' בנים, אלא כך אמר זכני המקום לקיים מצות פריה ורביה בארץ עניי.

(בראשית מא, נו) **והרעב היה על פני כל הארץ**. מה ת"ל על פני, א"ר שמואל לא התחיל הרעב תחלה אלא בעשירים, שאין פנים האמורים כאן אלא עשירים. בזמן שאדם עשיר יש לו פנים שמחים לראות חברו, ובזמן שאדם עני אין לו פנים מפני שמתבייש מחבירו.

(בראשית מב, ד) **ואת בנימין אחי יוסף**. רבנן אמרי אעפ"י שאין נחש יש סימן.

(בראשית מב, ה) **ויבאו בני ישראל לשבור**. להלן כתיב אחי יוסף (מ"ב ג') וכאן בני ישראל, אחי יוסף שנתנו לבם לנהוג אהבה ביוסף, בני ישראל שזכות אביהם ירדה עמהם. ד"א שקיימו מצות אביהם שצוה להם אל תכנסו כלכם בפתח א', ואל תעמדו כלכם במקום א' מפני העין, הה"ד בתוך הבאים, שהיו מכסים עצמם בתוך אנשים אחרים שלא יהי' נכרים שהיו אחים.

(בראשית מב, ו) **ויוסף הוא השליט**. הה"ד לאסור שריו בנפשו (תהלים ק"ה כ"ב), זה פוטיפר. א"ר איבו לאסור שרו כתיב, כיון שמלך יוסף אסר את פוטיפר, ולכך נקרא כהן און (מ"א מ"ה), כיון שמלך נתירא פוטיפר ואמר עכשו ישלם לי יוסף כל הרעות שעשיתי עמו, מה עשה הלך ונעשה כומר כדי שינצל, ואפילו הכי לא נצל ולא הועיל לו מאומה, ושלח יוסף ולקחו משם ואסרו, הוי לאסור שרו בנפשו. ד"א ויוסף הוא השליט הה"ד (מיד) [מאת] ד' היתה זאת (תהלים קי"ח כ"ג), מדבר ביוסף, אתמול היה עבד אסור בבית הסהר, מעונה בכבלי ברזל שנאמר ענו בכבל רגלו (שם ק"ה י"ח), ובשעה קלה נעשה מלך שליט על כל והיו הכל תמהים, והוא אומר להם אתם תמהים עלי ואני תמה על נפשי יותר מכם, לא ידעתי נפשי שמתני מרכבות כו' (שה"ש ו' י"ב) שנאמר וירכב אותו כו' (מ"א מ"ג), ורוח הקדש משיבה מאת ה' היתה זאת, וכה"א מידי אביר יעקב (מ"ט כ"ד).

(בראשית מב, כז) **ויפתח האחד**. זה לוי, משעה שהפריש וכ' כתוב במדרש.
(בראשית מב, כח) **הושב כספי וגם**. מהו וגם, מלמד שכסף שמעון חברו מצא שם.
(בראשית מג, א) **והרעב כבד בארץ**. כיון שראו השבטים שלא קבל יעקב לשלחו אמר יהודה הניחו לזקן עד שתכלה הפת מן הבית, שכיון שיגיע לו רעב מיד יקבל ממנו, לכך נאמר כאן והרעב כבד בארץ, שאלו לא היה הרעב כבד בארץ לא היה יעקב מקבל לשלוח את בנימין.
(בראשית מג, כו) **ויבא יוסף הביתה ויביאו וגו'**. ללמוד שהמתינו ליוסף עד שנכנס לבית, שלא [הלכו] לקראתו עם הדורן מפני מראית העין.
(בראשית מג, לא) **ויתאפק ויאמר שימו לחם**. רבנן אמרי סימן לבניו, כשם שנתאפק יוסף על בנימין כך נתאפק המן על מרדכי שהיה מבנימין שנאמר ויתאפק המן (אסתר ה' י'). וכשם שנתישבה דעתו בשימת לחם, כך נתישבה דעת מרדכי בשימת לחם שמתוך משתה נטרד המן באותו יום.
(בראשית מג, לד) **ותרב משאת בנימין**. בנימין סימן לבניו, כשם שנטל בנימין מיוסף אחיו משונה יותר מכל אחיו, כך אסתר שהיתה בת בנו נשתנית לטוב בקבלת מתנות משאר נשים שנאמר וישנה ואת נערותיה וכו' (שם ב' ט'). חמש ידות, כיצד, נתן לו (ל)יוסף, אמר, כלם ירדו כאן לדעתם וזה הורדתיו אני בעל כרחו לפיכך נתן לו חלק יתר על אחיו. וכשראתה אסנת כן אף היא נתנה וכן אפרים ומנשה.
(בראשית מד, א) **הבקר אור**. כל בקר חסר וא"ו שאין בקרו של עולם זה בקר עד שיבא בקרו של עולם הבא שנאמר אמר שומר אתא בקר וכו' (ישעיה כ"א י"ב). ד"א לפי שלא לן אדם ביקר [עד שנחשב כבקר] שנאמר ואדם ביקר בל ילין (תהלים מ"ט י"ג). ד"א למה בקר חסר וא"ו, שהכל צריכין (דרכו) [דרבן כבקר]. ד"א שאדם צריך לבקר [מעשיו] בכל שעה.
(בראשית מד, י) **גם עתה כדבריכם**. והלא לא השיבן כן, אמר ר' הונא הכי אמר להם, יפה אמרתם וכן הוא הדין, בני אדם שנמצא אחד מהם בגנבה הוא נהרג והשאר נתנין בסירא, שיאמרו להם אלולא שקבלתם ממנו לא היה גונב, ואני איני עושה כן, אלא האיש אשר ימצא אתו יהיה לי עבד וגו'. ורבנן אמרי כך אמר להם, מה שאתם אומרים שנאמנים אתם שהרי הכסף שמצאתם באמתחותיכם השיבותם אלי מארץ כנען, הוו יודעין שאני מאמין לדבריכם, וגם עתה שנגנב הגביע, בחזקת נאמנים אתם עומדים, כיצד שמי שגנב הגביע לא עשה בדעת אחרים, אלא הוא לבדו אני מחזיק בגנב, לפיכך האיש אשר ימצא אתו וג' ואתם [תהיו] נקיים שלא ידעתם בו.

(בראשית מד, יד) **ויבא** (**יוסף**) [**יהודה**] **ואחיו**. למה זכר יהודה בראש, לפי שהוא היה ערב, והוא החזירן כלן, הוא היה עיקר והן טפלין לו, משל נושא הקורה טוען בעביה. והוא עודנו שם, מגיד שבכל יום ויום היה רגיל לשאול בשלום פרעה ואח"כ יוצא לבימה שלו ומ"מ לא יצא היום ההוא כמנהגו, אלא כך אמר לא אצא עדיין כדי שלא אבייש את אחי בפני המצריים.

(בראשית מד, טו) **מה המעשה הזה**. א"ל מפני מה גנבתם את הגביע, כלום אתם צריכים לקסם בו אלא אומר לכם מפני מה גנבו נער זה, לא גנבו אלא לקסם בו על אחיו להיכן הלך. הלא ידעתם וגו' א"ל אם לקסם בו גנבו טעות היתה בידו שאין כל אדם יכל לקסם בו אלא חכם כמוני. ד"א אלו אני לעצמי הייתי מנחש בו לא איכפת לי, אין אתם יודעים שאף פרעה מנחש בו, הה"ד כי נחש ינחש איש אשר כמוני, תלה אותו בפרעה כדי להעלות את גנבתו.

(בראשית מא, א) **והנה עומד על היאור**. למה חלם פרעה חלומו על היאור, לפי שאין מצרים שותה [אלא] מן היאור, כמ"ש לא כארץ מצרים היא וגו' (דברים י"א י'), ואומר ואם משפחת מצרים לא תעלה וגו' ולא עליהם (זכריה י"ד י"ח), אינו אומר יהיה הגשם, לפי שאינה צריכה לגשם אלא נילוס עולה כו' ולכך אמר שאין נילוס עולה עליהם.

(בראשית מא, ג) **ותעמודנה אצל הפרות**. כשהשנים רעות אין העניים יכולין לעמוד בעולם אלא א"כ העשירים מפרנסים ומכלכלים אותם. ד"א ותעמודנה כשהשנים רעות הבריות עומדות זו אצל זו לשאול צדקה זה מזה.

(בראשית מא, ב) **והנה מן היאור עולות**. את מוצא כל החלומות הכתובים בתורה בנביאים ובכתובים אם נכתב היאך היה נחלם אינו שונהו בעת הספור, אם נכתב בעת הספור לא נכתב היאך היה נחלם, חוץ מחלום פרעה, שנכתב היאך נחלם ונשנה בשעת ספור, למה כן, ארז"ל כל החלומות הכתובים בתורה כמו שחלמו כך נספרו, לא הוסיפו ולא גרעו, לכך לא צריך הכתוב אלא ספירתו להודיע שברו, אבל חלום פרעה שהוסיף בו דברים, מנין היינו יודעים אם לא נכתב בב' מקומות היאך חלם היאך ספר ליוסף. למה האמין פרעה ליוסף שאמר לו אחרי הודיע אלהים אותך את כל זאת כו' (מ"א ל"ט), הרי לא נכתב ולא נשנה אלא להודיע חכמתו של יוסף היאך כיון (בר"ה) [ברוח הקדש] ויאמר לפרעה לא כך חלמת אלא כך, לכך שנה. והנה מן היאור. בחלום כתוב שהרעות היו מן היאר עולות כשם שכתוב בפרות היפות שנאמר והנה מן היאר עולות שבע פרות וגו', וכשספר פרעה החלום ליוסף את מוצא בפרות היפות והנה מן היאר (מ"א י"ח), אבל בפרות הרעות לא הזכיר מן היאר שנאמר והנה שבע פרות אחרות עולות (מ"א י"ט),

ללמדך שפרעה חלק כבוד לאלקו והזכירו על הטובה וכסהו על הרעה. ומנין שהיאור אלוהו שנאמר אשר אמר לי יארי (יחזקאל כ"ט ג'), ומה פרעה הרשע חלק כבוד לאלוה שאין בו ממש, נגד הב"ה לא כ"ש, דא"ר אלעזר בן פדת אין שמו של הב"ה נזכר על הרעה אלא על הטובה שנאמר ויקרא אלהים לאור יום (א' ה') ואינו מזכיר שמו על החשך שנאמר ולחשך קרא לילה (שם). וכן בברכת אדם וחוה כתיב ויברך אותם אלהים (שם כ"ח), ובקללתם, אל האשה אמר (ג' ט"ז), ולאדם אמר (שם י"ז). וכן ברוך ד' אלהי שם (ט' כ"ו), יפת אלהים ליפת (שם כ"ז), ובקללת כנען לא הזכיר שמו שנאמר ויאמר ארור כנען (שם כ"ה). חוץ מג' שזכר שמו עליהם לרעה, על המסית ועל העובר על דברי חכמים ועל העושה פטרונו ב"ו. על המסית ויאמר ה' אלהים אל הנחש (ג' י"ד), למה, שהוא קשה לפני המקום על שחטא והחטיא. עובר על דברי חכמים מנין, דכתיב כה אמר ד' אלהי ישראל ארור האיש אשר לא ישמע את דברי הברית הזאת (ירמיה י"א ג'), למה, שחביבין ד"ס לפני המקום יותר מד"ת שנאמר כי טובים דודיך מיין (שה"ש א' ב') אלו סופרים מיין של תורה. ועל העושה פטרונו ב"ו שנאמר [כה אמר ה'] ארור הגבר וגו' ומן ה' יסור לבו (ירמיה י"ז ה'), למה, שהוא כופר בעיקר, שהוא ככופר בכל התורה כלה. ולפי ששמו של הקב"ה אינו נזכר על הרעה לכך שנו חכמים שאין מפסיקין בקללות אלא א' קורא אותם. ור' יהושע דסכנין אמר, אמר הקב"ה אני כתבתי על כבודי עמו אנכי בצרה (תהלים צ"א ט"ו) אין שורת הדין שיהו בני מתקללין ואני מתברך. ר' שמעון אומר לפי שאין אומרין ברכה על הפורענות. ולא אמרו אלא בקללות שבת"כ אבל של משנה תורה פוסק. ולמה כן, שהללו בלשון רבים אמורות ומפי הגבורה אמרן משה, ואין כתוב בהם שמו של הקב"ה אלא בסוף בנחמה. והללו בלשון יחיד אמורות ומפי עצמו אמרן משה, ולפי שקללן מאל"ף ועד ת"ו לכך שיתף שם רחום בקללתן שאם עושים תשובה הוא מקבלן, ועוד שהוא מרחם עליהן בתוך מכתן, שאלו נפרע מהם בדין לא היה להם תקומה, ולכך אין כתוב כאן אלהים שהיא מדת הדין, אלא ה' שהיא מדת רחמים, שאלמלא כן לא נשתייר משונאיהם שריד ופליט, וכה"א ברגז רחם תזכר (חבקוק ג' ב'). הא למדת שאין שמו של הקב"ה נזכר על הרעה, ולזה לא אמר פרעה בפרות הרעות מן היאר לכבוד אלהו. וכן שלמה אמר לך מנגד לאיש כסיל (משלי י"ד ז') זה פרעה שכבד לאלהו. ובל ידעת שפתי דעת (שם), אלו ישראל המחללין את השם הנכבד.

(בראשית מא, כז) **יהיו שבע שני רעב**. גזר על שנות הרעב שלא יהי' אלא שבע, אבל בשני השבע לא אמר יהי' שבע, אלא חלום א' הוא (מ"א כ"ו) הלואי שיתקיימו יותר. מכאן כשהקב"ה גוזר גזרה אינו חותם עד שנמלך בסנהדרין של מעלה, שנאמר ראיתי

את ה' ישב על כסאו (מ"א כ"ב י"ט), זה כסא הדין, וכל צבא השמים עומדים (שם) מכאן שאין ישיבה למלאכים, מימינו ומשמאלו (שם), וכי יש שמאל למעלה, לא כן כתיב ימינך ה' נאדרי בכח ימינך ה' וגו' (שמות ט"ו ו'), ימין ה' רוממה וגו' (תהלים קי"ח ט"ז), אלא אלו מימינים ואלו משמאילים, אלו מימינים לכף זכות ואלו מטים לצד חובה. ומנין שהב"ה שואל בב"ד של מעלה שנאמר מי יפתה את אחאב (מ"א כ"ב כ'). ומנין שהם נושאים ונותנים בדין שנאמר ויאמר זה בכה וזה [אמר] בכה (שם). ומנין שהב"ה נוטה לעולם לזכות אפילו על פי עד אחד שנאמר אם יש עליו מלאך [מליץ] אחד (איוב ל"ג כ"ג). ר' אליעזר בנו של ר"י הגלילי אומר לא סוף דבר מלאך אחד אלא אותו מלאך ילמד תתקצ"ט חובות וזכות אחד מקבלו [הב"ה] ממנו ומוחל לו (הב"ה ממנו ומוחל לו), הה"ד אחד מני אלף (שם), אחד מאלף חובות שמלמד מקבלו ממנו הזכות וינצל האדם, שאין הב"ה דן את האדם למיתה אלא א"כ נגמר הדין לחובה בכלם, כמו שהיה באחאב שכלם דעתם למיתה שנאמר ויאמר זה בכה וזה [אמר] בכה, ובסוף חתם הב"ה על ידיהם שנאמר תפתה וגם תוכל (מ"א כ"ב כ"ב), ועשה כן. וכה"א ואמת הדבר וצבא גדול (דניאל י' א'), א"ל המלאך אמת הדבר, למה, שצבא גדול הסכים עליו.

(בראשית מא, לג) **ועתה ירא פרעה וגו'**. א"ר ירמיה הדבר הזה דרש מרדכי והגיד לאסתר עצת בגתן ותרש. אמר מרדכי מזקנים אתבונן (תהלים קי"ט ק'), יוסף לא גלה לפרעה מה יעשה וינצל, דניאל לא הגיד לנ"נ מה יעשה וינצל, שנאמר להן מלכא מלכי ישפר עלך וכו' (דניאל ד' כ"ד), אף אני אגיד לאסתר, מיד ויגד לאסתר (אסתר ב' כ"ב). ומה ראו להשיא עצה לרשעים להנצל, לא עשו אלא לטובתן של ישראל. יוסף היה יודע שעתידין אביו ואחיו לירד למצרים, וכדי שיסבירו להם המצרים פנים נתן להם עצה לינצל כדי שיגמלו חסד עם אחיו בשבילו. דניאל לפי שהיה רואה גלות ישראל שהגלו לבבל אחר חרבן בית המקדש, שירחם על ישראל שהיה יודע שבסוף אותו רשע לא יוכל לסבול ותחול המכה עליו, וכה"א כלא מטא וגו' (דניאל ד' כ"ה). מרדכי אמר הרי הצדקת הזאת נכנסה בידו של זה, אגיד לה כדי שתגיד לו כדי שתהא גאולת חן לפניו.

(בראשית מא, לד) **יעשה פרעה**. בתחלה יפריש משלו ואח"כ ויפקד פקידים, ומי רואה פרעה נותן חומש ואינו נותן. ודכותיה ויעל אבימלך [וגו'] מהרו (ו)עשו כמוני (שופטים ט' מ"ח), מי רואה אבימלך נוטל קרדום ולא נטל לישא על כתפו, מיד ויכרתו [גם] כל העם וגו' (שם מ"ט). ודכותיה וישימו עליו שרי מסים (שמות א' י"א) וכו' כתוב ברבה.

(בראשית מא, לו) **והיה האכל לפקדון לארץ**. מה הפקדון הזה אין אדם רשאי ליגע בו עד שיגיע הזמן שבעל הפקדון יתבע אותו, ומי הוא בעל הפקדון, זו הארץ, הה"ד לארץ, עם הארץ, ואימתי יגיע זמן תביעתו לשבע שני הרעב.

(בראשית מא, לט) **אין נבון וחכם**. שהבין דבר מתוך דבר, הבין דלות וצנומות מתוך דבריו של פרעה שהי' משקר בהם, וחכם שידע לפתור החלום וליתן עצה. ד"א אין נבון וחכם שאל אריסטו את ר' יוסי וא"ל איזהו חכם, א"ל המקיים תלמודו, א"ל או אינו אלא נבון, א"ל הפרש יש בין נבון לחכם, חכם דומה לשולחני עשיר, כשמביאין לו לראות רואה, וכשאין מביאין לו לראות מוציא משלו ורואה. נבון דומה לשולחני עני, כשמביאין לו לראות רואה, וכשאין מביאין לו לראות יושב ותוהא. כמעשה ארץ מצרים (ויקרא י"ח ג'), א"ר חנינא משל למלך שהיתה לו בת יחידה והשרה אותה במבוי אחד ונמצאו כלם בעלי זנות [ובעלי כשפים, א"ל בתי תני דעתך שלא תעשי לא כמעשה אלו ולא כמעשה אלו, כך כשהיו ישראל במצרים היו מצרים בעלי זנות] שנאמר אשר בשר חמורים בשרם (יחזקאל כ"ג כ'). וכיון שנכנסו לארץ כנען היו הכנעניים בעלי זנות וכשפים שנאמר מרב זנוני זונה טובת חן בעלת כשפים (נחום ג' ד'), א"ל הקב"ה בני הזהרו שלא תעשון לא כמעשה אלו ולא כמעשה אלו, הה"ד כמעשה וגו'.

(בראשית מא, מט) **ויצבור יוסף בר כחול**. מה חול גורם לים שלא ישטוף העולם, כך היתה תבואתו של יוסף גדר שלא כלו ברעב, ומה חול הזה הגל עולה ובא ומשתטח לפני החול, כך המצריים שהיו גבוהים כלם נשתטחו לפני יוסף ע"י הבר שכנס שנאמר לכו אל יוסף (מ"א נ"ה). ד"א ויצבור, למה נמשל (בנו) [ברו] של יוסף לחול, שעל ידו ירדו ישראל שנמשלו לחול הים [למצרים], ומה (בנו) [ברו] של יוסף בתחלה היה במספר ולבסוף שלא במספר [אף ישראל בתחלה היו במספר ולבסוף שלא במספר] שנאמר ועתה שמך ה' אלהיך כככבי השמים לרוב (דברים י' כ"ב).

(בראשית מא, נו) **וישבור למצרים**. וימכור לא נאמר אלא וישבור, ע"י המכר שבר גבהות של מצרים שהיו מתרעמים עליו ואומרים לפרעה בשעה שהיו צועקים עליו על עסק לחם, לא כך אמרנו לך מתחלה עברי הוא ואין דרכו של עברי לנהוג מלכות עלינו, ועתה אומר לנו אוי לכם שאיני זן את הערלים. מה עשה להם פרעה אמר אשר יאמר לכם תעשו. גם זה כתוב [ברבה].

(בראשית מא, נז) **וכל הארץ באו**. א"ר פנחס כל אותם בני אדם הבאים מצרימה לשבור היו מביאין מנחה ליוסף כדי שימכור להם, לכן כתוב אל יוסף, מן יוסף אין כתיב, אלא אל יוסף. ד"א לשבור אל יוסף, שאם היה אומר מן יוסף היינו שומעין שלא פתח להם

אלא אוצר אחד והוא עצמו עומד לשם והכל קונין ממנו, ולפי שהוא אומר אל יוסף מגיד הכתוב שהרבה אוצרות פתח להם וקונים מן הממונים עליהם.

(בראשית מב, ו) **ויוסף הוא השליט**. הה"ד ענו בכבל רגלו (תהלים ק"ה י"ח), לפי שהוא אומר ויתנהו אל בית הסהר (ל"ט כ'), אין אנו יודעין אם סבל יסורין אם לאו, באו הכתובים ופירשו, ענו בכבל רגלו מלמד שהטילו כבלי ברזל לרגליו. ברזל באה נפשו (שם) מלמד שנתנה אדונתו סרתוע של ברזל תחת צוארו כדי שיתלה עיניו ויביט בה, ואעפ"כ לא הביט בה, הוי ברזל באה נפשו. עד עת בא דברו (שם י"ט), ר' חייא אומר עד עת בא דברו של הב"ה, שאמר (ל)יוסף לשר המשקים כי אם זכרתני, והזכרתני (מ' י"ד) אמר הקב"ה חייך שתעשה עוד בבית האסורין ב' שנים שנאמר ויהי מקץ וכו' (מ"א א'), לכך עד עת בא דברו של הב"ה. אמרת ה' צרפתהו (תהלים שם) צרפו הב"ה בבית האסורין ונמצא נקי והעלהו לגדולה שנאמר שלח מלך ויתירהו (שם כ'). שלח מלך זה פרעה, ויתירהו היה אסור והתירו, וכה"א וישלח פרעה ויקרא (ליוסף) [את יוסף] וכו' (מ"א י"ד), מושל עמים (תהלים שם), זה פרעה, מלמד שהיה פרעה קוזמוקלוטור, ויפתחהו (שם), הוציאו מכבלים שהיה נתון בהם, כד"א פתחתיך [היום] מן (הזיקים) [האזקים] (ירמיה מ' ד'). שמו אדון לביתו (תהלים שם כ"א) אתה תהיה על ביתי (מ"א מ'), ומושל בכל קנינו (תהלים שם) ויוסף הוא השליט.

(בראשית מב, ז) **וידבר אתם קשות**. שדבר בקושי, מה שלא שאל לשאר קונים שאל להם, הה"ד מאין באתם. כששמעו ששאלם מה שלא שאל לאחרים אמרו, מה אנו אומרין לו כל מחשבותינו, שמא אנו נכנסין עמו בדברים, וקצרו הענין, הה"ד ויאמרו מארץ כנען לשבר אכל, בקנית התבואה כדי שישתוק.

(בראשית מב, ט) **ויזכור יוסף את החלמות**. זכר מה שהוא עתיד למשול בהם, מה שבקשו להורגו לא זכר. מה שלא דברו עמו לשלום זכר, אבל מה שמכרוהו לעבד לא זכר. אף הוא לא דבר עמהם לשלום הה"ד ויאמר להם מרגלים אתם, א"ל אם לשבר אכל באתם למה נכנסתם בי' פתחים אחר שנכנסתם, אם על עסק תבואה באתם והלא כבר עברו ג' ימים שבאתם ועדיין לא קניתם תבואה, ועוד מה טיבכם בשוק של זונות, אלא לא לשבור אכל באתם אלא לראות [את] ערות הארץ באתם.

(בראשית מב, י - יא) **ויאמרו אליו לא אדוני**. מה שאתה אומר שלא נכנסנו כלנו בפתח אחד, הוי יודע שכלנו בני איש אחד נחנו, ואבינו צונו כן מפני העין, הה"ד כלנו בני איש אחד נחנו. מה שאמרו כלנו, רבנן אמרי אנן ואת בני גברא (סב) [חד] אנן. כנים אנחנו,

לבנו מכוון עמכם לשלום. לא היו עבדיך מרגלים, חכמים היו שענו על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון.

(בראשית מב, יז) **ויאסוף אתם אל משמר**. אמרו מה נעשה, ט' בני אדם יעמדו ערבין בשביל איש א', מוטב שנעמוד כלנו אולי ירגיש המקום ויעשה לנו. נס. בא וראה שבחן של שבטים, כשהכניס כלם לבית הסהר שתקו ולא סרבו, אבל על בנימין אחיהם כדי שלא יצטער אביהם התקינו כלם עצמן למלחמה להרוג או ליהרג שנאמר ויבא יהודה ואחיו ביתה יוסף (מ"ד י"ד), ויגש אליו (מ"ד י"ח), ואין הגשה אלא למלחמה שנאמר ויגש יואב (ש"ב י' י"ג).

(בראשית מב, כא) **אבל אשמים אנחנו**. א"ר יהודה בא וראה שבחן של שבטים שבשעת גנותם היה שבחם, בשעה שנשתתף להם יוסף אם מן השמים היה [שמכרוהו] ואם מן השנאה ששנאוהו אחיו כך אמר להם לסטים אתם, מרגלים עיירות אתם, לראות ערות הארץ באתם, נתן אתם בבית אסורין והוציאם, א"ל תנו ערבים עד שתודיעוני אם אתם כשרים, לקח את שמעון ואסרו, אמרו זה לזה נבלש עצמנו ונראה מה עברה יש בידנו, בלשו עצמן ולא מצאו בידם שנאמר אבל אשמים אנחנו, מהו אבל, כאדם שהיה בידו דבר ושכחו ואח"כ נזכר, כך אמרו אבל אשמים אנחנו, משכחים היו אלא שבלשו עצמם ולא נמצאת בידם אלא זו. וכן נדב ואביהוא מיתתם היתה שבחם שנאמר וימת נדב ואביהוא [וגו'] לפני ה' (במדבר כ"ו ס"א) הרי שהי' כדאי ליטול נשים ולהוליד בנים ולא נשאו, צדיקים היו אלו ולא נמצא בידם דבר אחר אלא זה בלבד. וכן בדוד הוא אומר [ו]לא סר מכל אשר צוהו (ה') [וגו'] רק בדבר אוריה החתי (מ"א ט"ו ה'), לא היה צדיק זה שבלשו הב"ה ולא נמצא בו רק הדבר הזה שקבל שש עשרה פורעניות כפולות. וכן באשת איוב הוא אומר כדבר אחת הנבלות תדברי (איוב ב' י'), דבר בטל אמרה, יכול שהיתה למודה לומר דברים בטלים, ת"ל אחת שלא נמצא עליה מימיה אלא הדבר הזה, כשרה היתה זו שלא היה בה סרחון מימיה רק הדבר הזה. נמצאת למד פגמו של צדיק זהו שבחו, ומה אם גנותן הוא שבחן, שבחן עאכו"כ.

(בראשית מב, כד) **ויסוב מעליהם ויבך**. למה, כששמע שאחיו בלשו במעשיהם ולא מצאו בידם עון אלא ענש מכירתו ושמע שהיו מתחרטין ומצדיקין עליהם את הדין הכיר והבין שמן השמים היתה גזרה שימכרוהו אחיו ולא עשו לו משום שנאה ובכה על שצערם. ד"א למה בכה, כששמע שאמרו וגם דמו הנה נדרש (מ"ב כ"ב), דמו ודם הזקן, שהזכירו לו צער אביו, מיד בכה.

(בראשית מב, כה) **ויצו יוסף וימלאו**. למוכרים צוה שימלאו, ולמנשה צוה להשיב כספיהם איש אל שקו ולתת להם צדה לדרך חנם, אמר די להם הצער שצערתים, ויעש להם כן מנשה.

(בראשית מג, כד) **ויבא האיש את האנשים כו'**. מכאן אתה למד מחוץ לבית דברו אלו הדברים, כשסיימו דבריהם והניח דעתם הכניסם לבית פעם שניה. ויתן מים וירחצו רגליהם, כאן עמדה להם זכות אברהם שאמר יקח נא מעט מים וגו' (י"ח ד'), ויתן מספוא לחמוריהם, כאן עמדה להם זכות רבקה שאמרה גם תבן גם מספוא (כ"ד כ"ה).

(בראשית מג, כו) **וישתחוו לו**. א"ר כאן נתקיים להשתחוות לך ארצה (ל"ז י').

(בראשית מג, כט) **את בנימין אחיו בן אמו**. מהו בן אמו, שהיה דומה לאמו ונתקרבה דעתו כמי שראה אמו. ד"א בן אמו, לכך היה עליו חביב מכלם מפני שהיה אחיו בן אמו.

(בראשית מג, לב) **וישימו לו לבדו**. מה היה התועבה, שמצרים עובדים לבהמה ובני יעקב אוכלים אלהיהם לפניהם לכך היו מתועבים באכילתם לפניהם. ורבנן אמרי בא הכתוב להודיע שבחו של יוסף וגדולתו, שאע"פ שהיה דר ביניהם לא מנע עצמו מאכול בשר ולשחוט את אלהיהם לפניהם לצורך עצמו וגם לצורך אחיו, וגם שנתן לפני אחיו ולא נתן אחריו, מפני שהיתה אימתו מוטלת עליהם.

(בראשית מג, לד) וישא משאת וכו', דרך אהבה, דרך רעות נהג בהם, להודיעם שאין בלבו עליהם כלום.

(בראשית מד, ג) א"ר חנינא הגבולי מאי הבקר אור, מה עשה יוסף ביום שהיו מבקשים לצאת הוא משמיע ביום שלפניו לומר כל הלגיונות יצאו לקמפון שאם בקשו לעשות דבר יראו הלגיונות ותנתן עליהם (אף) יראה לכך הוציאם בבקר. ד"א למה בבקר, א"ר [לוי] כל כחה של חיה אינה אלא בלילה, והם משולים בה, אמר אם יוצאים הם בלילה אין אדם יכול להם, לכך הוציאום בבקר.

(בראשית מד, ט) **אשר ימצא אתו**. ממי למדו מיעקב אביהם שאמר עם אשר תמצא וגו' (ל"א ל"ב), אף הם אמרו אשר ימצא אתו מעבדיך (יומת) [ומת] וגם אנחנו וגו', שאנו חשודין שבדעתנו גנב.

(בראשית מד, יא) **ויפתחו איש (את) אמתחתו**. דרך ארץ היה בו שלא רצה הוא לפתוח עד (שפסקו) [שפתחו] הם. ד"א להודיע זריזות השבטים שכלם פתחו איש את אמתחתו כדי שיעשה הדבר במהירות להוציא עצמן מן החשד וכל אחד היה אומר לי חפש תחלה. תני אליהו אומר לעולם ישמור אדם דברים שלא יאכל עם הגוי על השלחן, שכל האוכל על השלחן עם הגוי נענש ענש גדול ואוכל מזבחי מתים. שכן מצינו בחזקיהו שאכל עם

הגוי על השולחן ונענש עונש גדול ואכל מזבחי מתים. כשבא סנחריב והקיף על ירושלים עמד חזקיה בתפלה שנאמר ויתפלל חזקיהו וגו' הטה ה' אזנך ושמע וכו' (ישעיה ל"ז ט"ו - י"ז) כאדם שמדבר עם חברו. נחה רוח אלהים על ישעיה וא"ל, חזקיה המדבר לפני מי שגדול ממנו ב"ו מרתיע כל גופו ומזדעזעין כל אבריו, המדבר לפני מלך מלכי המלכים הב"ה עאכו"כ שיהיה מדבר ברתת ובזיע. מיד חלה חזקיהו חולי גדול שנאמר בימים ההם חלה חזקיהו וגו' (שם ל"ח א'). היה יודע בדעתו שלא כלו ימיו לפיכך נתן פניו לבקש רחמים ולשפוך תחנונים לפניו. למדו חכמים ד' דברים שלא יעמוד אדם בתוך הבקעה ויתפלל כדרך שאומות העולם מתפללין, ולא יעמוד אדם בר"ה (וכו') [ויתפלל] מפני דעת הבריות, ולא יעמוד אדם עם הנשים ויתפלל מפני דעת הנשים, אלא יקדש אדם מחנהו ה' אמות מן המזרח וה' מן הדרום וה' מן הצפון וחמש מן המערב. ואם היה בתוך מחנהו יקדש את כלו אפילו היה ק' אמה שנאמר כי ה' אלהיך מתהלך בקרבך(ך) [מחנך] וגו' (דברים כ"ג ט"ו), הא למדנו שיעמוד אדם בצד העץ או בצד האבן או בצד הכותל ויתפלל שנאמר ויסב חזקיהו פניו אל הקיר ויתפלל [וגו'] אנא ה' זכור נא וגו' (ישעיה שם ב' - ג') החנון הרחום מלא רחמים רבים, שפתים דובבות מישרים, שפתים נאות בחכמה בבינה בדעת ובהשכל ישמע תפלתי. ויאמר חזקיהו מה אות (שם כ"ב), באותה שעה נתעוותו כל אומות העולם, המה חכמיהם וכשפיהם אמרו אין כל בריה מכרת בדבר הזה אלא בית [דין] גדול בלבד. מיד כתבו ספרים ושלחו אל חזקיהו שנאמר בעת ההיא שלח מראדך וגו' (שם ל"ט א'). ומה ת"ל את כל בית נכ(א)תה (מ"ב כ' י"ג) מלמד שהראה להם הארון וא"ל בזה אנו עושין מלחמה ונוצחין. ויאמר מה ראו בביתך (שם (שם ט"ו), וכי דברים הללו בקש ממנו, אלא אמר לחזקיהו למה גלית סוד שמים לאו"ה שיהיו או"ה [אומרים] וכי מה שכר מצא הב"ה מחזקיהו מאביו ומאבי אביו ששינה לו מעשה שמים, וי"א לא נהג חזקיהו בכבוד אביו שבשמים, לכך הוא אומר הנה ימים באים ונשא וגו' (שם י"ז), מכאן אמרו אל יתגאה אדם בדברי תורה שמא עוקרין אותה ממנו, שכן מצינו בפלוני שנתגאה בד"ת ובקשו לעקור אותה ממנו, אלא אביו שבשמים יודע שבשכר הטה ובשכר מה אות שינו לו מעשה שמים ובשכר ששינו לו מעשה שמים גבהה דעתו עליו, ובשכר שגבהה דעתו עליו (ו)אכל עם הגוי על השלחן והראה להם את הארון וגלה להם סוד העולם. ובשכר שעשה כן נתנו [לו] מנשה בנו ונגזרו עליו גזירות קשות.

(בראשית מד, יח) הה"ד בני אם ערבת לרעך (משלי ו' א') (תחלה) [בת"ח] הכתוב מדבר במי שנתמנה זקן, א"ל הב"ה עד שלא נתמנית זקן לא היית נתפס על הצבור,

אחר שנתמנית נעשית ערב על הצבור, הה"ד בני אם ערבת לרעך, ומי זה רעך, זה הב"ה שנאמר רעך ורע אביך (שם כ"ז י'), ואומר למען אחי ורעי (תהלים קכ"ב ח'). תקעת לזר [כפיך] (משלי ו' א') השמר מפניו שאם תחטא הוא יפרע ממך כזר. נוקשת (שם ב') הזהר שלא תאמר על הטהור טמא ועל טמא טהור, על אסור מותר ועל מותר אסור ונתחייבת בפיך, הוי נוקשת וגו'. ומה תעשה, עסוק בתורה שנקראת זאת הה"ד עשה זאת וגו' (שם ג'), שנאמר וזאת התורה (דברים ד' מ"ד). אפוא בני והנצל (משלי שם), לך עסוק בתורה ותנצל מאף אחר שנתמנית זקן ונעשית ערב להב"ה על הצבור הה"ד כי באת בכף רעך לך התרפס [ורהב] (שם), עשה לך רב שיהא רופס עליך בעפר והמליכו עליך, ואין רהב אלא מלכות שנאמר אזכיר רהב ובבל (תהל' פ"ז ד').

ויגש אליו. הה"ד ברזל בברזל יחד (משלי כ"ז י"ז), כשם שאין אתה מוצא שיוכל לעמוד לפני ברזל אלא ברזל כמותו, כך לא היה יכול לעמוד לפני (יהודה) [יוסף] אלא יהודה בלבד, הוי ואיש יחד פני רעהו (שם). למה, כשם שהיה יוסף מלך, שנאמר ויוסף הוא השליט (מ"ב ו'), כך יהודה היה מלך, שנאמר כי יהודה גבר באחיו וגו' (דה"א ה' ב'), לכך היו יהודה ויוסף מתנגחים זה עם זה.

## פרשת ויגש

(בראשית מד, ל - לא) **ונפשו קשורה בנפשו**. א"ר חנינא בר אידו לפי שהוא אומר ויוצר רוח אדם בקרבו (זכריה י"ב א') צרורה בקרבו, שאלמלא כן כיון שהיתה הצרה באה עליו היה שמטה ומשליכה, שומע אני אף נפש יעקב כן, לאו, אלא ונפשו קשורה בנפשו, אם רוחו צרורה בקרבו ונפש בנימין קשורה בנפשו, כיון שתשמט נפש בנימין מאצלו אף נשמתו תהיה נשמטת, הה"ד והיה כראותו וגו', מיד ימות על צערו.

(בראשית מד, לג) **ועתה ישב נא עבדך**. הה"ד איש יהודי היה בשושן וגו' (אסתר ב' ה'), וכי משבט יהודה היה שקורא אותו יהודי, והלא מבנימין היה שנאמר איש ימיני (שם), אלא בשעה שירדו השבטים למצרים ונתן הגביע באמתחת בנימין חפש את כלם ונמצא בידו וא"ל האיש אשר נמצא הגביע בידו וגו' (מ"ד י"ז), א"ל יהודה בבקשה ממך כבר יש בידי רעה אחת שמכרתי את אחי, שנאמר לכו ונמכרנו (ל"ז כ"ז) וזאת תבא לי ואחזור לאותה רעה, לאחי מכרתי לעבד וזה נטלתי מאבי להחזירו אצלו ואתה נוטלו לעבד, אין לי עמידה לא לפני אבי ולא לפני הב"ה, חייב אני להיות עבד שמכרתי את יוסף אחי, בדין הוא שאהי' עבד של זה, הה"ד ישב נא. א"ל הב"ה יהודה אתה נתת נפשך על בנימין לפיכך הגואל שעתיד לעמוד ממנו על ישראל על שמך אני כתבו הה"ד איש יהודי היה.

(בראשית מה, ח) **וישימני לאב לפרעה**. שאני כנושה עליו כד"א לא תשימון עליו נשך (שמות כ"ב כ"ד), מה דרכו של נושה, עבד לוה לאיש מלוה (משלי כ"ב ז'). בספרו של ר' מאיר כתוב וישני לאב, שנאמר אשר ישה ברעהו (דברים ט"ו ב'). דין הוא מן מליא דכתיבן באורייתא דנפקת מן ירושלם בשביתא וסלקת לרומי והות גניזא בכנישתא דאסוירוס. וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד (א' ל"א). לאדם ולאשתו כתנות עור (ג' כ"א). ארדה נא ואראה הכצעקתם (י"ח כ"א). ה' אשר לקחני מביתי ומארצי (כ"ד ז'). וימכור את מכירתו (כ"ה ל"ג). הנה נא זקנתי לא ידעתי יום מותי (כ"ז ב'). כריח שדה אשר ברכו ה' (שם כ"ז). ואהליבה ילדה את יעוש (ל"ו ה'). אליפז בן ענה (ל"ו י'). ואלה היו בני אהליבמה יעוש (ל"ו י"ד). ויקומו וירדו מצרימה (מ"ג ט"ו). ואקברה שם בדרך (מ"ח ז'). וישני לאב לפרעה. ואלה שמות הבאים מצרימה (מ"ו ח'). כה תאמר לבני יעקב ותגד לבני ישראל (שמות י"ט ג'). ויסעו בני ישראל מרעמסס (שם י"ב ל"ז). כי אות היא ביני (שם ל"א י"ג). חמש לקרש צלע (שם כ"ו כ"ז). תנינא לית בה ברחים. ולקח הכהן מדמה (ויקרא ד' ל"ד), דאם כבש. וכי יטהר הזב במים חיים (שם ט"ו י"ג). וכבשה אחת בת תמימים (שם י"ד י'). וכל הבא לצבא בקרות בה (במדבר ד' ג'). מראשית עריס תתנו לדריכם (שם ט"ו כ"א). נקום נקמת אשר (שם ל"א ב'). ויבאו אל משה ואל עדת בני ישראל (שם י"ב). ויקרבו ראש ממשפחת בית יוסף (שם ל"ו א'). ולא אבית לעלות (דברים א' כ"ו). וירשו גם הם את הארץ (שם ג' כ'). לתת אותנו ביד האמורים (שם א' כ"ז). ולא תקח האם על האבנים (שם כ"ב ו'). גפרית ומלח שרפת (שם כ"ט כ"ב). כמהפכת סדום ועמורה (שם). אמרתי אף איהם (שם ל"ב כ"ו). כן הוו כתיבין באורייתא דנפקת מירושלם.

(בראשית מה, יט) **עגלות לטפכם** [**ולנשיכם**] **ונשאתם את אביכם**. אומות העולם לפי שאין מצווין בכבוד אב ואם לכך הקדים פרעה בנשיאת העגלות בניהם ונשיהם לאביהם. אבל בני יעקב שהיו צדיקים (ו)זהירים בכבוד אב ואם, שבתחלה נשאו אביהם ואח"כ בניהם ונשיהם, חביב הקדימו, הה"ד וישאו בני ישראל את יעקב אביהם, ואח"כ ואת טפם ואת נשיהם (מ"ו ה').

(בראשית מה, כב) **שלש מאות כסף**. רמז רמז לו שעתיד לצאת ממנו בת (שתנשא) [שתשאל] מהמלך שיהרגו בשונאיהם יום א' ויפלו על פיה באותו יום ג' מאות איש הה"ד ינתן גם מחר וגו' ויהרגו [בשושן] שלש מאות איש (אסתר ט' י"ג - ט"ו). (ולבד) [ולכך נתן] לו כסף רמז להרוגים כנגד הכסף אשר נתן המן להרוג ישראל ונהפוך הוא אשר שלטו הם בשונאיהם.

(בראשית מו, ב) **במראות הלילה**. ב' מראות הראהו הב"ה באותו לילה, הראהו שעבוד בניו במצרים, ואנכי אעלך גם עלה (מ"ו ד') זו גאולה. למה בלילה, כנגד הגלות שהוא חשוך כלילה כד"א שומר מה מלילה (ישעיה כ"א ל"א). וכנגד גאולת מצרים שעתידה להתחיל בלילה. מכת בכורות בלילה שנאמר ויהי בחצי הלילה (שמות י"ב כ"ט). שלוח פרעה בלילה שנאמר ויקרא למשה ולאהרן לילה וכו' (שם ל"א).

... בדן ואת האחד נתן בבית אל שהיה בחלק שבטו. א' נתן בדן לפי ששאר השבטים לא רצו לקבלו וקבלו שבט דן.

(בראשית מו, כד) **ובני נפתלי יחצאל וגוני**. זכו בני נפתלי כלם שלא כלתה משפחה מהם ולא נשתנה שמם בכל מקום ואף הכתובים לא שינו שמו. ועל שם זכות משפחתם נקראו שמם. יחצאל שעשו חציצה בין הב"ה לע"ז (ש"ה) [שבטחו] בהב"ה ומאסו בע"ז. וגוני שנעשה להם הב"ה מגן. ויצר ושלם, כל כך למה, על שהיה יצרם שלם להב"ה.

(בראשית מו, כח) **ואת יהודה שלח לפניו וגו'**. זש"ה זאב וטלה ירעו כאחד (ישעיה ס"ה כ"ה), וירא יוסף אתם את בנימין (מ"ג ט"ז), אף לעתיד לבא כן, אעפ"י שעשרת השבטים הניחו להב"ה שהיה בחלקו של בנימין ופירשו וטעו אחרי ירבעם, לבסוף עתידים כלם להיות מודים בהקב"ה ויעלו כלם מדי חדש בחדשו ומדי שבת בשבתו להשתחוות להב"ה לשם וינהגו כלם אהבה ואחוה עם שבט בנימין שהם יהיו בעלי אכסניא שלהם הוי זאב וטלה וגו'. ואריה כבקר יאכל תבן (ישעיה שם) אריה זה משיח בן דוד שבא מיהודה שנקרא אריה, גור אריה יהודה (מ"ט ט'). כבקר, זה משיח בן יוסף שנקרא שור שנאמר בכור שורו (דברים ל"ג י"ז). יאכל תבן, לשעבר ירבעם בן נבט שהיה מאפרים היה שונא רחבעם המלך שהיה מיהודה שהיה מחלוקת ביניהם, אבל לעתיד לבא יהיה שלום בין שני משיחים הללו ולא יקנאו זה בזה, ועליהם הוא אומר וסרה קנאת אפרים (ישעיה י"א י"ג), הוי ואריה כבקר יאכל תבן, שניהם ידברו תבונה לישראל ולא יקנאו זה בזה. ד"א יאכלו האומות שנמשלו לתבן. הרי לעתיד. מנין שכן הוא לשעבר. את מוצא יהודה שנקרא אריה ויוסף שנקרא שור נלחמים היו זה בזה שנאמר ויגש אליו יהודה (מ"ד י"ח), ולבסוף נעשו אחים זה לזה, הוי ואריה כבקר יאכל תבן, שמכל השבטים לא שלח יעקב אצל יוסף אלא יהודה שנאמר ואת יהודה שלח לפניו וגו'.

(בראשית מו, כט) **ויאסור יוסף מרכבתו**. א"ר יודן ב' בני אדם ראו כבוד מה שלא ראתה בריה מעולם, יעקב ויתרו, יתרו כתוב ויצא משה לקראת חותנו (שמות י"ח ז'), מי היה רואה משה יוצא ואינו יוצא, שרי אלפים יוצאים, זקנים יוצאים, כהן גדול יוצא, ואינו יוצא. התחילו כל ישראל לצאת לקראת יתרו. ואף יעקב כשבא אצל יוסף מה כתוב

ויאסור יוסף מרכבתו, מי היה רואה יוסף יוצא ואינו יוצא, עבדי פרעה וזקני ביתו יוצאין ואינו [יוצא], לקיים מה שנאמר כבוד חכמים ינחלו (משלי ג' ל"ה). ורבנין אמרין לא עלו עם יוסף בפעם הזאת אלא מתי מעט, שאלו עלו היה מונה אותם הכתוב כמו שמנאם בעליית קבורה, שעד שלא הכירו מצרים ביעקב לא נהגו בו כבוד. משהכירו בו שבאה להם ברכה לרגליו נהגו בו כבוד וגמלו עמו חסד. על דעתיה דר' יודן למה לא מנה אותן כשם שמנאם בעליית קבורה, לפי שכשעלו לקבורה הלכו בשביל יעקב לגמול לו חסד ולפי שנתכוונו למצוה מנאן הכתוב, אבל כאן לא עלו בשביל יעקב ולא נתכונו למצוה אלא בשביל פחדו של יוסף ולכך לא זכרן הכתוב.

(בראשית מז, ג) (**רוע**) [**רעה**] **צאן**. רבא אמר כל רעה צאן דכתוב בהא פרשה רעה כתוב, ללמדך שלא היה הרעה קשה למצרים כרעית צאן.

(בראשית מז, ד) **ועתה ישבו נא עבדיך וגו'**. מפני מה יעקב אבינו ובניו מחבבין ארץ גשן, לפי שפרעה נתנה לשרה בכתובתה כשלקחה והיו רוצים להחזיק בכתובת זקנתם, ולפי שהחזיקו בני ישראל ממצרים כשנכנסו לארץ ישבו בה ולא ערערו עליהם מצרים וייירשוה בני יהודה הה"ד וגשן (וחולין) [וחלן] (וגולה) [וגלה] (יהושע ט"ו נ"א).

(בראשית מז, ז) ירד יעקב אצל (פרעה) [לבן], ברכה באה לרגלו שנאמר ויברך ה' אותך לרגלי (ל' ל'). [ירד יוסף אצל פוטיפר, ברכה באה לרגלו שנאמר ויברך ה' את בית המצרי בגלל יוסף (ל"ט ה')]. ירד יעקב אצל פרעה, ברכה באה לרגלו שנאמר ויברך יעקב את פרעה]. במה ברכו שנמנעו ממנו שני רעב. ר' יוסי אומר אעפי"כ חזרו לאחר מיתת יעקב שנאמר ועתה אל תיראו אנכי אכלכל אתכם וגו' (נ' כ"א) וכתיב ויכלכל יוסף וגו' (מ"ז י"ב), מה כלכלה האמורה להלן בשני רעבון, אף כלכלה האמורה כאן בשני רעבון הכתוב מדבר. (ורב"י) [ור"ש בן יוחי] אמר אין זה קדוש השם שיהיו דברי צדיקים קיימים בחייהם ובטלים אחר מיתתם. א"ר אלעזר רואה אני את דברי ר' יוסי מדברי חברו שהוא קדוש השם, כל זמן שהצדיקים בעולם ברכה בעולם, נסתלקו הצדיקים נסתלקה הברכה. אמרו רבותינו בשעה שעמד לקבל פני פרעה, שאל לו פרעה בן מי אתה, א"ל בן בנו של אברהם, א"ל כמה תולדות יש לך, א"ל שבעים. עוג היה שם, א"ל פרעה למה עוג היית אומר לי בשעה שירד אברהם זקנם לשם שני זקנים גדולים ירדו לכאן אברהם ושרה ואני ראיתים בארץ כנען והיה ביתם פתוח לרוחה ומפרנסין וזנין כל עובר ושב, אבל אברהם פרדה (נקבה) [עקרה] הוא ואינו מוליד, הרי זה בן בנו ובשבעים נפש יוצאי ירכו. התחיל מכניס בו עין הרע, אמר, (לאברהם) זה בן בנו של אברהם בשבעים נפש בתמיה. א"ל הב"ה הה רשע מה אתה מכניס עין הרע בבני, תמס עינו של אותו רשע שתראה אלפים

ורבבות יוצאים מירכו ובידם אותו האיש עתיד לפול. באותה שעה גזר עליו שיפול ביד ישראל, הה"ד כי בידך נתתי אותו (דברים ג' ב'), אתננו אין כתיב כאן, אלא נתתי, פסקתי דינו כבר מימי יעקב.

(בראשית מז, יב) **ויכלכל יוסף**. הה"ד גומל נפשו איש חסד (משלי י"א י"ז), כשמגיע לאדם שמחה ומדבק קרוביו עמו הוא גומל לנפשו טובה. ועוכר שארו אכזרי (שם). א"ר אלכסנדר מי שהגיע שמחה לידו ולא דבק קרוביו עמו בא לידי עניות. א"ר נחמן גלגל הוא עובר על הכל, ומי הוא זה שהגיע שמחה לידו ודבק קרוביו עמו, זה יוסף, שבשעה שנתודע לאחיו מיד שלח בשביל אביו וביתו שיהיו באים אצלו ושמחים אצלו ואוכלים משלו, שכך כתוב מהרו ועלו אל אבי (מ"ה ט'), יכול (שמח) [אמר] ולא עשה ת"ל ויכלכל יוסף וגו', לכך זכה לגדולה כל ימיו.

ויכלכל יוסף. הה"ד טוב איש חונן ומלוה (תהלים קי"ב ה'), אימתי באה לאדם טובה שלמה, בזמן שהוא עושה צדקה וג"ח, הה"ד טוב איש חונן זה הנותן צדקה לעני, ומלוה זה המלוה לעני. ד"א טוב איש חונן אימתי בא לאדם טוב, בזמן שהוא נוהג בעניים כענין הזה שאם יודע בו שהוא רוצה ליטול צדקה יתן לו במתנה שנאמר טוב איש חונן, ואם יודע שמתבייש ליטול צדקה הוא נותן לו לשום הלואה, הוי ומלוה. תני אין לו ואינו רוצה להתפרנס [מן הצדקה] נותנים לו לשום הלואה וחוזרים ונותנים לו לשום מתנה, וחוזרים ונפרעים ממנו לאחר מיתה. ר"ש אומר יש לו ואינו רוצה להתפרנס אין נזקקין לו, אין לו ואינו רוצה להתפרנס אומרים לו תן משכון וטול, כדי שתנוח דעתו עליו. מר עוקבא הוה ההוא עניא בשבבותיה וכו', עיין פרק מציאת האשה. יכלכל דבריו במשפט (שם), זה הנותן צדקה לעניים לפי מה שהם ולפי מה שהם צריכים. מר עוקבא וכו', הוי יכלכל דבריו במשפט. ד"א יכלכל דבריו במשפט, זה יוסף שנאמר ויכלכל יוסף וגו', לפי מה שראוי לכל אחד ואחד כלכלם, כלכל אביו כראוי לו ואת אחיו כראוי להם ובית אביו כראוי להם וטפם כראוי להם לפי הצורך, הה"ד לחם לפי הטף. במשפט, משפטו של כל אחד ואחד.

(בראשית מז, טו) **ויתום הכסף וגו'**. להלן כתיב ויהי רעב בכל הארצות (מ"א נ"ד) וכאן הוא אומר מארץ מצרים ומארץ כנען, ושאר ארצות היכן הם, אלא מכאן אתה למד שלא היה רעב קשה בשאר ארצות כאותו רעב שהיה בארץ מצרים ובארץ כנען, אלא ליתן גדולה ליוסף ולגלגל על אבותינו שירדו למצרים, ולכך היה רעב בשאר ארצות, שאם היו אבותינו יודעים שתהיה תבואה נמכרת בשאר ארצות היו הולכים וקונים משם ולא

היו יורדים למצרים לקנות, אבל משעה שהתחילו לירד למצרים מיד פסק הרעב משאר ארצות.

(בראשית מז, יז) **וינהלם בלחם**. ויכלכלם לא נאמר אלא וינהלם, מחיה דחוקה פרנסם, שהוקרה התבואה ולא היה בדמי המקנה כדי לכלכלם לכל הצורך לאותה שעה, אלא כדי לנהלם.

לא כארץ מצרים (דברים י"א י'), ארץ מצרים שותה מן הנמוך וארץ ישראל שותה מן הגבוה. ארץ מצרים נמוך שותה תחלה ואח"כ גבוה, ארץ ישראל גבוה ונמוך שותה כאחד. ארץ מצרים שותה ואח"כ נזרעת, ארץ ישראל שותה ונזרעת נזרעת ושותה, שותה בכל יום ונזרעת בכל יום. ארץ מצרים גלוי (גלוי) [שותה] שאין גלוי אינו שותה, ארץ ישראל גלוי ושאין גלוי שותה. ארץ מצרים אם אתה עמל בה בפסל ובקרדום ונותן שינת עיניך עליה אתה נהנה ממנה, ואם לאו אין כלום, אבל ארץ ישראל אינה כן, אלא הם ישנים על מטותיהם והב"ה מוריד להם גשמים. משל למלך שהיה מהלך בדרך וראה בן טובים אחד ומסר לו עבד לשמשו. שוב ראה בן טובים מעונג ומפונק ועוסק בפעולה ומכירו ואת אבותיו אמר גזרה שאני עושה בידי ומאכילו. כך כל הארצות נתנו להם שמשים לשמשם, ארץ מצרים שותה מן הנילוס, בבל מן נהרות, אבל ארץ ישראל אינה כן אלא הם ישנים על מטותיהם והב"ה מוריד להם גשמים. אתה אומר לכך הוא [בא], או(מר) לפי שארץ מצרים [פסולת כל הארצות] הקישה הכתוב (כל הארצות) לא"י, ת"ל כגן ה' כארץ מצרים (י"ג י') כגן ה' לאילנות, כארץ מצרים לזרעים. או אינה מקישה אלא למגונה ולמשובח שבה, ת"ל אשר ישבתם בה (ויקרא י"ח ג') מקום שישבתם בה שנאמר במיטב הארץ הושב וגו' (מ"ז ו'). או אינו מקישה אלא לשעת גנותה, ת"ל אשר יצאתם משם (דברים שם) כשהייתם בה היתה מתברכת בשבילכם, ולא עכשו שאין ברכה עליה כדרך שהייתם אתם שם. וכן אתה מוצא בארון האלהים שנתברך עובד אדום בשבילו שנאמר ברך ה' את בית עובד אדום וגו' (ש"ב ו' י"ב). והלא דברים ק"ו ומה ארון שלא נעשה לא לשכר ולא להפסד, אלא ללוחות שבו, נתברך בשבילו, ק"ו לצדיקים שבשבילם נתברך העולם. אבותינו באו לארץ ברכה באה לרגלם, שנאמר ובתים מלאים כל טוב וגו' (דברים ו' י"א). רשב"י אומר מה ת"ל לא מלאת, לא חצבת, לא בנית, לא נטעת (שם), זכותך היא שגרמה. וכן את מוצא שכל מ' שנה שהיו ישראל במדבר היו אנשי א"י בונין בתים וחוצבין בורות שיחין ומערות, נוטעין שדות וכרמים וכל עץ מאכל כדי שיבאו אבותינו לארץ וימצאוה מלאה ברכה. או לפי שברכה זו עליהם יכול (י)היו אוכלים

ושבעים, ת"ל ואכלת ושבעת (שם), אתה אוכל ושבע, והם מונעין מבניהן ומבנותיהן כדי שיבאו ישראל לארץ וימצאוה מלאה ברכה.

(בראשית מז, כב) **רק אדמת הכהנים לא קנה**. הה"ד לך מנגד לאיש כסיל (משלי י"ד ז') א"ל הב"ה לישראל אם סבורים אתם שאני מטריח עליכם על שאמרתי לכם ליתן תרומה ומעשרות לכהנים וללוים, לך מנגד לאיש כסיל, התפייסו מן הכהנים של ע"ז שבשעה שחזק הרעב בארץ מצרים והלכו המצריים ליוסף וא"ל הבה לנו לחם ולמה נמות וגו' (מ"ז ט"ו) אמר להם הבו מקניכם (מ"ז ט"ז), מפני שהמצרים עובדים לטלאים וחשב לבטל ע"ז מהם, שכן דרך הצדיקים שכשהשעה באה לידם הם מחשבין לבטל עבירות. מהו מקניכם א"ר מקניאכם, אותם שאתם עובדים ומקניאים להב"ה בהם. מיד הלכו אצל פרעה, אמר להם לכו אל יוסף (מ"א נ"ה), אמרו לו כבר הלכנו ודבר הוא מבקש ממנו מה שאי אפשר לעשות לנו. אמר להם מה מבקש מכם, אמרו לו אלהותנו, אמר להם אשר יאמר לכם תעשו (שם), אלולי הוא שצבר את הבר בשני השבע היינו כלנו כלים ברעב, אלא לכו אל יוסף, ולכך לא קראו המצריים אדוני ליוסף בפעם הא' שהיו תלויים על פרעה, שאם ימאן יוסף ליתן להם היו סבורין שיגזור פרעה עליו ליתן להם בלא דמים, כיון ששמעו שפרעה לא רצה לעשות דבר אלא לדעת יוסף נפלו פניהם והמליכוהו עליהם וקראוהו אדוני, ולכך כתוב ויביאו את מקניהם אל יוסף (מ"ז י"ז), ואינו אומר וישמעו אל יוסף ויביאו את מקניהם, לפי שכשאמר להם יוסף הבו מקניכם לא רצו לקבל עד שאמר להם פרעה שיעשו כדבר יוסף. מיד הלכו אצלו וקנה את אלהיהם ואת האדמה, אבל האדמה שנתנו המצריים לכהני ע"ז שהיו משמשין אותה לא יכל לקנות דכתיב רק אדמת הכהנים, שלהם לא יכל ליגע בריה. ולא עוד אלא שהיו נזונין בכל עת מנכסי פרעה שלא יצטרכו לכלום, והכהנים שלכם זקוקים בכל יום לשרתני ולהשכים בכל יום בבתי כנסיות ולברך עליהם... אתכם, וליתן מעשרותיכם אתם מתחכמים א' מעשרה שצויתי אתכם בתורה ליתן שם אחד מעשרה, הוי ובל ידעת שפתי דעת (משלי שם). מכאן אתה למד שלא נכתבה פרשת כהני פרעה אלא כדי שיביטו ישראל בה ויבינו ממנה ליתן מעשרות כדין, שהיה מוכחת עליהם על זאת.

(בראשית מז, כד) **ונתתם חמישית לפרעה**. וכי מה צריך הכתוב לכתוב זאת, אלא בשעה שאמר הב"ה לישראל עשר תעשר (דברים י"ד כ"ב) בשני מעשרות הכתוב מדבר, מעשר ראשון ומעשר שני שהם חומש התבואה. א"ל הב"ה לישראל אי אתם יודעים מה עשה יוסף למצריים על שהיו עבדים לפרעה והאדמה היתה של פרעה גזר עליהם שיטלו התבואות ארבע הידות והה' לפרעה אדוניהם ואדון הארץ, שנאמר והיה בתבואות

ונתתם חמישית וגו', אף אתם עבדי שנאמר כי לי בני ישראל עבדים עבדי הם (ויקרא כ"ה נ"ה) והארץ שלי שנאמר כי לי כל הארץ (שמות י"ט ה'), דין הוא שתפרישו לי החמש.
(בראשית מז, כו) **וישם אותם יוסף וגו'**. כשהלכו רשב"י ור' יוסי בן אלעזר בספינה לפני קיסר בשעת השמד היה ר"ש יושב ודורש כל מקום שנאמר עד היום הזה קיים, עד היום ההוא בטל. א"ל ר' אלעזר ב"ר יוסי כתוב ואת היבוסי וגו' (יהושע ט"ו ס"ג), א"ל אי אזלין לתמן אנן משכחין מנהון, א"ל כך תמטי לביתיה דאבוך בשלם. אמר הב"ה לישראל בני חק ששם פרעה על המצריים לא יבטלוהו לעולם, עאכו"כ חק ששמתי עליכם שאתם חייבים לקיימו. רק אדמת הכהנים, בשעה שאמר הב"ה ושדה מגרש עריהם לא ימכר (ויקרא כ"ה ל"ד) אמרו ישראל אם שלנו נמכר, של לוים מפני מה אינו נמכר, א"ל הב"ה אם אתם תמהים על זאת הסתכלו בפרעה שלא הניח לכהניו למכור אדמתם שנאמר רק אדמת וגו', לפי שמשמשין בבית ע"ז שלו, והלוים משמשין בביתי דין הוא שלא ימכרו אדמתם.
(בראשית מז, כז) **ויאחזו בה**. שנאחזו בענוי ועבדות בשביל שטר חוב שיצא עליהם מאביהם דכתיב ועבדום וענו אותם (ט"ו י"ג), אעפי"כ ויפרו וירבו מאד, וכה"א וכאשר יענו אותו וגו' (שמות א' י"ב).
(בראשית מד, יח) **ויגש אליו**. הה"ד ליש גבור בבהמה (משלי ל' ל') זה יהודה. א"ר יהושע מי הוא שרו של שור ארי, לשור שהיה מנגח ומכעיס לכל מי שמקרב אליו העמידו את הארי וכיון שראה השור את הארי הרכין קרניו. כך השור זה יוסף שנאמר בכור שורו הדר לו (דברים י ל"ג י"ז), א"ל הב"ה אתה מנגח את הכל הרי הארי כנגדך, זה יהודה שנאמר גור אריה יהודה (מ"ט ט'), כיון שראה אותו הרכין קרניו שנאמר ולא יכל יוסף להתאפק (מ"ה א'), לכך ליש זה יהודה, בבהמה אלו השבטים שנקראו בהמות, יששכר חמור גרם (מ"ט י"ד), נפתלי אילה שלוחה (שם כ"א). מכלן לא נתגבר אלא יהודה. לא ישוב מפני כל (משלי שם) זה יוסף שנאמר אחרי הודיע אלהים אותך את כל זאת (מ"א ל"ט), ד"א שנקרא וכלכל ודרדע בני מחול (מ"א ה' י"א) לא שב יהודה מפניו אלא עמד כנגדו הה"ד ויגש אליו וגו'.
ואל יחר אפך וגו'. אל תזוח דעתך עליך לאמר זה הדיוט מתוכח עמי שאני מלך ותכעוס עלי, שאני גדול כמותך, כי כמוך כפרעה, מה פרעה מלך ואתה שני לו, כך אבא מלך ואני שני לו.
ויגש אליו יהודה. הה"ד שמחה לאיש במענה פיו (משלי ט"ו כ"ג), אימתי יש לו לאדם שמחה במענה פיו, שהוא נשמע, בזמן שהוא מדבר דבר בעתו (שם), ומי הוא זה שדבר

בעתו, זה יהודה. את מוצא בשלשה מקומות נשמע יהודה על שדבר דבר בעתו. כשאמרו אחיו לכו ונהרג(ו)[ה]ו וכו' (ל"ז כ'), השיבן ראובן אל תשפכו דם, אבל יהודה לא השיבן דבר, אלא אמר תתישב דעתן של אחי כשיאכלו וישתו ואח"כ אמר להם. כיון שאכלו ושתו ונתישבה דעתם באו לברך, א"ל יהודה מבקשים אנו להרוג את אחינו ואנו מברכין וכו', הוי ודבר בעתו. הב' כשאמר ראובן את שני בני תמית (מ"ב ל"ז), דבר ראובן שלא בעונתו. אבל יהודה לא ענה לאביו באותה שעה והמתין עד שהשלימו החטים ואח"כ פייס את אביו שנאמר ויהי כאשר כלו לאכול וגו' (מ"ג ב'). הג' בשעה שנתפס בנימין אין אתה מוצא שדבר יהודה מכל הדברים שהיו להם עם יוסף, אבל כשנתפס התחיל אמר מה נאמר לאדוני (מ"ד ט"ז), כדי לידע סוף דעתו של יוסף על בנימין. כיון ששמע שבקש להחזיק בו והיה עושה עצמו צדיק כאילו הוא תופס מדת הדין כדכתיב חלילה לי מעשות זאת (מ"ד י"ז), מיד מצא יהודה ידיו לדבר ולענות לו על שהיה מחזיק עצמו והכין עצמו לכל דבר בין למלחמה בין לשלום בין לפיוס. התחיל משיבו על כל דבר ודבר כראוי כדכתיב ויגש אליו יהודה. שמע יוסף דבריו של יהודה שהיו מכוונין וקבל ממנו וגלה עצמו להם, מי גרם לו ששמע לו יוסף, על שדבר בעונתו, הה"ד ודבר בעתו.

(בראשית מה, ה) **ועתה אל תעצבו**. שלא תאמרו אוי לנו שהרעונו לעצמנו והרעותם לי והרעותם לכם בשביל חטאתכם ואתם מתיראין שלא תענשו במכירה שלי, והרעותם לי שנמכרתי לעבד ונתיסרתי בבית האסורין, לאו, אלא אל תעצבו בשבילכם, ואל יחר בעיניכם בשבילי. אע"פ שכשחטא אדם הראשון נגזרה עליו גזרת עצבון במאכלו כד"א בעצבון תאכלנה (ג' י"ז), אבל אתם אל תעצבו, שלא יבא לכם עצב בעון זה במאכלכם אלא הרוחה הה"ד כי למחיה וגו'.

(בראשית מה, יב) **והנה עיניכם ראות**. א"ר בנימין א"ל יוסף כשם שבנימין יכול לראות שאין בלבי מחשבה רעה עליו שהרי לא היה במכירתי, כך תראו אתם בעיניכם שאין בלבי מחשבה רעה עליכם במכירתי לפי שמן הב"ה יצאת הגזרה לטובתי ולטובתכם, תדעו ותבינו כמו שפי מדבר אליכם טובה כן לבי עליכם לטובה. ד"א והנה עיניכם (ה)ראות, א"ל יוסף כל מה שאני אומר לכם שהגדילני הב"ה וישם בי כח לכלכל אבי וכל ביתו אתם רואים את כבודי בעיניכם שכן הוא כמו שפי מדבר אליכם. ולמה אמר עיניכם ועיני אחי בנימין, כך אמר להם, אם אבי אינו מאמין לדבריכם יאמין לדברי בנימין אחי.

(בראשית מה, יח) **וקחו את אביכם**. וכי מה טיבו של פרעה לפייס על יעקב ובניו שירדו למצרים, אלא כיון ששמע פרעה שיוסף בן בן בנו של אברהם אבינו בן מלכים הוא

נתירא ואמר עכשו יניחני וילך לו, לכך בקש על יעקב ובניו שירדו אצלו ונדר שיתן להם טוב בארץ, שייטיב להם כמו שהיטיב לאברהם כשירד לשם, דכתיב ולאברם היטיב בעבורה (י"ב ט"ז).

(בראשית מה, כב) **לכלם נתן לאיש חליפות שמלות**. למה נתן להם חליפות שמלות, להוציא מלבם שאין בלבו שום שנאה עליהם. הם הפשיטוהו שנאמר ויפשיטו וגו' (ל"ז כ"ג) והוא שלם להם טובה תחת רעה כדי שידעו שמחל להם.

(בראשית מה, כו) **כי לא האמין להם**. את מוצא אעפ"י שאמר יעקב טרף טרף יוסף (ל"ז ל"ג) לא האמין להם שהוא מת, שלכך לא חפץ להתנחם לפי שאין מתנחמין על החיים, וכיון שהגידו לו עוד יוסף חי, הפך לבו לטובה וידע והכיר כי אמת אמרו, לפי שבתחלה לא האמין לקבל תנחומין, כדכתיב וימאן להתנחם (ל"ז ל"ה) לפי שבלבו היה חושב שהוא חי.

(בראשית מו, א) **ויזבח זבחים לאלהי אביו יצחק**. רבנין אמרי, אמר יעקב, אבא כשרצה לירד למצרים מפני הרעב אמר לו הב"ה אל תרד מצרימה (כ"ו ב'), ואני מבקש לירד, תאמר שאין הב"ה חפץ בכך, לכך זבח להב"ה שיודיעהו אם ירד למצרים הה"ד ויזבח וגו'. ומנין אתה אומר שעל דבר זה עשה כן, שהב"ה משיבו אל תירא מרדה מצרימה (מ"ו ג').

(בראשית מו, ג) אנכי האל. למה לא אמר אלהי אביך, אלא כך א"ל האל, אני הוא שאמרתי לאברהם כשהיה מתירא אל תירא וברכתיו, הה"ד אל תירא אברהם וכו' (ט"ו א'). אלהי אביך, אני הוא שאמרתי ליצחק אביך כשהיה מתירא מפני פלשתים אל תירא וברכתיו, שנאמר אנכי אלהי אברהם אביך וגו' (כ"ו כ"ד), כך אני אומר לך, הה"ד אל תירא מרדה מצרימה. ולכך לא נאמר ביצחק האל אלהי אביך, לפי שלא היה שם אלא אברהם, אבל כאן שהיה אברהם ויצחק נאמר האל כנגד אברהם, ואלהי אביך כנגד יצחק ללמדך ששלשתם הם שוים.

(בראשית מו, ד) **אנכי ארד עמך**. ולא אמר אהיה עמך, לומר לך כל זמן שישראל בירידה כביכול הקב"ה שותף עמהם בירידה. אין לי אלא לשעבר, לעתיד מנין, ת"ל עמו אנכי בצרה (תהלים צ"א ט"ו). ד"א ואנכי אעלך גם עלה אותך ואת הצדיקים כיוצא בך אני מעלה ואת השבטים, מלמד שכל שבט ושבט העלה עצמות שבטו עמו.

(בראשית מו, י) **ושאול בן הכנענית**. מהו ושאול בן הכנענית, על דעתיה דמאן דאמר לאחיותיהם נשאו השבטים לכך פרט בזה, שזה לבדו היה בן כנענית ולא האחרים. על דעתיה דמאן דאמר מבנות הארץ לקחו השבטים מה עביד ליה ושאול בן הכנענית. אמרו

זו דינה בת לאה, דא"ר הונא בשעה שהביאו שמעון ולוי את דינה אחותם מבית שכם לא רצתה לצאת אמרה ואני אנה אוליך את חרפתי (ש"ב י"ג י"ג) עד שנשבע לה שמעון אחיה שהוא יקחנה לאשה ואח"כ יצאה, הה"ד ושאול בן הכנענית. ור' יהודה אומר שעשתה כמעשה הכנענים, ר' נחמיה אמר שנבעלה [מחוי] שהוא בכלל כנענים, ואחר שנתעברה גרשה שמעון לאחר שנפטר מן השבועה, וכשירדו ישראל למצרים נתנה יעקב לאיוב וכו'. ורבנין אמרו נטלה שמעון וקברה בארץ כנען. ד"א ושאול בן הכנענית אמרו זה היה זמרי בן סלוא, וששה שמות נקראו לו, שאול בן הכנענית, זמרי בן סלוא, שלומיאל בן צורישדי, ומה שמו שלומיאל וכו'.

(בראשית מו, כה) **כל נפש שבעה**. זכתה בלהה בבניה שכתוב בהם כל והקדים הנפשות למנין כשם שאמר בבני הגבירות, לפי שבחבה נשאת ליעקב להעמיד לו תולדות, וכן הכתובים שבחוה וקראו לבני נפתלי על שמה, בני נפתלי יחצאל וגו' בני בלהה (דה"א ז' י"ג). אבל כשמנו בני אשר לא מנו אותם על שם זלפה, לפי שבתחלה סרבה בו להעמיד לו תולדות.

(בראשית מו, כט) **ויבך על צואריו עוד**. מהו עוד, עד עכשיו היה אביו בוכה עליו בכיה של מת כדכתיב ויבך אותו אביו (ל"ז ל"ה), אבל בכיה זו של רחמים, בכיה של שמחה שראה אותו עודנו מחזיק בתומתו שנאמר עוד יוסף בני חי (מ"ה כ"ח). ד"א עוד, בכה על שראה שנתן לו הב"ה עודדות והצילו מכמה צרות שעברו עליו כד"א מעודד ענוים ה' (תהלים קמ"ז ו').

(בראשית מו, ל) **אמותה הפעם**. א"ר תנחומא בשנים שחשב יעקב שיוסף היה נטרף היה סבור (שיוסף) [ש]היה נטרד אף מהעוה"ב שנאמר כי ארד אל בני אבל שאולה (ל"ז ל"ה), לפי שהבטיחני הקב"ה על י"ב שבטים והנה נטרף אחד מהם שמא לא זכיתי בהם ואני מת בשני עולמות, עכשו שראיתי שהוא חי מובטח אני שאיני מת אלא עכשו בלבד, הה"ד אמותה הפעם אחרי ראותי וגו'. ד"א אמותה הפעם, א"ל יעקב, יוסף בני כששמעתי עליך שאתה חי, אני אמרתי אלכה ואראנו בטרם אמות (מ"ה כ"ח), ולפי שאין אדם יודע את עתו הייתי מתירא שמא לא אזכה לראותך, הלכתי לבאר שבע והתפללתי לפניו שלא יגזור עלי מיתה עד שאזכה לראותך, ועכשו שראיתיך מכאן והלאה איני חושש למיתה, אלא כל זמן שירצה הב"ה לגזור עלי יגזור, אחר שמלא תאותי, הה"ד אמותה הפעם, כל פעם שירצה, אחרי ראותי. ומנין אתה אומר שכשהלך יעקב לבאר שבע התפלל שיזכה לראות יוסף, יכול אתה ללמוד מן התשובה שא"ל ויוסף ישית ידו וגו' (מ"ו ד').

(בראשית מו, לא) **אעלה ואגידה לפרעה**. וכי מצרים עומדת בהר, אלא אעלה על המרכבה ואגידה לפרעה. להודיעך שכשדבר עם אביו ירד מן המרכבה ולכך אמר אעלה.
(בראשית מז, יג) **ותל(א)** [ה] **ארץ מצרים**. יצאו מדעתם מפני כבד הרעב, כד"א כמתלהלה וגו' (משלי כ"ו י"ח).
(בראשית מז, יח) **ותתום השנה ההוא**. זו היתה שנה ראשנה של רעב, מהו ותתום השנה ההיא שהיתה השנה תמימה ברעב, אבל שנה שניה לא השלימה ברעב שמשעה שירד יעקב למצרים פסק הרעב ונתרוח העולם.
לא נכחד מאדוני. מה ראו לומר כן, רבנין אמרו בתחלה באו מצריים בטרוניא שנאמר הבה לנו לחם (מ"ז ט"ו), כיון ששמע יוסף שהיו מבקשים בחזקה שלא כדרך בקשה חשב שיכזבו לו מה שאמרו כי אפס כסף, והיה סבור שהיה להם כסף. ומן הדבר שהשיבן אתה למד שלא האמין להם. את מוצא שהשיבן יוסף כמו כן דרך חזק, א"ל מה שאתם אומרים הבה לנו לחם במתנה, איני נותן לכם אלא בדמים, א"כ הוא שאמת אתם אומרים שאפס כסף, הבו מקניכם אם אפס כסף. אחר שאפס אינו אומר אלא אם אפס, כלומר אם אמת הוא כמו שאתם אומרים. כיון ששמעו מצרים שחשדן ועוד שלא יתן להם לחם אלא בדמים, לאחר שכלה המקנה לא באו בטרוניא אלא בשפיכת תחנונים, א"ל מה שאתה חושד עלינו שיהיה לנו כסף עוד, הוי יודע שאין אנו מכחדין ממך כלום כי באמת תם הכסף ומקנה הבהמה וכו'.
אין הצדיקים נפטרין מן העולם עד שהמקום מוחל להם שנאמר לא ירעיב ה' נפש צדיק (משלי י' ג') שהוא נפטר לבית עולמו בלא חטא.

## פרשת ויחי

(בראשית מח, א) **ויאמר ליוסף הנה אביך חולה**. מי אמר לו שאביו חולה, רבנין אמרי אפרים אמר לו שהיה יגע בתורה אצל יעקב. ר' מאיר אומר ברוח הקדש. ר' יהודה אומר בלהה אמרה לו שהיתה משמשת ליעקב. ר' נחמיה אמר בנימין הודיעו. והרי כל שבחו של יוסף שהוא מפליג על כבוד (בניו) [אביו] לא נכנס אצלו בכל שעה שאלולי שבאו אחרים והודיעו לו שאביו חולה לא היה יודע, אלא להודיע צדקו שלא רצה להתיחד עם אביו שלא יאמר לו היאך עשו בך אחיך ויקללם. אמר יוסף יודע אני את אבא שכל דבריו גזרות הן, אמר ללבן וכו' ומתה אמי, ואם יקללם נמצאתי מחייב כל העולם, שלא נברא העולם אלא בזכות השבטים, לפיכך לא היה הולך אצל אביו כל שעה.

(בראשית מח, ד - ו) **ונתתיך לקהל עמים**. א"ר יודן אמר יעקב על מנשה ואפרים עתידין בניך שיעשו קהל ועמים. ונתתיך לעמים אין כתוב כאן אלא לקהל עמים. מה עמים מקריבין באסור במה כך מנשה ואפרים מקריבים באסור במה, זה יהושע וגדעון שנאמר לי מנשה ואפרים וגו' (תהלים ס' ט'). מה ראה יעקב לעשות ב' שבטים מאחד מבניו ולא יותר, לפי שלא אמר לו הב"ה אלא על שנים שאמר אני אל שדי פרה ורבה (ל"ה י"א) הרי שנים, ואם תאמר על בנימין אמר האחד, לא שכבר נתעברה ממנו אמו, לכך א"ל יעקב כאן הנני מפרך והרביתיך, שא"כ הוא שעל בנימין אמר לו האחד, לא היה מזכיר כאן יעקב אלא האחד כשם שלא הזכיר אלא (ו) [ל]קהל עמים והניח לו (די) [גוי] ולכך יעקב אומר לו ועתה שני בניך וגו', שני ולא שלשה, הא אלו היה ראוים לשבטים שלא אמר לו הב"ה אלא על שנים. למה נצרך יעקב לומר עד באי אליך מצרימה לי הם, את מוצא לא נחלקה הארץ לבתי אבות אלא לאותן שנולדו בארץ כנען קודם שירד יעקב למצרים, לבד בני (תולע) [בלע] שלא היו נולדים בירידתן למצרים ונעשו בתי אבות שנאמר ויהיו בני בלע ארד ונעמן משפחת הארדי (במדבר כ"ו מ'), ולמה נעשו בתי אבות, לפי שאמותיהן נתעברו מהם בארץ ולכך לא מנאן הכתוב בירידתן לפי שעדיין לא יצאו לאויר העולם. (וא"כ) [וא"ת] והלא כבר חשב יוכבד בכלל אעפ"י שלא נולדה בארץ, אינם דומים לה לפי שיוכבד נולדה בין החומות ואתה קורא בה כל הנפש הבאה ליעקב מצרימה [וגו'] שבעים (מ"ו כ"ו - כ"ז) לפי שנתקיימה בה ביאה במקצת, אבל ארד ונעמן לא נולדו אלא לאחר שישבו במצרים ואינו קורא בהם הבאה מצרימה, ולפי שנתעברו אמותיהם בארץ כנען זכו להיות בתי אבות. ולכך אמר יעקב ליוסף ועתה וגו' עד באי אליך וכו'. א"ל יעקב אעפ"י שבניך נולדו במצרים מעלה אני עליהם כאלו נולדו בארץ כנען והעמידו בנים בתי אבות, גם אתה אותם בנים שהעמדת באותו זמן לי הם. חשובים הם לי כאלו נולדו בארץ כנען וירדו עמי למצרים, אבל אותם שנולדו (אליך) [לך] אחר שבאתי במצרים לא יחשבו אלא כמו שנולדו במצרים, כשם שאינן חשובין בני אחיך לאחר שירדתי למצרים שנולדו אחר מכאן, הה"ד לך יהיו שלא יהיו שבטים. על שם אחיהם, שאפילו בתי אבות אינם נקראים על שמן, אלא על שם מנשה ואפרים יטלו חלק בארץ.

(בראשית מח, ז) **ואני בבאי מפדן**. התחיל יוסף שואלו על עסק רחל למה לא נכנסה לקבורת מערת המכפלה, שהיה יוסף מצר על הדבר מאד, והוא משיבו עליה ואני בבאי וגו'. אינו אומר אני, אלא ואני, א"ל חייך כשם שהיית מבקש שאמך תכנס במערת המכפלה כך [אני] הייתי מבקש, הה"ד ואני. א"ל יוסף למה [לא] הכנסת אותה לקבורה שמא עונת גשמים היתה, א"ל לאו, בדרך מתה, בעוד כברת ארץ לבא אפרתה בין פסח

לעצרת היה שהארץ מניעה והולכת כדי ובאה ככברה שבלים. א"ל יוסף גוזר אני עכשו ומעלה אותה למערה, [א"ל] אין אתה יכול לעשות בני שלא קברתיה בדרך אלא על פי הדבר, שאף (אם) [אני] בקשתי להעלותה ולא הניחני המקום, שנאמר ואקברה שם בדרך אפרת, מהו שם עפ"י הדבר שנאמר וימת שם משה [וגו'] על פי ה' (וגו') (דברים ל"ד ה'), ולמה, גלוי וידוע לפניו שסוף בית המקדש ליחרב על ידי נבוכדנצר ובני עתידים לצאת לגולה לבבל והם הולכין אצל האבות בתפלתן שיתפללו בעדם ואינם מועילים כלום, מכיון שמהלכין בדרך הם באים ומחבבין קבורת אמך והיא מבקשת עליהם רחמים ומיד הב"ה שומע לקולה ומרחם עליהם וכו'.

(בראשית מח, י) **ועיני ישראל כבדו מזקן**. ר' יהודה אומר דבוקים היו עיני יעקב זו בזו וכשהיה מבקש לראות היה תולה אותם. א"ל ר' נחמיה ח"ו, אלא מהו כבדו מזקן נתלה כבדות בעיניו על שנעשה תורה כזקנה בימי ירבעם בן נבט ויהוא בן נמשי ולכך לא יוכל לראות שנסתלקה רוח הקדש ממנו. וישק להם ויחבק להם, כשראה יעקב שנסתלקה ממנו רוח הקדש היה מגפפם ומחבקם כדי שתשרה עליו רוח הקדש, ולא חזרה מפני עונות ירבעם ויהוא בן נמשי.

(בראשית מח, יא - יב) **ראה פניך לא פללתי**. כשראה יעקב שנסתלקה ממנו רוח הקדש התחיל אומר ליוסף כמדומה לי לפי שפסקתי סברי מבוראי עליך לכך אין הב"ה עונה אותי בבניך הה"ד ראה פניך לא פללתי, לא נתפללתי עליך לפני המקום שאראך, ד"א לא פללתי לא דנתי בלבי לומר חי הוא או מת, אלא פסקתי סברי מבוראי עליך ואמרתי נסתרה דרכי מה' (ישעיה מ' כ"ז). אני עשיתי שלא כהוגן והב"ה גמל עלי כמה חסדים והמליכך על מצרים והראך לי מה שלא הייתי בוטח בו, ולא די לי שהראני אותך אלא גם הראני זרעך לכך אין לי פתחון פה לבקש רחמים מלפניו, צא אתה לבקש רחמים שתשרה רוח הקדש עלי לברך את בניך. מיד ויוצא יוסף אתם מעם ברכיו, כיון שראה יוסף צרת אביו נטלן ויצא לחוץ ונפל על פניו לפני הב"ה, הה"ד וישתחו לאפיו ארצה, ומיד קפץ הדבור עליו, שנאמר ואנכי תרגלתי לאפרים (הושע י"א ג') תרתי ורגלתי ברוח הקדש לברך אפרים, אימתי, קחם על זרועותיו (שם) כשאמר יעקב ליוסף קחם נא אלי וגו'. בזכות מי בחבלי אדם אמשכם (שם ד') בזכותו של יוסף.

(בראשית מח, טו) **האלהים אשר וגו'**. את מוצא כשהצדיקים מתברכין מתברכין בשמו של הב"ה, ויתן לך האלהים (כ"ז כ"ח), ואל שדי יברך אותך (כ"ח ג'), ואל שדי יתן לכם רחמים (מ"ג י"ג), האלהים אשר התהלכו אבותי לפניו, לפי שהצדיקים בטוחים בו לכך מתברכים בשמו. אבל כשהרשעים מתברכין אינו נזכר שם שמים בברכתם הה"ד

הנה משמני הארץ יהיה מושבך (כ"ז ל"ט). אינו דין שהם שאינם בטוחים בו יתברכו בשמו. ד"א למה נזכר שם שמים בברכת הצדיקים ואינו נזכר בברכת הרשעים, לפי ששם שמים נזכר על הטובה ואינו נזכר על הרעה, וכשהצדיקים מתברכין טובה באה לעולם שנאמר בטוב צדיקים תעלוץ קריה (משלי י"א י'), וכשהרשעים מתברכין רעה באה לעולם שנאמר בקום רשעים יסתר (עם) [אדם] (שם כ"ח כ"ח), לכך לא חל שם שמים בברכתם. ד"א האלהים מכאן אתה למד שכל המברך את חברו בלא הזכרת השם אין ברכתו ברכה. האלהים הרועה אותי. הה"ד מהר צעה להפתח (ישעיה נ"א י"ד), א"ר פנחס הכהן מי שמחזר על מזונותיו בפסיעותיו לכאן ולכאן וירוץ לכל מקום, לא יחסר לחמו (שם). ד"א מהר צעה, סימן טוב לחולה כיון שנפנה אינו מת, הה"ד מהר צעה להפתח, מה כתיב אחריו ולא ימות לשחת (שם). א"ר חייא אימתי אינו מת, בשעה שאינו חסר לחמו, אבל אם היה פתוח וחסר לחמו ימות לשחת שאינו אלא חולי מעים, הה"ד ולא ימות לשחת, אימתי, ולא יחסר לחמו. [עד] היום הזה. יכול עד שלא ירד זן הב"ה ליעקב, אבל כשירד למצרים יוסף כלכלו שנאמר ויכלכל יוסף (מ"ז י"ב), ת"ל עד היום הזה תלה הפרנסה בבעליה, ללמדך שכשהאדם זן את חברו אין טובתו עליו אלא על הב"ה שזמן לו לכלכלו.

(בראשית מח, יט) **גם הוא יהיה לעם**. ראה גדעון שיוצא ממנשה. וגם הוא יגדל, שראה יהוא עומד ממנשה. גם, זה אבימלך בן גדעון. וגם, אלו בנים ובני בנים שעמדו מיהוא והחזיקו במלוכה. ואולם אחיו הקטן, שראה יהושע עומד מאפרים ועוד משיח בן יוסף שעתיד לעמוד מאפרים. במנשה כתיב גם, שלבסוף נתגממו בניו ממעשים טובים. בגדעון הוא אומר ויעש אותו גדעון לאפוד [וגו'] ויהי לגדעון ולביתו למוקש (שופטים ח' כ"ז). וכן ביהוא נאמר ויהוא לא שמר ללכת בתורת ה' (מ"ב י' ל"א). אבל באפרים אמר ואולם, שיהושע ומשיח אלמין במעשיהם הטובים מתחלתן ועד סופן.

(בראשית מח, כ) **ביום ההוא לאמ[ו]ר**. כל לאמר שבמקרא חסר בר מן ג', ואלו הן, ויברכם ביום ההוא לאמור, ולמה, שברכן בברכה שלמה. ויהי דבר ה' אל(יו) [ירמיהו] לאמור [וגו'] אם תפרו וגו' (ירמיה ל"ג י"ט - כ') ולמה מלא, כשם שהשמים והארץ אינם בטלים לעולם, שנאמר נותן שמש לאור יומם וגו', אם ימושו החקים האלה וגו' (שם ל"א ל"ד - ל"ה), כך ישראל אינם בטלים לעולם. ויהי דבר ה' אלי לאמ[ו]ר הכיוצר הזה וגו' (שם י"ח ה' - ו'), ולמה, כשם שהיוצר יוצר כלים כרצונו מן החמר, כך ברא הב"ה כל הבריות בו', ימי בראשית כרצונו בלא יגיעה ולא עמל שנאמר הלא ידעת אם לא שמעת וגו' (ישעיה מ' כ"ח).

(בראשית מח, כב) **ואני נתתי לך**. ר' לוי אמר המטה שנברא בין השמשות נמסר לאדם הראשון בג"ע ואדם מסרו לחנוך וחנוך לנח ונח לשם ושם מסרו לאברהם ואברהם ליצחק ויצחק ליעקב ויעקב הורידו למצרים ומסרו ליוסף בנו שנאמר ואני נתתי לך וגו'. וכשמת יוסף נשלל ביתו של יוסף ונתן בפלטרין של פרעה, והיה יתרו אחד מחרטומי מצרים וראה את המטה והאותות עליו וחמדו בלבו ולקחו והביאו ונטעהו בתוך גן של ביתו ואח"כ לא היה יכול ליקרב אליו, עד שבא משה לארץ מדין ונכנס בגן של יתרו וראה את המטה וקרא האותות שהיו עליו וישלח ידו ויקחהו, וירא יתרו ויאמר זה האיש אשר עתיד לגאול את ישראל ממצרים לפיכך נתן את צפורה בתו למשה, שנאמר ויואל משה לשבת וגו' (שמות ב' כ"א). והיה משה רועה באותו מטה צאנו של יתרו ולא שכלתם חית השדה והיו פרים ורבים עד מאד, ועליהם הכתוב אומר כצאן קדשים וגו' (יחזקאל ל"ו ל"ח), בו הביא י' מכות על מצרים, בו בקע את הים, והוא המטה אשר הוציא פרח ויצץ ציץ וכו'. ד"א ואני נתתי לך שכם אחד, זה חלק בכורה שנטל את הבכורה מראובן ונתנה ליוסף. כיצד שעשה שני בניו שבטים ונטלו נחלה בארץ כנגד שני שבטים כשם שהבכור נוטל פי שנים בנכסי אביו. אשר לקחתי מיד האמרי, וכי היכן מצינו שעשה יעקב מלחמה עם האמרי ומהנה ליוסף יותר מאחיו, אלא זו הבכורה שקנה מעשו שעשה מעשה אמרי. בחרבי ובקשתי, וכי בחרבו ובקשתו לקחה, והלא כתיב כי לא בקשתי אבטח וחרבי לא תושיעני (תהלים מ"ד ז'), אלא בחרבי זהו מעשה הטוב שנאמר הנה מטתו שלשלמה (שה"ש ג' ז'), מטתו זה בית המקדש, שלשלמה למלך שהשלום שלו. ששים גבורים (שם), כ"ד משמרות כהנים וכ"ד משמרות לוים וי"ב מחלקות. כלם אחוזי חרב (שם ח'), זה חרבו של אברהם שנאמר ויקח את המאכלת (כ"ב י'). מלמדי (שה"ש שם), שהיו מלמדין את בניהם שנאמר ולמדתם אותם את בניכם (דברים י"א י"ט). מלחמה (שה"ש שם), זו תורה שנאמר על כן יאמר בספר מלחמות ה' (במדבר כ"א י"ד). איש חרבו על ירכו (שה"ש שם), זו המילה בריתו של אברהם אבינו, מפחד בלילות (שם), שהם זריזים מן החטא. ד"א כלם אחוזי חרב מעשה הטוב. אף כאן בחרבי הוא מעשה הטוב, ובקשתי זו תפלה. ללמדך שהצדיקים אין מנצחין אלא בתפלה. וכה"א גור אריה יהודה (מ"ט ט'), יכול בקשת ובחרב ת"ל שמע ה' קול יהודה (דברים ל"ג ז'), וכן במשה הוא אומר וישלח משה מלאכים וגו' ונצעק אל ה' (במדבר כ' י"ד - ט"ז). א"ל אדום אתם מתגאים על מה שהורישו אבותיכם לכם הקול קול יעקב (כ"ז כ"ב), וישמע קולנו (במדבר שם), ואנו מתגאים על מה שהורישו לנו אבותינו והידים ידי עשו (כ"ז כ"ב), ועל חרבך תחיה (שם מ'), הה"ד ויאמר אליו אדום (במדבר כ' י"ח). ד"א ואני נתתי

אלו בגדים החמודות של עשו בגדי אדם הראשון. אשר לקחתי מיד האמרי, והלא בידי עשו היו, מי נתנן ביד האמורי, ארז"ל מלחמה עשה עשו עם מלך האמורי וגזלן ממנו, שמע יעקב ובקש רחמים עליהם ונתן הקב"ה בלבו של מלך האמרי ושלחן דורון ליעקב. (בראשית מט, א) **כי מי גוי גדול** (**דברים ד**' ז'). א"ר הושעיא מי כאומה זו שאלהים מסכים עמה בכל מה שעושה. את מוצא בעבור השנה ותקנת המועדות הוא מסכים עם ישראל שכן כתיב כה' אלהינו בכל קראינו אליו (שם), ואין קראינו אלא המועדות שנאמר אשר תקראו אותם במועדם (ויקרא כ"ג ד'). וכן בענין המעשרות הסכים הב"ה עמהם, דא"ר הונא הכהן לא גלו ישראל מארצם אלא על שבטלו המעשרות, וכיון שגלו נפטרו מהם שנאמר אלה החקים והמשפטים אשר תשמרון לעשות בארץ (דברים י"ב א'). וכיון שחזרו בימי עזרא קיימום מעצמם שנאמר ואת ראשית עריסותנו וגו' (נחמיה י' ל"ח), ובכל זאת אנחנו כורתים אמנה וגו' (שם א'), מהו כורתים, אלא אמרו בין גולין בין שאין גולין מקיימין אנו מצות המעשר. ומנין שהסכים הב"ה עמהם שנאמר ו]על החתום (שם). וזהו שהיה מלאכי צווח בשעה שחזרו ובטלום, היקבע אדם אלהים (מלאכי ג' ח'). ד"א היקבע אדם אלהים, א"ר ברכיה אמר הב"ה לישראל אתם קובעים לי מלפשוט ידי בעולמי ולהרויח לי. הוי גוי גדול שהב"ה מסכים עמהם במה שעושים. וכן ביהושע הוא אומר ואת העם צוה יהושע לאמר לא תריעו וגו' ולא יצא מפיכם דבר (יהושע ו' י'). א"ר הונא הכהן אפי' ק"ש לא קראו באותו היום והסכים הב"ה עמהם, אמר בני נתונים בצרה ואני מבקש מלכות. ומנין שהסכים הב"ה עמהם, שלא נענשו עליה. ועוד בדבר אחר הסכים הב"ה עם יהושע, את מוצא אע"פ שלמד הב"ה ליהושע (הלכות) [להכות] יריחו לא קבל עליו יהושע לתקוע בשופרות בשבת [עד] ששמע קול השופר שתוקע מלמעלה, מפני שהיה יהושע חושש שלא יחללו ישראל את השבת, וכן עשה האלהים הסכים ותקע הוא תחלה כדי שידעו שלא יענשו הה"ד וירע העם ויתקעו וגו' (שם כ'), אימתי, ויהי כשמע העם את קול השופר (שם), השופרות לא נאמר אלא השופר זה שופר של מעלה. ר' חייא בר יוסי ור' שמואל בר נחמן חד אמר ייחד הב"ה קול שופרו עמהם, וחד אמר הריע הקב"ה עמהם, הה"ד ויריעו העם תרועה גדולה (שם) מהו גדולה שאף גדולו של עולם הריע עמהם, הרי שהסכים הב"ה עם יהושע ותקע עמו, הוי כי מי גוי גדול.

את אשר יקרה אתכם באחרית הימים. ר' נחמיא אומר אמר יעקב לבניו סימן זה יהא לכם, בלשון אנכי הסיח הב"ה עם זקני שנאמר אנכי מגן לך (ט"ו א'), ועם אבא כך הסיח עמו אנכי אלהי אברהם אביך (כ"ו כ"ד), ובבית אל כך הסיח עמי אנכי ארד עמך (מ"ו ד'), ואף אתם אם יסיח עמכם בלשון אנכי דעו שהוא אלהיכם, ואם לאו דעו שאינו

שלכם. כיון שבא בסיני וא"ל אנכי ה' אלהיך (שמות כ' ב'), מיד הכירו הסימן וידעו שהוא שלהם.

(בראשית מט, ג) **ראובן וגו'**. הה"ד אזן שומעת תוכחת חיים (משלי ט"ו ל"א), מדבר בת"ח שהטה אזנו לתוכחת חיים זוכה לישב בישיבת חכמים שנאמר בקרב חכמים תלין (שם). ד"א אזן שומעת מדבר בראובן שהטה אזן לתוכחת אביו, כשא"ל ראובן בכורי אתה קבל תוכחתו, ומה היה שכרו, בקרב חכמים תלין, זכה שלן בין צדיקי עולם שיש לו חלק [לעוה"ב], שכן משה מברכו יחי ראובן ואל ימות (דברים ל"ג ו'), ד"א ראובן בכורי אתה הה"ד ולמוכיחים ינעם (משלי כ"ד כ"ה), כל מי שמוכיח את חברו הקב"ה מנעימו לעוה"ב וזוכה למש"ה נעימות בימינך נצח (תהלים ט"ז י"א), ועליהם תבא ברכת טוב (משלי שם), אלו המקבלים תוכחת שהם זוכים במה רב טובך, ד"א ועליהם תבא ברכת טוב מדבר בראובן על שקבל תוכחת אביו בשעה שא"ל ראובן בכורי אתה זכה לברכת טוב, זה משה שנקרא טוב שנאמר ותרא אותו כי טוב הוא (שמות ב' ב'), ומה ברכה ברכו, יחי ראובן וגו' (דברים ל"ג ו').

כחי וראשית אוני. כחי ברכו שיהיו בניו גבורים בגבורה ובחכמה. בגבורה שנאמר בני ראובן וגדי וחצי שבט מנשה [מן] בני חיל אנשים נושאי מגן וגו' (דה"א ה' י"ח). ואומר ומעבר לירדן מן הראובני וכו' בכל כלי צבא וכו' (שם י"ב ל"ח). ובתורה שנאמר בארה בנו אשר הגלה וגו' הוא נשיא לראובני (שם ה' ו'), למה נקרא שמו בארה, שהיה באר בתורה, הוי כחי. וראשית אוני נתנבא עליו שהוא ינהוג שררה תחלה במצרים. מה ראה הכתוב ליחס בס' ואלה שמות ראובן שמעון ולוי, ר' יהודה אומר כל השבטים לא שמרו יחוסיהן במצרים רק ג' שבטים הללו. ר' נחמיה אמר כל השבטים לא נהגו שררה במצרים רק ג' אלה, ראובן תחלה, מת נהג שמעון, מת נהג לוי. בקשו לתת שררה ליהודה, יצאת ב"ק הניחו אותה עד שיבא זמנה לאחר מיתתו של יהושע שנאמר ויהי אחרי מות יהושע וגו' יהודה יעלה וגו' (שופטים א' א - ב), הוי וראשית אוני, הוא היה ראשון ליטול און. ד"א כחי וראשית אני, נתנבא עליו שעתידין בניו ליטול הכהונה בכח ולא ינצל מהם אלא און הה"ד ויקח קרח וגו' ואון בן פלת (במדבר ט"ז א'). וראשית אוני, כשם שמפרישין חלה מן העיסה כך הפרישתו אשתו מן המחלקת ונצל. ד"א כחי וראשית אוני, כחי רמז לו שהוא יהיה בכור ליטול חלק נחלה בארץ שנאמר ויתן משה למטה בני ראובן וכו' (יהושע י"ג ט"ו), ואין כחי אלא א"י שנאמר כח מעשיו הגיד לעמו וגו' (תהלים קי"א ו'). וראשית אוני, וראשית צערי, רמז לו שהוא יגלה תחלה שנאמר ויער אלהי ישראל את רוח וגו' (דה"א ה' כ"ו). ראשית אוני, מפני מה קרא הכתוב לבכור

ראשית און, (ש) [ל]הוציא את הנפילים, מכאן אמרו הבא אחר נפילים בכור לנחלה שנאמר כי הוא ראשית אונו (דברים כ"א י"ז) יצא נפל שאין נפשו מתאוננת עליו.

(בראשית מט, ו) **בסודם אל תבוא נפשי**. כשנוסדו להחריב שכם לא נטלו עצה ממני, וכה"א ויקחו שני בני יעקב (ל"ד כ"ה). ממשמע שנאמר שמעון ולוי (אחים) איני יודע שהם בני יעקב, אלא בני יעקב שלא נטלו עצה מיעקב, שמעון ולוי שלא נטלו זה מזה עצה. בקהלם אל תחד כבודי, כשנקהלו ללכת לא חסו על כבודי שכבוד גדול היה לי בין גדולי הארץ והבאישוני בעיניהם. כי באפם הרגו איש. זה שכם בן חמור, וברצונם עקרו שור, האף שלהם לא היה אלא על שכם בן חמור ששכב עם אחותם, ואם הוא חטא אנשי עירו מה חטאו, הוי וברצונם עקרו שור, לאחר שנתרצה כעסם משכם שהרגוהו עקרו שור, עקרו את השורה בהרגם אנשי העיר בלי פשע. ד"א לאחר שנתרצה דעתם מהריגת שונאיהם הפילו החומות. ד"א בסודם אל תבא נפשי, מדבר במכירת יוסף, בסודם אל תבא נפשי, כשנטלו סוד על יוסף להרגו שנאמר ויתנכלו אותו להמיתו (ל"ז י"ח), וזה אל תבוא נפשי, היו יודעים שנפשי קשורה בנפשו ולא חסו על נפשי שעליו אמרתי כי ארד אל בני וגו' (ל"ז ל"ה). ובקהלם אל תחד כבודי, כשנקהלו למכרו לא חסו לכבודי, הב"ה צוה על הרשעים לא תלין נבלתו וכו' (דברים כ"א כ"ג) על שהוא עשוי באיקונין שלו, שנאמר כי בן זקונים הוא לו (ל"ז ג') והיה להם לחוש לכבודי שלא למכרו לעבד, הוי אל תחד כבודי. כי באפם הרגו איש שהשליכוהו לבור מלא נחשים ועקרבים והיו זורקין עליו אבנים להרגו מעלה עליהם כאלו הרגוהו. ומהו שאמר כי באפם שמתוך אף שהיה להם עליו על החלומות עשו כן. וברצונם עקרו שור, מרצים עצמם באכילה כד"א וישבו לאכל לחם (ל"ז כ"ה) בתוך האכילה מכרוהו, הוי וברצונם עקרו שור, עקרו יוסף מאביו שנקרא שור שנאמר בכור שורו הדר לו (דברים ל"ג י"ז).

(בראשית מט, ז) **ארור אפם**. ארור היתה שכם הכרך בשעה שנכנסו בתוכה שמעון ולוי באף, שעשו בה עבירה קשה. ד"א ארור אפם, במה שעשו ביוסף. ועברתם, במה שעשו בשכם. אחלקם ביעקב, אמר יעקב אבינו אם חונין שבט שמעון ושבט לוי כאחד אין אדם יכול לעמוד בפניהם, אלא אחלק שבט שמעון ביעקב שנטל חלקו בארץ בשני מקומות, שיהודה נתן לו מחלקו בארץ כדכתיב ויהי נחלת(ן) [ם] בתוך נחלת בני יהודה (יהושע י"ט א'). א"ר יהושע דסכנין למה נטל שמעון חלק בתוך בני יהודה כדי שיתירא מיהודה. משל לשור שעסקיו רעים, אמרו בעליו נצייר צורת ארי על אבוסו כדי שיהא מביט בה ומתירא, כך שמעון נמשל לשור ויהודה לאריה לפיכך היה חלקו בחלק יהודה. ואף משה לא ברך לשמעון אלא טפלו ליהודה בברכתו הה"ד שמע ה' קול יהודה (דברים ל"ג

ז') ואין שמע אלא שמעון, כד"א כי שמע ה' כי שנואה אנכי (כ"ט ל"ג), מלמד שנתפלל משה על שבטו של שמעון, אמר לפניו רבש"ע כל זמן ששבטו של שמעון בצער אתה מעלה אותו מתוכו. ואל עמו תביאנו (דברים שם) שיקרבו עם יהודה בברכתו שנאמר ויאמר יהודה לשמעון אחיו עלה אתי בגורלי (שופטים א' ג'), מחבל בני יהודה נחלת בני שמעון (יהושע י"ט ט'). ועזר מצריו תהיה (דברים שם) כענין שנאמר ויסעו ויהי חתת אלהים (ל"ה ה'). ולפי שלא ברכו בפירוש לכך לא העמיד שמעון שופט. והא כתיב מלך זמרי ז' ימים בתרצה (מ"א ט"ז ט"ו), במלכות [לא] כלום הוי, [הוי] אחלקם ביעקב. ואפיצם בישראל, זה היה שבט לוי שלא היה לו חלק בארץ, ומכל השבטים נתנו להם מ"ח עיר שנאמר כל ערי הלוים בתוך אחוזת בני ישראל (מ"ח עיר) [ערים ארבעים ושמנה] (יהושע כ"א ל"ט), הוי ואפיצם בישראל.

(בראשית מט, ח) **יהודה אתה יודוך אחיך**. הה"ד זובח תודה יכבדנני (תהלים נ' כ"ג) א"ר פנחס למלך וכו'. ישתחוו לך וגו', יצחק אמר ליעקב בני אמך (כ"ז כ"ט), שלא היתה לו אשה אחרת אלא רבקה, אבל יעקב שהיו לו ד' נשים אמר לו בני אביך.

(בראשית מט, ט) **גור אריה יהודה**. הה"ד שמע אלהים קולי בשיחי וגו' (תהלים ס"ד ב') א"ר יוסי בר חנינא הפסוק הזה סדרו דוד על דניאל וכה"א שמע אלהים קולי, מי היה מתפחד ומתירא ומתפלל, זה דניאל. תסתירני מסוד מרעים (שם ג') שנאמר אדין סרכיא וגו' הוו בעין וגו' (דניאל ו' ה'). מרגשת פועלי און (תהלים שם) שנאמר אדין סרכיא וגו' הרגישו וגו' (דניאל ו' ז'), מהו הרגישו, שהיו מרגישין מה עשו, אמרו לדריוש עד עכשו הכל סבורין שמלכות בבל עומדת רצונך ידעו שכבר עברה דיאגטמאור שלך לא יהא אדם מתפלל עד ל' יום כי אם לפניך, הה"ד אתיעטו כל סרכי מלכותא (שם ו' ח'). כיון ששמע כן ערב לו שנאמר כל קבל דנא וגו' (שם י'), ודניאל לא חשש שנאמר וכוין פתיחין ליה וגו' (שם י"א). ג' חלונות היו לו, כשהוא עומד ומתפלל כנגד העליונה, וכששוחה כנגד האמצעית וכשמשתחוה כנגד התחתונה. הלכו ומצאוהו מתפלל וספרו עליו לשון הרע. ועל אותה שעה נאמר אשר שננו כחרב לשונם דרכו חצ(י)ם דבר מר (תהלים ס"ד ד'). ג' מרים הם, המות, אכן סר מר המות (ש"א ט"ו ל"ב). ואשה רעה, שנאמר ומוצא אני מר ממות את האשה (קהלת ז' כ"ו), ולשון הרע שנאמר דרכו חצ(י)ם דבר מר. לירות במסתרים תם (תהלים שם ה'), א"ר יוחנן שהטמינו לו נער לראות אם היה מתפלל אם לאו. א"ל דריוש הביאו לי עדים ויעידו שהיה מתפלל הה"ד ועל דניאל שם בל וגו' (דניאל ו' ט"ו). מהו ועד מעל[י] שמשא (הוא) [הוה] משתדר להצלותיה (דניאל שם), כשהם עומדין לפני הבמה ומקטרגין לדניאל ראה דניאל את החמה בשקיעתה והניחן והלך

לו למקום צנוע והתפלל תפלת המנחה, כיון שראוהו מתפלל אמרו לדריוש עדים אתה מבקש הרי הוא עומד לפניך ואינו חושבך, ולא היה יכול דריוש להשיב, ואעפ"כ לא היה מקבל מהם. א"ל אני מוחל לו. כיון ששמעו כן נתרגשו כלם וא"ל תעשה דין דניאל או צא מן המלכות שאין דתנו כן, שכל מי שיעבור על גזרת המלך שיחיה הה"ד באדין גובריא וגו' (שם ט"ז), כיון ששמע המלך כן נתירא והשליכוהו לבור, הה"ד באדין מלכא אמר וגו' והיתית אבן חדה (שם י"ז - י"ח), ואייתין אין כתיב כאן, אלא והיתית, מלמד שבאה מאליה, מלאך גלגלה והביא(ת) [ה]. וחתמ(ו) [ה] מלכא בעזקתיה (שם) שלא ישליכו עליו אבן או חץ ויהרגוהו. ובעזקת רברבנוהי (שם) שלא יאמרו המלך הטיל בשר ומזון לאריות ומלא את כרסן ע"כ לא אכלוהו, הה"ד די לא תשנא צבו בדניאל (שם) אמרו מאה ועשרים חותמות היו. כיון שירד אמר המלאך קבלו קרובכם. גור אריה יהודה, מיד התחילו האריות לרכוב אחד על גבי חברו עד שהגיעו לפתח הבור וקבלוהו. מיד הלכו אחשדרפנים שמחים וטובי לב אבל דריוש המלך מצר לפלטרין שלו, הה"ד ובת טות וגו' (שם י"ט), ובקריאת הגבר עמד לו לעצמו והלך לבור שנאמר באדין מלכא בשפרפרא וגו' (שם כ') ולא הרגיש בו בריה. התחיל קוראו בקול נמוך שנאמר וכמקר(ו)ביה לגובא וגו' (שם כ"א), בתחלה אלהך וגו' הוא ישזבינך (שם י"ז), וכאן א"ל היכיל לשיזבותך, אלא אמר דריוש, חנניא מישאל ועזריה נצולו לפי שהיו ג', אבל אתה לעצמך תאמר שנמצא לך זכות לפני אלהיך כנגד הג' שיעשה לך נסים כיוצא בהם, מיד השיבו דניאל אלהי שלח מלאכיה וגו' (שם כ"ג). לפי שפיהם של אריות מזוהם, כשהושלך דניאל מה עשו, קבעו פיהם לארץ כדי שלא יריח ריחם (ותתצער) [ותצטער] נפשו, שאין כתוב ולא נשכוני אלא ולא חבלוני, אפילו הבל היוצא מפיהם לא הזיקני. כיון ששמע המלך כן שמח הרבה שנאמר שגיא טאב עלוהי (שם כ"ד). הלך וישן לו. בשחרית באו כל האנשים, א"ל אין אנו הולכים ורואים מה היה בסופו של דניאל, א"ל הן. התחיל קורא והוא עונהו, מיד גזר והעלוהו שנאמר ולדניאל אמר וגו' (שם). וכשבא לעלות רכבו האריות זה על זה עד שהעלוהו שנאמר והסק דניאל (שם), והסיקו אין כתיב כאן אלא והסק, מעצמו עלה שהאריות העלוהו, וכל חבל לא השתכח ביה (שם), שאפילו שירטא לא נראית בגופו. הוא שדריוש אומר משזיב ומצל (שם כ"ח) משזיב לאבות ומציל לבנים, משזיב בעוה"ז ומציל לעוה"ב. משזיב מכבשן האש ומציל מגוב אריות. די שזיב לדניאל מן יד אריותא (שם) מפום אריותא אין כתיב כאן אלא מן יד, מלמד שלא נגעו בו לא ביד ולא ברגל ולא בפה ולא בריחם. אמרו האחשדרפנים לדריוש אלוה דניאל לא הצילו, אלא דניאל היה זן אותם והיו מכירים בו הה"ד יחפשו עולות (תהלים ס"ד ז'). א"ל אף

אתם פרנסו אותם. ופרנסום ואח"כ השליכום, הה"ד ואמר מלכא וגו' (דניאל ו' כ"ה). א"ר יוסי לא היה [אחד] מהם נוגע בטרפו של חברו והיו שלש מאות וששים אריות וכל אחד ואחד שלטו בו ג' אריות ולא ירד אחד מהם לקרקע הבור עד שהאריות אכלוהו, הה"ד ולא מטו וגו' (שם). ועליהם נאמר ויורם אלהים חץ פתאום וגו' ויכשילוהו (תהלים ס"ד ח' - ט'). ישמח צדיק (שם י"א), זה דניאל בזכות ישראל על שחסה בהב"ה, הה"ד וחסה בו. ויתהללו כל ישרי לב (שם) אלו חבריו. א"ר יוסי בר חנינא למה אמר דוד המזמור הזה על דניאל, לפי שזה וזה משבט יהודה וזה וזה מזרע המלוכה, וזה וזה נצלו מאריות וזה וזה יסדו ביהמ"ד. וכן הוא אומר ששבצר דך אתא יהב אושיא (עזרא ה' ט"ז) כל זה היה דניאל שבאו ו' צרות בימיו, גלות יכניה וחרבן ביהמ"ק וגלות יויקים והושלך לבור אריות ונתבטלה עבודת בית המקדש וצרת המן. זה הלשינו עליו דואג ואחיתופל וזה סרכיא ואחשדרפניא, זה נהרגו שוטניו וזה הרגו אריות שוטניו, זה שמחו לו אוהביו וכל ישראל שנאמר [וכל ישראל] ויהודה אוהב את דוד (ש"א י"ח ט"ז), וזה שמח לו דריוש שנאמר שגיא טאב עלוהי (דניאל ו' כ"ד). ואף יעקב כשברך יהודה הזכיר מעשה שניהם הה"ד גור אריה יהודה, כנגד דוד שהצילו הב"ה מן אריה וגוריו שבאו עליו וטרפו שה מן העדר שנאמר גם את הארי וגו' (ש"א י"ז ל"ו), ועליו נאמר מטרף בני עלית, שנתעלית מטרפו של ארי שעיי אותו מעשה נלחם בגלית ונטל גדולה. כרע רבץ, שכב, כארי כנגד דניאל ששכב עם אריות ולבאים לילה אחת ולא הזיקוהו, ולמה נאמר כארי וכלביא כנגד ב' נסים שנעשו לו עמם, וסגר פום אריותא (דניאל ו' כ"ג), די שזיב לדניאל מן יד אריותא (שם כ"ח).

(בראשית מט, י) **לא יסור שבט מיהודה**. הוא השבט שראה בלעם, אראנו ולא עתה [וגו'] וקם שבט וגו' (במדבר כ"ד י"ז). ומחוקק מבין רגליו, הוא שאמר ישעיה לא יכהה ולא ירוץ וגו' (ישעיה מ"ב ד'). השבט הזה והמחוקק הזה לא יסור מיהודה עדי עד, הה"ד עדי עד, ומתי תתקיים נבואה זו, כשיבא שילה, כשיבא משיח. ולו יקהת עמים, לו ישתעבדו כל המלכיות.

(בראשית מט, י"א - י"ב) **אוסרי לגפן עירה**. כשיצא משיח לירושלים להושיע את ישראל הוא אוסר חמורו וירכב עליו ויבא לירושלים, שינהוג עצמו בענוה. ולשורקה בני אתונו, כשיבא לקבץ ישראל, כד"א אשרקה להם וגו' (זכריה י' ח'), ירכב על בן אתון. וכן ה"א הנה מלכך יבא לך וגו' (שם ט' ט'), ע"כ זכו ישראל עם ענני שמיא, לא זכו עני ורוכב על חמור, לכך אמר ולשורקה בני אתונו, בזמן שיהיו סרוקין ממעשים טובים יבא על עיר בן אתונות. א"ל שבור מלכא (לדניאל) [לשמואל] אמריתו משיח אחמרא אתי, אנא

אשלח ליה סוסיא ברקא דאית לי. א"ל מי אית לך [בר חיור גווני]. כבס ביין לבושו, כשיבא משיח יהא לבוש ארגמן טוב מראה וידמה ליין. ובדם ענבים סותה, כסותו של מלך המשיח יהא מלת אדום כדם ויהא מרוקם בצבעונין אחרים. באותה שעה היין והדגן והצאן ירבו בעולם הה"ד חכלילי עינים מיין, כל ההרים יאדימו והגתות יטיפו יין. ולבן שנים מחלב, כל הבקעות יתלבנו משדות התבואה ומעדרי צאן. ולמה כתוב ביהודה כבס ביין לבושו, חכלילי עינים מיין, מכאן אתה למד (שיהיה) [שהיין] הרבה בגבולו. ד"א אוסרי לגפן עירה, מדבר בדוד, שכל ישראל היו מתקבצים לירושלים שהיתה עירו והוא לכדה מיד היבוסי. ולשורקה בני אתונו, הוא לכד העיר ושלמה בנו בנה בית המקדש. כבס ביין לבושו, שהיה בעל צדקה, כד"א צדק לבשתי (איוב כ"ט י"ד). ובדם ענבים סותה, זה מסוה שלו, מלמד שהיה שופט טוב, כמד"א כמעיל וצניף משפטי (שם) וכה"א ויהי דוד עושה משפט וצדקה לכל עמו (ש"ב ח' ט"ו). חכלילי עינים מיין, אדמוני עם יפה עינים (ש"א ט"ז י"ב). ד"א עינים מיין, שהיה דורש כמה ענינים בתורה, ולבן שנים מחלב, בזכות התורה הלבין הקב"ה עונותיו כחלב כד"א תכבסני ומשלג אלבין (תהלים נ"א ט'). ד"א אוסרי לגפן עירה, זה משיח שיקבץ כל ישראל שנקראו גפן, כד"א גפן ממצרים תסיע (שם פ' ט'). ולשורקה בני אתונו, מלמד שמקבץ ונוטע ישראל על אדמתם כשורק שנאמר ואנכי נטעתיך שורק (ירמיה ב' כ"א), ואומר ונטעתים על אדמתם (עמוס ט' ט"ו), והם יבנו ביהמ"ק, הה"ד בני אתונו, שמתנים שם שבחו של הב"ה. ויש אומרים מקום היה בהר הבית ששמו איתן. כבס ביין לבושו, אע"ג דכתיב בהב"ה מדוע אדם ללבושך (ישעיה ס"ג ב') ללמדך שהקב"ה בעצמו פורע מאדום, מכל מקום הנקמה לא תעשה אלא ע"י ישראל שנאמר ונתתי את נקמתי באדום ביד עמי ישראל (יחזקאל כ"ה י"ד), ומי יהיה בראש ישראל זה המשיח, הה"ד כבס ביין לבשו כנגד מדוע אדם ללבושך, ובדם ענבים סותה כנגד ובגדיך כדורך בגת (ישעיה שם). חכלילי עינים מיין, שיאדימו ההרים מדם ההרוגים, ולבן שנים מחלב, שיתלבנו הבקעות מחלב הגבורים. ד"א אסרי לגפן עירה, עתיד המשיח לאסור הצדיקים אליו כאזור שנאמר והיה צדק אזור מתניו (שם י"א ה'). ולשורקה בני אתונו, ועושי התורה יהיו משתנים עמו, וכה"א שם והאמונה אזור חלציו (שם). כבס ביין לבושו, שידרוש בתורה בע' פנים מנין יין, ובדם ענבים סותה, אין סותה אלא טעות כד"א כי יסיתך (דברים י"ג ז'), אמר שכל מי שיטעה הלכה תהא מתכבסת בתחומו. חכלילי עינים מיין, כאדם שאומר לחברו מזוג לי מן היין ושנה לי, כן יאמר כל אחד מישראל למשיח חכך ערב עלי למד לי שנה לי, חכלילי חך לי לי, ולבן שנים, שהוא ילבין שנונו מחלב. ד"א אוסרי לגפן עירה, עתיד משיח לאסור גופו

ויצא למלחמה לקראת שונאיו הה"ד עירה, אין עירה אלא שונאיו כד"א ויהי ערך (ש"א כ"ח ט"ז). ולשורקה בני אתונו, יסרוק המבינים והשנינים שלהם, שיהרוג המלכים עם השלטונים. כבס ביין לבושו, כשיכנס בשלום מנצח המלחמה ויהיה לבו[שו] מלוכלך בדם, ובדם ענבים סותה, הוא ידמה לרופס ענבים. חכלילי עינים מיין כמה יהיו עיניו של מלך המשיח יפות לראות יותר מיין, שהוא לא ראה בהם ג"ע וש"ד, ולבן שנים, שניו יהיו נקיים יותר מן חלב, שלא אכל בהם חמסים וגזלות. ד"א אוסרי לגפן עירו מדבר הב"ה לימות המשיח, עתיד הב"ה לקבץ ישראל שנקראו גפן לירושלים שנאמר שאי סביב עיניך וראי כלם נקבצו באו לך (ישעיה מ"ט י"ח). ולשורקה בני אתונו, לירושלים שנותרה סרוקה מבניה, עתיד להשיב לה בניה ומתנות יביאו בידם המביאים ליתן לביהמ"ק, הה"ד כי לי איים יקוו וגו' (כל) כספם וזהבם אתם (שם ס' ט'). כבס ביין לבושו, כד"א וילבש בגדי נקם תלבשת (שם נ"ט י"ז). ובדם ענבים סותה כד"א ויעט כמעיל קנאה (שם). חכלילי, אמר הב"ה כל מי שיחכה לי בגלות יש לי להראות לעיניו נקמת אומה שנשתעבדו בהם, הוי מיין, חשבונו שבעים אומות, וכה"א לכן חכו לי נאם ה' וגו' כי משפטי לאסוף וגו' (צפניה ג' ח'). ולבן שנים שהוא ילבין עונותיהם של ישראל וימחול להם, כד"א אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו (ישעיה א' י"ח). ד"א חכלילי עינים, אמרה כנסת ישראל לפני הב"ה, רמוז לי בעיניך, בסים לי מחמרא, ואחוור לי שניך דבסים עלי מחלבא, הה"ד ולבן שנים, אל תקרא לבן אלא לבון שנים. ד"א אוסרי וגו' אלו ישראל שמתכנסין לירושלים שהיא בחלק של יהודה. ולשורקה בני אתונו שער האיתן היה בנוי בחלקו. כבס ביין לבושו, שהיו מכבסין ד"ת בשבטו, כד"א ושתו ביין מסכתי (משלי ט' ה'). חכלילי עינים מיין רובה של סנהדרין מיהודה היו, שנאמר חכלילי עינים מיין מאותם שבעים סנהדרין שהיו יושבין בלשכת הגזית ליהודה היתה חכלילית עינים כלומר שהרוב היה משבטו, ואין עינים אלא סנהדרין שנאמר והיה אם מעיני העדה (במדבר ט"ו כ"ד). ולבן שנים, שהיו מלבנין שנונים, מחלב, וכה"א רוחצות בחלב (שה"ש ה' י"ב) שמרחיצין את ההלכה לדעת הרמוז ממנה ועושין אותה (זקנה) [נקיה] כחלב. יושבות על מלאת (שם), לכ"ג יושבין במשפט על המלאה כד"א מלאתי משפט (ישעיה א' כ"א).

(בראשית מט, יד - טו) **יששכר חמור גרם**. חמור גרם לישששכר וגו'. ד"א יששכר חמור גרם, חמר כתיב, מגיד שקיים רמ"ח מצות עשה כנגד מנין אברי גופו. וירא מנוחה כי טוב, זה בית המקדש, כד"א זאת מנוחתי עדי עד (תהלים קל"ב י"ד), מלמד שראוי היה ביהמ"ק ליבנות בחלקו, וכן משה אמר וישששכר באהליך (דברים ל"ג י"ח), מלמד

שבית הבחירה היה ראוי ליבנות בחלקו. ד"א וירא מנוחה כי טוב, ראה שחלק שנפל לו בארץ היה טוב. ואת הארץ [כי נעמה] שטוענת פירות שמנים. ויט שכמו לסבול, הרכין כתפו ללמוד התורה. ויהי למס עובד, מלאכתו נעשית ע"י אחרים, נותן אדמתו לעבוד ומן מה שהיו נותנים לו היה מתפרנס. ד"א אין מנוחה אלא נבואה כד"א נחה רוח אליהו על אלישע (מ"ב ב' ט"ו). כי טוב זו תורה, ללמדך שמרוב חכמתו תורתו היתה מסכמת לנבואה, וכה"א ושרי בישׁשכר עם דבורה (שופטים ה' ט"ו), ברוב חכמתם שוים לנבואה, וישׁשכר כן ברק (שם) וכן שוים לברק בשירתו. בעמק (שם) שהיו בקיאים בעומקה של הלכה. שלח ברגליו (שם) מי גרם להם כך על ששמו עצמם כשור לעל וכחמור למשאוי, הוי שלח ברגליו, כד"א משלחי רגל השור והחמור (ישעיה ל"ב כ'). ד"א וירא מנוחה, שהיה לבו מיושב בתורתו וראה לו נחת רוח בהלכה. כי טוב, שהיה מטיב עצמו בד"ת. ואת הארץ [כי נעמה], שראה ישראל שנקראו ארץ, כד"א כי תהיו [אתם] ארץ חפץ (מלאכי ג' י"ב), שהיו דברי תורה נעימים עליהם לשמוע. לפיכך ויט שכמו לסבול, זה עלה של תורה. ויהי למס עובד, מה מסים היה מעלה לישראל, הלכה שהיה טוע(נ)ין, היו מבקשין אותה מידו, הוי ויהי למס עובד.

(בראשית מט, טז) **דן ידין עמו**. הה"ד אשר לא נשא פני שרים (איוב ל"ד י"ט), זה הב"ה שלא נשא פנים לצדיקים גמורים, שעל דבר קל שאמרו לפניו נענשו. אברהם על דבר שאמר במה אדע (ט"ו ח'), משה ואהרן על דבר שלא קדשו ה' ברבים שנאמר לכן לא תביאו (במדבר כ"א י"ב) קל וחמר לרשעים. ולא נכר שוע לפני דל כי מעשה ידיו כלם (איוב שם), מלמד שקטן וגדול שוים לפניו. א"ר חנינא שוע זה יהודה שנאמר כי יהודה גבר באחיו (דה"א ה' ב'), דל זה שבט דן, שלא היה ירוד בכל השבטים משבט דן שהיה מן הלחינות וכתיב לאחרונה יסעו לדגליהם (במדבר ב' ל"א) ואעפ"כ השוה הב"ה דן ליהודה במלאכת המשכן שנאמר ראה קראתי בשם בצלאל וגו' (שמות ל"א ב'), ואני הנה נתתי את אהליאב וגו' (שם ו'). ובמלאכת בית המקדש, שלמה היה מיהודה וחירם מדן. וכן במשיח אביו מיהודה ואמו מדן, שלכך נקרא יהודה ודן גור אריה שהמשיח יוצא מבין שניהם. וכן אמר יעקב שהמשיח יצא מדן שנאמר דן ידין עמו כאחד, זה המשיח שעתיד לדון כהקב"ה שנקרא אחד, מה הוא דן בלא ראיה ושמיעה כן משיח שנאמר ולא למראה עיניו וגו' ולא למשמע אזניו וגו' (ישעיה י"א ג'). ד"א דן ידין עמו [כאחד] כמיוחד שבשבטים שהוא שבט יהודה, מה דוד ושלמה שהיו מיהודה דנו את ישראל ביושר לב, כן שמשון שהיה מדן, שנאמר והוא שפט את ישראל עשרים שנה (שופטים ט"ז ל"א), הוי ולא נכר שוע לפני דל. ד"א כאחד שבטי ישראל, בימי שמשון

נחו כל השבטים מאויביהם כאחד. ד"א כאחד שבטי ישראל, שכל ראשי השבטים יחד היו נשמעין לשמשון. א"ר חנינא בר פפי מאי דכתיב וגם בהמות שדי (תהלים ח' ח') הראה הב"ה שבח מעשה הצדיקים, בשעה שאמרו מה אנוש כי תזכרנו (שם ה') הראה להם שמשון בנחל שלוכד ג' מאות שועלים חיים.

(בראשית מט, יז) **שפיפון עלי ארח**. מי גרם לשמשון מה שקרה לו ע"י שהלך אחר עיניו ונשא גויה, ואין ארח אלא אשה שנאמר חדל להיות לשרה ארח כנשים (י"ח י"א). ד"א עלי ארח, ע"י ארח הגיד לדלילה שנאמר ויהי כי הציקה לו וגו' ותאלצהו (שופטים ט"ז ט"ז), מאי ותאלצהו, מלמד שבשעת גמר ביאה נשמטה מתחתיו, מיד ויגד לה את כל לבו (שם י"ז). רבנין אמרי את מוצא עשרים תיבות מן דן ידין עמו עד ויפול רוכבו אחור, כנגד כ' שנה ששפט שמשון את ישראל שנאמר וישפוט את ישראל [בימי] פלשתים עשרים שנה (שם ט"ו כ').

(בראשית מט, יח) **לישועתך**. ראה יעקב לשמשון שגבורתו כעין גבורה של מעלה והושיע את ישראל וראה שישועתו פוסקת לפי שעה התחיל ואמר לא לישועתו של שמשון אני מקוה שהיא תשועה עוברת אלא לישועתך שאמרת שאתה תושיע את ישראל לעולם, הה"ד ישראל נושע בה' תשועת עולמים (ישעיה מ"ה י"ז), לאותה תשועה אני מקוה.

(בראשית מט, יט) **גד גדוד יגודנו**. הה"ד ויעזרו עליהם (ויתנם) [וינתנו] בידם וגו' (דה"א ה' כ'). אמרו רבותינו כשחזרו ראובן וגד מכבוש הארץ והיו הולכים להם לאהליהם, מצאו ד' אומות נלחמים עם בניהם שנאמר ויעשו מלחמה עם ההגריאים ויטור ונפיש (וילבב) [ונודב] וגו' (שם י"ט) והיו בניהם מגדלים שערותם והיו נלחמים אלו כנגד אלו ולא היו מכירים לבניהם שהניחום קטנים. באותה שעה נתן בלבם [הב"ה] ואמרו ה' אלהינו עזרנו. שמעו אבותיהם והכירום נפלו על הישמעאלים והרגום, הה"ד ויעזרו עליהם וגו'. למה כן, כי לאלהים זעקו וגו' (שם כ'). ומה זכות היתה להם, לוי ור' שמעון, חד אמר מברכתו של יהושע שאמר בנכסים רבים שובו (ל) [אל] אהליכם וגו' (יהושע כ"ב ח'), וחד אמר מברכתו של יעקב שאמר גד גדוד יגודנו, אמר יעקב עתיד גד לגדוד גדודים לעבור את הירדן (את) [אל] ארץ ישראל לפני אחיהם, ולפי שהם עשו צואת משה יזכו. והוא יגד עקב, שבסוף מלחמתם יגד עקב, יגדדו שונאיהם, והיא הברכה שעמדה להם שנתנו הישמעאלים בידם. ד"א גד גדוד יגדנו, הה"ד ברוך מרחיב גד (דברים ל"ג כ') שתחומו של גד מרחיב והולך כלפי מזרח. כלביא שכן (שם) מלמד שהיו כלבאים, וכה"א ומן הגדי נבדלו אל דוד וגו' ופני אריה פניהם (דה"א י"ב ט'). וטרף זרוע [אף

קדקד] (דברים שם) כשהיה יוצא למלחמה היו הרוגיו נכרים בין שאר הרוגים מפרק הראש עם הזרוע. וטרף זרוע לשעבר, אף קדקד לעתיד לבא. וכן יעקב אמר גד גדוד יגדנו שהוא מגדד אומות העולם לגדד משתיתן של או"ה בסוף. ד"א גד גדוד יגודנו, מה ראה יעקב לברך את גד אחר דן, אלא כיון שראה יעקב מפלתו של שמשון אמר לישועתך קויתי ה', אין זה מביא את הגאולה ולאיזה הגאולה אני מיחל, לישועתו של הב"ה שעתיד איש מזרעו של גד לבשרה הה"ד והוא יגד עקב, יגד כתיב, שאליהו הוא משבט גד עתיד להגידה והוא ימשוך את לב ישראל לאביהם שבשמים שנאמר הנה אנכי שולח לכם וגו' (מלאכי ג' כ"ג).

(בראשית מט, כא) **נפתלי אילה שלוחה.** אמר על נפתלי [שהיה] איש שלום ולו עשו אביו ואמו שליח לבשר שלום והוא בשר יעקב ביוסף וא"ל עוד יוסף חי (מ"ה כ"ו). כשראה יעקב לנפתלי שבא מרחוק היה אומר הנה נפתלי בא טוב מדבר שלום הה"ד הנותן אמרי שפר. ד"א נפתלי אילה שלוחה, מלמד שהיה נפתלי קל ברגליו כאילה לעשות רצון אביו. אמר אליהו מפני מה זכו שבט זבולון ונפתלי שבאת תשועה גדולה על ידם לישראל בימי דבורה, אמרו זבולון שמש את יעקב ומצא ממנו קורת רוח, וכן נפתלי, וזה שאביו משבחו הנותן אמרי שפר, שמעשיו היו שפירים עליו. נפתלי שריוי... תני בראשונה שהיו השבטים כתקנן אמרו אין אדם פורס חרמו ומעמיד ספינתו בתוך של חברו אבל צדין בחכין ובמכמורת ואין (נמעלין) [נמנעין] ובלבד שלא יפרוס את הקלע ויעמיד את הספינה. ואין השבטים צדין דגים מימה של טבריה מפני שהיה של נפתלי, [ולא עוד] אלא שנתן לו מלא חבל לדרומה של ים שנאמר ים ודרום ירשה (דברים ל"ג כ"ג) דברי ר' יוסי הגלילי, ר' עקיבא אומר ים זו ימה של טבריה, דרום זו ימה של טבריה, ירשה, מלמד שנתנה לו מלא חבל חלקו בדרום. ד"א נפתלי אילה שלוחה שהיו שלוחים גדולים בתורה שנקראת אילת אהבים ויעלת חן (משלי ה' י"ט). למה נמשלו דברי תורה לאילה, מה אילה זו חסידה כך מקיימי התורה חסידים. שלוחה, שהיו מוסרין עצמן על דברי תורה כדכתיב משלחי רגל השור והחמור (ישעיה ל"ב כ'). הנותן אמרי שפר, שהיה לשון בני נפתלי מתוק מדבש. אמרו על נפתלי כשהיה בבית המדרש דבש וחלב היה נוטף מפיהם שלכך נקרא שמו נפתלי, נפת לי, דבריו היו נפת בתורה שנתנה למ' מנין ל"י, כדכתיב נפת תטפנה שפתותיך כלה (שה"ש ד' י"א). ד"א אילה שלוחה, שהיה רץ כאיל לעשות רצון אביו שבשמים.

(בראשית מט, כב) בן פורת יוסף. בן שתבעתו אשת פוטיפר לפוריה. בן פורת עלי עין, לפיכך זכה יוסף לפרות ולרבות על כל עין שלא שלטה בו עין הרע, כשם שהוא לא

רצה לזון עיניו מאשת פוטיפר כך לא היה רשות לעין לשלוט בו. בנות צעדה עלי שור, אלו בנות מצריות שהיו צועדות על החומה בשעה שרכב יוסף במרכבת המשנה והיו משליכות עליו טבעות זהב אולי יסתכל בהן לראות יופי תארן, הה"ד עלי שור, על ראיה, כדכתיב אשורנו (במדבר כ"ד י"ז), והוא לא נשא עין לאחת מהן. בן פורת יוסף, מה ראה יעקב לברך את יוסף בפריה ורביה מה שלא ברך כל בניו, לפי שראה שעתידין היו י"ב בנים לצאת מיוסף אלא שאבדם ביד, במתיחת הקשת ויצא זרעו בין צפרני ידיו ואבד העשרה לכך היה מברכו שיפרה וירבה, הה"ד בן פורת יוסף במנשה, בן פורת עלי עין באפרים. ומהו עלי עין, בשכר שלא נגע במעין אשת פוטיפר, כמד"א גן נעול מעין חתום (שה"ש ד' י"ב). ומפני ברכת אביו עמדו מבניו י"ב משפחות כנגד י"ב בנים שהיה ראוי להוליד, ח' משפחות ממנשה וד' מאפרים, הה"ד למכיר משפחת המכירי וגו' אלה בני גלעד וגו' ואשריאל משפחת האשריאלי (במדבר כ"ו כ"ט - ל"א) הם ח' ממנשה. וד' מאפרים, הה"ד לשותלח משפחת השותלחי וגו' (שם ל"ה) הרי ד' מאפרים. בנות צעדה, אלו בנות צלפחד שנטלו חלק בארץ כדכתיב ותקרבנה בנות צלפחד (שם כ"ז א'). עלי שור, על שורת הדין, שהדין עומד כדבריהן הה"ד כן בנות צלפחד דוברות (שם ז'). אמר הב"ה יפה תבעו בנות צלפחד שכן כתובה פרשה זו לפני במרום. אשרי אדם שהב"ה מודה לדבריו. וכנגד ד' אותיות של צעדה נטלו בנות צלפחד ד' חלקים בארץ.

(בראשית מט, כג) וימררהו ורבו. בשבילו (נתברכו) [נתמררו] רבי העולם, אלו יצחק ויעקב, יעקב דכתיב כי ארד אל בני אבל שאולה (ל"ז ל"ה), יצחק דכתיב ויבך אותו אביו (שם) זה היה יצחק. מי גרם להם הצער הזה המשטמה שהשטימוהו אחיו שהיו בעלי מחלוקת, הוי בעלי חצים, בעלי מחלוקת כד"א אשר הצו על משה ועל אהרן (במדבר כ"ו ט'). ד"א וימררוהו, וימרו לא נאמר אלא וימררוהו, מרור אחר מרור, בבור ובמכירה. ורבו, שישבו בדין עליו להרגו ודנין היאך יהרגוהו. ומה אמר עליו וישטמוהו בעלי חצים, בשביל ששטמוהו אחיו שהיו בעלי מחלקותו, הוי בעלי חצים כד"א ואחר ימלא פיהו חצץ (משלי כ' י"ז). ד"א לפי שפתר חלומו למלכות ולממשלה לכך השטימוהו הה"ד המלך תמלוך וגו', ויוסיפו וגו' (ל"ז ח').

(בראשית מט, כד) **משם רועה אבן ישראל**. א"ר חנינא התורה לא נתנה אלא בזכות יעקב שנאמר הנני יסד בציון אבן (ישעיה כ"ח ט"ז), זו זכות ישראל שנאמר משם רועה אבן ישראל. מלך המשיח אינו בא אלא בזכות יעקב שנאמר עד די (א) [ה]תגזרת אבן (דניאל ב' ל"ד), ע"ש יעקב.

(בראשית מט, כה - כו) **ברכות תהום רובצת תחת**. מלמד שאין מי תהום רבין אלא ע"י רביצה. וממגד תבואות שמש (דברים ל"ג י"ד) מגיד שהי(ה) [א] פתוחה לחמה, ומנין (שיהא) [שהיא] כך פתוחה ללבנה שנאמר וממגד גרש ירחים (שם). ד"א וממגד תבואות שמש, מגיד שיהיו פירות ארצו שמנים ומתוקים כפירות המתבשלות בשמש. וממגד גרש ירחים מגיד שיהיו אילנות בארצו נושאים פירות כל חדש וחדש. וכן יעקב אמר ברכות שדים, שיהיו פירותיו שמנים ומתוקים וזבים דבש כשדים הזבין חלב. ורחם, אל תקרא ורחם אלא ירחם, מלמד שהיו אילנות בארצו מוציאים פירות בכל ירח וירח. ברכות אביך גברו וגו', לא שאני בא לברכך מדעתי ועוקר ממך ברכות אבות שנתנו להם מפי השכינה והיו שנים ואני איני אלא יחידי, אלא שלהם עיקר ואני מוסיף לך משלי ברכות אביך וגו', כזה שמודד צלוחית שמן והיא מתמלאת ושופכת הכל ללוקח, עד היכן, עד תאות גבעת עולם, עד תחום שהעולם מתקיים כד"א ותאר הגבול (יהושע ט"ו ט'). ומנין אתה אומר שהעולם נקרא גבעות שנאמר ולפני גבעות חוללת (איוב ט"ו ז'). תהיין לראש יוסף, שנעשה ראש, ולקדקד נזיר אחיו, שמופרש מאחיו לגדולה.

ד"א ברכות שדים. אל תיקרא שדים אלא ש(י)דים כד"א ורוב דגן (כ"ז כ"ח). ורחם כד"א ותירוש (שם) הוא רחם הוא חמר אתוי דדין אתוי דדין. ד"א ברכות שדים, שלא יהא לו רחם משכיל ושדים צומקים (הושע ט' י"ד) והיא ברכה אחרונה והיית לקהל עמים (כ"ח ג'). ומזו הברכה זכו בני יוסף להיות פרים ורבים שנאמר וידברו בני יוסף וגו' ואני עם רב [עד] אשר עד כה ברכני ה' (יהושע י"ז י"ד). ברכות אביך גברו, אמר יעקב הברכות אשר ברכני יצחק אבי לא היו משלו כדי שיעקור ממני ברכת אברהם, אלא של אברהם ושל יצחק אבי שנתברכו מפי השכינה בהר המוריה נתן לי ושלו היו נוספות. ומנין שנתן יצחק כל אותן הברכות ליעקב שנאמר ויתן לך את ברכת אברהם (כ"ח ד'), היא היתה הברכה שנתברכו שניהם בהר המוריה שנאמר כי ברך אברכך וגו' (כ"ב י"ז), לכך כפל הברכה ברכה לאב ברכה לבן לכך נאמר על ברכות הורי, כאלו אמר אברהם ויצחק. עד תאות גבעות עולם, היו אותן ברכות שנתאוו להם גדולי עולם, ישמעאל ועשו והוסרה תאותם שנאמר תאות רשעים תאבד (תהלים קי"ב י'). תהיין לראש יוסף, כל אלו הברכות יהיו נזר ועטרה לראש יוסף. ולקדקד נזיר אחיו, לאותו קדקד שהיה רב ושליט מונזר בכתר מלכות והיה זהיר בכבוד אחיו שמכרוהו. ד"א ברכות שדים. אלו הברכות שנתברכו אברהם ויצחק מפי השכינה. באברהם כי ברך אברכך וגו' (כ"ב י"ז), ביצחק וברכתיך והרביתי את זרעך וגו' (כ"ו כ"ד). ולמה נקראו שדים, [מה שדים] הללו נויה וכבודה והדרה ושבחה של אשה, כך האבות נוין ושבחן וכבודן והדרן של ישראל.

ומה שדים הללו לא זה גדול מזה, כך האבות שקולין זה כזה. ומה שדים מלאין חלב, כך האבות מלאים תורה. ומה השדים הללו חייו של תינוק, כך זכות אבות חיים של ישראל, שכבר היו טרודין במעשה העגל לולא זכירתן שנאמר זכור לאברהם וגו' (שמות ל"ב י"ג). ורחם, אלו הברכות שנתברכו האמהות. שרה וברכתי אותה (י"ז ט"ז), רבקה את היי לאלפי רבבה (כ"ד ס'), רחל ולאה וינשק לבניו ולבנותיו ויברך וגו' (ל"ב א'), אבל אין אנו יודעין מה היתה הברכה שברכן, אחר שמצינו שברך אחותו באלפים ורבבות וירושת שונאים, שנאמר אחותנו את היי לאלפי רבבה וגו', נלמוד ברכה סתומה ממפורשת, מה המפורשת אלפים ורבבות וירושת שונאים, אף הסתומה כן. ומזו הברכה שנתן יעקב ליוסף ברכו משה, בהם עמים ינגח יחדו וגו' והם רבבות אפרים והם אלפי מנשה (דברים ל"ג י"ז). ברכות אביך, כן אמר יעקב הברכות שברכני המקום היו תוספות על הברכות שברכוני הורי, אלו אברהם ויצחק. את מוצא שהברכה שברך הקב"ה לאברהם ברך ליצחק, לא הוסיף כלום. אבל כשברך ליעקב היו כל ברכותיו תוספות על הראשונות שנאמר והיה זרעך וגו' ופרצת ימה וקדמה (כ"ח י"ד), ברכו בעפר הארץ ובפריצת ד' רוחות העולם מה שלא נתברכו אברהם ויצחק. תהיין לראש יוסף, אותן של אבותי ושלי תהיין כלן עליך. עד תאות וגו', הן הברכות שתעמודנה לדורי דורות. ולקדקד נזיר אחיו, שהזרוהו אחיו שמכרוהו. ד"א ברכות אביך, הה"ד ומראש הררי קדם (דברים ל"ג ט"ו), מלמד שהררי יוסף קודמין להררי מקדש, והררי מקדש קודמין להררי ארץ ישראל. וממגד גבעות עולם (שם), מלמד שלא היתה ברכה פוסקת לעולם מגבעות יוסף, שאבות ואמהות קרויות הרים וגבעות כדכתיב אלך לי אל הר המור ואל גבעת הלבונה (שה"ש ד' ו), מלמד שבזכות האבות והאמהות נתקיימו ברכות יעקב ביוסף. וכן יעקב אמר ברכות אביך כו', א"ל יעקב יוסף בני הברכות האלה שאני מברכך בזכות מי תגברנה ותעמודנה, בזכות אבות שהיא לעד, הה"ד על ברכות הורי עד, מה שימלא הב"ה תאותך בברכות בזכות האמהות שתתקיים לעולם הה"ד עד תאות גבעות. תהיין לראש יוסף כדכתיב ברכות לראש צדיק (משלי י' ו'). למה נקרא יוסף ראש, כשם שהראש מלך לכל האברים, כך המלך יוסף על אחיו. מה מצינו שכל הגוף הולך אחר הראש, כך יוסף ירד למצרים תחלה ומשך כל זרע אביו אחריו. וכן משה אמר תבאתה לראש יוסף (דברים ל"ג ט"ז) הוא בא הראש למצרים והוא יבא בראש לעתיד לבא, זה משיח בן יוסף (שיכבד) [שיבא] תחלה למשיח בן דוד. ולקדקד נזיר אחיו, ראוי זה ליטול הברכות שכל הגוים קודים ומשתחוים לו (ונוהג) [שנהג] נזירות בעצמו שלא רצה לשתות יין עד ששתה עם אחיו שנאמר וישתו וישכרו עמו (מ"ג ל"ד).

ארז"ל ה' מקראות [כתובים בברכת יוסף] בברכת יעקב ומשה כנגד ה' חומשי תורה, ללמדך שקיים יוסף כל מה שכתוב בתורה. למדנו מפרשת ברכת יוסף שחייב אדם להזהר בכבוד אכסניא בזמן שמהנהו, שהרי יעקב, יוסף בנו היה וחייב בכבודו ואעפ"כ הרבה לספר בשבחו יותר מכל השבטים, ולא עוד אלא שנתן לו בכורה, שנאמר נתנה בכרתו (לבנו) [לבני] יוסף [בן ישראל] ולא (להתייחס) [להתיחש] לבכורה (דה"א ה' א'), (א)לא ללמד הלכה לדורות ליתן בכורה לפטר רחם שאינו בכור אב כיוסף או מחמת גדולה כיוסף, אלא שהבכורה ליוסף מתנה היא, שכלכל אביו ואחיו כדכתיב ואני נתתי לך וגו' (מ"ח כ"ב).

(בראשית מט, כז) **בנימין זאב יטרף**. יעקב ומשה ראו ד' מלכיות וכשבאו לברך השבטים, יעקב מסר שני בניו ליפרע מהם ומשה מסר שנים. ראה יעקב בבל כאריה שנאמר קדמיתא כאריה וגו' (דניאל ז' ד'), וקרא ליהודה גור אריה (מ"ט ט'), אמר יעקב כשתבא בבל יעמוד כנגדה יהודה שנאמר ויהי בהם מבני יהודה וגו' (דניאל א' ו'). ראה (למה) [למדי] דומה לזאב שנאמר תנינא דמיה לדוב (שם ז' ה'), א"ר יוחנן לדב כתיב ודב הוא שמיה. על דעתיה דר' יוחנן על כן הכם אריה מיער (ירמיה ה' ו') זה בבל, זאב ערבות ישדדם (שם) זה מדי ופרס, נמר שוקד (שם) זה יון, כל היוצא מהנה יטרף (שם) זה אדום. ואף שרה של פרס דוביאל שמו, לכך קרא לבנימין זאב יטרף, אמר יעקב כשתבא מדי ופרס שנקרא זאב, יעמדו כנגדה מרדכי ואסתר שהם מבני בניו של בנימין. משה ראה ליון ומסר לו לוי שנאמר ברך ה' חילו ופעל ידיו תרצה (דברים ל"ג י"א), לוי שבט שלישי וזו מלכות שלישית, (על ידי) [לוי] ג' [אותיות] וזו ג' אותיות. זה מקריב פרים וזו כותבת בקרן השור שאין להם חלק באלהי ישראל, אלו מרובין ואלו מועטין. ראה אותם וברכם ברך ה' חילו. מהו מחץ מתנים קמיו (שם), אמר משה רבש"ע כשתבא אותה מלכות שכתוב בה מעוהי וירכתיה די נחש (דניאל ב' ל"ב) יעמוד כנגדה לוי. מחץ מתנים קמיו, אלו בני חשמונאים. ראה מלכות אחרונה באה בעלת קרנים שנאמר (וקרנים) [וקרנין] עשר לה (שם ז' ז'), וידע שאין עשו נופל אלא ביד בני בניה של רחל דכתיב אם לא יסחבום צעירי הצאן (ירמיה מ"ט כ'), וברך ליוסף בקרנים שנאמר וקרני ראם קרניו (דברים ל"ג י"ז). אמר משה כשתבא מ"ש בעל קרנים יעמוד יוסף בעל קרנים. ד"א בנימין זאב יטרף, מה הזאב טורף לפניו ולאחריו, [אף] אהוד בן גרא בן הימיני עשה לו חרב שהיתה אוכלת לפניה ולאחריה, שנאמר ויעש לו אהוד חרב ולה שני פיות (שופטים ג' ט"ז), (שהיתה) [שהיא] אוכלת בב' עולמות, שהיה עוסק בתורה כד"א וחרב פיפיות בידם (תחלים קמ"ט ו') שזכה בעוה"ז ובעוה"ב. בבקר יאכל עד, כד"א וישלח

אהוד כו' ויתקעה בבטנו (שופטים ג' כ"א). ולערב יחלק שלל, שנאמר ויכו את מואב כו' כל (איש) שמן כו' (שם כ"ט). ד"א מה הזאב טורף וחוטף כך חטף בנימין את המלכות כד"א ושאול לכד המלוכה [על ישראל] וילחם סביב כו' (ש"א י"ד מ"ז). ולערב יחלק שלל, אעפ"י שהעריב שמשו עליו שנפל במלחמה יחלק שלל חלקו עם צדיקים בג"ע, שכן שמואל אומר אתה ובניך עמי (שם כ"ח י"ט) במחיצתי. ד"א בנימין זאב יטרף, טורף אין כתיב כאן אלא יטרף, בנימין יטרף אותו הזאב שאמר הלעיטני נא (כ"ה ל'), זה עשו הרשע, ומנין שעשו הוא זאב כד"א זאבי ערב לא גרמו לבקר (צפניה ג' ג'). בבקר יאכל עד, מיד במלך ראשון שאול שעומד מבנימין ומחריב עמלק שהוא מזרעו של עשו ואכל מן הבזה דכתיב ויחמול שאול והעם על [וגו'] מיטב הצאן (ש"א ט"ו ט'). ולערב יחלק שלל, באחרית הימים שהוא ערב לצרותם יחלק שלל, בימי אחשורוש שעמד מרדכי משבט בנימין ונפרע מהמן שהוא מזרעו של עשו. ד"א זאב יטרף מדבר באסתר המלכה שהטריפה (שאכלה) [מאכל ל]אותו זאב המן שנאמר ויבא המלך והמן אל המשתה וגו' (אסתר ה' ה'). בבקר יאכל עד, זה יום שני שאכל עמה המן בבקר. ולערב יחלק שלל, ויתלו את המן (שם ז' י'). מה כתיב אחריו ביום ההוא נתן המלך אחשורוש [לאסתר המלכה] את בית המן וגו' (שם ח' א'). ד"א בנימין זאב יטרף, מדבר במרדכי שטרף לאותו זאב המן, שעל ידו נטרף. בבקר יאכל עד, ויקח המן את הלבוש וגו' (שם ו' י"א), ובבקר היה אותו מעשה, מה עד עדי. ולערב יחלק שלל, ותשם אסתר את מרדכי על בית המן (שם ח' ב'). לג' חלקים נתחלק ממונו של המן, א' למרדכי ואסתר, וא' לת"ח, וא' לבנין בית המקדש, ושלשתן בפסוק אחד, יאכלו ענוים וישבעו (תהלים כ"ב כ"ז) זה מרדכי ואסתר, יהללו ד' דורשיו (שם) אלו תלמידי חכמים. (ו)יחי לבבכם לעד (שם) זה בנין בית המקדש, כד"א והיו עיני ולבי שם כל הימים (מ"א ט' ג'). ד"א בנימין זאב יטרף, זה אב לכל ישראל, כשם שהבנים מתכנשין אצל אביהם כך ישראל מתכנשין כל שנה. מט, כח [כל אלה] שבטי ישראל שנים עשר. הה"ד כה אמר וגו' בוראך יעקב (ישעיה מ"ג א') ר' יהושע דסכנין בש"ר [לוי], אמר הב"ה לעולמו, עולמי עולמי אומר לך מי בראך, מי יצרך, יעקב בראך, יעקב יצרך שנאמר בוראך יעקב (כו') [ויצרך ישראל]. ולמה יעקב חביב מכל האבות והלא כלם שקולים היו, א"כ למה נתחבב יעקב מכלם, מפני שלא יצא ממנו פסולת, ומנין שכל בניו היו כשרים שנאמר כל אלה שבטי ישראל שנים עשר, מגיד שכולם שקולים זה כזה [הה"ד כלך יפה רעיתי ומום אין בך (שה"ש ד' ז')]. ד"א הה"ד כלך יפה רעיתי, לפי שירמיהו אמר כסף נמאס קראו לך (ירמיה ו' ל'), ויחזקאל אמר היו לי בית ישראל לסיג (יחזקאל כ"ב י"ח), בא זכריה ואמר אנא חמית א' כלה דדהב,

הה"ד ראיתי והנה מנורת זהב כלה (זכריה ד' ב'), בא שלמה וקיים דברי זכריה, כלך יפה רעיתי. ד"א כלך יפה רעיתי, א"ר חלבו בא וראה היאך כל השבטים חביבין לפני המקום ושוים, שקרבנותיהן מקריב יהודה תחלה וכתיב ביה וקרבנו קערת כסף (במדבר ז' י"ט), עושה אותו טפל, ובכלם נאמר קרבנו כאלו היו כלם ראשונים, למה, א"ר ברכיא הכהן שלא יבא יהודה להתגאות ולומר אחר שהקרבתי תחלה אני הוא הגדול שבכלם, אלא אומרים לו אתה הוא האחרון שבכלם. וכן כתוב זאת חנכת המזבח (שם פ"ד), אחרי המשח אתו אינו אומר, אלא ביום המשח אותו (שם), העלה עליהם הב"ה כאלו כלם הקריבו ביום ראשון, לכך כלך יפה רעיתי. ד"א כלך יפה רעיתי מדבר בשבטים. ואם תאמר והרי יעקב מברך לשבטים וקנתר לראובן ושמעון ואת אומר כלך יפה, א"ר אלעזר אע"פ שברך את השבטים האחרונים וקנתר את הראשונים חזר וברכן שנאמר כל אלה שבטי ישראל שנים עשר. מהו וזאת אשר דבר להם אביהם, א"ר אלעזר עשה אותם יונקים זה מזה. ד"א כל אלה שבטי ישראל שנים עשר, לא פחות ולא יתר. א"ר יוחנן וכי י"ב היו והלא כבר אמר אפרים ומנשה כראובן (וי"ל) [ושמעון יהיו לי] והם י"ג, אלא כשלוי נמנה עמהם אינם נמנין עמן והם י"ב, וכשאין לוי נמנה עמהם אפרים ומנשה נמנין עמהם, והם י"ב, כד"א לבני יוסף לאפרים אלישמע וגו' למנשה וגו' (במדבר א' י') הרי י"ב לא פחות ולא יותר. מהו כל אלה כו' יצאתה ב"ק ואמרה כלך יפה רעיתי... אלא כשקבלו עליהם מלכות שמים שלמה... אביהם, יעקב אביהם לא נאמר אלא אביהם... זה אביהם של אלו כשם שהיה הוא צדיק כך כלם צדיקים כיוצא בו.

(בראשית מט, כט - לב) **אל המערה וגו'**. א"ל תן סימן למערה, אמר להם במערת המכפלה, אותה מערה שתראו כפולה הוו יודעין שהיא היא. למה נקראת המכפלה, שכל הקבור שם שכרו כפול ומכופל. אמרו לו באיזה מישור היא, אמר להם אשר על פני ממרא. באיזה מקום, א"ל בארץ כנען. א"ל מאיזה זכות אתה נכנס אליה, א"ל שאברהם זקני קנאה, הה"ד אשר קנה אברהם. וכשם שאברהם ושרה, יצחק ורבקה קבורים זוגות זוגות, כך קברוני אצל בת זוגי אצל לאה, הה"ד ושמה קברתי את לאה. א"ל מתיראים אנו שמא יבאו בני חת ויערערו שהשדה לא היה של עפרון אלא מהם, [א"ל] אל תיראו שבשעה שקנה היה לעיני בני חת, ואם היה שם ערעור אותה שעה היו מערערין, לכן נאמר מאת בני חת.

(בראשית מט, לג) **ויכל יעקב לצות את בניו**. משם אליהו הנביא אמרו, גדולה צדקה שמשנברא העולם ועד אותה שעה כל הנותנה הרי זה משתבח וקולט עצמו מדינה של גיהנם. מנין שהוא משתבח שנאמר אשרי שומרי משפט עושה צדקה בכל עת (תהלים

ק"ו ג'). ומנין שקולט עצמו מדינה של גיהנם שנאמר אשרי משכיל אל דל ביום רעה [ימלטהו ה'] (שם מ"א ב'). גדולה הצדקה שמצלת מדרך המות שנאמר וצדקה תציל ממות (משלי י' ב'). כשם שהאדם נותן צדקה לחברו והוא מתכוין שיחיה בה ולא ימות, אף הב"ה מתכוין על נותנה שיחיה בה ולא ימות. הא למדת שכל מי שיש בידו ספק לעשות צדקה ואינו עושה, או לקיים נפשות ואינו מקיים גורם מיתה לעצמו. והצדקה מארכת ימיו של אדם שנאמר שלח תשלח את האם וגו' (דברים כ"ב ז'), מה אם מצוה קלה שיש בה שוה איסר אמרה תורה והארכת ימים (שם), ק"ו למצות (האמורות) [החמורות] בתורה. ומביאה לחיי עוה"ב שנאמר אשרי האיש וגו' כי אם [בתורת ה'] וגו' (תהלים א' א' - ב'), ואומר אשרי שומרי משפט [עושה צדקה בכל עת], מה אשרי האמור בתורה מביא האדם לחיי עוה"ב, אף אשרי האמור בצדקה מביא לחיי עוה"ב, והיא שוה לתורה שנאמר אם בחקותי תלכו וגו' ונתתי שלום (ויקרא כ"ו ג' - ו'), ובצדקה נאמר והיה מעשה הצדקה שלום (ישעיה ל"ב י"ז). ותורה עצמה קרויה צדקה שנאמר וצדקה תהיה לנו (דברים ו' כ"ה), וממהרת הגאולה לכל הימים שנאמר שמרו משפט [ועשו צדקה כי קרובה ישועתי לבוא] וגו' (ישעיה נ"ו א') והיא מעלה ומושיבה לנותנה תחת [כסא הכבוד שנאמר הולך צדקות וגו'] הוא מרומים ישכון וגו' מלך ביפיו תחזינה עיניך (שם ל"ג ט"ו - י"ז). גדולה צדקה שהב"ה משתבח בה שנאמר והאל הקדוש [נקדש בצדקה] (שם ה' ט"ז). אברהם נשתבח בה שנאמר כי ידעתיו וגו' (י"ח י"ט). יצחק לא נשתבח אלא בצדקה שנאמר ויזרע יצחק וגו' (כ"ו י"ב) ואין זריעה אלא צדקה שנאמר זרעו לכם לצדקה (הושע י' י"ב). יעקב לא נשתבח אלא בצדקה שנאמר ויכל יעקב לצות את בניו, מה צווי הכתוב באברהם שנאמר אשר יצוה את בניו (י"ח י"ט) אינו אלא בשביל הצדקה, אף ביעקב לא נאמר לצות אלא בשביל צדקה, שצוה שיעשו צדקה ומשפט.

ויאסוף רגליו אל המטה. מכאן אנו למדים שיושב היה ורגליו חוץ למטה כישיבת בריא שלא יאמרו מתנותיו מתנות שכיב מרע. (ויפנע) [ויגוע] ויאסף, מפני מה נאמר באברהם ויצחק וימת מה שלא נאמר ביעקב, לפי שאברהם הניח בנים רשעים בני ישמעאל ובני קטורה כתוב בו וימת (כ"ה ח'), וכן יצחק הניח בנים רשעים עשו ותולדותיו כתוב בו וימת (ל"ה כ"ט), ללמדך כל מי שמת והניח כל בניו עוסקין בתורה ובמצות כאלו לא מת. (בראשית נ, א) **ויפול יוסף**. למה נפל על פניו כדי לעמץ את עיניו, וכה"א ויוסף ישית ידו על עיניך (מ"ו ד'). ויבך עליו, מכאן שחייב אדם לבכות על אביו, ולהודיע שבחו של יוסף שאעפ"י שהיה מלך וגנאי היה לו לבכות, בזה עצמו ובכה על אביו. וישק לו, מלמד שצריך אדם לנשק את מתו על פרישתו.

(בראשית נ, ג) **וימלאו לו ארבעים יום**. הה"ד לשונאי ועושה חסד וגו' (שמות כ' ה' - ו'), אמר ר"ל אפילו לשונאיו עושה הב"ה חסד לאלפים. את מוצא כנגד מ' יום שנתעסקו המצריים בחניטת יעקב נתן ארכה לנינוה מ' יום שנאמר עוד ארבעים [יום] ונינוה נהפכת (יונה ג' ד'), לפי שמלך נינוה שהיה באותה שעה הוא פרעה מלך מצרים. ויבכו אותו מצרים שבעים יום, מה עשה יעקב למצרים שבכו אותו, אלא בשעה שירד למצרים כלה הרעב. ולמה ע' יום, אלא מ' ימי החנוטים ול' של בכי הרי ע'. א"ר אבהו את מוצא ע' יום בין אגרות המן לאגרות מרדכי, שאגרות המן היו בי"ג בניסן שנאמר ויקראו סופרי המלך בחדש הראשון (אסתר ג' י"ב), ואגרות מרדכי היו בכ"ג בסיון שנאמר ויקראו סופרי המלך [וגו'] בחדש השלישי וגו' (שם ח' ט'), ולמה כן, כנגד ע' יום שבכו מצרים את יעקב, הה"ד ויבכו אותו מצרים וגו'.

(בראשית נ, ז) **ויעלו א(ו)תו כל עבדי פרעה וגו'**. א"ר אלעזר כל מצרי שעלה עם יוסף לקבורתו של יעקב לא נפסק סנדלו של אחד מהם. רבנין אמרי כל אותן מצריים שלוו ליעקב אבינו לא נזוקו לא בהליכתן ולא בחזירתן. א"ר יהושע בן לוי בשכר ד' אמות שלוהו פרעה לאברהם נשתעבדו בבניו ד' מאות שנה שנאמר ועבדום וגו' (ט"ו י"ג).

(בראשית נ, ט) **ויעל עמו גם רכב וגו'**. ר' אלעזר אומר מחנה יוסף מ"ה אלף היו. וכל הארץ מביאים רעבון לחם (למחיה) [למחנה] יוסף, א"ל הב"ה אתם גמלתם חסד עם יעקב עבדי, אף אני נותן לכם שכרכם ולבניכם בעוה"ז וכשמתו המצרים זכו להקבר בארץ.

(בראשית נ, יג) **ויקברו אותו וגו'**. מפני מה נכתב בקבורת אברהם ויעקב מקנת המערה, וביצחק לא נכתבה, ללמדך שכל מקום שנזכרה היה ערעור ונצרכו להוציא שטר המקנה, וביצחק לא היה ערעור לכך לא נזכרה.

(בראשית נ, יד) **וישב יוסף מצרימה הוא ואחיו**. מפני מה בעלייתן חשיב לאחי יוסף אחרי עבדי פרעה ובירידתן חשיב להם בתחלה. עד שלא ראו בכבודן של ישראל לא נהגו בהם כבוד, [ולבסוף שראו בכבודן נהגו בהם כבוד]. וכל העולים אתו, מכאן שלא נזוק א' מהם.

(בראשית נ, יז) **אנא שא נא**. א"ר אבין הלוי, אמר הב"ה לשבטים אתם אומרים אנא, חייכם כי בלשון [הזה] כהן גדול עומד ומכפר עליכם ביום הכפורים אנא ה' כפר נא. ויבך יוסף בדברם אליו, למה בכה, אמר יוסף, כך היה אבי חושדני בשפיכות דמים שצוה עלי על אחי, לכך בכה.

(בראשית נ, יח) **וילכו גם אחיו**. מהו גם, מלמד שהלכה בלהה תחלה ונפלה לפניו ואח"כ באו אחיו ונפלו לפניו. אותה שעה נתקיים בו השמש והירח ואחד עשר ככבים (ל"ז ט'), אעפ"י שלא היתה אמו קיימה. והוא שגער בו אביו וא"ל הבא נבא וגו' (שם י'), שלא היה יודע שהדברים אמורים כנגד בלהה שפחת אמו.

(בראשית נ, יט) **ויאמר** [**א**]**להם יוסף אל תיראו**. ר"ש בר נחמן עלה מבבל לשאול ג' דברים ומצא את ר' יונתן שר הבירה, א"ל מהו דכתיב חדלו פרזון וגו' (שופטים ה' ז'), א"ל ר' יונתן העיירות קטנות שחרבו בימי סיסרא כיון שעמדה דבורה וכו'. א"ל מהו שכתוב לה' אלהינו הרחמים והסליחות כי מרדנו בו (דניאל ט' ט'), לא היה צריך לומר אלא כי שמרנו תורתו. א"ל ר' יונתן יפה כתוב. בנוהג שבעולם אדם שהוא עושה מלאכה עם בעל הבית באמונה והוא נותן לו שכרו משלם, מה טובה יש לו עליו, ואימתי הוא מחזיק לו טובה, בשעה שאינו עושה עמו ונותן לו שכרו משלם, לכך נאמר לה' אלהינו וגו'. א"ל ר"ש בר נחמני ראית מימיך מורדים במלך והוא נותן להם מזונות, א"ל ר' יונתן כתיב יעשו עגל בחורב (תהלים ק"ו י"ט), והמן יורד. א"ר שמעון בן יוחאי, י"ג עגלים עשו להם, א' לכל שבט וא' דומוסין לכלם שנאמר ויעשו נאצות גדולות (נחמיה ט' י"ח), וכשבא ר' יהודה הלוי אצל ר' יהודה ב"ר שלום [אמר לו] ע"כ, דרש ר' ברכיה א"ל אביו דייך ע"כ. המן שהיה יורד היו מקריבין ממנו לע"ז ולא היה פוסק. והוא שיחזקאל אמר ולחמי אשר נתתי [לך וגו'] ויהי (יחזקאל ט"ז י"ט). מה ויהי, שהיו מקריבין אותו לפני ע"ז והיה יורד [הוי אומר יפה שבנביא עומד וצווח] לה' אלהינו וגו'. שוב שאלו מהו שכתוב [ו]הנה באתי היום ראשון לכל בית יוסף (ש"ב י"ט כ"א), א"ל ר' יונתן שמע דבר גדול כל ישראל נקראו על שם יוסף שנאמר אולי יחנן ה' [אלהי] צבאות שארית יוסף (עמוס ה' ט"ו). א"ל שמעי לדוד כל ישראל גמלוך רעה ואני יותר מכלם וכל ישראל יושבים ומקוים לראות מה אתה עושה בי, אם תקבל אותי כל ישראל יושבין ומשלימין, הוי הנה באתי היום וגו'. א"ל ר' יונתן ואתם מה (היו) [הייתם] אומרין בו בבבל, א"ל כך אנו אומרין כיון שבא שמעי אצל דוד א"ל הנה באתי היום ראשון לכל בית יוסף, והלא מבנימין היה ולמה אמר מיוסף, אלא מה יוסף נגמל מאחיו רעה והשיב להם טובה שנאמר ויאמר אליהם [יוסף] אל תיראו, כך אעפ"י שגמלתיך רעה גמול אתי טובה כיוסף. א"ל ר' יונתן יפה הייתם אומרים, אלא שהטעם שלי משובח משלכם.

התחת אלהים אני. דריש ר' יונא אביו של ר' מונה, א"ל מי יוכל לשנות סדרו של עולם, י"ב שעות ביום, י"ב שעות בלילה, י"ב מזלות, י"ב חדשים, י"ב אבנים עתידים להיות

נתונים על לב אהרן וכל כך למה למספר בני ישראל. וכי אלוה אני שאוכל לחלק סדרו של עולם, כי התחת וגו'.

(בראשית נ, כא) **וינחם אותם וידבר וגו'**. מהו וידבר על לבם, אמר להם בשביל שהייתי יכול להרוג אתכם בשעה שהכרתי אתכם ואתם לא הכרתם אותי, ואלו הייתי רוצה להרוג אתכם לא היה אדם נושא ונותן בי שתפשתי אתכם כמרגלים ולא היה [אבי] מתרעם עלי שלא היה יודע אם יוסף חי או מת, ואותה שעה לא נגעתי בכם, ועכשו שידע אבי וידעו המצרים שאתם אחי והיאך הייתי מכבד אתכם אני מתגרה בכם, א"כ יהיו המצרים אומרים, עם אחיו לא היה לו אמנה, עם המצרים יש לו אמנה, אם ימות פרעה מה זה עתיד לעשות לנו, והם עומדים והורגים אותי.

(בראשית נ, כב - כג) **וישב יוסף** [**במצרים**] **הוא ובית אביו**. כיון שראה שהיה קשה לאחיו על שפירש מהם עמד וישב עמהם שהרי הקיש ישיבתן לישיבתו.

ויחי יוסף. הה"ד ימים על ימי מלך תוסיף (תהלים ס"א ז'), זה יוסף שמלך שמנים שנה מה שלא מלך מלך במצרים שנאמר ויחי יוסף מאה ועשר שנים, וכשעמד לפני פרעה היה בן שלשים שנה. שנותיו כמו דור ודור (תהלים שם) שראה לאפרים ג' דורות ולמנשה ד' דורות שנאמר וירא יוסף לאפרים בני שלשים וגו'. הה"ד עטרת תפארת שיבה בדרך צדקה תמצא (משלי ט"ז ל"א), אם ראית אדם שמתחזק במצות ובג"ח עתיד להיות זוכה לעטרת שיבה, (ו)דוד לפי שהיה בעל צדקה שנאמר ויהי דוד עושה משפט וצדקה לכל עמו (ש"ב ח' ט"ו) זכה לזקנה שנאמר והמלך דוד זקן (מ"א א' א'). אברהם שהיה בעל צדקה שנאמר כי ידעתיו וגו' (י"ח י"ט) זכה לזקנה שנאמר ואברהם זקן (כ"ד א'). יוסף שעמד ונתחזק בכבוד אחיו במצרים שנאמר אנכי אכלכל אתכם וגו' (נ' כ"א) זכה לעטרת שיבה שנאמר וירא יוסף לאפרים בני שלשים, הוי בדרך צדקה תמצא.

(בראשית נ, כד) **ואלהים פקד יפקוד אתכם**. א"ל יוסף לאחיו סימן זה יהא מסור בידכם שאברהם מסרו ליצחק ויצחק מסרו ליעקב אבי ואבי מסרו לי בשעת מיתתו, שנאמר [ויאמר] ישראל אל יוסף הנה אנכי מת וגו' והשיב אתכם וגו' (מ"ח כ"א), מלמד שהודיעו סימן הגאולה, (ועתה) [ומתי] הגיע קצה. באו ולמדו כל נביא וגואל שיבא לכם ויאמר הגיעה עת גאולתכם ואומר בלשון פקודה מוכפלת, דעו שהוא גואל של אמת ועל ידו אתם נגאלין מן הארץ הזאת. ומנין אתה אומר שזה סימן של פקידה מוכפלת מסר יעקב ליוסף בעת פטירתו, הנה אנכי מת, (הנה) אנכי מת בג"ש.

(בראשית נ, כו) **וימת יוסף**. הה"ד ובוזי יקלו (ש"א ב' ל'), זה יוסף שהיה שומע בזיונו של אביו שהיו אחיו אומרים לו עבדך אבינו ולא מיחה בהם ולכך נקרא עצמו[ת] בחייו

בלשון בזיון, הוי ובוזי יקלו. ד"א על שלא מיחה בכבוד אביו נתקצרו ימיו ומת קודם אחיו שנאמר וימת יוסף בן מאה ועשר שנים, אבל אחיו האריכו שנים יותר ממנו, שכן ארז"ל ראובן חיה קכ"ד שנה מת אחר יוסף (י"ח) [ח'] שנים. שמעון חיה [ק"כ] שנה מת אחר יוסף ה' שנים. יהודה חיה קי"ט שנה, יששכר קכ"ב שנה, זבולון קי"ד, דן קכ"ז, אשר קכ"ו, בנימין קט"ו, יוסף ק"י. הא למדת שקצרו ימיו של יוסף, הוי ובוזי יקלו, אין יקלו אלא קצור ימים, שנאמר וימי קלו מני רץ (איוב ט' כ"ה).

ויחנטו אותו וגו'. ר' נתן אומר חנטוהו כדרך המלכים וקברוהו בקפיטולין של מצרים בין המלכים. וי"א עשו לו ארון של מתכת ושקעוהו בנילוס. ולמה כן, לפי שבתחלה היה נקבר בשדה אחד ונתברך כל השדה בשבילו כשהיה קבור שם, כשראוהו אחרים גנבוהו משם ונשאוהו וקברוהו בשדותיהם כדי שיתברכו. נשמע למלכות, אמרו חכמי פרעה מצרים אינה שותה אלא מימי נילוס קברו אותו בנילוס נתברך בזכותו. מיד עשו לו ארון של מתכת ושקעוהו בנילוס, כדי שלא יבא עליהם רעב. ורבנין אמרין בשעה ששמעו מצרים שכך השביע יוסף לאחיו שלא יוכלו לעלות ממצרים אלא עד שיעלוהו עמהם, אמרו החרטומים אל פרעה רצונך שלא תעלה אומה זו מכאן לעולם, מיד עשו לו ארון של עופרת של ה' [מאות ככרים] והשליכוהו בתוך נילוס. כשראו ישראל כן אמרו ווי אין אנו נגאלין לעולם הה"ד ויישם, ווי שהושם בארון. וכיצד מצאו משה, ר' יהודה אומר בתוך פלטרין של מלכים היה יוסף קבור בקבורת המלכים והוציאו משם. וזה תימה גדול יש לך אדם שמכיר בין עצמות אדם לעצמות בהמה, ובין עצמות ישראל לעצמות גוים, אמור מעתה מנין היה מכירן, אלא אמרו, משה כשנכנס לתוך פלטרין של מלכים היה מריח ריח ארונו של יוסף כריח הע"ה, אמר בודאי אלו עצמות יוסף. ורבנין אמרי הלך (יוסף) [משה] ועמד על קברי המלכים ואמר יוסף יוסף הגיעה השעה שהקב"ה גואל את ישראל והשכינה וישראל מעוכבין בשבילך ועניי כבוד, אם אתה מודיע את עצמך מוטב, ואם לאו אנו נקיים משבועתך. מיד נזדעזע ארונו של יוסף ונטלו משה. ועל דעתיה דמ"ד בנילוס נשקע ארונו, היה משה מסבב את העיר למצא ארונו של יוסף ולא היה מוצאו. אמרו סרח בת אשר נשתיירה מאותו הדור ופגעה במשה ואמרה לו אדוני משה למה אתה עיף ויגע. אמר לה ג' ימים וג' לילות סבבתי את העיר למצא ארונו של יוסף ואיני מוצאו. אמרה לו בא ואראך היכן הוא. הוליכה אותו לנילוס, אמרה לו במקום הזה השליכוהו המצריים במים כדי שלא יוכל אדם להוציאו משם לעולם ולא יגאלו לעולם. מיד עמד משה על שפת הנהר ואמר יוסף יוסף אתה יודע היאך השבעת את אחיך, תן כבוד לאלהי ישראל ולא תעכב גאולתן של ישראל, מעשים יש לך, בקש

רחמים לפני בוראך ועלה מן התהומות. מיד התחיל ארונו של יוסף להיות [מפעפע] ועלה מן התהומות כקנה. נטלו משה על כתפיו ונשאו. וי"א נטל משה צרור וזרק לתוכו וצעק ואמר יוסף יוסף הגיעה השבועה שנשבע הקב"ה לאברהם שהוא גואל את בניו, נקיים אנו משבועתך אם אין אתה מעלה עצמך. מיד צף ארונו של יוסף ונטלו משה. ואל תתמה, הרי הוא אומר ויהי האחד מפיל הקורה וגו' ויצף הברזל (מ"ב ו' ה' - ו'), והלא דברים ק"ו ומה אלישע תלמידו של אליהו הציף הברזל ק"ו לרבו של אליהו. וי"א טס של זהב נטל וכתב שם המפורש וחקק בו צורת שור על שם יוסף שנקרא שור, בכור שורו (דברים ל"ג י"ז), וצעק ואמר עלה שור עלה שור. מיד צף ארונו של יוסף ונטלו משה. אמרו מיכה היה שם ונטל את הטס, וכשעשה אהרן אותו מעשה נטל מיכה אותו טס והשליכו לאש ואמר עלה שור עלה שור, ויצא אותו עגל מן האש... מכח שם המפורש שחקק בו...

[(בראשית מח, ו) ומולדתך אשר הולדת אחריהם לך יהיו]. וכי היו בנים ליוסף חוץ ממנשה ואפרים שא"ל [ומולדתך אשר הולדת אחריהם] אלא כך אמר יוסף ליעקב, אחר שהם נקראים על שמך מנשה ואפרים תן להם בתי אבות כשם שיש ליהודה ולאשר בנים [ו]בני בנים בתי אבות. א"ל יעקב הרני עושה כן, כל בנים ובני בנים אשר יולידו בחייך יהיו בתי אבות הה"ד ומולדתך וגו' לך יהיו, שיהיו בתי אבות בזכותך, ולכן קראם מולדתך ולא קראם בניך, שלא היה אומר לו על בניו אלא על שם בני בניו. על שם אחיהם יקראו בנחלתם, כשם שבני יהודה ובני אשר ובני בניהם נקראים בתי אבות בנחלה, כן יקראו בניהם ובני בניהם בתי אבות בנחלה. ומנין שכן הוא, את מוצא שבט אפרים ובני בניו נעשו בתי אבות בנחלה שנאמר אלה בני אפרים [למשפחתם] לשותלח משפחת השותלחי לבכר משפחת [הבכרי] וכו' [ו]אלה בני שותלח לערן וגו' (במדבר כ"ו ל"ה - ל"ו). וכן אתה מוצא בבני מנשה ג' דורות שנאמר בני מנשה למכיר משפחת המכירי ומכיר הוליד את גלעד לגלעד משפחת הגלעדי אלה בני גלעד איעזר משפחת האיעזרי וגו' (שם כ"ט - ל').

(בראשית מח, ט) **קחם נא אלי ואברכם**. הביאם לי שמא בזכותם ובזכותך יזכו לברכות. (בראשית מח, יד) **שכל את ידיו**. א"ר יהודה מהו שכל, שכלו ידיו של יעקב בבכורה של מנשה. ר' (יהודה) [נחמיה] או' השכילו ידיו של יעקב לרוח הקדש כמו שכתוב משכיל לאיתן האזרחי (תהלים פ"ט א'). מי גרם למנשה שידחה מן הבכורה, שררה שהיתה לו שנאמר מנשה הבכור שהיה מנהיג בעצמו דרך בכור.

(בראשית מח, יא) **גם את זרעך**. רבוי אחר רבוי, גם זה יוסף, את(ה) זה מכיר בן מנשה ויאיר בן מנשה שנולדו בימי יעקב, כההיא דתנינן וכו'. עליהם אמר יעקב ומולדתך וגו' (מ"ח ו'), תלד לא נאמר אלא הולדת, מכאן שנולדו לו כבר. מכיר העמיד בנים, אבל יאיר לא העמיד בנים, לכך כשמנה משפחות מנשה מנה למכיר ולא מנה ליאיר, לפי שלא היו לו בנים, ולכך כשהלך יאיר ולכד חוות גלעד קרא אותן חוות יאיר על שמו, כד"א ויקרא אתהן חות יאיר (במדבר ל"ב מ"א). אמר אחר שלא זכיתי להעמיד בנים שיטלו חלק בארץ והלכתי ונלחמתי בם ולקחתי אותה בשביל אחי, הנני קורא כל מה שלכדתי על שמי.

(בראשית מח, טז) **וידגו לרוב**. פעמים הם מרובים ופעמים הם נדוגים. בזמן שבני אפרים מרובים בני מנשה מועטים, ובזמן שבני אפרים מועטים בני מנשה מרובין במנין. במדבר סיני את מוצא בני אפרים מרובים מ' אלף וה' מאות ובני מנשה מועטין ל"ב אלף ומאתים. ובמנין ערבות מואב את מוצא בני מנשה מרובין שנים וחמשים אלף וז' מאות ובני אפרים מועטין ל"ב [אלף] ו(ג') [ה'] מאות.

(בראשית מח, יז - יט) **כי ישית**. אין ישית אלא לשון שכלול כד"א וישת עליהם תבל (ש"א ב' ח'), ראה שנשתכללה הבכורה לאפרים. ד"א אין ישית אלא לשון סתירה כד"א ואשתיהו בתה (ישעיה ה' ו') ראה שנסתרה הבכורה ממנשה, ובקש להסירה מעל ראש אפרים. א"ל יעקב ידי אתה מבקש להעבירה שלא בטובה, המלאך שלישו של עולם יש לו ולא ידע לדחותה, ואת סבור להעבירה שלא בטובה. ידעתי בני ידעתי, אמרת כי זה הבכור, ידעתי בני מה אתה סבור, מפני שהייתי שואל אותך בכל שעה מה עשו לך אחיך ולא היית אומר לי, סבור אתה שאיני יודע, ידעתי בני ידעתי. וי"א דברים שאין אתה יודע אני יודע ודברים שאיני יודע אתה יודע, לכך אמר ידעתי בני ידעתי. וזרעו יהיה מלא הגוים, שכל ישראל נקראים על שם אפרים שנאמר הבן יקיר לי אפרים (ירמיה ל"א כ'). א"ר פנחס [עטרה זו] נתעטר אפרים מאבינו יעקב בשעת פטירתו מן העולם (אלא) [אמר לו, אפרים], ראש שבט, ראש ישיבה מעולה ומשובח שבבני יהא נקרא על [שמך בן] תחו בן צוף אפרתי (ש"א א' א').

(בראשית מח, טו) **ויברך את יוסף**. הה"ד בן חכם ישמח אב (משלי י' א'), כשאדם חכם השמחה היא של אביו, וכשאדם זוכה לברכה הברכה היא של [אביו], שהרי יעקב מברך לאפרים ומנשה וכלל הברכה ביוסף שנאמר ויברך את יוסף וגו'.

(בראשית מט, ג) **ראובן בכרי אתה**. נמצאו למדין ראובן חכם היה ובעל תוכחה והיה יכול לעמוד בתוכחה, שאלו לא היה חכם לא היה מוכיחו, שהרי אמר הכתוב אל תוכח לץ פן ישנאך (משלי ט' ח').

(בראשית מט, ד) **יצועי עלה**. תני ר' חנינא בן גמליאל אומר לעולם [אין מחליפים] לא זכות בחובה ולא חובה בזכות חוץ משל ראובן ומשל דוד, שנאמר ושמעי הולך בצלע(י) ההר לעומתו (ש"ב ט"ז י"ג), ואעפ"כ הר לעומתו. שלמה בנה את המלוא [סגר] את [פרץ עיר דוד אביו] (מ"א י"א כ"ז). וחכמים אומרים לעולם אין מחליפין לא זכות בחובה ולא חובה בזכות אלא נותנין מתן שכר על המצות ועונשין על העבירות [ומה] ת"ל יחי ראובן (דברים ל"ג ו') שעשה תשובה. רשב"ג אומר מוצל [ראובן מאותו] מעשה ולא נזקק לאותו מעשה, אפשר ראובן עתיד לעמוד בראש השבטים בהר עיבל ואמר ארור שוכב עם אשת אביו (דברים כ"ז כ'), ונזקק לאותו מעשה, ומה ת"ל עלה, שתבע עלבון אמו... לדברי כלם מפני מה נתרחק ראובן עד משה, מפני שלא בקש מחילה מאביו ולא פייסו. הרי יצא ראובן אזניו מקוטעות.

(בראשית מט, ה) **שמעון ולוי אחים**. כד"א ויאמרו איש אל אחיו הנה בעל החלומות וגו' (ל"ז י"ט). כלי (חמס), כד"א ויתנכלו וגו' (שם י"ח). חמס [כד"א] ועתה לכו ונהרגהו (שם כ'). מכרותיהם, לסוף מכרוהו...

(בראשית מט, ט) גור אריה יהודה, נתנבא עליו שבתחלה יהיה גור [ולבסוף] אריה, בתחלה ויסירהו שאול מעמו וישימהו [לו] שר אלף כו' (ש"א י"ח י"ג), ולבסוף ובירושלים מלך (ל"ב) [ל"ג] שנה על כל ישראל ויהודה (ש"ב ה' ה'). ד"א גור אריה יהודה, א"ל יעקב בממכרו של יוסף היית גור שאמרת מה בצע וגו' (ל"ז כ"ו), ובדין תמר היית אריה שאמרת צדקה ממני (ל"ח כ"ו), הה"ד מטרף בני עלית, מטרפו של יוסף שאמרת טרף טרף יוסף היית זכאי ומטרפה של תמר שהצלת ג' נפשות משרפה, לכך יקומו רגליך במלחמה כאריה ולביא, שלא תהא אומה ומלכות שתעמוד לפניך. א"ל הב"ה אתה הצלת ד' נפשות, א' מן הבור וג' מן השרפה, אף אני אציל [מבניך] ד', ג' מן הכבשן וא' מן הבור. ולפי שהציל ד' נפשות קרא לו אביו ד' שמות של גבורה, גור, אריה, כלביא, כאריה.

(בראשית מט, כ) ברזל ונחשת מנעליך (דברים ל"ג כ"ה) מלמד שהיו בני אשר ברורים כברזל [וחסומים] כנחשת. וכימיך דבאך (שם). כימי נערותם ימי זקנתם.,, מאשר שמנה לחמו, מלמד שהיה בשרם חזק ושמן וכל... מפני שהיו מתעדנין בשמן שהוא מעדני מלך, ללמדך [שמי] שהוא רגיל בשמן גופו בריא וחזק.

(בראשית מט, כב) **בן פורת יוסף**... מרבשתיה יוסף, רחל אמך יפת תאר ויפת מראה (כ"ט י"ז) [ואתה יפה] תאר ויפה מראה (ל"ט ו'). היא היתה צנועה שלא הגידה ליעקב [שניתנה] לו לאה, ואתה צנוע שלא נשאת עין לאשת פוטיפר. בן פורת עלי עין, זכתה אמך (להפרד) [להפרת] ממך מן העין שנתנה באחותה שנאמר ותקנא רחל באחותה (ל' א'), מיד ויזכור אלהים את רחל (שם כ"ב), ואף אתה [מן העין] שנתנו בך אחיך שנאמר ויקנאו בו אחיו (ל"ז י"א), פרית ונתגדלת... בגדולה הזאת. בנות צעדה עלי שור, על כל הנשים... ועלתה על כלן, ואת עלית על כלנה (משלי ל"א כ"ט). בערביא קורין לעולה... ויוסף הוא השליט וגו' (מ"ב ו')... ד"א בן פורת, וכי פרה ילדה את יוסף, [אלא] שנתן לו הקב"ה בינה ביוסף וכל מה שהיה פרעה מספר... ליוסף הבין (ל)יוסף כאלו הוא חלם את החלום. בן פורת... בן שנתגדל ע"י הפרות שעלו מן היאור כמד"א [והנה מן היאור עולות שבע פרות (מ"א ב')]... כד"א ואת העם העביר וגו' (מ"ז כ"א). על שו... לשנוא אחיו וכדי שלא יקראום גולים אתם... שור על שנאה, כד"א ותבט עיני בשורי (תהלים צ"ב י"ב). ד"א [בן פורת], בן כליל מלכות כד"א אפריון עשה לו כו' (שה"ש ג' ט'). בן פרת [שנמשכה] מלכותו כאלו המלך עלי עין שכך היו עושים למ[לכים שמשחו] אותם על העין כדי שתמשך מלכותם. בנות צעדה [עלי שור,] מתאוות יפיך וכבודך, כד"א צאינה וראינה (שם י"א)... כ"א מהן ולכך זכה לירש ב' עולמות... [בן פרת זה] אפרים, בן פרת זה מנשה שנתרבה... בזכות שלא נשא עין למצריות שעלו לראותו... [עלי] שור נתן משה לחצי שבט המנשה בעבר הירדן כל... ס' עיר כלן מוקפות חומה שנאמר ס' עיר כו' (דברים ג' ד'). הוי צעדה [עלי] שור זכה לערים מוקפות שור. ד"א בן פרת... ארצו מרובה בפירות וכן משה אמר מברכת ה' ארצו (דברים ל"ג י"ג)... מלמד שארצו מברכת מכל הארצות. בן פרת עלי עין בר... זרעו פרה בעולם כגפן פוריה נטועה על מעיין... אלו ב' שבטים שעמדו מיוסף ונטלו חלק ונחלה ב[ארץ. בנות צעדה] עלי שור, צועדות לא נאמר אלא צעדה, האחת צעדה... זה שבט מנשה שצעד על הירדן רגלו א' עמדה [מעבר הירדן ורגלו] א' בארץ כנען, שחצי השבט נטל חלקו בעבר הירדן וחצי [השבט] בארץ, הוי צעדה עלי שור זה הירדן ולמה נקרא [שור, שנעשה] כחומה לפני משה שלא יכול לעברו.

(בראשית מט, כג - כד) [**וימררוהו**]. שמכרוהו לעבד כד"א וימררו את [חייהם בעבודה קשה (שמות א' י"ד). בעלי חצים, שאותן כ' כסף] שלקחו בדמיו חלקו [ביניהם, הוי חצים כד"א וחצו את כספו (שם כ"א ל"ה)]. ד"א מי היו אלו שעשו כל [רעה ליוסף, שמעון ולוי שנקראו בעלי חצים שיעקב חלקם] והפיצם בי' שבטים כד"א אחלקם [ביעקב ואפיצם

בישראל (מ"ט ז')]. אעפ"י ששטמוהו אחיו ומכרוהו... אלא כל... שב להם זכה לכך ששם בטחונו בהב"ה... [מידי] אביר יעקב שנאמר נדר לאביר [יעקב] (תהלים קל"ב ב'). א"ל יעקב ליוסף לא תהא סבור [שאתה פרנסת אותי כל] (הנשים) [השנים] הללו, אלא הב"ה כלכל אותי וכל זרעי... גדולה מתוך גדולתך פסק לי ולזרעי פרנסה... המליכך הב"ה. מידי אביר יעקב בזכותי קבלת הגדולה... פרנסתי הה"ד משם רועה אבן ישראל. אבן [זה יעקב שהוא] אב לכלם, ישראל זה זרעו, ולמה נמשל יעקב לאבן... למים והיו צפין השליך אבן עמדה... האומות נקראו קוצים שנאמר קוצים כסוחים כו' (ישעיה ל"ג י"ב)... שנאמר משם רועה אבן ישראל ללמדך שהאומות... לעולם. ד"א למה נקראו אבן לפי שאומות [נקראו חרסים] שנאמר ולא ימצא במכתתו (חרס) [חרש] (ישעיה ל' י"ד) מתלא [אמר נפל] (יפיה) [כיפא על קדרא] ווי לה לקדרא, נפל קדרא על כיפא [ווי לה לקדרא, כך בין] נזדווגו ישראל לאומות העולם בין שיזדווגו [אוה"ע לישראל] אוי להם לאומות העולם. מט, כה מאל אביך... לך, מאל אביך היה לך והוא יעזרך... שכל הבא לטהר מסייעין אותו, ואת [שדי ויברכך]... והצלחה במעשי ידיך, ולמה בשם זה... שנאמר אני אל שדי פרה ורבה (ל"ה י"א) שאומר... ד"א מאל אביך אלו הברכות הראשונות [שנתברך יעקב באלהים כד"א ויתן לך האלהים (כ"ז כ"ח). ויעזרך לפי שנתברך יעקב במלכות שנאמר] יעבדוך כו' לכך היה צריך לעז(ו)ר [כד"א שויתי עזר על גבור (תהלים פ"ט כ')] ואו' ישלח עזרך מקדש (שם כ' ג'). ואת [שדי אלו ברכות אחרונות שנתברך] בזה השם דכתיב ואל שדי יברך [אותך (כ"ח ג'), זאת ה]ברכה היתה של פריה ורביה לכך [כתוב יברך אותך, כשם שכתוב להלן] יברך אותך (כו') [ויפרך (שם)]. אבל בברכה הראשונה [לא נאמר יברך אותך אלא ויתן לך (כ"ז כ"ח)]. ברכת שמים מעל כד"א [מטל השמים (שם). ברכת תהום רובצת תחת כד"א ומשמני הארץ (שם)].